

М. Ю. Шаповал.

РЕВОЛЮЦІЙНИЙ СОЦІАЛІЗМ НА УКРАЇНІ.

Книга I.

Відень 1921.

Накладом видавництва „Борітесь-Поборете“.

М. Ю. Шаповал.

РЕВОЛЮЦІЙНИЙ СОЦІАЛІЗМ НА УКРАЇНІ.

Книга I.

Відень 1921.

Накладом видавництва „Боріться-Поборете“.

Автор застерігає собі всі права.

Передмова.

На початку революції говорилося на Україні до певної міри справедливо (всупереч іронії російської демократії), що Українці — „всі соціалісти“. Розуміється, не всі, але переважній більшості українського трудового люду та інтелігенції здавалось тоді, здається і тепер, що революція йде під прапором соціалізму, хоч тоді, як і тепер, переважна більшість громадянства не уявляє конкретного обсягу тієї соціалістичності революції. Одні думали, що це вже „соціалізм“, коли перемінили царське начальство на виборне народне: другим здавалось, що „соціалізм“ буде лише „чорний переділ“ всього майна, третім — і таких було невелике число — що соціалістичність революції полягала і полягає в підготовленні міцних політичних, культурних і суспільно-економічних передумов для пляново-мірно організованої соціалізації відносин.

В усакому разі, соціалістичною революція здавалась в першу чергу через те, що техніку її провадили соціалісти, які 1917 року в перший раз вийшли з підпілля на отверту громадську працю і то в незвичайно важну історичну добу життя.

В перший час організації тимчасових революційних органів влади українська інтелігенція, яка по соціальному становищу належить майже вся до трудового типу, йдучи під проводом соціалістів на незвичну їй правлячу роль, беручись за стерно влади, цілком щиро відчувала себе „соціалістично“. З протягом часу багато „соціалістично“ лакировки з неї відпало, вивітрілось. Однаке провід залишався в руках соціалістичних партій. Проти їх політики голосно бурчали консервативні і ліберальні буржуазні кола, до яких де-далі більш прилучалось по психолого-ічному родичанству багато нестійких інтелігентських формувань.

Ця реакційна маса починає де-далі більш скидати вину на соціалістів за долю України. І справедливо: хто більше робить, той маєтись більше й відповідати.

Наша партія, що мала за собою постійно більшість населення, що виступає з найбільшого і то справді українського клясу — трудового селянства, — грає і відіграватиме особливо відповідальну історичну роля. Здається, це визнається всіма групами українського громадянства, і тому невдововижу, що з усіх боків лунають запити: відкіль взялась, куде йде, куди веде Україну партія українських соціалістів-революціонерів?

І такі запити ставлять не тільки всякі групи пішедумних противників, але ставлять і широкі маси трудового люду, що йдуть па приналежності до соціалістично-революційних льозунгів; ставлять також і партійні члени, що раніше не мали змоги студіювати партійної програми і теоретично-наукових підстав, на яких вона споруджена, виростає і розвивається. Широкі кола громадянства потрібують точніше знати, куди ми йдемо. Це так природно взагалі, а для теперішності має незвичайно актуальне значіння: люди шукають твердої опори для переважання, підстав для ймовірності і певності, без яких стрівожене революцією людство боїться спокійно зустрівати завтрашній день.

На жаль, наша партія не мала часу для спокійної розробки своєї ідеольгічної системи, свого світогляду. Світогляд ріс в ході всього російсько-українського життя. Літературна обробка підстав революційного соціалізму провадилася переважно в загально-російській літературі, в якій завжди працювало багато людей українського походження, які, очевидно, вносили в неї українські елементи розуміння життя. Очевидно, національно-українські суспільні групи і одиниці бачили багато спільногого, відповідного українським умовам в загально-російських соціалістичних концепціях. Тим більш, що Україна і Московщина мають багато спільногого в умовах свого буття. То ж не дивно, коли в ідеольгіях суспільно-політичних українських і російських груп є спільноти. Це факт, який оспорювати ледве чи треба.

Маючи на увазі цей факт, де-які українські елементи в своїх агітаційних цілях навіть використовують його грубим способом: не згадуючи про сам факт спільнотів життєвих, вони вказують на „російські впливи“ в програмі українських соціалістів-революціонерів, сподіваючись, що це понижить її національну українську вартість.

Ледве чи треба багато спинятись пад цим з'явницем обивательського недомислення, яке не здібне зрозуміти, що все життя є обміном впливів. Національні українські патріоти, що бояться впливів і культивують „безвпливність“, разом з тим цураються української одягу: замісце чумарок і т. и., носять „европейську“ одежду, яку викроють по московських зразках, і часто не знають іншої мови, як московської.

Програма українських соціаль-демократів переписана з програми російських соц.-дем., а програма російських соц.-дем. — з програми німецьких. Програми національ-демократів українських, польських і інших одріжняються лише мовою, а не змістом. Однакові класові інтереси диктують однакові програми. Весь центр ваги обивательського розуміння вилівів у програмі укр. соціалістів-революціонерів заключений в „соціалізації землі“, якої буржуазні кола дуже не люблять і думають позбутись її вказівкою на її „рускість“, бо „українськість“, на їхню думку, є те, де нема віякої соціалізації.

Отже ми на цім скінчимо з „руськими впливами“, щоб перейти до пояснення того, чому так є, як є. Партия українського революційного соціалізму, почавши організуватись в міжреволюційній добі, виступила на поверх життя зразу в полумі Великої Революції і зайнялась практично-революційною працею, не маючи змоги посвятити більше сил для теоретично-літературних обігрунтовань своєї ідеології. Можна сказати, що її майже нема. Програма сама складається з ряду конкретно-практичних домагань і дуже скупих теоретичних преміс, що увійшли в неї з загально-соціалістичних передреволюційних понять і узагальнень.

Передреволюційна програма — це програма чергових досягнень в межах капіталістичного ладу, це-б-то програма-мінімум, точного поняття якої нема ні в одній мінімальній програмі соціалістичних партій.

Коли програма-мінімум давала певні рамці і напрями для думання в межах понять старого політичного і господарського режиму, то для революції цього не вистачало. Через похапливість у роботі і перевинення партії малоосвідомими членами почав навіть вироблятись погляд, чи швидче — настрій, що програма-мінімум є взагалі вся програма, хоч це цілком суперечило соціалістичній ідеології, але тут про ідеологію не думалось, а опиралось на ряд вимог, вироблених в інших умовах і призначених для інших цілей — для боротьби в межах капіталістичного ладу, а не революційного часу. Революція прийшла і по законах своєї фізіології — коли можна так висловитись — почала ставити питання і давати відповіді, що діялектично вели дуже далеко від дореволюційних понять. Сухий скелет програми-мінімум стояв собі в уяві, як літературний спомин, а революція творила свою окрему схему, свій окремий парис програми. Між літературним пам'ятником і живою дійсністю заходила все більша ріжниця, що згодом перетворилася в прірву. Хто не міг збегнути змісту нових понять, обхопити синтетично програму нового життя, той чіплявся за літературний скелет програми-мінімум, ставав у суперечність з життям

і губив орієнтаційну лінію. Не то що сили окремої людини, а навіть сили молодої партії було за-мало, щоб ідеольгічно не одставати від швидкого темпу життя.

Це сталося і з нашою партією, що вся була результатом певної бідності нашої національної культури. Українство, як прояв культурної творчості, було ще за-слабим рухом, щоб втягти в себе всі вищі елементи сучасної всесвітської культури і утворити вистарчаючу для вищої свідомості атмосферу нашого життя. Це однаково можна прикладти до всіх наших партій, які ще до тепер не мають кріпких підстав свого світогляду, які ще тепер для означення своїх цілей мусять брати формули для цих цілей і шляхів їх досягнення з чужо-національних аналогій. Українство було за-слабе, щоб своїм рухом і змістом наповнити всю людину, осмислити всі її потреби і стремління, через те не дивно, що воно мусіло рости неймовірно швидким темпом вже під час революції, щоб не опинитись позаду життя. Зрозуміло, що в такому темпі мусіли дуже швидко ламатися старі поняття, також по черзі ламатися нові поняття, які зрештою мусіли відступати своє місце ще новішим, що виростали в рухові всіх революційних стихій, а не лише спеціально-української.

І так за три роки революції ми опинилися перед фактом, що старі світогляди і поняття, вироблені в передреволюційній добі, розбилися в щент. Програми, мисливі за старого режиму, стали просто смішно-неузгодженими в складній ситуації нових фактів і відносин.

Нові відносини — нові поняття.

У нас вони ще не зведені до якоєсь системи, до якогось хоч би загально-окресленого сінтезу.

Через це я вважав за потрібне, хоч і в дуже несприятливих для літературної праці умовах, підійти близче до впідніх джерел соціалізму, до основних питань нашої ідеольгії. Перегляд передіденого шляху, логіка фактів, логіка революції були мені матеріалами, з яких я пробую витягти консеквенції і звести їх у вищий висновок. Літературних джерел дуже мало, особливо про те, що найбільш потрібно: про предпосилки її обективні дані у країнської революції, бо лише на цих даних і можна будувати програму реальної політики і реальний світогляд.

Соціалізм — єдиний, але форми прикладання, втілення його в життя, в ріжні природні, історичні, культурно-господарські умови є ріжні і остильки, що по ріжниці форм прикладання одержують навіть світогляди і найглибші їх основи. Чи Україна є індивідуальністю? Коли так, то і всі програмові концепції соціалістичного реалізму будуть

індивідуальними самостійно-цінними в собі, не подібними до інших концепцій, будуть — українськими на цей історичний період.

Задовім було б ставити це питання, бо революція ствердила це в високій мірі і буде стверджувати далі.

Через те особливо важним є висвітлення основ діяльності українських соціалістичних партій, що мусять для переведення в життя соціалізму керуватись конкретними індивідуальними даними українського буття: природи, основаного на ній господарства, історичними і культурними предпосилками, соціальною структурою то-що. Всі ці дані творять дужий комплекс українських предпосилок революції, а тому — і українського соціалізму.

Український соціалізм — це в ґрунті річі не якийсь окремий соціалізм, а лише окрема, індивідуальна в світі форми його приложения, котру треба означити територією розселення української національності. З цього випливає назва — український соціалізм.

Ідея соціалізму, абстрагована від всяких місцевих обставин і форм, очевидно є єдина, всесвітня, інтернаціональна, що вміщає в собі ріжноманітності реального втілення в різних країнах, між ріжними національно-культурними і господарськими типами. Ріжноманітність втілення обеднується в понятті вищої соціальної спільноти — людськості, тому основними прикметами для розпізнавання фори соціалізму береться не окремі типи природи, не господарські, а людські, це-б-то національні типи. З природньо-господарського погляду, можна б говорити про соціалізм індустріальний, землеробський, гірсько-скотарський, лісовий — в залежності від природних об'єктів господарства, але вони покриваються вищим поняттям людини і її природної культурної організації по націях, що являються колективними індивідуальностями людськості, це-б-то членами будучого інтернаціоналу людськості.

Через те витворені і витворювані системи соціалістичного світогляду в певних історично-культурних і господарських умовах є частинами однієї ідеї соціалізму в її конкретно-життєвих виявленнях. Ріжноманітність цих систем в своїй збірності і спільноті, руководящих принципах складає і дає поняття единого вселюдського соціалізму, гармонійного в своїх частинах, а ні в якім разі не суперечного.

Через те в кожній системі соціалістичного світогляду повинні бути спільними загальні основи і мусять бути ріжними форми місцевого приложения, коли така форма не є лише плодом сухої теоретичності, абстрагованої від дійсного життя.

Для всякого зрозуміло, що система українського соціалізму **дусить** відповісти цим вимогам і соціалістична партія **дусить** будувати свою програму з цих двох елементів: загально-теоретичну схему наповнити змістом з місцевого реального життя, бо лише цим способом будівництво життя **йтиме** в гармонії з людським всесвітом, з інтернаціоналом людськості. Наш світогляд не повинен мати в собі елементу виключення від вселюдськості, не повинен носити в собі отрути буржуазної „культури“, з її основною ідеєю **монополії**, це-б-то виключності, ізольованості, приватно-господарського інтересу та індивідуалізму в його негативній формі — егоцентризмі монополіста-визискувача. Соціалізм є негацією ідеї монополії, а тому як не повинно бути монополії для індивідуального визискувача, так само не повинно бути монополії для колективного (пр., національного). Носителем реального соціалізму є національність, але націоналізм ніколи не може бути змістом соціалістичної політики; через те, коли соціалісти стають націоналістами, вони перестають бути соціалістами, бо націоналізм є ідеєю **монополії** між націями і такий націоналізм нічого нового не представляє — це звичайний буржуазний націоналізм.

Такі розумування дають змогу вірніше підійти до встановлення поняття українського соціалізму, як справді соціалістичної концепції. Всякі ж конструкції програмові і тактичні, оперті на конкретних даних нашого життя, можуть дуже відріжнятись од програм і тактики інших соціалістичних партій. Це зрозуміло, коли не забувати, що здійснювати соціалізм на Україні нам доводиться в аграрному господарстві з селянством, тоді як англійським соціалістам — в індустріальному господарстві з робітництвом. Було б смішно говорити в Англії, де сільського населення 8 %, про аграрний соціалізм і рішачучу роль селянства, так як у нас смішно говорити про рішачучу роль пролетаріату, якого у нас також не більш 8 %.

І тому вся програма і тактика у нас буде спецічно **українська**. Тому її соціалізм **український**.

В дальших нарисах я її пробую накреслити основні лінії українського революційного соціалізму, щоб освітлити мету і шляхи партії соціалістів-революціонерів і дати можливо ясну відповідь на питання — кудою **йті**? Очевидно, всі мої відповіді будуть моїми субективними поняттями, за партійну правовірність котрих ані я, ані хто інший не поручиться, бо я не викладаю канонічних правил, а лише намагаюсь послужити, скільки маю зможи, тій праці шукання синтезу, над якою повинен трудитися кожний соціаліст нашої доби.

Через виключно несприятливі умови для літературної праці (прим., брак літературних джерел, матеріалів, відсутність бібліотек в малому провінційському місті і неможливість здобувати книжки купном то-що) мені було дуже трудно працювати, особливо над історичною частиною, її оцифрувати свої твердження не лише на чисто логічну аргументацію, а й на цитати в авторитетів, які надають писаним звернені вигляд припадкою „науковості“. Я цілком не претендую на науковість, бо вважаю свою працю, не вільну, очевидно, від хиб і суперечностей, першою спробою освітлити ідеольгічні підстави українського революційного соціалізму, спробою, яку мушу робити, як і кожний громадянин, що опинився у вирі революційної боротьби і мусить посильніше дати собі відповідь на болючі питання.

Я думаю, що кожний свідомий громадянин, а особливо член соціалістичної партії, по совісті зобовязаний, повинен проробити таку саму працю над собою, мати мужність призватися до ломилок, відкинути їх, чесно шукати теоретичного і практичного групту для своєї діяльності. В такій праці, на мою думку, краще не раз і помилитись, дошукуючись нового синтезу, ніж без праці недоторкано пишатись порожніми вже окаменіlostями утертих шаблонових фраз, які показують лише спрітність в еластичному крутістві, а нічого не дають для громадського життя. Час рішучий, пеймовірно тяжкий переживає наш народ, і тому всі живі елементи суспільства повинні по совісті шукати кращих засобів боротьби за визволення України.

Сподіваюсь, що в інших обставинах інші люди краще справляться з подібним завданням, ніж я. Але поки кращих обставин нема, а кращі люди не озиваються, то я й осмілююсь говорити про питання нашого самоозначення. Я буду вдачний, коли доброзичлива і безстороння критика вкаже мої помилки і вяснить питання, яких мені вяснити не вдалось.

Я вважав необхідним в цій книзі дати коротку схему загального історичного розвитку і теперішнього стану українського соціалістичного народництва, пійти також до основних теоретичних проблем соціалізму, але також тут обміркувати де-які найгарячіші питання нашої практично-революційної боротьби — наприклад, проблему влади, проблему української державності, передумови і само поняття соціалізації господарства то-що. Свідомо полішив я до другої книги, над якою заходжуюсь працювати, такі питання, як національність, етика, право, релігія, родина в соціалістичному розумінні, як також і загальну синтетичну теорію українського соціалізму.

Поскільки зачеплені в цій книзі питання не стоять **самостійно** відрубно від вказаних інших, постільки мені доводилось побіжно торкатись і їх. Також сам плян праці намірений на розгляд питань окремими нарисами-бесідами, щоб їх можна було читати, як окремі статті, через те довелось іноді повторюватись, очевидно, на школу всієї архітектоніки книги.

Я усвідомлюю собі ці хиби, але годі їх було обминути, та й не про архітектоніку передовсім думалось мені, а про гарячу тривожну дійсність на Україні, во імя елементарних прав на існування котрої йде мова, а не про добірність, рафінованість форми статей.

Це колись зроблять на дозвіллі більш щасливі і вільні спадкоємці нашої доби.

Є так, як є.

М. ПІ.

К а р л ь с б а д,
Травень-вересень 1920 року.

З М И С Т.

I. Загальна схема розвитку соціалістичного народництва на Україні	15—54
1. Два шляхи соціалізму	15
2. Російське революційне народництво	17
(А. І. Герцен і „руssкий соціалізм“. М. А. Bakуніn. H. G. Чернишевський. П. Л. Лавров і його розуміння суспільного розвитку. Н. К. Міхайловський, В. М. Чернов, соціалісти-революціонери і дегенерація їх.)	
3. Українське народництво	26
а) Т. Г. Шевченко, як соціальній революціонер	26
б) М. П. Драгоманов, основоположник українського соціалістичного народництва. Світогляд його. Український соціалізм. Розуміння історичного розвитку. Програма і тактика українського народництва. Загальна оцінка Драгоманова, як письменника і політика	31
в) Політичний розвиток народництва. На Великій Україні: „Драгоманівці“ — радикали, демократи, соціалісти-федералісти. РУП і її розгалуження: НУП і УСДРП. Соціалістично-революційні групи. Українська Партия Соціалістів-Революціонерів (УПСР). Її програма-мінімум. В Галичині: Українська Радикальна Партия і її розклад 1899 р. Виродження соціалістичного „радикалізму“ в буржуазне реакціонерство 1918—1919 р.	40
г) Загальний погляд на українське народництво. Критика ідеологічних предпосилок. Брак синтезу.	51
II. Два світогляди	54—72
1. Капіталістичне і трудове господарство	55
2. Земельна громада (община)	58
3. Початок росколу	59
4. Суспільний процес	61
5. Розуміння історії і критика марксизму	65
III. Трудовий принцип і капіталізм	72—93
1. Поняття трудового принципу	72
2. Вулашаризація	77
3. Трудова вартість і природа капіталістичного візиску в індустрії і сільському господарстві	80
4. Світовий процес капіталізму	87
5. Неминучість перевороту	92
IV. Пролетаріят і трудове селянство	93—112
Заздалегіді уваги. Пролетаріят. Економічна природа селянського трудового господарства. Культурно-психологічні прикмети. Селянство і пролетаріят — спільноти й розбіжності. Соціальна база української революції.	

V. Що таке інтелігенція? 112—123

Соціально-економічні групи інтелігенції: трудова і буржуазна. Поняття інтелігенції в російському народництві — етичне. Класова несвідомість трудової інтелігенції. Класова свідомість буржуазної інтелігенції. Інтелігенція негосподарських фахів. Інтелігенція і соціалізм.

VI. Проблема соціалізації 123—168

1. Загальні поняття 123

(Господарство капіталістичне і трудове. Індустрія, велике виробництво, робочий колективізм. Сільське господарство і дрібне виробництво. Соціалізація великого виробництва через вивласнення, малого — шляхом сучасно-економичної еволюції).

2. „Соціалізація землі“ і російська соціалістична ідеольгія її 127

(Марксисти і капіталістичний розвиток Росії. Нема „окремого шляху“. Революційні народники, „окремий шлях“, община і соціальна революція).

3. Що таке російська „соціалізація землі“ і критика її 131

(Історична російська „община“, як форма і принцип соціалізації землі. Урівнююче-передільний принцип в практиці і в теорії. Ідея переділу землі, як суперечність ідеалові громадськості. Технічна нездійснімість теоретичної формули урівнення. Регулятивне значення передільного принципу. Замісць соціалізації — „общинізація“ землі. Швидче націоналізація, ніж що інше. Російська „соціалізація“ є лише реформою власності, передільний принцип суперечить ідеалові громадівства).

4. Що таке українська „соціалізація“ землі? 138

(Земельний закон Української Центральної Ради 18. січня 1918 р. Соціально-економічний зміст його. Індивідуальне господарство. Непередільна община. Урівнювання шляхом оподаткування „диференціальній ренти“. Не соціалізація, а швидче націоналізація землі. Закон про землю Директорії — Трудового Конгресу 8. січня 1919 р. Нові позиції її одміни).

5. Значіння льозу ізів „соціалізації землі“ 147

(Що є в общині соціалістичного? „Соціалізація землі“ не здійсниться в межах капіталістичного ладу, бо її переведення руйнує його. Вивласнення землі веде до соціальної революції. Вивласнення землі — необхідна передумова соціалізації).

6. Фактори соціалізації 151

(Вивласнення землі веде до ліквідації трудового резерву і паралізує капіталізм. Двигач соціалізації — велике виробництво. Збільшення населення й інші природні умови. Соціальна і культурина політика. Міжнародна трудова солідарність. Світовий ринок).

7. Процес соціалізації 161

(Роль держави. Націоналізація обміну. Натиск держави на приватно-індивідуальне дрібне господарство. Трудові спільноти. Громада-спілка. Еволюційне обсядання окремих трудових господарств. Льотика будівництва. Останній господарський сінтез: злиття індустріального і аграрного трудових союзів).

VII. Соціалізм і комунізм 168—180

Соціалізм і трудовий принцип. Приватна власність на продукти споживання. Соціалізм — визволення праці від визиску і людини від зайвої праці. Соціаліст і індивідуальності. Комунізм і незадія трудиного принципу. „Праця по силах — споживання по потребах.“ Нова доба культури. Критика московського псевдо-комунізму. Наші деял — дійсний комунізм, наша програма — соціалізм.

VIII. Проблема влади	180—211
(Форми класової організації трудових мас в революціях 1905—6 і 1917 р. Характер української форми класової влади (Укр. Центр. Рада і Трудовий Конгрес). Де-що про соціально-національну структуру населення України. Наше визволення без соціальної революції не можливе. Буржуазна інтелігенція і парламентаризм. Що таке парламентаризм? Його природа — міжкласовий компроміс. Парламентарізм, як спеціальний орган інтелігенції. Трудові ради, їх характер і комуністична диктатура. Що таке партія? Інтелігенція і партії. Класові організації трудового люду, як представництво інтересів праці і як форма будучої громадської організації).	
IX. Українська державність і революція	211—227
(Загальний характер соціалістичної держави. Сусільні кляси і проблема української державності. Ідея місцевого українського сусільства. Хто будуватиме українську державу? Характер революції і роля національного фактору. Міжнародия допомога не допоможе. Поняття української соціалістичної державності).	
X. Сучасний момент і задачі революції на Україні	227—247
1. Характер революційного процесу	227
2. Наша реальна програма революції	235
3. Передумови соціалізації	236
4. Охорона народивого здоров'я	242
5. Культура	242
6. Політика керування	244
XI. Синтез	247—256
(Дух революції. Організація сил. Поширення людської індивідуальності в часі і просторі. Соціалізм живої дійсності знищить соціалістичні секти. Останній синтез думки й життя. Українська аграрно-соціалістична республіка — форма індивідуального виявлення світової соціалістичної ідеї. Наскільки ми марксисти. Боротьба за самостійну Україну шляхом революційного соціалізму).	

Друкарські помилки:

стор.	рядок	надруковано:	повинно бути:
31	3 зн.	дав.	див.
31	3 "	мой	мій
50	13 зн.	веденю	веденню
86	10 зн.	насильстває	насильства є
87	18 зн.	собат	собак
91	6 зн.	и торговлі	й торгові
91	7 "	іспоживання	споживання
92	6 зн.	зовоювання	завоювання
93	10 "	віп	він
96	15 "	поглянути	поглянути
96	13 зн.	ціні	ціни
96	16 "	з другою	з другого
101	1 "	власністьє	власність є
115	24 зн.	людської	людської
119	11 "	твідомо	свідомо
119	12 "	інтелігенції	інтелігенції
119	13 "	крашою	крашою
120	4 зн.	до, купівлі	до купівлі
127	20 "	системою	системою
147	10 зн.	Ради	Ради
147	13 "	оцінку, обох	оцінку обох
171	6 "	презумувати	презумувати
176	12 "	продукт	проект

I. Загальна схема розвитку соціалістичного народництва на Україні.

I. Два шляхи.

В Західній Європі соціалістична ідеольгія уявляє більш-меньш однолітій світогляд, в основі котрого лежить концепція Маркса й Енгельса. На цьому ґрунті стоїть „ортодоксальний марксизм“, що став ідеольгічною підвальнюю всіх так званих соціаль-демократичних партій і який на наших очах так хітається під ударами вимог революції. Уміркована течія марксизму, що виявляється в правих крилах всіх соціаль-демократичних партій, утворилася під впливом науки Бернштейна і захоплює широкі маси робітництва під назвою ревізіонізма (в Німеччині), реформизма (у Франції) і т. д. Головна її риса — признання в боротьбі за соціалізм лише еволюційного методу, що диктується законами соціального розвитку цівілізованої людськості. Ревізіонізм — це значить перегляд і заново науки Маркса, поправки до його висновків, на основі нових фактів науки і практики соціального розвитку. „Ортодоксальні“ марксисти дуже нападають на ревізіоністів, але мусять признати, що й ревізіоністи є марксистами.

Ліве крило марксизму, що однідає: демократію, як устрій, партію, як будівничого нового суспільства — соціалістичного і пічіування, як тактику опортунізму, а виставляє натомісъ революційний синдикалізм, це-б-то боротьбу в синдикатах (робітничих спілках) за безпосередні інтереси робітництва і за соціалізм шляхом прямої акції (безпосередньої боротьби) в кожний момент, в усіх обставинах; що справу визволення робітників хоче зробити ділом самих робітників, не визнаючи тому парламенту й інтелігентських партій — це крило також стоїть в головному на науці Маркса, хоч проте де-які з теоретиків синдикалізму називають його новою, вищою концепцією соціалістичного світогляду. Роспад ортодоксально-марксистських партій під впливом революції виділяє ліво-революційну комуністичну течію, природа котрої є, по заявах самих комуністів, „справді“-марксистською, очищеною марксизмом.

Безчисленні соціалістичні партії в різних країнах Західної Європи, під ріжними назвами, в ріжною тактикою, мають переважно одну спільну основу — марксизм, як певну економічну і соціольгічну концепцію.

Інакше сталося в Східній Європі, це-б-то головно в Росії і на Вкраїні, де соціалізм пішов двома, ідеольгічно цілком іншими шляхами: 1. революційне народництво (революційний соціалізм),

що хронольгічно повстало перше і панувало та панує в ідеольгії соціалістів ріжних груп та напрямів, і 2. марксизм, що з початку 80 рр. XIX століття з'явився в Росії, потроху все більш і більш набираючи сили.

На народницькій думці в Росії витворювались програми ріжних партій: 1. народньо-соціалістична, що найбільш затримувала народницькі традиції у відношенню до селянства, але стоїть на ґрунті еволюційного розвитку й уміркованості; 2. партія соціалістів-революціонерів, що ісповідує революцію, в тактиці приймала політичний терор і з великом гуком його виконувала, в програмі — соціалізацію землі ще в межах капіталізму, стоячи взагалі як на ідеольгічних предпосилках революційного народництва, так і на новішіх здебутках соціалістичної науки. Партія представляє, коли можна так висловитись, ортодоксію нового революційного народництва; 3. партія соціалістів-революціонерів-максімалістів, що стояла за негайну революцію, вживаючи в тактиці експропріації, аграрного і політичного терору, маючи в програмі як соціалізацію землі, так і соціалізацію фабрик і заводів. Під час революції радикальне крило соціалістів-революціонерів виділилось під назвою лівих соціалістів-революціонерів, ставши на позицію максімалізму в нових обставинах.

На Україні в останній час перед революцією умірковане народництво представлене було партією радикально-демократичною (тепер „соціалісти-федералісти“), що по своїй програмі й тактиці нагадує російську народньо-соціалістичну і разом кадетську партію, а також українською партією соціалістів-революціонерів, що під час революції діференціювались на лівих соц.-рев. і центральну течію, але з переходом лівих соц.-рев. до комуністів, тепер є лише одна українська партія соціалістів-революціонерів.

В Галичині на ґрунті дуже уміркованого народництва стоїть українська радикальна партія, що через тактичні непорозуміння 1919 року розкололась, виділивши з себе нову „селянську радикальну“ партію.

Між марксизмом і народництвом знаходяться досить великі ріжниці ідеольгічного, програмового і тактичного змісту, з-за чого відбувались і відбуваються гострі суперечки, йде боротьба, що відокремлює прихильників цих світоглядів в два окремі табори.

Стороннім людям, що дивляться віддалека на цю боротьбу, дуже тяжко зрозуміти причини її і через те не менш тяжко уявити її наслідки. Але сам факт цієї боротьби незвичайно цікавий і вимагає освітлення, особливо в наш рішучий час. Українське „широке громадянство“ також не розуміє цього факту, годується в десятих руках ріжними чутками і сумнівної вартості поняттями про ідеольгію соціалізму, а тому не знає, як ставитись йому до цього великого змагання і тертя між двома соціалістичними таборами. Навіть широкі партійні кола обох напрямів знаходяться в такому ж майже стані, ворогуючи між собою більше по традиції, ніж з ясного перекопання і усвідомлення ріжниць своїх партійних світоглядів та інтересів.

Революція розбилла дореволюційні групування, вилинула на світогляди, в одному зблизила обидва табори, а в другому ще даліше

розвела, і ставить кожну ідеольгію на іспит. Екзаменує трудовий народ, во ім'я добра якого працювала довгі роки соціалістична думка, творила програми, гуртувала сили.

В дальших побіжних нарисах представлено по змозі головні пункти програмових і тактичних росходжень і спільностей між світоглядами, з точки погляду революційного соціалізму.

2. Російське революційне народництво.

Історично беручи, народництво, як соціалістичний світогляд, розвинулось в Росії під впливом західно-европейських соціалістів-ідеалістів, в першу чергу Сен-Сімона, Овенса, Фурье, Прудона. Наприклад, погляд Сен-Сімона на розвиток історії під взаємним впливом матеріально-господарського і культурно-творчого факторів в своїй основній ідеї є спільний з провідною історіософичною ідеєю народництва, що виникла названі вище фактори за рушійну силу історії. Почасти і погляд Сен-Сімона на ролю „промисловців“ (робітників) і „учених“ в соціальному житті розвинувся в народницькій науці про трудові маси і інтелігенцію.

Під безпосереднім впливом соціалістично-мірійницьких течій 40-х рр. XIX століття зародилося революційно-соціалістичне російське народництво, першими представниками котрого були ріжні де в чому, але подібні в загальному великі постаті А. І. Герцен і М. А. Бакуніна та іншого приятеля Огарьова. Основоположником російського народницького соціалізму був власне А. І. Герцен — цей незвичайно близькуий великий публіцист, неизрівняний стиліст, консеквентний борець за визволення трудящих і перший емігрант-соціаліст, що дав загальний зарис ідеольгії великоруського соціалізму, вказав реальний ґрунт його розвитку і движучі його сили.

Після катастрофи 1848 року і перемоги реакції Герцен пережив велику духову крізу, зневірився в Європі, передбачаючи загибель її тогочасної (капіталістичної) культури. Натомісъ всю увагу переніс на Росію, яка буде творцем нової культури, фактором великого соціального відродження. Як ідеаліст по методу думання, Герцен всю схему утворив, виходячи з етичних міркувань. Основною ідеєю його була ідея „інтелігенції“, як етичної сили відродження, в противагу міщанству, як ідеї компактної інкременти, що головно міститься в буржуазії, але захоплює її інші класи. Обидві категорії-антитиподи — „інтелігенція“ й „міщанство“ є з'явившими позакласовими, вселюдськими, боротьба між ними — це боротьба двох культурних припілів, з яких один — поступовість, творчість, оновлення, а другий — його протилежність: косність, тупість, егоїзм, реакційність. Культура Зах. Європи — міщанство, яке єсть „окончательной формой ея цивилизації, ея совершенноліттєм“.

Державні форми, вся цівілізація Зах. Європи, па думку Герцена, „не совмѣстны по внутреннему своему понятію ни съ свободой, ни съ равенствомъ, ни съ братствомъ, всякое осуществление этихъ идей будетъ отрицаніемъ современной европейской жизни, ея смертью“. Одчай охоплював його через те, що нема сили тепер знищити його, але

тішила надія на неминучу загибель, і він передбачав її: „одно утешеніе и остается: весьма вероятно, что будущія поколѣнія выродятся еще больше, еще больше обмѣлюютъ, обничаютъ умомъ и сердцемъ, имъ уже и наши дѣла будуть недоступны и наши мысли будуть непонятны... Какъ аристократія, выродившаяся до болѣзнейныхъ кретиновъ, измѣльчавшая Европа изживетъ свою бѣдную жизнь въ сумеркахъ тупоумія. въ вялыхъ чувствахъ безъ убѣжденій, безъ изящныхъ искусствъ, безъ мощной поэзіи. Слабыя, хилы, глупыя поколѣнія протянутся какъ-нибудь до взрыва, до той или другой лавы, которая ихъ покроетъ каменнымъ покрываломъ и предастъ забвению лѣтописей.“

На зміну цьому вмираючому міщанству йде така лава: „та лава, эти варвары, этотъ новый міръ, эти Назареи, идущіе покончить дряхлое и бессильное и расчистить всесто свѣжему и новому, ближе, нежели вы думаете. Вѣдь это они умираютъ отъ голода, отъ холода, они ропщуть надъ нашей головой и подъ нашими ногами, на чердакахъ и въ подвалахъ, въ то время, какъ мы съ вами an premier, шампанскимъ вафли запивая, толкуемъ о соціализмѣ.“

„Когда настанетъ ихъ часъ — Геркуланумъ и Помпея исчезнутъ. хорошее и дурное, правый и виноватый погибнутъ рядомъ. Это будетъ не судъ, не расправа, а катаклизмъ, переворотъ.“

Герцен не припускає, що переворот стане тихо, непомітно, потроху, еволюційно. Це не можливо і ні крихти не принадно. А коли б це було такъ? „Результатъ этого будетъ тотъ, что всѣмъ на свѣтѣ будеть мерако: мелкий собственникъ — худшій буржуа изъ всѣхъ: всѣ силы, таяціяся теперъ въ многострадальпой, но мощной груди пролетарія, иссякнуть: правда, онъ не будетъ умирать съ голода, да на томъ и остановится, ограниченный своимъ клочкомъ земли или своей каморкой въ работничихъ казармахъ. Такова перспектива мирного органическаго переворота. Если это будетъ, тогда главный потокъ истории найдеть себѣ другое русло, онъ не потеряется въ пескѣ и глиниѣ, какъ Рейнъ, человѣчество не пойдетъ узкимъ и грязнимъ проселкомъ. — ему надобно широкую дорогу. Для того, чтобы расчистить ее, оно иначе не пожалѣть.“

Дивовижні, близкучі інтуїції, що виглядають, якъ пророцтва, у всяких пророків мають в собі суперечності. Є воїн і в Герцені. Він зневірився і в європейському пролетаріаті, що, якъ паросток від старого пня, заражається його хворобами і гине завчасу, не маючи сили розвинутись в могутнє самостійне здорове створіння. На цьому ґрунті розвинулась у Герцена велика віра в Росію, що є тепер здоровимъ варваромъ, котрий в основахъ свого соціального побуту черпає свій ідеал, розвивається до його методомъ органічного росту. Виросте до соціалізму і сокрушить Европу.

Соціальною основою побуту, що одкриває шлях до ідеалу, є община, якъ та форма, що стоїть вище приватної власності міщанської Европи. Право кожного на землю, общинне володіння і громадське самоуправління — ось ті зародки, з якихъ іде шлях до соціалізму, від якого відкинулась Европа. Треба лише усунути перешкоди та перепони. обеднати здорові основи наукою — і шлях розвитку до нового життя є.

„Народный русский быт и наука запада въ ихъ сочетаніи — наша сила, наша будущность, наше преимущество. Безъ предрасположеніаго народнаго быта — общественная наука теряется въ соціальному бредѣ: безъ всеобобщающей науки — народный русский бытъ возводится въ бредъ славянофильства.“

Захід розвивав ідеї особистої свободи на основі приватної власності і руйнування общини. Це все привело до повного рабства пролетаріату. Росія зберегла право на землю, общину, але подавила особисту свободу. Вся задача для Росіян — розвинути особисту свободу, не гублячи общинного землеволодіння і самої общини. Лишившись з землею, в наділом, маючи самоуправу, селянство неминуче дійде і до волі, вибираючи з села до волости, з волости до округи, а там до земського собору.

„Мы русскимъ соціализмъ называемъ тотъ соціализмъ, который идетъ отъ земли и крестьянского быта, отъ фактическаго надѣла и существующаго передѣла полей, отъ общиннаго владѣнія и общиннаго управлениія — и идетъ вмѣстъ съ работническою артелью навстрѣчу той экономической справедливости, къ которой стремится соціализмъ вообще и которую подтверждаетъ наука.“

От в цих фрагментах з незвичайного багацтва Герценових думок просвічуються вже основні лінії російського народницького революційного соціалізму, що написав в книзі життя Росії такі близкучі сторінки боротьби за землю і волю! Очевидно, з розвитком науки і життя ідеольгія збогачувалась, особливо під впливом деяких безсумнівних прав із науки Маркса, і дійшла до степені того гармонійного світогляду, що загально називається російським революційним соціалізмом.

Ідеями Герцена заплоднене життя, думання і творчість кращих борців за визволення праці в Росії, але вони не лишились без впливу і на розвиток української соціально-політичної думки, що буде нам ясніше при дальшому викладі.

М. А. Бакунін, маючи однакові з Герценом соціально-фільо-софічні погляди і однаково розуміючи завдання Росії, пішов де-в-чому значно далі, поширивши оздоровлючу ролю Росії на все славянство і глибше розвинувши основи федералізму, правильно поставивши і рішивши національну проблему. Погляди на національну справу Герцена і Бакуніна, розроблені льогично, широко і майже вичерпуюче в приложенні до України Драгомановим, стали непохитною основою українського руху взагалі і українського революційного соціалізму зокрема. Але „бездержавництво“ Бакуніна привело його в соціально-політичному і економичному напрямі до анархізму, який тепер не вважається, як то було раніш, за „бездержавницьку“ школу соціалізму, а за окрему соціольгічну концепцію, з якою соціалізм стойте в непримиримій суперечності. Тому ми не втягаємо Бакуніна в число представників революційного народництва, хоч він і був одним з його основоположників і довший час куміром соціально-революційної російської й української інтелігенції, як і „богом революції і руйнування“

в Зах. Європі. Спільність поглядів Бакуніна і Герцена що-до руського соціалізму виявляється дуже часто в його писаннях. Напр.:

„Что нужно народу? На это „Колоколь“ въ 1862 году отвѣчалъ и отвѣчалъ превосходно: „Народу нужна земля и воля!“ Больше ничего. Но посмотримъ, что заключается въ этихъ словахъ. Народу нужна земля, вся земля; значитъ, надо разорить, ограбить и уничтожить дворянство, и теперь ужъ не только одно дворянство, но и ту довольно значительную часть купечества и кулаковъ изъ народа, которые, пользуясь новыми льготами, въ свою очередь стали помѣщиками, столь же ненавистными и чуть ли еще не болѣе притѣснителями для народа, чѣмъ помѣщики стародавніе. Народу нужна воля, и а с т о я щ а я, полная воля; значитъ, надо уничтожить чиновничество и все войско. Значитъ надо уничтожить государство, а безъ государства и государь невозможенъ“. („Наука и насущное революционное дѣло.“)

„Если есть государство, то непремѣнно есть господство, слѣдовательно и рабство; государство безъ рабства, открытое или маскированное, немыслимо — вотъ почему мы враги государства“ („Госуд. и Аналхія“).

Ідеал соціальної революції, на думку Бакуніна, є загальним для трудових мас, що розвиваються до цієї свідомості шляхом свого внутрішнього розвитку, спадкової передачі з роду в рід свого досвіду. бажань, мрій. Руський (московський) народ мас в собі позитивні і негативні риси, які розвинулися історично і сприяють та й гальмують наближення соціальної революції.

Позитивні риси такі:

„Первая и главная черта, это — всенародное убѣждение, что земля, вся земля, принадлежитъ народу, орошающему ее своимъ потомъ и оплодотворяющему ее собственоручнымъ трудомъ. Вторая, столь же крупная, черта — что право на пользованіе ею принадлежитъ не лицу, а цѣлой общинѣ, мрію, раздѣляющему ее временно между лицами. Третья черта, одинаковой важности съ двумя предыдущими, это — quasi - абсолютная автономія, общинное самоуправлениe, и, вслѣдствіи того, рѣшительно враждебное отношение общинъ къ государству.“

За негативні риси народу Бакунін вважає „патріархальность общинъ“ й „мірской деспотизм“, „богопочитаніе царя“ та „замкнутость общинъ, уединеніе и разъединеніе крестьянскихъ мѣстныхъ міровъ“, за боротьбу з котрими мусить взятись революційна інтелігенція шляхом пропаганди.

В цих коротеньких уривках цілий Бакунін, соціаліст — анархіст. московський народник — бунтарь. Недарма знаменитий рух 1873—76 років „в народ“ був цілковито під прaporом бакунізму!

Інші великі російські народники вже лише розвивали основи народництва, дані Герценом і Бакуніним, пристосовуючись до великих наукових течій заходу — дарвінізму, спінсеріянства, марксизму, загалом „матеріалізму“ свого рода.

Без спеціальної вже віри в „загибель Європи“, але з вірою в общину, як економично-льготну ступінь до соціалізму, виступив

Н. Г. Чернишевський на поле громадської діяльності і залишив пезабутню пам'ять по собі, як перший теоретик-економіст російського соціалістичного народництва. Цвіт його таланту і діяльності був знищений немилосердно-жорстоким поводженням з ним російського уряду, що знищив Чернишевського каторгою в Сібіру, але цей могутній розум дав напрям російській соціалістичній думці на довгий ряд років. Він не мав Герценової віри в загибель Европи, мислив розвиток Росії в капіталістичному напрямі, коли основи народного соціалістичного побуту не будуть прийняті за принцип соціальної політики. Община земельна і артиль робоча були базою соціалістичного росту, „союзного виробництва“, а тому Росія може піти своїм окремим шляхом. На тій самій базі — общині стояли обидва головні провідники революційного народництва П. Л. Лавров і Н. К. Міхайловський, що були на чолі соціалістичного руху в Росії майже по чотири десятки років і зйшли на той світ на порозі ХХ століття (перший 1900, а другий 1904 року), Лавров, як фільософ-революціонер і емігрант, а Міхайловський, як легальний критик-публіцист і соціольго.

Головно в творчості П. Лаврова, не звязаного російськими умовами життя, а найбільшою повністю виявилася оригінальна система революційного соціалізму, ставши основою соціальної фільософії новочасних соціалістів-революціонерів Росії. Багато де-в-чому поділяючи погляди Маркса па абстрактну природу капіталістичних відносин, Лавров цілком розійшовся в розумінні соціольгічної сторони капіталізму, його розвитку, його значення в питанні „підготовки соціалізму“. Знаменита „теорія можливостей“ в історії П. Лаврова стала підставою окремого революційного, а не матеріалістичного розуміння історії з його ідеалом збільшення солідарності людей і розвитку критичної думки.

Ідея вселюдської солідарності виявилась протягом історії в кольosalnych зусиллях досягти універсальності, всесвітньої загальнності. Ми знаємо великий фільософічний універсалізм, що змагався і змагається дати одну думку про світ, але він розбивається завжди іншими стремліннями, що відбивають індивідуалізм розуміння через багато причин. Фільософічний універсалізм і досі не став пануючою вселюдською силою. Так само релігійний універсалізм змагався утворити своє царство, підпорядкувати ріжломанітні інтереси людськості собі, але ці інтереси — моральні, наукові, матеріальні, і права особи людської не дозволили релігії опанувати людськість. Так само політичний універсалізм намагався підпорядкувати увесь світ багатьома спробами збудування всесвітньої держави, але право особи, право трудових клясів було і є індивідуалізуючою силою, що проривалася на зверх, руйнуючи великі спроби.

Вся історія повна змагань до універсалізму, але згадані ідеали загальнності не обхоплюють всіх сторін людської діяльності і інтересів, тому у всяке універсалістичне змагання вриваються ці інтереси — права особи, моральні, наукові, матеріальні то-що, стають у велику суперечність, викликають великі індивідуалізуючі течії, котрі руйнують вгодом велику схему універсалізму, вселюдськості.

І власне в нашу добу, як результат всієї попередньої історії, встає нова концепція загальності — соціалізм, що дає міцний ґрунт під всю будівлю, як і саму будівлю: матеріальнно-економічний універсалізм відкрив едину велику міцну спільність між людьми — труд, що утворює всі варгости, із-за яких змагаються всі особи людські. Загальності буде досягнуто, коли труд стане істотністюожною людини. Визволення труда дає ґрунт для політичної спільноти всіх, він усуває панування класів і дає доступ до рівенства всіх; те саме для спільноти моральної, культурної, фільософичної.

Соціалізм є синтезом всіх великих універсалістичних стремлінь людськості. Він усоває всі суперечності, котрі розбивали раніше всяку універсальність, і дає найвищу, найкращу спільність обох основних ідей історичного розвитку: розвитку особи і розвитку солідарності між особами людськими. (Див. П. Лавровъ: Исторія, соціалізмъ и русское движение, Женева, 1893). Ставлючи в центрі історичної творчості людину з розвинутою критичною думкою, людину, що має метою критичну переробку культури. Лавров через те саме не визнавав якогось залізного закону історії, якої її вищої наміреності і монізму. „Фактический ходъ исторії еще не доказываетъ невозможности иного пути“ („Государ. элементъ будущемъ общества“).

„Теорія можливостей“ є корінем всіх історіософічних ідей Лаврова. Ця теорія вказує на брак початкового знання у людини, а тому ніколи людське знання не буде останньою інстанцією повного самоозначення людини; лише стремління всіх людей разом одкривають нові горизонти для самоозначення людини, а тому ідея солідарності є пайзаагальнішою при всіх фазах розвитку у всіх народів на землі, вона є ідеєю дійсного поступу, що сам в собі є гармоничним синтезом всіх стремлінь людини в дану історичну добу.

„Борцы за прогрессъ въ каждую эпоху имѣли передъ собою иные задачи. Но всегда и вездѣ эти задачи, правильно понятыя, имѣли одинаковую сущность. Эта сущность заключалась въ слѣдующемъ: памѣнить формы распределенія общественныхъ силъ, преимущество же формы распределенія богатства, согласно существующимъ условіямъ производства и обмѣна, пользуясь существующими обычаями и юридическими формами общественной организаціи, бера въ соображеніе различные зavoеванія мысли научной, построенія мысли философской, типы мысли художественной, идеалы мысли нравственной; совершилъ эти измѣненія въ направлениі наибольшаго усиленія и расширенія общественной солидарности и наиболѣшаго роста общественного сознанія: наконецъ, закрѣпить совершившіяся измѣненія политическими формами, наиболѣе гармоничными съ совершившимся переворотомъ, идеальными продуктами науки, философи, искусства, наилучше оправдывающими это измѣненіе, и воплощеніемъ въ жизни нравственныхъ идеаловъ, наиболѣе соответствующихъ здоровымъ потребностямъ человѣка“ („Теорія и практика прогресса“, друк. 1881 р.).

Ідея змагання до солідарності людей проходить червоною ниткою через всю творчість цього знаменитого мислителя і борця, в неї він вкладає ріжноманітні елементи звязку, що виявляється в суспільстві в формі звязку по звичаю, по часовому афекту й віруванню, по обміркованій меті, по моральній повинності і по економічному інтересу.

І от власне наукою цього синтетичного звязку є соціалізм, як вищий результат всієї історії. Через те їому обовязана служити кожна людина.

Що-до Росії, Лавров визнавав її спеціальні особливості, з яких головна — самодержавіє і політичне рабство, проти якого треба було вперше боротись, щоб росчистити шлях для пляномірної соціальної творчості трудових клясів. Розуміється, основа русського побуту — община була вихідною точкою для розвитку солідарних форм вселюдськості.

Наука цього найвидатнішого фільософа історії, соціалізму і революції в Росії ще й до нині не стала загальним придбанням суспільства, бо навіть творів його ще не зібрано до купи і не видано в загально-приступній кількості, але величезний вплив його на розвиток ідей революційного соціалізму безсумнівний.

Творчість Н. К. Міхайловського була теоретичним завершенням революційного критичного народництва, останнім блискучим підкресленням основних ідей: гармонічного розвитку критично-думаючої особи, найбільшої суми щастя для найбільшого числа людей, повсякчасної боротьби проти капіталізму, ствердження особливого шляху Росії від общини до соціалізму, минуючи капіталістичну фазу, боротьби за добро конкретної людини і народне добро, це-б-то за найвищий розвиток індивідуальності.

З Міхайловським зійшов з історичної сцени останній великий народник XIX століття. Історичний розвиток Росії по шляху капіталізму і руйнування общини став фактом, який потряс всю будову російського революційного соціалізму, що дійшов майже до теоретичної катастрофи під впливом модерних європейських соціалістичних доктрин, головно — марксизму.

З початку 80-х рр. минулого століття марксистська критика вийшла з нетрів самого народництва (його чорнопередільської течії) і по закону контрасту, покути за помилки в практичній боротьбі, напала на всю будівлю теорії і віри, одикидаючи разом з „общиною“ і „особливим шляхом“ всі фільософічні предпосилки революційного соціалізму, переймаючи натомісъ нову концепцію — марксизм в його чисто-європейській ортодоксально-німецькій формі.

Марксизм хотів викинути разом з руським соціалізмом і революційний соціалізм. Критика народництва з боку марксистів „групи визволення праці“ (Плеханов, Аксельрод, В. Засулічева й інші) займає три десятиліття, але після ідейної крізи 90-х рр. революційне народництво вийшло теоретично скріщеним, очищеним до певної міри від „російства“ (відкинуто „особливий шлях“, а залишено общину в новому її розумінні), вийшло в формі революційного соці-

ялізму, під прапором якого виступила обеднана, скріплена всеросійська партія соціалітів-революціонерів, що покрила себе невмірущою славою в боротьбі за революцію в роках 1902—1908, ставши героєм першої російської революції 1905—1906 року. Нове революційне народництво, теоретичним виразником котрого став Віктор Чернов, взявши головні теоретично-фільософічні предисилки критичного народництва Лаврова і Міхайловського, сінтеzuвало з ними здобутки новішої соціалістичної думки, разом з тим продовжило традиції „Народної Волі“ в практичній діяльності і терористичній боротьбі з російським самодержавством. Вагу, побіди і поразки першої революції 1905—1906 року воно внесло на своїх плечах, пережило знов велику моральну крізу під впливом нового фактора — участі в революції не лише подвижників-героїв, а широких мас і нових одиниць з міщанською психольгією. Однаке весь рух руського соціалізму мав свій оригінальний прапор — соціалізацію землі, який підняв і поставив на півживому трупі общини, що марніла й надала на силах під незвичайними ударами російської буржуазії, котра свою „земельну реформою“ 1906—10 року завдала общині тяжкого удару, це-б-то удару русському соціалізму, від чого революційний соціалізм зрештою не постраждав.

Перед нашими очима відбулась дивовижна метаморфоза.

Революційний соціалізм став переможцем над самодержавством капіталізму, але волею судьби революція вийшла з-під послуху російських революційних соціалістів, які віддали пальму першенства в руки так ворожих їм марксистів, що завжди були втіленням негації самої руськості соціалізму в Росії. Нове соціально-революційне покоління Росії, витративши сили на першій революції, не змогло взяти провід в другій головно через те, що воно не змогло стати на висоті історичної задачі нашого часу, не змогло зробити тієї сінтези, яку так геніально вказував П. Л. Лавров. Воно заразилось від гнилигини марксистського меньшевизму, проти якого весь час боролось, і цим самим передало прапор в руки здорової течії не в своїх власних рядах (максімалізму), а в рядах марксистів (большевизму). Ідейне і практичне надбання руського революційного народництва перейшло цілком, як велика спадщина, в руки не найславнішого, а достойного.

Найславнішій лежить зтомлений, розбитий, багатий своїми споминами і надбаннями, своїм скарбом неоцінно-великим, а прийшов спадкоємець малій числом, але достойний духом великого покійника, і перейняв скарб революції в свої руки. Шаралікований творець скарбу лежить остронь. Так часто творець стає меншим від свого твору.

„Соціалісти-революціонери“, бувші терористи, подвижники і герої, виявляють дрібні остатки колишнього завзяття на службі... російської реакції, тим генералам, яких вони так безпощадно колись нищили, а вихоплений в іх з рук червоний прапор революції гордовито має в руках іхніх недавніх антагоністів і противників. Чи довго буде продовжуватись летаргія російського революційного народництва — ска-

зати трудно, але що воно сильне своєю внутрішньою силою і вийде на верх — для мене особисто безсумнівно.

Соціалісти-революціонери, що організувались в одну партію десь в 1901 році, довго шукали твердих основ своєї ідеольгії, але як це ім було тяжко, видно з того, як вироблялась програма: перший проект, зложений редакцією „Революціонної Росії“ в січні 1903 року, був прийнятий на партійному з'їзді в січні 1906 року, коли діяльність партії, головно організаційна і терористична, була в зеніті, бо за відкриттям зради Азефа (1908 р.) моральна кріза спаразіжувала партію. Підправившись морально, партія не встигла розгорнути свої сили, війна зруйнувала все: партійний провід був за кордоном. Провідник партії В. Чернов і його товариши стали на „ціммервальську“ позицію і разом з большевиками підписували голосні маніфести проти війни. Коли ж прийшла революція, партія, висунувши свій генеральний лозунг соціалізації землі, не змогла його перевести: коаліція з буржуазією спричинилась до того, що червоний прапор з рук Чернова перейшов до Леніна. Давня ворожнеча народників з марксистами відомстилась: Чернов і його партія в революційно-большевицькій Росії опинились на нелегальному становищі, як „дрібна буржуазія“.

Ліві соціалісти-революціонери, що йшли разом з большевиками і вели за собою селянство, виробили закон про соціалізацію землі, який був підписаний... Леніним. Незадоволені політикою большевиків, особливо Брест-Литовським миром, вони підвяли проти большевиків повстання, але воно не вдалось. Після того всі соціалісти-революціонери попали на нелегальне становище, а де-які пішли в Каносу — легалізувались в комуністичній партії. Постійні провідники революційного руху в Росії, представники найліпших, найбліжіші геройчних традицій її, — вони опинились знов на нелегальнім становищі і з старовірським фанатизмом повторюють лозунги з своєї до-революційної програми-мініуму: соціалізація землі, демократія, федерація, не гарантуючи свою тактикою переведення цих лозунгів в життя. Тим часом большевики ведуть боротьбу з капіталом, ту боротьбу, яку проповідувало старе революційне народництво, проти якої орудував російський марксизм, що і вівся в колодочки на критиці революційності, „науково“ доводочи, що революція в Росії мусить бути, по закону історичної діялектики, лише бу ржузвою. Революційне народництво непримиримо стояло за соціальну революцію і... соціальну революцію повела революційна течія марксистів, що народилася на грани ХХ століття і була молодшою, піж народництво і піж правовірний марксизм.

Секрет успіху революційних марксистів, на мою думку, в тім, що вони перейняли кращу частину з тактики революційного народництва, але приточивши її механічно до марксистської ідеольгії, заложили під себе цим самим міну неуспіху. Неприродне поєднання двох нерідких між собою речей помститься в будущому на большевиках: вони або впадуть або... стануть і по ідеольгії революційними народниками. Це дуже парадоксальна для наших часів думка, але, я сподіваюсь, до неї мимоволі можна прийти, уважніше оцінивши де-які новіці факти з історії великої революції в Росії. В питанні про селян-

ство — в програмі, і про терор — в тактиці большевики стали на ту позицію, де були соціалісти-революціонери; в питанні про революцію, про боротьбу проти капіталізму, не зважаючи на діялектику історії і розвиток продукційних сил, большевики взяли курс революційно-народницький, використавши таким чином: культурно-революційну традицію російської соціалістичної боротьби, „соціалізацією землі“ повели за собою селянство, в терорі дали вихід всій кольосальній революційній енергії, під напором якої увесь час двигтіла російська земля. Культурно-психологичне надбання революційного народництва опанували большевики і вирости до влади. Розуміється, вони не стали російськими народниками, але що вони намагаються асимілювати марксизм у народництві — це факт очевидний. Які будуть результати цього, ще трудно сказати, але, коли большевицька ідеологія стане вже революційно-народницьким марксизмом або марксистським революційним народництвом — вони можуть вийти переможцями.

3. Українське народництво.

а) Т. Г. Шевченко.

Коріння українського революційного народництва розгалужене в доволі ясній поетично-ліричній концепції нової правди Тараса Шевченка. Народництво Шевченка виростло з реальних обставин його життя, яко селянина-кріпацька. Цим майже все сказано, але коли б нам хотілось шукати ідеологічних впливів, то вони знаходяться в кирило-мефодієвському брацтві, це-б-то в українському славянофльстві, яке найясніше представляється лише з політичного боку, як певна система славянського федералізму. Інші сторони світогляду брацтва представляються неясно: визволення селян з кріпацтва не було характеристичною прикметою їх програм, бо тоді про це говорили всі хоч крихту поступові інтелігенти.

Вся поетична діяльність Шевченка була боротьбою за національну індивідуальність, як форму народної свободи. Всі соціальні нещастия українського народу пояснялися, як результат національної неволі, а тому ідеал свободи мусив формуватись і вирости з спеціфічно-місцевих, національних обставин. Боротьба шевченківців була гарячою і в першу чергу за вихід з тюрем, а не за те, що робити після цього виходу, за національне визволення, а не за певний соціальний устрій, про котрий мислилось елементарно — скасування кріпацтва. Найбільш далеко дивився сам Шевченко, що інстинктом селяниначув соціальну правду тощо й глибше.

Ми в учених сучасників його не зустрівамо ясної думки про землю, як загальне добро. І лише Шевченко ясно сказав, звертаючись до чанів життя:

По якому правдивому
Святому закону
І землею, в сім даною.
І сердечним людом
Торгуете?

Думка про землю, як загальне всенародне добре, а не приватну власність, — це було першою могучою підвалиною Шевченкового світогляду. Ми зустрінемо поетичну формулу про „братолюбіє“, „єдино-мислі“ і т. і. в „молитвах“ Шевченка па згин царів і панів та на збудування царства робочих рук.

А коли попадається такий штрих, що виявляє бажання

Добро певне з братом певним
Спожить не ділити,

то можна закреслити Шевченків світогляд, як соціалістичний. Поетична форма його думок, по самій своїй зовнішній одежі, не раз давала нагоду до грубо-тенденційних кривотолків, якими, справді, займалися іноді дрібні люди. Вихопивши фразу: „а в степах України, дай то, Боже мілий, блисне булава“ любитель щоясняти авторитетні джерела скаже, що Шевченко був релігійний любитель попів і гетьманець (по теперішньому розумінню — монархист, хоч українська історична гетьманщина, oprіч модерної 1918 р., ніколи не була монархичною а ні по формі, ні по суті). Шевченкові, як поетові, служили всі форми, епітети, метафори живої мови для виразу своїх думок; тому не по етимольго-ично-льго-ичної формі, а по психольго-ичної правді його образів треба брати думки Шевченка. Вся його психольго-ична природа, соціально-революційний патос, свідчить про те, що Шевченко був соціалістом-поетом. Так його й треба брати, а не льго-ично-догматично, та ще й на основі догматів одної якоїсь соціалістичної школи, як то зробив Драгоманов, що підійшов до Шевченка з критеріями переважно марксистського соціалізму і на підставі того, що Шевченко не був знайомий з європейськими соціалістичними письменниками та що Україна була чисто аграрним краєм, без розвинених міст і майже без найманої праці, без конституційного ладу, через що не могло, мовляв, навіть виникнути соціалістичного думання — на підставі цих формальних догматично-однобічних прикмет назавв Шевченка не соціалістом („Громада“, збірка 4, ст. 156. Женева, 1879 року).

Розуміється, Шевченко був людиною свого осередку, часу, певних політичних, соціальних, громадських, культурних і національних обставин; oprіч того, він був поет, що користувався мовою образів і метафор, які словесно-етимольго-ично мають один зміст, а ідейно-фільософично зовсім другий, але помимо того ідейно-фільософичний ґрунт Шевченкової поезії — соціальна революція, з незвичайно високим патосом особистої, громадської і національної свободи, республіканством, демократією, разом з тим з патосом громадської людської солідарності і брацтва, на ґрунті спільногого володіння землею і спільногого споживання дібр без розділу. Це все разом для його і для нашого часу дає поняття соціалістично-революційного стремління хоч би й в аграрній Україні, хоч би й на ґрунті не найманої праці, а трудового господарства.

Для нашого часу це вже, мабуть, зрозуміла думка, що соціалізм не є кільцем з ланцюга марксистської старої діялектики, яка вважала, що соціалізм піде, ніяк не може появитись інакше, як після перейде-

ного щабля велико-індустріального розвитку. Це марксизм так думав, що історичний розвиток мусить перейти через певні фази труда рабського, кріпацького, вільно-наймітського для того, щоб діалектично наблизилось визволення праці і настав соціалізм. Знаменита фраза Енгельса, що „без античного рабства не було б і сучасного соціалізму“, одкриває нам істотність марксистського розуміння історії, як якогось телесольгічного процесу, що має обовязково скрізь одбутися однаково, обовязково перейти через стадії рабства, кріпацтва, вільно-наймітства, приватної власності, щоб обовязково прийти через пролетаріацію до концентрації капіталу, нарешті до соціалістичної революції: що перед цим як і будуть революції, повстання селян і робітників, то вони будуть неминуче буржуазні, що соціалісти па це починні дивитись, як на історичну необхідність і т. д.!

Цей погляд є лише доктриною однієї з течій соціалізму, одного марксизму, та й то не всього, а лише ортодоксального марксизму Маркса, Енгельса, Кауцького й інших епігонів. Марксизм Леніна вже не єде обовязкових стадій . . . В цьому кожний переконається хоч би з факту оповіщення „киргизької радянської республіки“, в якій ще панує пів-мандрівче скотарство, а нема ніякого промислового пролетаріату, нема й не було „конституції“, ледве починає заводитись хліборобство . . . А бухарська республіка, а совітська Персія, а аграрна соціалістична Грузія, Вірменія, Україна, Московщина? . . .

Коли згадати соціалістичні концепції старого світу, в законодавстві Мойсея, в пророцьких мріях Ісаї, Яреми, Амоса, в дивовижній концепції Платона, в близкучій утопії Мора, в фантазії Кампанелі, в концепціях Мореллі і Маблі, то чи не покинути разом думку, що ті фантазії в аграрних краях, в трудовій (колись) Ізraeli, в рабській Греції, в феодально-кріпацьких краях середновіччя і більшого часу не мали жадного ґрунту, бо там, мовляв, не було вільно-найміцької праці, великої індустрії і спеціальної політики фінансового капіталу; що рабство й кріпацтво були там „необхідними“ фазами розвитку капіталізму; що соціалізм може прийти лише після останньої фази — концентрації промислового велико-виробництвого капіталу: що ті давні спроби й мрії про соціалізм є лише дрібно-буржуазна шкідлива реакція, которая, на випадок удачі, могла б перешкодити розв'їтові капіталізму (а це значить — можливості соціалізму) в XIX столітті? Одне лише слід зауважити, що хоч античне рабство й було „необхідною передумовою“ сучасного соціалізму, але остання концентрація не передбачала ще одної фази капіталізму — фінансової, імперіялістичної! По марксистській концепції, всі історичні іншастя трудового люду піби були потрібні для того, щоб прийшов-таки соціалізм. Двигачами цього процесу були, очевидно, по-марксистському, не соціалісти-мрійники, а капіталісти всіх минулих віків, що навмисне робили рабство й кріпацтво для того, щоб був „сучасний соціалізм!“ Очевидно, вони це робили не навмисне, як ненавмисне роблять і сучасні капіталісти, що гребуть, деруть, нищать трудовий люд, а це все . . . веде до соціалізму? Не будь його — чи буде соціалізм? Не правда! Ортодоксальний марксизм не цілком опанував був голову Драгоманова.

але що він там мав доволі ясне місце, хоч і не завжди, показує погляд Драгоманова на Шевченка.

Ми рішучо не поділяємо цього погляду, бо вважаємо, що соціалізм, як концепція спільної праці, спільної власності, може з'являтися в усіх країнах, в усі фази їх розвитку і що „демократія“, „наймана праця“, або необхідність заздалегідьного рабства чи кріпацтва зовсім не необхідні для приходу соціалізму. За це говорить і вся історія. В аграрно-кріпацькій Україні могла вже давно з'явитись соціалістична думка, коли б Україна не була така некультурно-темна, затурканана, забита... І Шевченко, як революціонер-селянин-кріпак, говорячи про всім дану землю, мріючи про споживання добра без розділу, про волю людини і громади, про солідарність і спільність, закликаючи до повстання проти царів, панів, попів і т. д., був обективно першим великим соціалістом-революціонером України, хоч ще, може, й нечув слова „соціалізм“. Не в словах річ, а в ідеях, в змісті тих соціально-громадських стремлінь, що спокоївіку живуть в душах пригнобленого, грабованого, насилуваного трудового люду, що не знає слова „соціалізм“, але знає, що треба волі й усунення визиску праці. Хто консеквентно думає чи мріє про визволення особи людської від глуту, а її праці від визиску, той і є соціаліст, хоч би він стояв на низькій ступені розвитку, не вмів літературно формулювати своїх думок і виробляти по-вченому величезні і докладні проекти нової суспільної організації. Я певен, що мілони теперішніх велико-індустриальних робітників, що по 10 років перебувають в соціалістичних партіях, не лише робітників, а й багатьох інтелігентів, не зуміють вам конкретно і десятка думок звязати до купи про соціалізм — про земельну програму або фінансово-господарську організацію то вже напевно — а проте ви їх будете вважати за соціалістів, коли вони вам скажуть, що хочуть зробити, хоч і не знають як, новий суспільний лад з спільною власністю і спільною продукцією.

Чи в Киргизії, чи Персії, на Україні, в Галичині, чи в Англії і Франції — де хочете, але коли ви хочете: скасувати всі монополії всіх визискувачів, це-б-то скасувати право приватної власності на землю, добра природи і засоби продукції, встановити рівне право кожного на добре природи, повне право на продукт праці, і саму працю постараєтесь організувати на можливо раціональніших, економічніших гуртових умовах, це-б-то по принципу поділу праці, — то це й есть соціалізм. І він мисливий скрізь, на всяких стадіях господарського розвитку, при умові певної стадії, культурного розвитку, це-б-то свідомості, що старий лад є негарний, некорисний. Поділ праці, як єдиний спосіб обеднання людей, існує і в дуже примітивних господарських відифесинах, навіть в скотарстві, отже, на мою думку, може тепер бути і киргизька соціалістична республіка, як могла бути давно українська соціалістична республіка: для цього потрібна одна необхідна передумова — свідомість трудового люду, що це краще.

Я ще не раз буду зупинятися на цій думці в далішому викладі, а тому на цьому місці вказиваю всю неправильність думки Драгоманова про Шевченка, яко не соціаліста. Аргументація Драгоманова випливає

з джерел марксистських, і він, хоч і не марксист, забився з правильної дороги в своєму погляді на першого великого українського соціялістичного народника і революціонера Шевченка. Шевченко, в його загальним світоглядом, темпераментом, патосом, соціально-громадською свобододієві правдолюбностю, національно-політичним самостійництвом, раціоналізмом, непогамованим почуттям бунту, помсти і революції проти гнобителів, в наш час напевно був би в рядах найкрайнішої лівої соціалістичної партії і на ділі доказав би, за яку справу він стоїть! У Шевченка, як поета 40—50-х років минулого століття, не треба шукати ясної соціалістично-революційної програми, бо такої програми тоді взагалі не було, а треба шукати те, що є: великого соціалістично-революційного духу.

І цей дух водотриском бе з кожної сторінки незабутнього „Кобзаря“ і ніколи не перестане бити, доки на світі буде неволя і визиск праці. І Шевченко тим і могучий, що знаходить завжди відгук в найширших трудових масах, а не в якихсь інакших. Спитайте свідомого українського селянина і робітника, що він думає про Шевченка, то він вам тепер скаже, що Шевченко увесь з трудовим людом, з реальним, трохи заботливим, малограмотним, навіть, релігійним трудовим живим народом. Народ не скаже, що Шевченко не соціаліст, хоч в його й нема програми соціалізації землі та знаряддів продукції, але кожний, хто думає про цю соціалізацію, про знищення капіталізму і влади визискувачів, кожний таки скаже: Шевченко мій! Шевченко не казав, що він соціаліст, але на основі того, що він казав, ніхто не скаже, що він не соціаліст...

Світогляд Шевченка був і с тією моторовою, рушійною силою, що дас революційно-соціальні імпульси, що спонукає думати про соціальну правду для трудящих і вимагає бунту проти гнобителів визискувачів, а тому можна вже а priori сказати, що вплив Шевченка на розвиток українства, революційності українського трудового люду, був неймовірно великий, був, є і буде. Вплив цей позначився на розвитку українського народництва і революційного в тім числі. Під поетично-революційним прапором Шевченка йшло все в українстві поступове, революційно-демократичне, соціалістичне. Ні одна церковна, реакційна, монархична, буржуазна затія не візьме імені Шевченка, як патрона для себе, його думок, як льозунгу для себе. Ні, буржуазія і всякі насильники та визискувачі не підуть під захист Шевченкового духа, бо це було б неприродно, а зате імя Шевченка благовійно вимовляють всі трудаючі й обремененні, всі ображені й визискувані. В цьому найвища оцінка Шевченка і означення його духової істотності.

Українське революційне народництво психольоґічно виростас з ідей, образів, емоцій, стремлінь Шевченка: чим більш воно близьке до дійсного Шевченка, тим воно більш революційне, більш соціалістичне. Хто ж закриває очі на соціальний і моральний бік Шевченка, той може обмежитись його патосом національної свободи, вклавши в яку дух міщанського демократизму, може сказати, що він також за Шевченка! Цього мало. Багато пробувало препарувати Шевченка на свій лад, але дійсність кричить проти цього блузнірського калічения великої революційної спадщини українського трудового пароду. Така вже

властивість ціліків: християне з Христа робили і роблять вищу інстанцію для узаконення своїх антихристиянських злочинств: є марксисти, що іменем Маркса освіщають необхідність капіталізму і збройно боряться проти змагань трудових мас. Нема на світі того великого, святого, візвольного, чого б не притягли цініки й злочинці для оправдання своєї гідоти. Так у нас діється іноді з Шевченком, але краса і правда його могутчої поезії, його ненависті до гнобителів, що-хвилини освіжують атмосферу й неухильно кличуть трудовий люд битись з панами, а не міритись!

б) М. П. Драгоманов.*)

Над ідеольгічним обґрунтуванням українського соціалістичного народництва і переведенням його в життя в кінці минулого століття найбільш працював Михайло Драгоманов.

В розгляді питання про Шевченка і соціалізм Драгоманов силкувався довести, що Шевченко не був соціалістом, але вся аргументація його виходила не лише з формального аналізу виразів з „Кобзаря“. Головно Драгоманов підpirав свій погляд тим, що Шевченко й не міг бути соціалістом через об'єктивні обставини: не був знайомий з європейськими думками про соціалізм, не мав з чого в обстанові українського господарства вивести потребу соціалізму, бо Україна є чисто аграрна, малий розвиток міст, майже повна відсутність вільно-найманої праці. Тут явно пробивається думка, що „буття опреділяє свідомість“, це в тій або іншій формі зустрівається доволі часто в творах Драгоманова, як наприклад: „звичка й користь мають більше сили над людьми, ніж слово й розум“ і т. і. Марксистський дух згаданої аргументації безсумнівний, але проте М. Драгоманов був народником чистої води з відбитком всіх тогочасних видатних соціалістичних думок і авторитетів, особливо Прудона, почасти Маркса, Бакуніна. Однаке Драгоманов не став нічим „учеником“, змагаючись до утворення самостійної концепції українського соціалізму. Як йому удалось справитись з цим, побачимо далі.

Основним твором для пізнання соціально-політичного світогляду М. Драгоманова треба вважати „Переднє слово“ до „Громади“, що разом з тим є й ніби програюю українського соціалістичного народництва і його програму 1880 р. **)

Основною метою кожного народу є „жити по своїй волі на своїй землі“ („Переднє слово“ ст. 36). „В рівності й в спільному господарстві над усім, що потрібно людям, і єсть корінь волі й для людей, маючих свої держави й не маючих її“ (ст. 39). „Справді вільними можуть бути тільки маленькі держави, або лішче сказати, громади, товариства“ (ст. 41), „громада мусить бути спілкою вільних особ“ (ст. 41). „От дійти до того, щоб спілки людські, великі й малі, складались з таких вільних людей, котрі по волі походились для спільної праці й помочі в вільні товариства, — це й есть та ціль, до котрої добиваються люди, і котра зовсім не подібна до теперішніх держав, своїх

*) Опірч того дав. мой нарис „Соціалістичний Світогляд М. П. Драгоманова“ в ч. 5 „Боргеся-Поборете“, Віден, 1920.

**) „Громада . Українська Збірка ч. 1. Женева, 1878 р.

чи чужих, виборних чи не виборних. Ціль та звється безнадальство: своя воля кожному й вільне громадство й товариство людей й товариств“ (ст. 41).

„В Західній Європі й Америці єсть вже сотні тисяч людей, котрі просто прямають до таких порядків. То партія соціаліна, — громадська, соціалісти-громадівці (ст. 43).

„Сила зросту нових громадівських порядків значить не стільки в повстаннях проти старих порядків, скільки в зрості малих і великих товариств між людьми, в зміні авичаїв і думок людських по всім громадам такої країни, коли не всіх країн, хоч би на перший раз самих європейських, — в цілім ряді праць зовсім неполітичних, а громадських і господарських, родинних і наукових (ст. 72).

В приложені до України програмові формули М. Драгоманова виглядають так:

„Вона (Україна) мусить стати товариством товариств, спілкою громад“ (ст. 40). В програмі 1880 року, підписаній М. Драгомановим, М. Павликом, С. Подолинським („Громада“, українська часопись, ч. 1) політичне становище формулюється 4. пунктом. „Ми бажаємо... повної самостоячести для вільної спілки (федерації) громад на всій Україні.“

„Сам народ український мусить впорядкувати свою долю, як йому потрібно, скинувши з себе всяке панство і державство“ (ст. 22).

Ставлючи в національній справі два головних принципи, а власне: 1. кожна порода (нація) людська мусить бути сама собі господарем дома і 2. силаожної породи людської лежить в мужнітві — Драгоманов визвольну справу покладав на селянство, бо „мужнітву ніхто не поможе, окрім його самого“ (ст. 23).

Історію України розуміє М. Драгоманов, як боротьбу за солідарність і звязок між громадами всієї України, як змагання українського селянства сконсолідуватись національно і державно на ґрунті автономності громадського самоврядування. В звязку з новим соціалістичним рухом ця історична тенденція виступає, як одна лінія, а новий рух, як продовження всього історичного напряму, що виявляється в тім, що сучасна українська іцеліг'єпія хоче „ухопити кінець нитки, що ввірвалась в нашій історії в XVIII ст.“ (ст. 29). Через те - то „українські письменні люди й українське мужнітво прийшли до того, що ім нічого не оставається далі, як просто пристати до думок європейських і американських громадівців і по своєму прикладати їх на свої землі“ (ст. 43).

Сполучення історичної ідеї українства з новим рухом — соціалізмом — це питання життя і смерті України:

..Чи вмітимуть наші письменні люди вхопитись за край тієї нитки, котрий тягнеться сам по собі в нашому мужнітві, чи вмітимуть привязати до п'яного й те, що виплела за XVIII—XIX ст. думка людей, котрих історія не переривалась, і звести в темноті й на самоті виплетену нитку — иноді більш бажання, ніж ясної думки — нашого мужнітва, в великоу сіткоу наукових і громадських думок європейських

людей — ось в чому тепер все діло для теперішніх письменних людей на нашій Україні!“

Ось де для них: „чи жити чи вмирати?!” (ст. 30).

„Ті люди між письменними Українцями, котрі не хотять, щоб дедалі все більше Україна й її мужніство тратило свої сили, — мусить заректись не йти з України, мусить упертись на тому, що кожний чоловік, вийшовши з України, кожна кошіка, потрачена не на українську справу, кожне слово, сказане не по українському — есть видаток з української мужицької скарбниці, видаток, котрий при теперішніх порядках не звернеться в неї нівідки“ (ст. 60).

Ця праця направляється ні на що інше, як на те, „що в світі стане одним трупом менше, одною живою великою породою людською більше“ (ст. 83).

Для такої великої справи відродження українського народу було призначено служити це знамените перше українське соціалістичне видавництво „Громаду“, котра мала проводити, виясняти програму українського соціалізму, котрий у Драгоманова виллявся у формулу:

„Український соціалізм не партія, а громада“ (ст. 81).

Видавництво „Громада“ мало широко закреслені рамці духової програми, розкриваючи яку, українські соціалісти служили головній меті. Цю духову програму окреслив Драгоманов так:

„Однією його (видавництво „Громаду“) для всякої письменної праці земляків наших, котрі держуться однакових з нами оснівних думок про життя громади й природи: хто признається до громадівства, своєї волі (автономії) мужа і жінки, кожної особи, спілки, громади, людської породи, до вільного товариства (федерації) громад і пород людських, до вільного розуму (раціоналізму) і твердої науки (позитивізму)“ (ст. 84).

Можна б ще багато виписувати характерних, простих формою і багатих змістом програмових міркувань великого українського соціаліста. але мені здається, що духовна цість його вже зарисувалася перед очима читача в правдивому світлі. Як мислитель — він увесь в наведених цітатах. Де-що муши додати до характеристики його, як борця, як політика, зачепивши основні прикмети його тактичної системи.

В програмі 1880 р. ми знаходимо уступ про способи досягнення головної мети, визволення:

„Ми не можемо тут росказати подрібно про способи, котрими треба доходити, щоб сповілися всі оці яви бажання. Виступаючи з письменством, ми вже тим показуємо, що не відхиляємося від мирної праці для громадського поступу на перед (прогресу). Тимчасом ми не маємо марних надій. Ніде й ліколи докорінні зміни громадського життя не робилися тільки мирним поступом. На Україні, ще може менше, ніж де інде, можна сподіватися, щоб начальство й панство по волі зре克лися свого панування, й через те простому народові не обійтися без оружного бою й повстання

(революції). Тільки це повстання передасть у руки хліборобських і робітницьких громад і товариств сили природи і струменти, потрібні для здобутку“.

Що озброєне повстання є складовою частию соціалістичної боротьби, це ясно сказано і в другому місці. Драгоманов вважає, що українські громадівці (соціялісти) повинні служити всім справам громадським — „од азбуки до оружного повстання громадського“^{*)} (курсів М. Драгоманова).

Однаке реальні обставини, обективні дані, культурно-історичні і психольогічні передпосилки на Україні були такі, що в реальній роботі треба орудувати всякими, найдрібнішими засобами, щоб розвивати новий світогляд, скupчувати сили культурні і боеві. І тут Драгоманов висуває цілий ряд думок реального політика, з якими не можна не погодитись. Для його часу обставини диктували таку тактику і таке її обґрунтування.

„Розваживши над тим станом, в котрому тепер стоїть наша Україна, ми бачимо, як далекий він від тих беззначальних громадських порядків і як тепер ті порядки навіть не дають нашим людям роздумати до кладно про своє життя, а не то щоб стати до того, щоб перемівіти їх. З цього вже ясно видно, що люди, котрі посвятилися на те, щоб послужити українським громадам, мусять добиваючися до тієї конечної цілі, користуватися всякими й малими змінами теперішніх порядків“ (ст. 47 „Громада“, кн. 1).

„Ми вважаємо, що нашим людям слід добиватися і тих змін, котрі, як показують приміри усіх других країн в Європі, мусять наступити і в Росії ще раніше, ніж велика частина громад зрозуміє потребу докорінної зміни в теперішніх порядках: добиватися скасування царської й чиновницької самоволі, котра певне заміниться виборним урядом (царством уставним, а далі цілком виборною гетьманщиною, або республікою)“ (ст. 49-50).

„Звісно, ні один з тих, що поставив собі ту конечну ціль, про яку ми сказали вище, то-б-то цілковите беззначальство й цілковите громадство, — не може вдовольнитися малими змінами в теперішніх порядках, а, добивши їх, буде добиватися все більшого й більшого. В самих менших змінах, змінах державних, він буде байдужіший до того, як там впорядкується вище державне начальство, а більш налягатиме на те, щоб вбільшити власне волюожної особи в слові й праці, волюожної людської породи, спілки, громади, країни, щоб скільки мага вменшити силу державного начальства чи то царського чи гетьманського, чи то управи (адміністрації), чи самої виборної ради (парламенту) перед силою особи, громади, і щоб дати їм більше способу для того, щоб заложити живі початки порядків беззначальних“ (ст. 50-51).

Далі Драгоманов викладає коротко, але виразно, свою теорію суспільної еволюції. Ця довга цітата варта великої уваги: „Ми думаємо,

^{*)} „Громада“, збірка ч. 4, в статті „Шевченко, українофіли й соціалізм“, ст. 218.

що давати велику вагу повстанням, а до того ѹ вірити в те, що велика корінна зміна усіх громадських і господарських порядків, котру звуть „соціальною революцією“, може стати ділом одного великого повстання, навіть і в одній великій країні, — це показує звичку думати більше про одні державні справи, ніж про громадські й господарські. Звичка та вкорінилася в людях письменників за ті часи, коли люди, поставлені в державних урядах (царі й виборні, як, напр., Якобінці в часи великого повстання французького в XVIII ст.) думали, що воно можуть державною силою згори повернути життя й самі думки і звичаї тисяч і міліонів людей, як ім завгодно. Такі державні думки йшли тоді поруч із старою наукою про природу, наукою, котра довго навчала, що бог творить в світі чудеса, а потім, коли й дібралася до того, що побачила порядок в зміні всього на світі, то все-таки думала про скорі зміни, про перевороти на світі земному — *les révolutions du globe terrestre*. В XIX ст. було багато повстань, а ці одно з їх не здоліло змінити до коріння порядків не то громадських і господарських, а павіті і державних. Недавні часами й науки про природу, геологія й біохімія, показали, як постійно йдуть всі зміни на світі, і замінили слово *révolution* на слово *évolution* (розпускання, зріст). Нова наука природна мусить перевчити письменників людей і в їхніх думках про зміни порядків громадських, відучити від звичок держати свої думки найбільше на державних справах та державних змінах, та скорих переворотах, та повстаннях, і привчити памятати, що всі порядки в людських громадах ростуть, а не робляться відразу, і що державні чи противодержавні заходи й повстання — тільки частини тих приводів, якими посугуваються зміни в людському житті, а далеко не все. До того ж і наука про громадське життя де-далі все більше виясняє, що державні порядки колись, тоді, як найголовніше діло державне була війпа, були корінем і господарських змін, напр., забирания землі вояками, а тепер державні порядки найбільше — тільки покривають порядків господарських і наслідок думок людських, і що, значить, їх ні заложити, ні повалити в кінець не можна відразу. Сама думка про „беззначальство“ відкидає всяку думку про переміни згори вниз, а не знизу вгору: від особи до товариства й далі, і примушує перемінити слова *révolution sociale* на *évolution sociale* і вименити віру в самі повстання. Повстання можуть починати будити громадський розум, можуть кіпчати старі порядки, котрі вже підкопані з усіх боків інакшими способами..., а зробити нові порядки, та ще й громадські й господарські, саме повстання не може“ (ст. 69-70).

Те саме, але ще більш виразно, висловив Драгоманов пізніше в одній з статей у „Вольному Слові“:

„Саме поняття соціальні революції не має смисла, коли розуміти слово революція в звичайнім значенні горожанської війви... Революція, як оружне повстання певної меншини (більшості нема чого повставати), є поняття круга відносин політичних, державних, і там має повний смисл, бо певної меншини бувас досить для повалення даного зверхнього державного ладу й установлення іншого, хоч не все бувас досить для укріплення його. Але що може зробити яка-небудь меншість.

в такій справі, як заведення спільного використування добр, що вимагає добровільної згоди й високого морального розвитку великої більшості населення?! Тут і не дуже велика більшість не вистане... Для того, щоб люди могли міцно застути старий порядок новим, особливо таким складником, як націоналізація чи інтернаціоналізація власності, треба, щоб вони мали в умах готовий план такої організації, який виробляється чи, ліпше сказати, виростає рядом досвідів у постійній, ріжнобічній боротьбі з відживаючим порядком і в таких самих спробах заведення нових порядків. Цей згіст і творить суспільну еволюцію, в якій воєнні акції, як вибух класової ненависті, бунти і революції, очевидно, неминучі, але вони творять тільки частину при тім не найосновнішу“.*)

От власне який еволюціонізм Драгоманова!

На цьому збудованій увесь його світогляд, що виходив не лише з потреби бажаного, а з предисилок існуючого, необхідного. Тому заведення соціалізму Драгоманов вислив, як результат органичного виростання його в ході життя, а не озброєного повстання. Я вже говорив про Драгоманівські підстави, чому Шевченко і не міг бути соціалістом — (в країні, де є кріпацтво, а нема вільно-найманої праці), але до цих підстав Драгоманов причислює ще й політичний устрій:

„на ґрунті стоящого соціалізму не може бути й там, де не заведено ще уставної, парламентської держави, в котрій тільки її виходить па чистоту панування багатих“.**)

На ґрунті такої ж системи наукового соціалізму, очевидно, будеться для практичної діяльності лише програма-мінімум, котра завжди має лише тимчасове значіння, виходячи з тимчасових, але могутчих обективних матеріальних і психологоческих предисилок. Практичну програму Драгоманов будував під льозунгом, висловленим в декларації, підписаній Драгомановим і 45 київськими його однодумцями:

„Основою нашої політики можуть бути тільки: в культурі — раціоналізм, в політиці — федерацізм, у соціальних справах — демократизм“.

До цього треба додати ще його льозунг національної політики: „космополітізм в цілях, національність у формі і ґрунті“. З усієї системи національних понять Драгоманова висливав отої льозунг, а також спосіб його практичного здійснення: „ми тільки мусимо давати одеч усякому, хто думає порядкувати на нашій землі не тільки на шкоду нашому мужицтву, але й не знаючи його, не питаючи його, або й знавжаючи його. Хто ж і чужий працює в спілці з нашими людьми, по-важаючи їх, хто пристає до наших громад, а особливо до громад мужицьких, той для нас такий же наш чоловік, як мов би то він був наш і зроду“. (Громада ч. 1, ст. 85.)

*) Подаю за М. Лозинським „Українське національне питання в творах Михайла Драгоманова“, 1915 р., ст. 39—40.

**) „Громада“, збірка 4, ст. 156.

На ґрунті окреслених вище основних принципів, розуміння історії і соціалістичного ідеалу, виросла прогрограма практичної діяльності Драгоманова і його однодумців, а власне програма-мінімум:

1. Пропаганда соціалізму, підготовка мас, роабудження їх, а не кріаві повстання, які ще не на часі.

2. Будучи самостійниками в кращому, соціалістичному смислі слова, вони йдуть до свого ідеалу через федеративну перебудову Росії.

3. Домагаючись повної волі особи, громади, спілки і т. д., вони вимагають в першу чергу заведення конституції в Росії, введення громадянських свобод.

4. Основним суспільним трудовим класом при даних обставинах вважають селянство

5. Основною формою суспільної організації — громаду. вищим її виразом — самостійну федерацію громад!

6. Основним останнім засобом політичного визволення — озброєне громадське повстання, підготовчими — культурне освідомлення мас.

7. Основним методом суспільно-господарської перебудови вважають закономірну господарську еволюцію рівнобіжно з культурною. Новий устрій не накидається згори, а виростає знизу.

* * *

Для свого часу це був блискучий сінтез результатів історичної еволюції суспільства і науки, матеріального і духового факторів розвитку історії. Перечитуючи твори М. Драгоманова, де-далі більш переконуєшся, як він високо духовно стояв по-над „аравійською пустинею“ — по вислову одного українського соціаліста —*) тодішнього українського життя, та й теперішнього, додамо! У високій оцінці творчості М. Драгоманова після його смерті (8. червня 1895 року) сходяться всі — соціалісти і не соціалісти, свої й чужі, а за життя його... від нього одвернулась „київська громада“ його фальшивих „однодумців“, смертельно ненавиділа майже вся „інтелігентна“, темна, міщанська Галичина, в якій Драгоманов пе смів і на очі показатись, яка викинула з своего осередку, — як там говориться „впелімінувала“ — нечисленних прихильників Драгоманова — І. Франка, М. Павлика, О. Терлецького...

Драгоманов, як і всі

Слишкомъ ранніе предтечи
Слишкомъ медленной весны,

поніс незвичайну кару юрbi і вмер на вигнанні, на старість літ трохи пригрітій і шматком хліба забезпечений в Болгарії.

„Так завжди буває з пророками“, сказав Драгоманов про Шевченка, але ці слова з повним правом можна приложити й до нього.

Українське громадянство! Навіть радикальне... Коли б воно здатне було хоч наполовину зрозуміти науку і творчість Драгоманова

*) Я. Довбіщенко, „Михайлло Петрович Драгоманов“, Харків, 1918.

та ваялось би за роботу по його програмі тоді, то не застукала б нас революція тепер голими її босими політично і культурно. Знаходяться навіть і тепер такі жовтороті ультра-соціалісти, навіть ультрадемократи, що слідом за російською, німецькою чи польською науковою повторюють на вітер слова про „устарілість“ Драгоманова і представляють його, як якогось ліберала, земця, конституційного демократа, а галицькі чорносотенці, служачі огидно богові чорного міщанства і буржуазії, кокетують „радикалізмом“ і називають себе без сорому... представниками драгоманівського радикалізму. Між тим Драгоманов був соціалістом високого духу, консеквентної соціалістичної думки, реалістичної тактики боротьби і невмолимим, послідовним борцем за повне визволення людей — політичне, національне, культурне і соціальне, разом з тим величним патріотом - соціалістом України, що стояв по своєму внутрішньому соціалістичному шатосові нарівні з самим Шевченком.

На світовому форумі боротьби за визволення трудової людськості Драгоманов — один з великих (хоч і не прославлених), на Україні він єдиний великий з тих, що одійшли на той світ. Підходячи аж до нашої доби, ми бачимо на шляху історії ніби два огненні стовпи — Шевченка і Драгоманова — що освітлювали шлях бідного, темного українського народу. Світло велике, під його проміння підскакує, щоб стати помітною, всяка дрібnota, що крутилась довкола їх, близько чи далеко, як метелики вночі біля світла, крутячись і через одну мить зникаючи в чорній тьмі забуття.

Теперішні соціалісти українські багатьох поглядів Драгоманова, як програмових, так і тактичних, вже не поділяють, як не поділяють євроєвропейські соціалісти багатьох поглядів загальних учителів соціалізму „утопичного“ і „наукового“, але це не значить, що великі перестали бути великими. В історичній перспективі вони виростають ще більшими, бо тепер ми бачимо, яке велике, важке, а для минувшості — сміливе, героїчне діло брали на свої плечі ті славні тіні колишньої бувальщини — Сен-Сімон, Фурье, Овен, Блян, Прудон, Лясьаль, Маркс, Енгельс, Герцей, Бакунін, Лавров, — мислителі та інші друзі — практичні борці! Соціалізм мусить бути вистражданий не лише трудовими масами, але й великими людьми, що не за своє щось особисте, а за увесь світ страждуть в шуканнях думкою й ділом нових шляхів визволення. У нас те саме з Драгомановим.

Його не може заступити і затинити дрібне славолюбство наших сучасників, як не може миша заступити гору. Бо головне важче с і залишиться цінним, невмирущим, високим на всі часи — сміливість духа, що не злякавсь крайніх висновків соціалізму, сміливість вчинку, що не злякавсь перед холодом сучасності, вигнанням, еміграцією, повною ізоляцією від живого суспільного звязку, — те, на що не можуть ніяк зважитись дрібні претенденти на отаманство за нашої доби. Нікчемні теперішні „драгоманівці“, що виродились в чорносотенних кретинів в цей час, коли український народ справді, як тітан, повстав за своє визволення.

Коли б дожив Драгоманов до цієї доби — о, він напевне не злякався б піти з революційним „мужицтвом“! Не посилив би на нього поліцію і катів — цей апостол українського беззначальства.

Віддаючи законину данину історичний постати Драгоманова, я тим не менш ні крихти не закриваю очей на те, що для нашого часу вже є до певної міри перестаріле. Загально беручи, світогляд Драгоманова є синтетичним образом, власне — добором сучасних йому кращих елементів соціалістичної науки.

Стоючи за суспільну організацію господарства, Драгоманов твердо лишається соціалістом, але для цієї суспільної організації він признає анархичну форму — беззначальство, в чому ми не можемо не помітити впливу науки Прудона. Приймаючи анархичну форму суспільної організації, Драгоманов разом з тим не приймає анархичної тактики безоглядної „соціальної революції“, але визнає озброєне повстання частиною з ріжких способів боротьби. Суспільна еволюція підготовляє нові форми по законах органічного росту громадських і господарських сил — в цьому можна бачити вплив Марксової науки про розвиток, але Драгоманов не приймає матеріалізму, як одної движучої сили історії, і кляса, як соціальної категорії, визначаючи паралелізм і взаємовплив матеріального і культурного факторів в історії, що є відсвітленням концепції Сен-Сімона і російських революціонерів. і вважаючи трудову громаду, як основу суспільну форму, в якій здійснюється культура, поступ, визволення, нова організація, і селянство. як основу української нації, тим самим — і основу соціальну категорію визволення та соціалізму. Слідом за російським народництвом oddіляє державу од суспільства, вважаючи політичне визволення менш важкою справою, як громадсько-господарське, разом з тим в методах боротьби визнає і озброєне повстання і відход інтелігенції „в громаду“, що свідчить про вплив Бакуніна і тодішнього льозунгу „в народ“. Цікаво, що „хліборобські і робітницькі громади й товариства“, як органи переведення соціальної перебудови, цілком льогічно випливають у Драгоманова, як соціаліста, що є вже результатом, опріч льогіки, і передбачення дійсності (Ради).

Розглядаючи елементи Драгоманівського світогляду. ми бачимо вплив ріжких теорій соціалізму, тому любителі чогось „цілком органичного“ назвали б (і називають) такий світогляд еклектичним, забуваючи, очевидно, що світогляд не лише кожної середньої, а й великої людини є „еклектичним“ — збором ріжких елементів, збором цвіту думки кращих мислителів. На цій підставі науку Маркса також можна назвати еклектичною, бо ідею клясової боротьби він взяв у Сен-Сімона, матеріалізму у Файербаха, концентрацію капіталу — у Фуре, вплив осередку на людину — в Овена, теорію земельної ренти — у Рікардо, трудової вартості — у Томпсона, промислових кріз — у Сімонді, а діалектику історії у Гегеля.

„Критична переробка культури“, як основа поступу і головна задача критично-думаючих людей, по теорії П. Л. Лаврова, може бути признана за Драгомановим цілком, бо іменно він критично перетворив і пристосував до українських обставин свого часу кращі результати

тодішньої соціалістичної думки. Ми не можемо прийняти цілком його погляду, що „український соціалізм — не партія, а громада“: бо хоч соціалізм для нашого часу не партія, але й не громада, а класи. Де-хто, проте, думає тепер, що соціалізм лише партія.

Українська нація була при Драгоманові майже виключно хліборобське селянство, не діференційоване, то не дивно, що він сплинувся на „громаді“, але ми вже бачимо обективну силу — класу, що творить історію.

Помимо того, більшість думок Драгоманова мають постійну соціалістичну вартість, а де-які ще й велику актуальність для нашого часу. В цьому Драгоманов був і є першим великим свідомим соціалістом українського народу і попередником, що надбав духові скарби і заложив підвалини для розвитку сучасного революційно-соціалістичного світогляду.

в) Політичний розвиток народництва.

Годиться де-що сказати хоч побіжно про метаморфози і виявлення українського соціалізму.

Умови життя і діяльності Драгоманова не сприяли виявленню його впливу на Україні. „Громада“ й інші видання Драгоманова доходили на Україну мало, особистого впливу не можна було використати. Через те ідеольгічне народництво на Україні було за-слабе, щоб впливатись в партію. Практичний діяч драгоманівського напряму Володимир Мальований даремно силкувався відрати до купи розгорощих по Україні перших народників-соціалістів — це йому не вдалось. Не розгорнулась ширше і штетбурзька організація студентів, що називали себе українськими „соціалістами-федералістами“, драгоманівцями, на чолі котрих був М. К. Василів. Більш помітними людьми між драгоманівцями старшої генерації були С. Подолинський, В. Г. Мальований, М. В. Ковалевський, І. А. Смоленський, П. І. Михалевич, Е. І. Борисов і інші; активними з їх були кілька душ, а більшість переважно вела культурну проповідь на ґрунті примітивного апостольства, напучування на шлях сантиментального гуманізму то-що.

Молодша генерація драгоманівців, між якими помітні М. В. Левитський, Е. Х. Чикаленко, Г. І. Ротмістров, др. Галіп, Доценко, др. Самійленко й інші (опріч М. В. Левитського), забула заповіті свого учителя і пішла направо так, що цурається навіть слова „соціалізм“. загрузчуючи або на обивательській позиції невиразного демократизму і капіталізму, або пішовши навіть геть і від демократизму. Вони, правда, пробували зарганізуватись перед першою революцією в радикальну партію, але знайшли цілком можливим зіллятись з демократичною партією (Б. Грінченка), і вийшла з того „радикально-демократична“ партія, — щось в роді російських кадетів чи „народніх-соціалістів“, щеб-то партія буржуазна. Вона пробувала під своїм прапором зібрати все українство під час першої революції 1905—1906 років, але не могла, бо українство вже почало переростати її і переходити

на інший ґрунт. Під час другої революції (в 1917 р.) партія ця переинчила свою назву на „соціалістів-федерації“, більше з утілітарних міркувань, щоб здобути хоч трохи впливу в народі. Партия любить себе рекламиувати, як збір української інтелігенції, „країщих сил“ і. т. п. В політиці шішла з першого дня, маючи титул соціалістичної, в опозицію соціалізму, приймаючи його, як ідеал, і одикидаючи, як програму. Називаючись федерацічною, твердо стоїть тепер на ґрунті самостійності України, приймаючи і федерацію, як ідеал, а не як програму. Поясняється це тим, що партія хоче афішуватись М. Драгомановим, як своїм батьком і учителем, ясно виставляючи претенсію на його духовно-політичну спадщину. Партия рішучо стоїть за збереження капіталізму на Україні, їде завжди в опозиції навіть умірковано-соціалістичним вимогам і партіям. Спеціально пропагує ідею аянтантського курсу і взяла на себе переведення польсько-петлюрівської угоди, явно направленої проти українського народу. Провідником партії є п. Сергій Єфремов, ренегат соціалізму, і кілька його однодумців — А. Ніковський, В. Прохорович, О. Шульгин, М. Корчинський, К. Маціевич і пн. В цей час партія веде чисто реакційно-буржуазну політику в спілці з польською і російською реакцією. Про М. Драгоманова щось перестала згадувати, а більш орудус „реальними обставинами“. Ідеольгії своєї, як української, не має, користуючись загальною ідеольгією дрібної буржуазії.

Молоде покоління кінця 90-х рр. і початку ХХ ст., не стоявши під безпосереднім впливом традиційних носителів українського народництва, а виховуючись на вільнішому повітрі всеросійського революційного руху, організувалось 1900 року в „Революційну Українську Партию“ (РУП) і виступило, всупереч „радикалам“, як соціалістична формація. Однака не повної ідеольгії що-до догматичної сторони воно не мало, а тому по мірі розвитку РУП розділилась і перестала існувати: 1902 року з неї виступила націоналістична група на чолі з М. Міхновським і О. Макаренком і організувалась під назвою Народної Української Партиї (НУП) з підкладом народно-соціалістичним, націоналістичним і льозунгом самостійності України. Партия ніколи не могла розвинути ширшої діяльності і здобути впливу, як партія маленької інтелігентської групи. Під час Великої Революції виступила, як незначна сила, зібрала під своїм прапором ріжнородні елементи, що стояли за політичну незалежність України, переинчила назву з тих самих міркувань, як і радикально-демократична, в „самостійників-соціалістів“ (СС), шукаючи впливу спеціально між військовими елементами. Під час повстання Директорії заявила солідарність з соціалістичною програмою і була прийнята до влади, але незабаром відступила на поперецю позицію безоглядної військової реакції, робила спроби захопити владу, але через брак всякого впливу в масах — невдало. Булаеною в українських партій, що без всяких застережень прийняла польсько-петлюрівську угоду про окупацію України польською шляхтою.

Ідеольгії партія не має, не маючи в своїх рядах вистарчаючого числа політичної і науково визначних людей. 1904 року виступила в РУП

нова течія — марксисти, що організувались в окрему українську соціальну демократичну робітничу партію (УСДРП).

Окремі члени РУП признавалися до соціалістично-революційного світогляду на зразок російської Партії Соціалістів-Революціонерів, але в ті часи (1903—4) ще й російська партія ледве зорієнтувалась, а Українці соціалісти-революціонери не спромоглися організуватись в окрему партію, перебуваючи або в рядах російської, або блукаючи по-за-партійно. 1903 року вже існувала українська група соціалістів-революціонерів в Золотоношському повіті, ведучи переважно аг'арно-терористичну боротьбу. Депутат II Державної Думи Хвіст виступав, як український соціаліст-революціонер в 1907 році (вмер потім в засланні на Сібіру). В 1907 році в Київі С. Єфремов пробував організовувати партію соціалістів-революціонерів, посылав М. Залізняка в інші університетські міста (напр Харькові) з метою пропагувати потребу організації, але його спроби не мали успіху, і С. Єфремов опинився між радикальними демократами. Однаке в Київі, як і в Харькові, були вже тоді невеликі групи українських соціалістів-революціонерів. 1906 року була неорганізована статутарно група українських соціалістів-революціонерів в Чугуєвській військовій школі (з участю мосю і А. Товкачевського, що як офіцер того ж року був арештований на Кавказі за революційну діяльність у війську), але вона розпалась після виходу членів її в офіцери.

1908 року помічено було українську соціалістично-революційну групу на Чернігівщині (під проводом Віктора Чеховського) — вона мала також аг'арно-терористичний напрямок. В 1912 році були вже органіовані групи українських соціалістів-революціонерів в Київі, Харькові, Москві й інших містах.

Помітну діяльність під час війни вела київська група, що видала першу соціалістично-революційну часопись „Боротьба“. Українська Партія Соціалістів-Революціонерів (УПСР) одкровено виступила після вибуху революції в 1917 році і на другому всеукраїнському своєму з'їзді 15—19. липня 1917 року прийняла свою програму-мінімум.

Позаяк УПСР вважає себе за представника українського революційного соціалізму, то я дозволю собі спинитись на її першій програмі. В загально-теоретичному вступі визначається, що УПСР вважає себе частиною армії міжнародного революційного соціалізму і стоїть на платформі Інтернаціоналу (тоді, очевидно, II), поділяє домагання всіх соціалістичних партій, пристосовуючи їх до українських обставин.

Мета партії — перебудова капіталістичного устрою на соціалістичний.

Соціальна база — трудове селянство і робітництво. За неминучу умову соціальної революції партія вважає диктатуру революційної демократії. До проблеми соціальної революції на Україні партія відноситься так:

„Розвиток продукційних сил, їх концентрація й ускладнення процесу праці в капіталістичних підприємствах утворюють пригожий ґрунт і матеріальну можливість переведення соціального перевороту. Однаке повна соціальна революція можлива тільки тоді, коли працюючі маси

дозріють до прийняття соціалізму, до експропріації підприємств, до реорганізації продукції й поділу, а також — до порядкування всім господарством на соціалістичних основах.

Для цього необхідно перевести велику підготовчу роботу в масах людності. Для того партія буде в межах буржуазного ладу домагатися шляхом державно-соціальніх реформ таких заходів і установ, які б віддали в руки працюючого люду всі засоби для підготовлення соціального перевороту й дали б йому змогу як найкраще зорганізуватися й виховати себе до великої визвольної боротьби, усуваючи все, що стоїть на перешкоді класової солідарності й культурної еманципації. Рівночасно Партия вживатиме всіх заходів, щоб частинні соціальні реформи не затемнювали працюючим масам їх конечного ідеалу, поборюватиме всякий соціал-реформизм і оборонятиме чистоту революційного принципу.“

По національному питанню, вважаючи, „що до загально-людських ідеалів ведуть національні шляхи“ і що національну справу остаточно вирішує лише соціалізм, Партия в межах буржуазного устрою домагається здійснення права на національне самоозначення, вищим виразом якого є повна сувереність нації.

Порішення цього питання при буржуазному ладі можливе шляхом національно-персопальної автономії, переходним шляхом до котрої служить розбивка теперішніх держав на національно-територіальні федерації демократичних республік, в яких право національних меншин гарантуються міжнародним способом, на основі принципу екстериторіальності. Обсяг суверенности і форма федерації уstanовлюється лише добровільним договором між суверенними сторонами, згідно з інтересами трудових мас.

На підставі такого поняття про національну справу, Партия для України домагається обеднання всіх українських земель в одну державну цілість в етнографічних межах і приступлення її до федерації народів в формі демократичної республіки.

Політична частина програми сбімає весь звичайний для соціалістичних партій кодекс прав людини і громадянина, з підчеркуванням федералістичного і децентралістичного моментів в сучасно-господарській організації.

В соціально-економічній часті програми Партия стоїть за негайну націоналізацію тих галузей господарства, які обслуговують найпекучіші потреби людські (комунікація, вугільна і цукрова промисловість і т. п.). Для інших галузей, націоналізація яких „ще не можлива“, вимагається контролю і т. і.

В сфері робітничого законодавства — звичайна соціалістична програма в межах буржуазного устрою.

Спеціально в земельній справі Партия вимагає негайного здійснення, як мінімум реформ для трудового селянства, соціалізації землі на таких підставах: скасування приватної власності на землю і виключення її в товарообміну. Без викупа. Український земельний фонд.

Керування землею суспільне — через земельні комітети. Трудове право і урівнюючий принцип користування землею. Бажаність спілкового господарства в конфікованих маєтках. Націоналізація природних багацтв. Конфіскація діференційної ренти на загальну користь шляхом оподаткування. Право на тимчасову піддержку з державних коштів тим, хто потерпить через земельну реформу.

З'їзд, що приймав цю земельну програму, визначив, що вона вимагає ще перегляду.

Фінансова програма ґрунтуються на скасуванні протекційного мита (вільна міжнародна торгівля), оподаткування прогресивно-доходове, скасування посередніх податків, політика сприяння інтересам працюючих.

От власне в головному вся соціальна фільософія партії і її програма-мінімум, що принципово виходить з поняття буржуазної революції і „неназрілості“ соціалістичної. Загалом, ця програма показує повну спільність з програмою російських соціалістів-революціонерів. В ній не почувається оригінальності, індивідуальність України не має в ній свого ясного відбитку.

Головне, що треба зазначити: програма базується на принципі еволюційному, це-б-то, зрештою, марксизм непомітно для самих соціалістів-революціонерів російських та українських перейде.

„Соціально-революційна партія“ 70—80 років стояла на принципі революційного введення соціалізму в життя, появлі соціалізму не ставила в залежність від капіталізму. — в цьому був увесь щирець революційного народництва, але після марксистської критики 80—90-х і дальших років російське революційне народництво трансформувалось в „еволюційне“, це-б-то п с х о л ь о г і ч н о прийняло принцип марксизму, а українське народництво, як ми бачили з науки М. Драгоманова, було зразу еволюційним, стояло в цьому смыслі під впливом доктрини Маркса й Енгельса про якусь історичну телесольгою в розвиткові. Щоб був соціалізм, треба щоб людськість, мовляв, ішла через рабство і кріпацтво до вільно-наймітської праці, а не інакше.

Лавров, як ми бачили, учив, що фактична історія могла б іти інакше, при умові свідомості трудових мас, а тому й більшої їх відповідності. Драгоманов, очевидно, в питанні про розуміння історії був більше марксистом, коли твердив, що Шевченко не міг бути соціалістом, будучи в країні, де нема ще вільно-найманої праці, яка є, мовляв, одною з передумов для розвитку соціалістичної свідомості.

Яка сила психологічної предпосилки — це видно з того, що в липні 1917 року, коли революція стала на ноги і народні маси вже відчули свою силу, партія українських соціалістів-революціонерів приймала програму з внутрішньою передумовою, що революція має бути лише б у р ж у а з н о ю. Так вирахували марксисти, трублячи про це десятки років з високих дзвіниць своїх авторитетів. І нарешті вони засунгестіонували епігонів революційного російського народництва, котре зберігло традицію в словах, а не в думках і почуттях. Українські

соціалісти-революціонери прийшли вже тоді, коли російські с.-р. стали не революціонерами. Української революційної традиції не було, бо хоч Драгоманов і був революціонером по духу, але еволюціоністом в політиці. Науку Драгоманова українство прийняло тільки з проізводного Драгоманова-політика, а не Драгоманова-мислителя, і еволюціонізм його упростило до того, що він був прийнятий буржуазними елементами, поставленими на службу капіталізові і політичному консерватизму. Драгоманівцями себе називали і називають, як відомо, реакціонери-буржуа найгіршого сорту!

Таким чином, українські соціалісти-революціонери одріжнялися тим від інших драгоманівців, що прийняли виразно соціалістичну програму, але тактику прийняли спільну для всіх драгоманівців — еволюційну, котра випливає логічно з марксизмом. „Неназрілість“, „еволюційність“! В руках Драгоманова це виходило добре, розумно, принципово, а в руках його епігонів оберталось в свою протилежність і тягло геть від соціалізму, туди, де опиняються фатально „драгоманівці“, які не мають драгоманівського духу: в радикал-демократизму, „соціалістичний федералізм“ на словах і службу польській шляхти на ділі.

Придивляючись до принципової соціалістичної тактики, до всієї „чистоти революційного принципу“, як вони виявлялися на ділі протягом минулих трьох років революції, ми бачимо, що в Центральній Раді вже формувалась права група між соціалістами-революціонерами (Салтан, Ковалевський, Голубович), котра явно йшла на дорогу радикал-демократизму. І далі тенденції радикал-демократизму виявлялися в усі моменти революції (особливо під час Директорії другої доби — Петлюри-Швеца), а тим часом революційні елементи с.-р., починаючи з Центральної Ради, твердо залишаються на позиції революційного соціалізму. Так група за групою залишаються на цій позиції, по мірі відходу правих на право. Для йдучих на право здається, що ті, що залишаються, ніби й дуть на ліво. В дійсності навпаки: соціалісти-революціонери залишаються на позиції революційного соціалізму, а потенційні радикал-демократи відходять на право. В цьому процесі виробляється ідеольгія революційного соціалізму, який перед нами ніби паново виростає, а справді виясняються ідеольгічні предпосилки українського рев. соціалізму, як з літератури соціалізму, так і з обективних і субективних даних живої революції на Україні. Літературні концепції соціалізму завжди дуже субективні, і коли життя не дає до них поправок, то такі концепції мають дуже малу силу стійності і відпорності. З часом вони розмінюються на дрібні вартості обивательського думання і іноді майже цілком асимілюються міщенством і пристосовуються до його побуту. Це сталося з нашим драгоманівством і з марксизмом. Тільки оновлююча сила руху, життя становить інаново питання руба і вимагає консеквенції в усьому до кінця. Під впливом революції на Україні ставиться руба питання про український соціалізм, відповідь на яке є відповідю на друге, головне питання: чи Україна є індивідуальність, чи ні? Чи соціалістична ідея втілюється на Україні оригінально, чи так, як і в Росії, або де інде? Від-

повідь на це має кольосальну практичну вагу: що не є індивідуальне, оригінальне, те не має права на самостійне існування. По закону типів воно належиться до свого типу і підлягає його долі.

* * *

Поглянемо коротко на розвиток українського соціалізму в Галичині. Початок соціалістичного думання і тут звязується з іменем Драгоманова, який в 70-х роках придбав собі адептів в особах І. Франка, М. Павлика, О. Терлецького й ін. 1877 року над цими особами відбувся в Галичині суд за те, що вони зносилися з Драгомановим і проповідували соціалізм. Галицькі неофіти соціалізму, що називався тоді „радикалізмом“, хоч і були викинуті з „громадянства“, але мали ту перевагу над ним, що за ними стояв трудовий люд. Розуміється, активно стояли тільки свідомі одиниці з того народу (селяни і робітників), але морально весь трудящий люд не відмовляється від соціалізму. Це й дає борцям за визволення ту бадьору віру і дух, що перемагають весь тягар іх особистого життя й пригод.

Франко й Павлик, як пionери радикалізму, виявили надзвичайнє завзяття і витривалість в боротьбі за нове самоозначення народу і нову постановку української проблеми. Нарешті, вони перемогли, очевидно, як то скрізь буває, на кошт вульгаризації основних принципів.

1890 року було засновано в Галичині Українську Радикальну Партию на соціалістичній програмі. Духовним основоположником партії був М. Драгоманов, а фактичними — І. Франко, М. Павлик, С. Данилович, Р. Яросевич і Євг. Левицький. Шід духовним проводом Драгоманова партія справді була активним борцем, збираючи в своїх рядах „все радикальне“, котре часто бувало „радикальним“ зовсім через інші причини і в іншому розумінні, ніж її учитель. „Практична політика“ в буржуазному суспільстві, являючись боротьбою сил за насильне опанування над добрами життя, це-б-то на грунті неморального ствердження свого „права“, має в собі невідкладний розкладовий момент, котрий опановує всіма групами суспільства. Коли на місце „ідеалістів“, „романтиків“, які голому праву сили протиставляють силу морального права і через те вміють задержатись на високих позиціях, приходять люди практики з психольогією насильників, без морального підкладу, то, розуміється, вони довго не можуть триматись в рамках моральних принципів ніби їхнього світогляду. Вони мають таку саму психольогію, як і буржуазія, а тому, будучи в соціалістичній партії і балакаючи „від Маркса“, „від Драгоманова“, тимчасом роблять „від буржуа“. Драгоманов умер 1895 року, від радикальної партії відлетів „дух свят“, моральний момент зник, і партія пішла на виродження. В ній ферментували ріжні світогляди, а тому 1899 року відокремилася спочатку чисто марксистська група (Яросевич, Вітик, Остапчук, Ю. Бачинський та інші), що заснували окрему укр. соціаль-демократичну партію, а потім відокремилася націоналістична течія, яка організувалася в грудні того самого року в окрему укр. національ-демократичну партію (Т. Окунєв-

ський, Е. Левицький, В. Будзиновський, В. Охримович і інші). Іван Франко, найбільша після Драгоманова сила радикальної партії, також вийшов з партії і пішов направо.

Вірними старому прaporovі лишився головно М. Павлик, але партія соціалістичного народництва фактично вмерла, давши замісце себе більш здорові порослі — буржуазну і соціалістичну. Вірність старому прaporovі виявлялась тільки в систематичній словесній лаїці на пошвство і . . . в заснуванню „Січей“, чим спеціально займається К. Трильовський. З смертю М. Павлика відлетів останній дух селянсько-соціалістичної фразеольгії. Народницький соціалізм Драгоманова відступив своє місце Марксові, дух котрого завжди був складовою частию драгоманівського соціалізму.

Але як довго живе шкаралупина давновмершої істоти — це показують коралові рифи і . . . радикальна партія. Вона ще й досі живе, навіть в подвійній формі і — що дивніше — в особливою енергією нагадує, що вона є власником драгоманівської спадщини. Під час світової війни партія персоніфікувалась головно К. Трильовським, котрий піднімав келихи на здоровя Франца-Йосифа й інших монархів осередньої Європи, але революція в Росії й на Україні, утворення Української Республіки з соціалістичним урядом, розвал Австро-Угорщини розбудили бажання у галицьких радикалів стати чимсь, або краще — ріжні елементи захотіли стати чимсь, вийхати на соціалізмі вгору, для чого найзручніше було окульбачити „радикалізм“, назвати його знов соціалізмом, згадати батьків церкви Драгоманова, Франка та Павлика і почати радикальну ворохобню. Позаяк партія фактично майже не існувала, то 16. лютого 1919 р. в Коломії др. Трильовський скликав партійну конференцію з прихильних собі елементів, „відновив партію“: тепер власне настала пора, щоби провідні ідеї батьків партії (Драгоманова, Павлика, Франка) впровадити в життя. Вибрана „головна управа“ партії з Трильовського, Онищука, Дувірака, Шекерика та інших розпочала паново видавати традиційний „Громадський Голос“ в змітками самого Трильовського, з беззмістовою і жалюгідною балаканиною.

З формального боку це був роскол партії, бо головний заряд мав інші настрої, а тому скликав 22. марта 1919 р. партійний з'їзд у Станиславові, зробив суд над Трильовським, дав йому убийчу квалифікацію і виключив з партії! Вибрал також „головну управу“ з Л. Бачинського, І. Макуха, С. Даниловича, О. Назарука і інших та почав видавати, як центральний орган партії, часопис „Народ“, в якій опублікував нову програму (ч. 6). В програмі оголошено, як реальні задачі партії — соборна Україна, федералізм і автономізм її устрою, вивласчення великої земельної посіlosti, земель „мертвої руки“ то-що і передача їх трудовому населенню. Економічна програма вказана так:

„На економичному полі в Українській Народній Республіці має бути пляново і систематично приготована соціалізація усіх зрилих вже до того галузей народного хаяйства, як великого промислу, великої торговлі, банків і асекураційних заведень, та забезпечений вплив робітників і служби в сих підприємствах на адміністрацію та участь в зисках підприємства.“ Політичні свободи, відділення церкви від

держави, 8-годинний робочий день і пінші вимоги охорони праці, як то мають всі подібні програми-мініум, організацію публічних робіт для приміщення безробітних та вільну у торговлю необхідними харчовими продуктами. В цій програмі знаменно відбились ідеали 40-х років минулого віку з такими модерніми буржуазно-ліберальними додатками, як „участь в зисках“. З революційної практики на Великій Україні програма радикалів приймає „Селянську Спілку“, як класову організацію селянства, і „Трудові Ради“ з контрольними функціями. Не вдаючись в теоретичне одоблювання своїх ідеалів, партія стойть на „практичному ґрунті“ і, можна сказати, недалеко від програм російських і українських „меньшевиків“ усікого ґатунку — марксистського і народницького. В практиці, розуміється, партія не може відмовитись від грубо-буржуазної політики і ідеольгії.

Я дозволю собі навести два приклади з „ідеольгії“ цих „спадкоємців М. Драгоманова“. Це власне — земельне питання в першу чергу. „Ми стоїмо на становищі, що той, хто не працює на землі, той не має права на землю. Земля — для трудового селянства“ — заявляє партія в статті „Наші завдання“ („Народ“ ч. 1) на сторінці 3, а на сторінці 4-й в статті „Земельна справа“ каже: „Гакож в Чехословацькій Республіці і в Румунії не зносять цілком великої земельної власності. Ті держави є в щасливішім положенню, бо у них великі і малі земельні власники належать до того самого народу.“ Дійсно, велике щастя! Практично воно значить, що у поміщиків-Українців не треба відбирати. Головний провідник партії Л. Бачинський в засіданні Національної Ради оповістив принципи своєї „земельної філософії“. Він за усунення великої земельної власності, але за справедливе, це б-то за гроши:

„То правда, що предки дідичів прийшли в неслушний спосіб в посідання землі, але так само і каменичники (що мають хати в місті), а ще більше капіталісти, що мають фабрики, заводи, копальні. Як скажемо, щоби дідичі віддали даром землю, то треба (і треба! М. Ш.) те саме сказати до капіталістів, каменичників і інших. Прецінь мусить бути якась справедлива міра! Як скасувати власність одного, то і другого. Тої засади не підносимо: і не підносять її навіть в найбільш революційних державах (?). Отже як лишаємо одним, то треба другим заплатити“.

Відібрати за гроши. І роздати селянам також за гроші. „Як розділити ґрунти? За дурно чи за гроши? Кожний селянин сказав би: За дурно! А хто ж заплатить дотеперішніх властителів? Я думаю, що за ґрунт треба зажадати (від селян! М. Ш.) далеко вище заплату, чим ціна купна, щоби було відки покрити кошта переведення реформи. Самі геометри будуть багато коштувати. Треба також заплатити довги, які обтяжують дотеперішню велику власність.“ Він далі висловлюється проти удержання (націоналізації) землі через те, що коли, мовляв, „нашу державу“ захопили б Поляки. Москвали, Румуни чи Мадяри, то вони б цим законом скористувались для заселення Галичини своїми селянами! На його думку, приватна власність гарантует від колонізації.

Радикальна партія стоїть за дрібну земельну приватну власність, в чім вона не одріжвається і від соціаль-демократів. В ч. 5 „Народу“ цікава „соціальна фільософія“ в статті „Наши партії“. „Коли існування партії є дійсно обґрунтоване політичними, культурними і господарськими інтересами, то їх житте є лише корисне для народу. Боротьба партій впливає на живчик життя народу, котре інакше заостеніло би.“

„У нас (в Галичині) працювали до війни три партії, а іменно дві соціалістичні: селянська радикальна партія, котра заступала інтереси мало- і безземельних селян, і соціаль-демократична, котра заступала інтереси міських робітників, та національ-демократична, котра боронила демократичних уряджень і суспільних реформ, але з виключенням соціалістичного ладу. Ті три партії мають історичну основу в народі.“

А тому, очевидно, вони корисні для народу, в тім числі і та, що бореться проти соціалізму.

Так пише „соціалістичний“ орган дуже „соціалістичної“ партії в Галичині! Але найбільш цікавий погляд цієї „соціалістичної“ партії на нові елементи, які, очевидно, „не мають історичного ґрунту“:

„Крім цого таки наші люди з Галичини, що жили під час війни на Придніпровщині або в Росії, приїжджають сюди і збаламучені невиробленим політичним життєм в Росії, творять партійки і фракційки. І, на жаль, знаходять сі невідвічальні елементи ґрунт — що правда — тільки в дуже мало вироблених політично елементах.“ Це, розуміється, говориться про соціалістів.

„Згадані амбітники і невідвічальні елементи зеднують собі людей демагогією, це с крикунством і обіцянками грушок на вербі. Спосіб сей є найнеморальнішим з погляду політичної моралі.“

„На наші відносини наразі вистарчають три партії, які ми маємо нині. Навіть Авглія не має більше партії.“

Особливою ненавистю користувався з боку радикалів „селянсько-робітничий союз“, що виставив програму соціалізації, конфіскати землі без викупу і народно-трудової влади. І одночасно з цим радикальний „Народ“ заявляє: „Наш шлях може бути лише один: через соціалістичну демократію до зміни господарського життя в інтересі трудового народу“ (ч. 6).

Буржуазно-реакційна маса, яка ненавидить соціалізм більш над усе і ревно служить інтересам поміщиків, разом з тим називає себе соціалістичною партією, афішується батьками партії, „драгоманствує“ грубо-демагогично!

„Кожду партію треба судити по її ділам“, заявляє „Народ“ в ч. 7, і тому ми можемо означити українську радикальну партію, за її діла, як партію реакційну, буржуазну, що служить інтересам польських поміщиків в Галичині.

Партія, що переводила в Галичині арешти уміркованих соціалістів, що домагається розстрілів „неслуханого“ робітництва і селянства, партія самої найчорнішої реакції, що визнає корисним існування капіталізму!

От куди прийшло соціалістичне народництво, епігона Драгоманова, соціаліста, що не уявляв собі визволення українського народу без озброєного повстання проти капіталізму!

Національ-демократична партія, яку радикали називають несоціалістичною, переіменувалась в українську народну трудову (!) партію і виставила таку економічну програму:

„а) Вивласнення земель великої посілості, мертвої руки та земельних спекулянтів в цілі наділення ними безземельних і малоземельних хліборобів, передовсім жовнірів української армії та їх родин.

б) Управильнення в законодатній дорозі найменьшої міри конечного удержання (*minimum existentiae*) і права посідання найвищої скількості (*maximum*) землі при допомозі зі сторони держави у веденню селянських господарств.

в) Усунення здатних до сього галузей промислу, торговлі, кредиту і більших міських реальностей, як дорогою удержання, так через добровільну асоціацію і забезпечення робітників належної участі в доході з праці та охорони його перед всякого рода визиском.“ (Опубліковано в „Республіці“, 4. квітня 1919 року, ч. 52.)

Чим ця програма одріжняється від програми радикальної партії? Тим, що вона має більший „соціалістичний“ обсяг (декларація права на істинування, боротьба проти всякого — очевидно, й капіталістичного — впливу праці)... і от цю партію „Народ“ називає не соціалістичною (це правильно), а радикальну — соціалістичною (що рішучо не правильно). Ми бачимо тепер ясно всю де'нерацию народного соціалізму, котрий на ділі перетворився в буржуазно-реакційне стремління, або інакше сказати: буржуазія в способах боротьби не цурається найнеморальніших засобів, щоб не випустити влади з своїх рук. Для того вона асимілює соціалістичну фразеольгію, втягає до „програм“ соціалістичні льозунги, говорить, не запинаючись на слові, про соціалізацію, декларує соціалістичні права, гіппотизує, суггестіонує народні маси всякими „далеко йдучими“ реформами, обіцянками, викликає печувану деморалізацію думки, використовує інерцію мас і — досягає своїх цілей. „Соціалізм“ — це тепер не лише боєвий прапор трудового люду, а й „захисний колір“ буржуазії.

Поведінка галицьких і паділів'янських „драгоманівців“, як би вони не називалися — соціалісти-федералісти чи радикали — дає близьку доказ моєму твердженню, що деградація соціалістичної практики є лише новим тактичним засобом буржуазії, котра „клини вибиває клином“.

Таке бувас з усіма великими і малими ідеалами. Християнство в руках пануючих обернулось в свою противність, так само приватні власники змагаються обернути соціалізм в його противність, і це буржуазії вдається, доки трудові маси не почнуть „громадою обух стялити“.

Практика показує, що дійсною боротьбою за соціалізм є тактика дії, боротьба вчинком, це-б-то не реформа, не еволюція, а революція.

г) Загальний погляд на українське народництво.

Оглядаючи загально шлях українського народництва в його цілому — його ідеольгії, історичному розвитку і практиці, ми прийдемо до таких висновків.

Драгоманов, як і соціялісти російські його часу, виходив в своїх поглядах переважно з культурного моменту історії, але, відчуваючи вплив матеріалістичної концепції Маркса, не збудував на своєму принципі героїчної концепції, як то буває в ідеалістів-соціялістів. Через те тактику боротьби оснував на еволюціонізмі, на міщанському приваті пристосування до обставин. З другою боку — він не прийняв цілком матеріалістичної теорії і звязаної з нею теорії класової боротьби.

Замісць кляси визискуваних він взяв громаду, як якийсь ніби вічний принцип людської організації, пішов по течії за федералістично-громадським ідеалом Прудона, в цьому смислі його наука пережила долю рідпої йому теорії князя Петра Кропоткіна. Громада не є докищо двіжучою силою історії — вона має стати такою лише в будучому соціалістичному суспільстві. Теперішня „громада“ — це в малому масштабі теперішнє суспільство, а тому вона не може стати носителем якогось нового соціального ідеалу.

Прийнявши голий принцип марксизму про закономірність еволюції господарських форм, Драгоманов не засвоїв поняття кляси, як двигача нашої історії, і тому не прийшов консеквентно до думки одніліти в громаді працюючих від непрацюючих, осягнути думкою процес суспільних відносин на ґрунті продукції і розподілу, не представив собі ясно сторчового розрізу суспільної будови — перед ним стояла сіра маса суспільства бідних і багатих — громада. Він, розуміється, був на боці бідних, тому став за громаду їх. На Україні експлоатована маса — селянство. Він взяв селянську громаду, не поділивши її на працюючих, навіть не поділивши на бідних і багатих.

Це пояснюється тим, що він дуже добре пізнав горизонтальну проекцію суспільства і дуже добре теоретично справився з національним питанням. З жалю до національного становища українського селянства, що було саме її нацією — він обеслав в своїй уяві всіх національно-пригноблених в одну категорію громади, в котрій в середині не помітив поділу на ґрунті продукційних і монопольно-власницьких відносин. З цього витворилася формула, що „український соціалізм не партія, а громада“.

Це слабка концепція.

Партія також не є соціалізм, бо двіжучою силою життя є кляса, як реальний контрагент інших клясів, але навіть поняття партії, як носителя соціалізму, є сильнішим, ніж поняття громади. Чому? А тому, що партія є виразником певного ідеольгічного стремління, за яким завжди криється клясовий зміст. Старі соціалістичні партії організувалися на етичному принципі, і від сили самого принципу і віри в його залежав безкомпромісний бій партії з старим ладом. Партия — боєць-проповідник — не змінює безпосередньо соціальних відносин, але вона сильно, руба ставить питання і цим досягає великих пропагандистських

результатів. Коли б Драгоманов зорганізував хоч би й невелику партію активних борців за вищий етичний принцип, то цим би він досяг значних результатів, а коли б ще та партія на клясовому ґрунті почала боротись за реальні інтереси своєї кляси, то вона б втягla клясу в процес вже свідомої боротьби за свої інтереси. А кляса і дає напрямок історії.

Ані виключно етичного чи клясового принципу, ані синтетичного виразу їх обох в одному не поклав Драгоманов в основу своїх методів боротьби, бо йому заступила перспективу сіра маса — громада ріжких перехрещених інтересів, а тому він, як культурник свого часу, спинивсь на тому: всі на роботу в громаду, кожний на своєму місці хай працює в інтересах громади. З цього й виріс логічно своєрідний букет громадсько-земського лібералізму, народного шкільництва і статистики, котрим одзначається вся епоха від „великих реформ“ до великої реакції за Олександра III в Росії.

Драгоманов не був фанатиком догматичної думки, тому не став яскравою індивідуальністю, котра б мала силу психольоґичної суггестії і вела б за собою фанатиків, здібних на подвиг, безумне геройство, яке психично організує великі маси. Він був реальний, тверезий політик — дуже шановні прикмети для волової праці, для камінлярства, а не для творення історичних епох. Він був камінрем, Франко — камінрем, взагалі гурток чесних камініарів, що падали під тягарем камінлярської праці, котра є почесна, для суспільства і нації дуже потрібна, але не вона робить епоху. Шевченко не був камінрем. Він гукав „гостріти сокиру“, щоб заходитись будити „хиренну волю“, за більш як 20 років діяльності написав лише одного „Кобзаря“, замість 20 томів поважних камінлярських праць, а тим часом „Кобзарь“ власне й став для нації революційним давоном, що лунав і лунає й досі, як празивна сурма до бою. У Шевченка різко був виражений етичний принцип і фанатизм боротьби в ім'я його. Він не стояв на еволюційному принципі, не чекав, поки суспільний розвиток, економічні відносини визволять селянство. Він не бачив піякого закону в тодішній суспільній організації і тому закликав до сокири, а не якогось камінлярства. В цьому велика революційна сила Шевченка. І дух Шевченка є ферментом росту українства, а не сухі, хоч і глибоко правильні для свого часу концепції Драгоманова. Епоху в українському житті мусів хтось зробити третій, що в собі носив би синтез Шевченка і Драгоманова. Але такого третього на українському ґрунті не знайшлось, він знайшовсь на ґрунті іплюстріяльного капіталізму — Карло Маркс, що представляв дух бунту, революції і глибокої конструктивної думки разом.

На ґрунті аг'арного господарства не прийшов ще свій Маркс, котрий би дослідив закони аг'арних відносин, силу безкінечного числа дрібних господарств, динаміку розмноження їх і психольоґію селянства; котрий би знайшов тут дівіжу силу, наддав їй революційний характер і підняв би прapor затятої революційної боротьби за визволення, а це значить за якийсь ідеал.

Як не було — то не було.

Український народницький соціалізм став рухом не соціалістичним, а культурницьким, тому розмінявся ва дрібниці, обеднував ріжні елементи по одній прикметі — культурно-візвавальному національному патосові, тому в лопі своему виносив як марксистів, так і націоналістів, лібералів, демократів, а не революціонерів. І мусів настати час кристалізації ідеольгії на ґрунті не громади, а класових інтересів. Радикальна партія в Галичині, РУП на Великій Україні пережили однакову долю, — розклад на складові частини. Те, що там існує „радикальна партія“, а там „соціалісти-федералісти“ — це лише порожні черепашки, в яких жива істота вже давно вмерла, це — шкаралупини, що обернулися лише в супільні окаменіlosti і такими існують й тепер. Мусили прийти живі класові сили.

І вони прийшли.

Невиразна мішанина чогось ідеально-демократичного розкладася на матерію буржуазну і пролетарсько-трудову, кожна з певним запасом своєрідного революційного чи контр-революційного духу.

Кожна з їх має свою класову ідеольгію й інтереси. Боротьба ідеольгії і інтересів в своїй взаємній складності дає суму історичного процесу і є його дівіжуючою силою. Все наше народництво йшло від Драгоманова під прапором суперечних ідей — революції й еволюції. Шевченка і Драгоманова, які один одного взаємно ослаблюють, тому революційний рух був загалом слабий своїм еволюційно-каменярським діяобанням, до якого не могли і не можуть ніколи пристати широкі маси.

І широкі маси українського народу були в стороні від цього руху, навіть ширші маси інтелігенції, які йшли за своїми інтересами по стежці боротьби за буржуазно-міщанський добробут.

Коли українство 1917 року стало на ґрунт боротьби за класові інтереси, воно стало могутнім, живим: пішли широкі маси, за революційно-соціалістичним українством пішли трудові маси, за ліберально-буржуазним українством — дрібне інтелігентське мішанство, за реакційно-буржуазним — велика буржуазія. Тому й пояснюється факт впливу соціалістично-революційних елементів, що повели за собою більшість селянства і робітництва, а також факт впливу навіть таких нікчемних українських обявів, як Скоропадський, котрий зміг утворити з історичного боку більший рух в буржуазії, ніж Драгоманівці в „грозадах“. Діяльне українство, представлене навіть далеко слабшими особами, як Драгоманов, роблять ширший класовий рух, бо воно стоїть на ґрунті класової боротьби.

Вся інтелігенція, що помилково вважає себе за „сіль землі“, ніколи проповіддю благочестиво-культурних варгостей не зробить того, що яробять маленька група борців за класове визволення трудящого люду. Ніяка інтелігентська ідеольгія не має того значення, як то говорить іанове безґрунтовні інтелігенти.

Ми стоїмо на переломі між двома світами: культурницьким українством і українством класової боротьби. Культурницьке українство, безґрунтовна інтелігентщина скінчилася. Прийшов до боротьби народ. Класа трудящих визволиться лише шляхом революційної боротьби.

Тому матиме силу лише така ідеольгія, що кликатиме народ па боротьбу.

На історичну арену українського життя вступив революційний соціалізм, що означає собою наш ідеал — соціалізм, і шлях до ідеалу — революцію.

II. Два світогляди.

Картина, яку ми тільки що оглядали, говорить нам про долю тих соціалістичних стремлінь, які вирости, загально беручи, на принципах еволюціонізму. Сумна це доля!

І не лише для народницького соціалізму, а й для марксизму, котрій також опирається на доктрину еволюціонізму, дуже оригінальну, зрештою, і впливову в Європі. Революційне народництво 70-х років йшло своїм шляхом революціонізму, але тому що воно тоді не перемогло, тим самим втратило кредит і відступило своє місце еволюціонізмові, який знайшов свій пайкрайний вираз в марксизмі.

Українське драгоманівство було плодом переходової доби до уміркованих принципів еволюціонізму, але воно не стало марксизмом через обективні обставини українського життя — аграрний характер України і національну неволю її. В Росії, як бачимо, прийшов також свого роду „радикалізм“, але він був безсилним супроти сильнішої теорії еволюціонізму — марксистської.

Революційний соціалізм відродився в Росії в початку ХХ століття, на Україні — трохи пізніше, як і все на Україні йде пізніше через слабшу її культурність.

Однак чому все-таки виростає революційний соціалізм, на якому ґрунті?

Виясненню цього питання присвячені дальші париси, але коротко треба означити тут-таки головні прикмети рев. соціалізму і його розбіжності з популярним і пануючим в Європі марксизмом.

Головна ріжниця — цілком інакша історично-фільософська свідомість, інакше розуміння історії, інакша соціольгічна доктрина, на якій основана система інакшої тактики боротьби за соціалізм.

Друге. Окрім природно-історичні, господарські і культурно-психольгічні обставин життя аграрного сходу, це-б-то агтарне господарство, своєрідні земельно-правові відносини і свідомість, певний рівень народньої культури і окремий характер політично-соціального гніту пануючих.

Для України ці обективні фактори мають де в чому інший вираз, ніж в Росії, а спеціально — національна неволя, певна соціальна структура української нації (національна протилежність інтересів села і міста), низький рівень вищих елементів культури, культурно-психичний антагонізм з Росією, характер самого капіталу (кольоніальний), де-що інакший характер агтарно-земельних відносин (непередільна земельна громада).

При ріжниці місцевих обективних даних між Росією й Україною, вони мають де-що спільне в аграрній природі свого господарства, в перевагі трудового типу над капіталістичним, що їх разом рішучо одержняє від індустріальної Європи. Через те європейський (марксистський) соціалізм не може опанувати Східної Європи, не відмовившись від основної своєї догми — еволюціонізму, як принципу тактики.

Спільним ґрутом російського й українського соціалізму є їх історіоносична концепція революціонізму, на якому стояло як давнє революційне народництво, так і теперішній революційний соціалізм. Однаке, пояснення даного історичного моменту і розуміння конкретних обективних обставин змінюється рівнобіжно з розвитком життя, тому теперішні соціалісти-революціонери де в чому одержнюються від своїх попередників — революційних народників.

По змозі намагатимусь вияснити підстави українського революційного соціалізму, як він мені представляється, використовуючи аргументацію як рев. народників, так і соціалістів-революціонерів — очевидно, російських, бо українське народництво майже не має революційного минулого ві в ідеології, ні в практиці, поміняючи досвід теперішньої революції і те революціонерство Шевченка і Драгоманова, про яке я вже згадував.

Революційний соціалізм на Україні, як український соціалізм, як рух, почався вже в нашому поколінні попереднього десятиліття. Але він і досі не виявив своєї ідеольгічної фізіономії, не став на твердий ґрунт теоретичного переконання і не дав ще своєї відповідної тактики. Пережитий пам' час революції приніс багато досвіду, який треба звязати з загально-теоретичним українським, а не з російським ґрутом, як то було до недавна.

I. Капіталістичне і трудове господарство.

Сучасна наука про народне господарство займається вивченням переважно товарного, капіталістичного господарства. Вона говорить про закони його розвитку, руху, про його движучі сили і форми. Головною прикметою капіталістичного господарства є мета його: вироблювання товару для ринку, а не для безпосереднього споживання. Головною правою формою його є приватна власність на знаряддя продукції і на землю. Соціальна основа його — використовування найманої праці, що предполагає пролетарську клясу, позбавлену знарядь продукції і змушену продавати свою робочу силу капіталістам. Як наслідок цього — капіталісти присвоюють частину робітничої праці в формі надвартості (зиск), зрист капіталу на кошт цієї надвартості і збільшення тиску на населення, неухильна пролетаризація його. Ґрунтом для росту капіталізму є обробка сирових продуктів — промисловість.

От власне цим капіталістичним господарством і займається наука політичної економії.

Але ми знаємо, що, опріч капіталістичної системи господарства, є ще інша, в якій прикладається не найманий труд, а через

те нема в ній ні суспільної категорії (пролетаріату), ні економичних (надвартості, прибутку й ренти). Це господарство продукує не для ринку, а для споживання. Воно живе переважно в сільсько-господарській області і навіть не має (як це в Росії й на Україні) права приватної власності на головне „знаряддя продукції“ — землю. Значить, його правною формою є громадська власність на основне „знаряддя продукції“. Його добуток не є визиск, а трудовий дохід. Воно не заинтересоване ринком, не поширює його, не шукає, не воює за його, маючи в собі багато з прикмет „натурального господарства“. Це — трудове господарство, область якого переважно хліборобство, ремісництво.

Воно складає дуже поважну частину людського господарства, навіть подавляючи більшу його частину. Воно продукує в Росії й на Україні значно більше продуктів, ніж однородне капіталістичне господарство, воно займає на Україні до 70% всього населення! А між тим наука про народне господарство майже ігнорує його і говорить лише про капіталістичну систему, ототожнюючи капіталізм з самим народним господарством. Велика різниця трудового господарства в Росії й на Україні від європейського в сільському господарстві: селянська земля тут майже вся є громадською власністю (в Росії — передільна община, що займає майже 90% всієї селянської надільної землі, на Україні — передільна і непередільна община, що займає майже 55% всієї селянської надільної землі, при чому на сході і півдні цей процент підвищується до 94% — Катеринославщина, а на заході падає до 4% — Поділля, уступаючи своє місце подвірно-спадковій — не індивідуальній також! — власності). В Європі земля в трудовому господарстві, як і в нашій Галичині, є приватно-індивідуальною власністю.

Ця „європейська“ правова форма власності на землю панує і в Естонії, Латвії, Литві, Польщі. Лише Росія, Україна й Білорусь представляють різко-інакший (колективний) тип власності на землю в трудовому господарстві, при чому на Україні і в Білорусі, загалом беручи, цей тип де-що м'якше виявлений, ніж в Росії, і до певної — дуже малої — міри уявляє повільний (на Правобережній Україні) перехід до європейського типу (панування приватної власності).

Це все вказує на глибоку, непримириму суперечність між трудовим і капіталістичним господарством взагалі і дуже глибоку різницю між трудовим східно-європейським (Росія, Україна і Білорусь) і західно-європейським трудовим господарством. Коли правові відносини є лише формою заключених в ній економічно-суспільних, то всякому ясно, що колективна і приватна власність на землю в трудовому господарстві витворюють інакше й ідеологічні „надбудови“, які не можуть бути втиснуті в рамки європейських, як буржуазних, так і соціалістичних теорій. Наука про індустриально-капіталістичне господарство претендує називатися універсальною, тоді як вона обхоплює лише частину народного господарства, ігноруючи систему трудового господарства. Це особливо різко кидается в очі в Росії й на Україні, де капіталістичне господарство представляє, як по розмаху продукції,

так і по числу зайнятого в ньому населення, дуже малу частину, порівнюючи з трудовим, між тим політична економія говорить і тут про закони індустріально-капіталістичної продукції! Так само і наука соціалізму. Маркс студіював і бачив перед собою англійське, німецьке, французьке капіталістичне господарство, вглибившися в його тенденції та закони і на цьому ґрунті утворив свою грандіозну соціольогічну і економічну систему, которую можна б назвати науковою індустріального капіталізму і його „іманентного“ продукту соціалізму. І оскільки Західна Європа уявляє один тип власності, незвичайно розвинуте індустріальне господарство, з перевагою його над трудовим господарством, остільки марксизм пустив глибоко коріння в європейський ґрунт: майже всі соціалістичні партії там ісповідують марксизм.

Не те в Росії і на Україні.

Трудове господарство на основі гуртової власності на землю було ґрунтом, з якого виросла в Росії і на Україні революційно-соціалістична ідеольгія. Коли Маркс і Енгельс в „комуністичному маніфесті“ причислили європейське селянство до контрреволюційної маси приватних власників ва знарядя продукції, то вони мали для цього формальну підставу, виходячи з того, що трудове селянство мало землю на праві приватно-індивідуальної власності. Розуміється, цього цілком не досить для того, щоб призвати за трудовим господарством (без найманої праці, а тому й без надзваргости) однакові властивості з буржуазією. Для цього немає обективних даних! Однієї формальної прикмети замало, бо за однаковою правовою формою земельної власності трудове господарство має в собі цілком інший економічний зміст, ніж капіталістичне. Без сумніву, європейське трудове селянство причислити до контрреволюційної маси давав підставу його культурно-психологічний характер, а саме податливість клерикально-релігійним суггестіям духовенства, — цього стовпа європейської реакції. Але в цього суспільно-психологічного факту не можна дедукувати економічної суті трудового господарства і клясової — селянства. З очевидною наглядністю це виявилось, так сказати, в чистому виді, в Росії і на Україні, де трудове селянство є не лише поважним учасником революції, а навіть більше — її основовою і головним двигачем!*)

*) В передмові до „Комуністичного маніфесту“ 1882 року Маркс говорить, що коли вибухне в Росії революція і стане імпульсом до всеєвропейської, то община може стати вихідним пунктом для соціалістичної організації суспільства. Реагуючи на цей погляд, російські марксисти (Іллєнівська школа) старались дуже багато, щоб він не поширився, і вони добились значного успіху в справі компромітації общини за кордоном. Марксистська література Росії розносить жмут своїх ідей по всій Європі, марксисти різних національностей і держав просто переписують загальні предпосилки марксизму (часто препарованого толкувателями на свій смак) і варірують загальнинки в залежності від індивідуального хисту, але по суті всі їх писання — шаблонові. Українські марксисти — „європейці“ (галичане), а за ними і буржуазна інтелігенція шаблоново повторює свої „погляди“ на общину, про яку вони здій найменшого поняття не мають. Вони щось чули, що це якісь „колективізм“, пережиток „примітивного комунізму“, а позаяк комунізм є тепер всесвітнім страховищем для буржуазії, то очевидно, що всякий патак на комунізм общини викликає лють, скаженість

Цього факту не можуть заперечувати найбільш правовірні марксистські ортодокси і, очевидно, мусить виявiti гнучкiсть язика, щоб убгати цей факт в свою ідеольгiчну систему. Вони це й роблять формулою признання „б'єднiйшаго крестьянства“, а в останнiй час навiть „середняка“, за фактор соцiалiзmu. Це вiщo инише, як переiд з маркової ортодоксiї на позицiю росiйського i украiнського революцiйного народництва. Нам важко в цiм разi вазначити цей факт, як один з доказiв того, що ідеольгiя революцiйно-народницького соцiалiзmu вироста на реальнiо-историчному ґрунтi в Росiї i на Украiнi i представляє оригiнальну соцiалiстичну систему, яка суперечить европейському доктринерству, схильному трактувати марксiзм, як унiверсальний соцiалiзм, що суперечить, на нашу думку, обективному становi рiчей.

2. Земельна громада (община).

Отже трудове селянство, основи його господарства, колективна форма власностi з принципом рiвенства права кожної особи на землю, кiлькостний момент цього господарства; його побутово-етична основа i збудований історично на пiм сусiльшпiй устрiй трудових мас — стали ґрунтом для вироблення ідеольгiї революцiйного соцiалiзmu всупереч автоматичному еволюцiопiзмовi европейського соцiалiзму.

Бачучи перед собою реальний факт народньо-трудового колективизму, хоч i не досконалого по ступенi розвитку, придущеного, систематично калiченого пануючими клясами, росiйськi i украiнськi революцiйнi соцiалiсти призначали в йому високий тип народньо-трудового буття, що їм, як соцiалiстам, увижався, яко втiлена в побутi прекрасна мрiя визволеної людськостi. Всякий соцiалiст, основою свiтогляду котрого є колективiзм i рiвне право кожного на природнi добра, мусiв це призвати. „Община“ в Росiї, „громада“ на Украiнi — це не лише адмiнiстративне попяttя, це — народньо-господарський колективний принцип розподiлу, в данiм разi — землi.

Можна сказати, що це перша стадiя колективiзму: спiльне володiння природою та ще з рiвним правом кожної особи на неї. Коли

i ревище против неї. Свiжим фактом реакцiї против „общини“ с вказiвкою в програмi парижського „Укр. Нацiонального Комiтету“, который пропонує земельну справу рiшаги па Украiнi подiлом на хуторi. Европейська буржуазна хуторянiя панує i в Украiнi, якi пропонують те, що для степового характеру Украiни є неможливе цiлком. Степи безводнi! Населення купчиться коло рiчок, подiлiti стени на хуторi неможливо. Це розумiє кожний укр. селянин, що живе на Херсонщинi, Катеринославщинi, Таврiї, Полтавщинi, Харкiвщинi, Донщинi, Бесарабiї, Подiллю, це-б-то бiльшiсть укр. населення! А „европейцi“ лiзути з хуторами туди. Як нашi „европейцi“ засвоюють iдею хуторiв з европейської буржуазної лiтератури, так всi марксисти засвоюють i поняття община, про яку вони i чого не знають, бачучи перед собою лише факт приватно-iндiividуальної земельної власностi i не знаючи, що подавляюча часть селянського землеволодiння в Росiї i дуже велика часть на Украiнi є колективна. Росiйська община i украiнська зем. громада — де зовсiм не „альянденi“, як то думають нашi буржуазнi „европейцi“, котрi не мають поняття, як живе укр. трудовий народ.

соціялісти визнають колективізм за найвищий тип людського співжиття, то вони мусять визнати ним „общину“ і „громаду“, хоч степень розвитку цього типу в общині і громаді й не висока поки-що, але розвивати його, підвищити степень досконалості — це завдання кожного, це завдання історії. Так і визнали революційні народники „общину“ і „громаду“ за високий тип, за соціалістичний тип життя, в його початковій стадії, не досконалій степені. В своїй відоїві до молодіжі сказав натхнений і один з найбільших революційних народників Н. Г. Чернишевський: „Умрите за сохранение равного права каждого крестьянина на землю, умрите за общиноное начало!“

Ці великі слова є заповітом революційного народництва і вихідним пунктом соціалістично-революційної боротьби багатьох поколінь в Росії і на Україні за останні 60—70 років життя. Боротьба за „общиноное начало“, за принцип народного колективізму, боротьба не лише за збереження його, а й за розвиток його, за піднесення степені розвитку цього високого типу громадського існування — стало і є задачою активної боротьби, не лише ідеольгічної розробки в літературних кабінетах. Через те революційне народництво по своїй суті було і є активною, реально-потрібною боротьбою за соціалізм, за введення його на місце феодально-поміщицького і капіталістичного панування. Це виходило з реального факту хочби в тій його часті, що треба зберегти істину чиї, живий зародок колективізму. Але, окрім задачі збереження, була ще й задача розвитку колективістичного „начала“!

А зберігати треба було. Бо вже в 60-х рр. пануючі класи стрівожились після проповіді Герцена, Огарьова, Бакуніна про „соціалістичність“ общини. Міністр Валуєв 1863 р. вносив правительству доклад про потребу боротьби з общинною і заведення приватно-індивідуальної власності на європейський зразок. Цей „европей“ Валуєва був у 80—90 рр. підхоплений... марксистами, які розпочали боротьбу з революційними народниками, спеціально проти ідеї збереження общини. Сумним першим пам'ятником цього є книжка бувшого чорнопередільця Плеханова, що потім став „батьком“ російських (і українських) марксистів — „Наши разлогласія“ (1885 р., Женева). Після розгрому соціально-революційної партії „Народної Волі“ в початку 80-х рр. народилась за кордоном з чорнопередільців група „визволення праці“ на чолі з Плехановим і Аксельродом, що засвоїла марксизм і крізь цю призму почала поясняти, „передбачати“ еволюцію Росії. Марксизм, залишній закон розвитку продукційних сил, матеріалістичне розуміння історії, необхідність для Росії переходу через капіталістичну фазу, необхідність виварки селянства в капіталістичному болі, це-б-то пролетарізації — це все стало в гостру суперечність з ідеольгією революційного народництва.

Чому?

3. Початок росколу.

Ясно. Революційні соціялісти, виходячи з розуміння общини, як першого ступня (і то реально-живого) колективізму, бачили в общині

перехідну форму до соціалізму. Вони думали, що община є льогічною катеґорією соціалізму, через те від общини шлях, на їх думку, лежить просто до соціалізму. Треба тільки розчищати його, викорчувувати феодально-поміщицькі пеньки і вести народ до прекрасної будучини: треба битись реально, тепер же, нападати па всі ворожі сили! Треба народові розкрити суть його власного устрою, що він є зародком соціалізму, треба викликати соціальну революцію. Всупереч Європі, котра застрила в багні капіталізму і його міщанської культури. Росія піде окремим від неї шляхом. Росія бо, завдяки історичній долі, що дала їй общину, близче стоять до соціалізму. Через те Росія піде, мовляв, своїм окремим шляхом, обмежуючи капіталістичну фазу, просто до соціалізму. Це ясно, а тому цомиляються ті (в тім числі й марксисти), що думають, ніби капіталізм мусить захопити і Росію. Капіталізм є ворог трудового люду, його нема чого кликати в Росію, штучно насаджувати і бачиги в ньому якусь історичну необхідність. Він не є історичною необхідністю, він є для Росії лише одною з історичних можливостей.

І тут революційне народництво зустрілось з матеріалістичним розумінням історії.

Матеріалістичне розуміння історії, або соціальний матеріалізм, є віссю соціольогічної доктрини Маркса й Енгельса. Виросла вона на ґрунті вивчення європейського капіталістичного господарства і зводиться до слідуючого.

..В суспільній продукції, потрібній для підтримки життя, люди вступають в певні відносини. не обхідні і незалежні од їх волі, які відповідають певному щаблеві розвитку матеріальних продукційних сил. Сокунаєсть цих продукційних відносин творить економічну структуру суспільства, реальну базу, над котрою підносяться юридична і політична націбудова і котрій відповідають певні суспільні форми свідомості. Способом продукції матеріального життя обуславлюється соціальний, політичний і духовий процес життя. Не свідомість людей опреділяє їхнє буття, а навпаки: їхня свідомість опреділяється їх суспільним буттям. На певному щаблі свого розвитку продукційні сили суспільства стають в конфлікт з існуючими продукційними відносинами, в рамках яких вони до того істнували, або — що є лише юридичним виразом того ж з'явища — з відносинами власності. З форм розвитку продукційних сил ці відносини стають їх кайданами. Тоді настає доба соціальною перевороту. Зі зміною економічної основи змінюються швидче чи тихше всі величезна націбудова. При вивченні таких переворотів треба завжди одріжнати матеріальний переворот в економічних умовах продукції, що дается точно формулюватися природно-історично, від юридичних, політичних, релігійних, художніх чи фільмо-софічних, або — коротко кажучи — ідеольогічних форм, котрими люди обгортають цей конфлікт в своїй свідомості і в котрих вони боряться. Ніяка суспільна формація не гине, не розвинувші всіх продукційних сил, для котрих вона дає потрібний простір; нові продукційні відносини ніколи не виникають раніше, ніж в недрах старого суспільства не будуть підготовлені мате-

ріальні умови для їх існування“ (Marx: Zur Kritik der politischen Oekonomie, Stuttgart, 1920, ст. LV—LVI *)

Література вказує, що Маркс і Енгельс не дали закінченої і науково-обґрунтованої теорії історичного матеріалізму, а всі їх твердження висловлено в формі, хочби, наприклад, вищенаведеного ряду дедукцій, власне афоризмів, які стали відправними пунктами марксизму. Що ж ми тут бачимо? Продукційні сили, продукційні відносини (відносини власності), спосіб продукції. Взаємопливі цих категорій спричиняють розвиток. Розвиток продукційних сил розриває юридичну форму продукційних відносин. Так стають соціальні перевороти. Цілком на ґрунті економічному. В кінці цитати вказано на невмолиму стійність цього процесу, на логічну необхідність, на невмолиму діялектику історії.

Послідовно в цій схемі вивливає автоматизм історичного розвитку, повна незалежність ходу історії від людської волі. це-б-то, що людина є пасивною іграшкою в руках „продукційних сил“, точного наукового означення яких в марксизмі нема. Марксисти взяли собі ці „продукційні сили“ за провідну зорю в історії, одсунувши саму людину осторонь, не визнаючи за людиною права бути субектом історії. Практичні висновки з цієї теорії, в приложенні їх до певної історичної обстановки і моменту, вели і ведуть до надзвичайно заплутаних теорій, з-за яких люди пайбільше і сваряться, але нам важко в данім разі, що ж таке історія і які рушійні сили її розвитку?

4. Суспільний процес.

Відношення до природи наповняє всю діяльність людини, котра здобуває від природи засоби для свого існування. Людина може наступати на природу з індивідуальними своїми силами (так і було в доісторичну добу, коли люди окремо жили ще зоологічними одиницями-родинами), або в гурті з іншими людьми, це-б-то соціально. Згодом сесіяльне обеднання людей розвинулось пеазичайно і дійшло аж до сучасного суспільства. Це для людини корисно, бо гуртом можна більше здобути. Отже відносини людини складаються в відносин до природи, індивідуальних і гуртових. Людина відноситься до природи суспільно, цеб-то суспільство є свого рода інструментом, збірником індивідуальних сил, через які людина і впливає на природу, але в людини виникають внутрі суспільства також відносини, що власне і наповнюють і творять суспільну сферу існування, що має свою окрему історію — соціальну, як протилежність попередній добі зоологічного існування.

Історія суспільних відносин і є властивою соціальною історією людини. Таким чином, ми маємо три фактори історії: природа, людина, суспільство. Очевидно, природа має свої окремі закони розвитку, своє самостійне, незалежне існування й тому ще свою окрему історію. І поскільки людина є частиною природи, вона має більшічні закони

*) Підкреслення мої. М. III.

свого істнування, залежні від природи, історія більшогічного розвитку людини входить в історію природи, але як член суспільства — людина має ще окрему сферу соціального буття і соціальних відносин. Ці соціальні відносини і мають свою історію. Вони є предметом її.

Очевидно, що початок соціальних відносин знаходиться або в добровільній згоді людей вступити в ці відносини або в нездобровільній, коли одна людина живосилом примусить другу людину вступити в ці відносини. І в тім і другім випадкові відносини виникають з акта волі, субективної волі людей.

Відносини людини до природи виникають з непохитно-необхідних і хідних об'єктивних властивостей природи і людини, але соціальні відносини людини до людини (з причин господарських чи негосподарських) виникають з акта субективної волі, а не об'єктивної необхідності. Ці соціальні відносини незвичайно складні і зі збільшенням числа людей і степені густоти населення вирости до величезної сили впливу, соціального впливу, що межують з сплою впливу об'єктивної необхідності. Коли б населення землі через якісні причини зменшилось, напр., до 5—10 душ, то, очевидно, вся складність теперішніх соціальних відносин впадає цілком до початкового свого стану. Отже соціальні відносини, соціальне давління, — е історичним з'явившем, з історичною категорією, що має свій початок і може мати логічно мислимий кінець. Яко зявіще історичне, воно, значить, є ділом людським, бо абстрагувати його від людини не мислимо. Соціальні відносини, движучі їх сили, причини їх і наслідки — з людським твором, джерело їх — людина, як носитель движучої психофізичної енергії.

Чому ж соціальні відносини здаються піоді людині (і є іноді, справді, такими) непереможно-могучими, перед котрими сила і воля окремої індивідуальності є маїже віщо?

Окрема людина є одиницею фізичної і психично-рушійної маси. Многоміліонкратно більшу масу й енергію мають всі інші люди, беручи їх суспільно, бо іменно всі люди організували свою масу і енергію в певну спільність. І коли ви будете порівнювати силу маси й енергію окремої особи з силою й масою другої особи, то побачите, що вони мають приблизно однакову силу впливу. Коли ж порівняєте масу і енергію окремої особи з силою і масою всіх інших осіб, взятих разом (суспільством), то побачите ріжницю, яка саме стає перед очима. Тут і виявляється вся „малоспілість“ одиниці супроти суспільства.

Ця малоспілість одиниці і всесильність суспільства збільшуються в часі і просторі.

Чим більша одлеглість в часі одділяє особу од суспільства, тим більше скупчених сил має суспільство і менше — особа. Висновок з цього порівнання стає ще яснішим, коли ми уявимо, що порівнююмо індивідуальну силу, візрану протягом короткого часу життя особи, з безмежним протягом часу в житті суспільства. Ці величини непомірні! Але порівнання сили особи і суспільства в просторі дає ті ж самі результати. Чим більший простір суспільних відносин, тим єднання людини з людиною стає менше, вплив волі однієї на волю

другої менший, тим інертність, непорушність суспільної маси і сили більша, а сила окремої особи — менша.

І можна логічно мислити, що окрема людина цілком не може керувати волею і масою всіх інших людей, навпаки — сама цілком підпорядковується їм, це-б-то волі і масі суспільства. Марксисти кажуть — продукційним силам, що розвиваються в суспільстві, але цілком помимо його волі.

Коли помимо волі **ко**жної особи з'окрема, то, значить, і **по**мимо волі всіх осіб разом, отже суспільні продукційні сили розвиваються **помимо** . . . суспільства? Тут логічний непростий гріх марксизму, що надав продукційним силам якесь значіння над-людських сил і віддав їм віжки історії в руки, одмовившись од призначення початкової волі людини, безсилість котрої він вивів з порівняння маси і енергії окремої особи з масою і енергією всіх інших осіб, організованих в суспільство. Порівнання не в однакових умовах!

Людина індивідуально не може підняти, навіть зворухнути, 100.000 пудів ваги — це факт, але є фактом, що маленький хлопець при помочі підйомного крану підліме цю вагу і навіть спустить так, що розіб'є шкаралупину горіха, а зернятка не порушить ні крихти. Чому це? А тому, що людина, взята по-за суспільством, має лише свою індивідуальну масу й енергію, в дрібницю, взята ж, трактована суспільно, вона має більшу силу. Вона має в собі частину суспільної сили. Вона не лише віddaє свою силу суспільству, а й дістae велику соціальну силу від суспільства.

І коли хто хоче знати дійсну силу соціальної людини, то **п**ускай звернути на це увагу. Людина не може підняти ваги самого згаданого крана, але при помочі його може підняти більшу вагу, ніж сам кран. Що таке кран в давім розумінні? Це є ску пчепия певної, соціально вкладеної в нього сили, якою може орудувати і окрема особа.

Сила окремої людини в суспільстві є більшою за її індивідуальну силу, зміряну по-за суспільством, в якійсь абстрактній безповітряній, по-за соціальній простороні. Отже коли міряти силу людини з силою суспільства, з силою соціальних відносин, то треба брати її соціально, як носителя частини соціальної сили, іноді навіть дуже великої частини. Соціальна сила людини — це є її соціальна властивість, яку вона може виявляти лише соціально. І порівнювати її можна лише в однакових соціальних категоріях: силу окремої особи з силою окремої особи, силу родини — з силою другої родини, силу групи в силою другої групи, силу класи — з силою іншої класи. Лише так можна орудувати з соціальними категоріями.

Коли ж ви візьмете „продукційні сили“ суспільства з одного боку (це-б-то все суспільство!) і сили окремої людини — з другого та порівняєте їх, то й віде, що продукційні сили, цей твір людей, возвищаються до значіння над-людських фатальних сил, що розвиваються

по своїх власних законах, помимо і незалежно від волі їх творця-людини, а людина тоді розглядається не як творець своєї історії, а як її продукт („думання опреділяється буттям“!), та ще й жертва, іграшка в руках створених нею „продукційних сил“! І тоді діялектика історії справді стає . . . лише словесною діялектикою, що має лише стільки спільногого з історією, оскільки трактує про неї, нічого не пояснюючи по суті справи.

Соціальна сила окремої людини величезна. Яку можна пізнати лише в соціальній обстановці, в соціальній дії.

Соціальну силу окремої людини можна і треба міряти не в по-за-соціальній, абстрактній сфері, а силою тієї соціальної категорії, до якої особа належить: родина, група, кляса, нація.

Соціальна сила робітника заключається не в його індивідуальній силі, а в силі робітничої кляси, сила капіталіста не в його індивідуальній силі, а в силі його кляси, його соціальної категорії. Окремого робітника, як і окремого капіталіста може легко знищити сили ворожої кляси, але того самого робітника в його соціальній обстановці знищити не можна, доки сили кляс будуть рівні чи навіть не рівні. Тут лише повстає питання, а коли ж робітнича кляса знищить соціально клясу капіталістичну? Тоді, коли соціальна сила робітництва буде більша, ніж капіталістів.

Сила людини складається з фізичної маси і рушійної сили, що разом можна назвати її психофізичною енергією. Так складається і сила соціальних категорій: родини, групи, кляси. Соціальність збільшує сили окремої особи, то, очевидно, збільшує і силу сполучення їх. Коли кляса робітництва має велику фізичну масу, то кляса капіталістів не знищить її, бо має меншу масу. Але коли кляса капіталістів панує соціально, то тому, що вона має більшу енергію, більшу психично-рушійну силу. І вся річ в тім, — що добре знають соціалісти (і навіть марксисти), — що треба збільшити психичну енергію (рушійну силу) трудової кляси, відповідно її фізичній масі: тоді вона переможе масу і енергію капіталістичної кляси. І вони йдуть, агітують, організують, освідомлюють пролетаріят своїми слабими силами, не покладаючись на те, що усвідомлюючу працю мають робити лише „продукційні сили“. Тут і марксисти забігають вперед автоматизму історії і хочуть збільшити психичну енергію робітничої кляси! Чи й на це їх пхають продукційні сили, чи й це вони роблять „помимо волі“, незалежно від неї, особливо марксисти-інтелігенти, яких „буття“ тримає зовсім не на фабриці чи на пиві, а в роскішних кабінетах?

Розподіл соціальної енергії по соціальних категоріях вказує на їх силу і ролю їх в історії.

Динаміка окремої особи і динаміка клясів — ось движучі сили історії.

5. Розуміння історії і критика марксизму.

Марксисти визнають, що початкове скупчення капіталу не залежить, як то говорять буржуазні економисти, від „ощадності“, „дбайливості“ і „здібності“ окремих осіб, що здобули знаряддя продукції в свою власність і через те вирости на багатирів. Історична наука установила, що земельна власність і інші інститути власності вирости з насильства дужчих над слабшими. Батьком капіталізму було насильство з усіма його формами робства, кріпацтва і всякого неволення. Будучину капіталізму уявляють марксисти, як кінець його, шляхом соціальної революції, шляхом насильства, це-б-то субективно-вслідим актом людей.

В межах цього капіталістичного періоду людина позбавляється волі, весь соціальний процес провадять продукційні сили, незалежно од волі людей.

Коли допустити цей погляд, то, очевидно, треба прийняти такі консеквенції. Коли класів ще не було (навіть і тепер є безкласові суспільства — „дикі“), або коли їх вже не буде (в соціалістичному суспільстві), то що тоді буде двигачем історії? Продукційні відносини тепер виявляються в класовій боротьбі, і в результаті цієї боротьби — розвиток історії. Як не буде класів, то й не буде хіба розвитку?

Очевидно, це не так. Позад продукційних сил стоятиме, як і стояла, єдиний двигач — людина, джерело і носитель рушійно-діяичної енергії. Буде лише дві соціальні категорії: окрема особа і суспільство. І взаємовплив їх буде, як і є, двигачем історії. Причому соціальна сила суспільства буде і силою особи, і що може зробити суспільство — це, значить, зробить особа, як соціальна істота.

Разом з тим напрохується друга консеквенція.

Марксисти визнають, що соціалізм виросте сам собою з капіталізму (на що ж тоді кінцева соціальна революція?), що соціалізм є функціональним явищем капіталізму! Капіталізм є передумовою соціалізму!

Автоматизм історії веде її до революції. Революція відьошише, як зуничка одного історичного періоду і початок другого. Чому ж іменно продукційні сили так ослабнуть, що дадуть змогу виявитись революції, насильству над історією? Маркс каже, що в недрах суспільства набираються потрохи нові сили, що потрохи змінюють продукційні відносини. Які ж це сили? Продукційні сили. А які сили ділають поміж волі людей і валізно наносять над ними? Також продукційні сили. Значить одні продукційні сили панують, другі набираються незалежно од волі людини і незалежно від вже пануючих продукційних сил?... Це все питання, що виникають з маркових посилок, але вони нас не можуть цікавити, як породілля догми і ведуть до схолястичної еквілібрістики.

Але на ґрунті власне цього толкування волі і безсиля людини (індегермінізм і детермінізм) розвинулась була величезна суперечка між народниками і марксистами, в якій марксисти зайняли позицію детермі-

ніаму, непризnanня свободи людської волі. Нам тепер нема потреби входити в подrobiці цього спору в сфері фільософії, але нам цікаво діяти на вияв цього росходження в соціологічному tolкуванні доктрини.

Марксисти соціалізм визnали за автоматичний результат історії, так би мовiti — за emanacію капіталізму. Супроти цього народники зайнвали протилежну позицію: соціалізм буде розвитком общини, виросте з трудового господарства, а не з капіталізму, як думали марксисти.

Думаючи так, марксисти льогічно перейшли в Росії і на Україні до боротьби з „общинним началом“, вважаючи всі „старі“ форми пereponoю для приходу капіталізму, а це значило — і соціалізм, бо, на їх думку, чим швидче розвинеться капіталізм, тим швидче прийде і соціалізм. Льогічно з цього — необхідність „разложение общин“. боротьба за пролетаризацію селянства, це-б-то за збільшення числа пролетаріату (борця за соціалізм), бо селянство призвано за контрреволюційну масу, „дріблу буржуазію“, хоч вона не то що не використовує надвартості, а ограблюється до решти власне буржуазію і тисячами іре з голоду.

Але раз люде uvіruвали в матеріалістично-історичний фаталізм, в те, що соціалізм може появитись лише, як наслідок капіталізму, що трудове селянство є „буржуазія“, що община є стара форма (колективізм власності!), то ясно, що Росія і Україна під якого „особливого шляху“ не має, мусить підлягти „капіталізації“, а селянство „пролетаріації“. Селянство повинно колективізм землеволодіння покинути для того, щоб, спочатку виварившися в кашталістичному котлі, потім вернувшись заново до колективізму, але нового, іншого, соціалістичного, досконалого. І треба тепер уявити радість марксистів, коли їхні „пророкування“ збувались: капіталізм в Росію йшов, община розкладалась. Вони це все вважали за історичну необхідність (не то що можливість, а неминучу потрібність!) і сміялися високомірно з „бідних“, „ідеалістів“, „романтиків“, „дрібної буржуазії“, що вела однайдущу героїчну боротьбу з царизмом і капіталізмом. Йде історична необхідність — і чому дон-кіхто опирається! Навіть знайшлися ортодокси матеріалізму, що виступали проти несения допомоги селянству під час страшного голоду 1891—92 рр., вважаючи підтримку селянства за перешкоджання історичному процесові, очевидно — за контрреволюцію.

Розуміється, цього вже було забагато навіть для марксистів, і знайшлися інші марксисти, котрі признали тих ортодоксів за „неправжніх“ марксистів.

Це було етично, гуманно що-до голодних селян, але неправильно що-до „чистоти віри“. Хіба це входить в програму марксистів — підтримувати „буржуазію“ хоч би й дрібну?

В усікому разі доїма є доїма: раз соціалізм може вирости лише з капіталізму, то треба було вітати розвиток капіталізму в Росії — це раз, і друге — треба поборювати революційних народників і соціал-революціонерів, їхнє „пророкування“ ре-

волюції, іхню тактику тероризму супроти самодержавія, як опори капіталізму, треба йти іншим шляхом, „який вказала Европа“. Ця догма марксизму утворила той контроверзійний дух, яким перейнято всю тактику марксистів. Капіталізм ріс в Росії і, побачивши в общині перепону для швидкої пролетаризації, що молода промисловість потрібє все більше робітників, що треба на робочому ринку збільшити конкуренцію праці, утворити регулятор заробітної платні — трудовий резерв — піднявся проти общини. Це був страшний, могутчий напад! Община тріщала, марксисти вітали „історичну необхідність“, а селянство противставило всю силу своєї упертості і трималося міцно общини і громади. Нарешті 1906 року прийшла столипінська реформа, яку привітала і частина марксистів. Інша частина однією своєї радості не виявляла, академично констатуючи факт „історичної необхідності.“

Це все загострило боротьбу між марксистами і революційними соціялістами. Партия соціалітів-революціонерів почата на самім початку ХХ в. знову політичний, (а максималісти — і аграрний) терор і продовжувала його під час першої революції 1905 — 6 року, аж поки не ослагла.

Революційні соціялісти не прийняли погляду марксизму на автоматизм історичного розвитку і категорично одикидали можливість пародження соціалізму з капіталізму.

Лише революція, лише організоване насилля трудових мас одкриває шлях для організації соціалістичного устрою, а тому вимагали тактики збройної боротьби, тому озброєне повстання трудових клясів вважалось за дійсний засоб цієї боротьби. Для „виховання“ мас потрібними вважались терористичні вчинки, „карти“ над особливо шкідливими охоронителями старого устрою.

Це все, очевидно, стояло в суперечності до „ортодоксального марксизму“, до його розуміння історії. Замісць фатальних продукційних сил діяльним творцем історії революційні соціялісти визнають особу людську, соціальну силу котрої і дас початок змінам. Через те інтереси особистості поставили вони во главу угла своєї програми: лише інтереси конкретної особи є критерієм для оцінки історії, критерієм соціального поступування людні. Лише гуманізм, найбільша сума щастя найбільшого числа людей може бути критерієм соціалістичної етики, це-б-то право конкретної, живої людні на свою працю, на рівну пайку природнього добра, право вільного безмежного розвитку особистості.

Шукання правди об'єктивного стану речей (правди-істини) і суб'єктивної правди людської, що служить щастю і свободі кожної конкретної особи (правда-справедливість), примирення цих правд, утворення їх сінтезу в інтересі людської особи — такий принцип установили соціалісти-революціонери, як путеводну зорю в соціальному поступуванні людні. А з того всього — активний вплив, натиск на історичний процес, а не пасивне вичікування того часу, коли капіталізм зробить соціалізм. Це відкидання, нехтуванням автоматизму історії, того матеріалістичного фаталізму, який лежить в основі марксистської доктрини.

Історичні умови розвитку Росії і України, перевага трудового господарства, винищена селянська маса, народдя віра в те, що земля не повинна бути приватною власністю, — були ґрунтами для росту соціально-революційного світогляду, для організації не-марксистської соціалістичної партії, котра не могла прийняти концепцій, вироблених марксизмом на ґрунті європейського капіталістичного устрою.

Як же соціалісти-революціонери розуміють історичний процес і яку еволюцію суспільства передбачають?

З попереднього викладу вже видно схему революційно-соціалістичного світогляду. Людина є творцем своєї історії. Продукційно-економічні відносини грають дуже важну роль, вони є одним з факторів постулу і розвитку, але не єдиним. Позаяк людина бореться за охорону свого життя, за виконання своїх фізіологічних функцій (це є біольогічний закон), то переважна частина її діяльності — господарська — направлена на здобуття продуктів для їжи, пиття, одягу, життя, але не лише для цього. Вона займається господарством і для задоволення своїх духовно-культурних потреб: будує храми, робить музичні інструменти, полотно і фарби для картин, лляри, лабораторії, книжки і мікроскопи для науки, знаряддя для війни, але богослужіння, концерт, науковий дослід — це не господарська діяльність, а творчість. Творчість людини, як вираз її психичної енергії, внутрішньої двигательної енергії (не мускульної, а психичної) є також одним з факторів розвитку історії.

І оскільки господарська діяльність людини має зв'язок з матеріальними умовами існування, з природою і соціально-економічними відносинами, оскільки „матеріалізм“ має свою вагу, розуміється, дуже велику. І розвиток продукційних сил, власне — збільшення продукційності праці є одним з проявів поступу, але сам він є наслідком, а не причина розвитку історії. Бо є ще негосподарська діяльність людини, котра також дає початок змінам в історії. Оскільки носителем творчої, рушійно-дінамичної енергії є людина, оскільки вона є початковим джерелом своєї соціальної історії. Інерція, велика громадкість соціально-культурної господарської сфери величезна, як то пояснено раніше, але людина є її творцем і властивостями свого соціального стану, своєю соціальною силою панує над своїм твором. Не індивідуальна людина, а соціальна людина! Потільки трудові маси пограбовані насильниками, поскільки вони мусять всю свою діяльність наповнювати лише матеріально-господарським змістом, постільки лише вони матеріалістичні в своєму житті і світогляді, і постільки їхня соціальна сила (як одиниці, так і класу) є мала, бо має лише фізичну масу і дуже мало рушійно-дінамичної творчої енергії. І розум класової боротьби є в тім, щоб збільшити цю енергію, використати соціальну силу трудящих, направити її проти паразитів. Отже зміст історії — боротьба за збільшення рушійно-дінамичної і творчої енергії мас, а це значить — складаючих її конкретних людських одиниць, бо лише ці одиниці є реальним носителем живої рушійної енергії. Збільшити рушійно-творчу енергію трудових мас — значить підняти індивідуальність людини, її здіб-

ності, її розмах, її творчість, силу її субективно-волевих імпульсів. Тому добро і добробут людської індивідуальності, особистості, є засобом її розвитку і разом з тим метою. Метою історичного розвитку стойть добро людини, добро всіх людей. Ми не кажемо — суспільства, бо суспільство є абстракція: коли кожна людина матиме добро, то це значить всі, суспільство. І через це соціалістично-революційний світогляд можна би в правом назвати соціальним індивідуалізмом, очевидно, не в міщансько-буржуазному смислі цього слова (соціальний егоїзм), а в тому, як у нас вказано вище. Так і пазивав Н. Міхайловський ідеольгію революційного народництва — соціальним індивідуалізмом. Людина дала початок своїй соціальній історії, вона її продовжує, утворивши могутчий інструмент своєї волі — суспільство, яким ударяє в мертвту природу і викрещує з неї іскри, огні неизваної доти сили, якими освітлює свій шлях. В своїх відносинах до природи людина не знищує природи і не творить її, вона її використовує, пристосовує до своїх цілей, які ставить субективно свою волею. Історія суспільства і є ряд субективних цілей людських і їх досягнень. Не продукційні сили єдино предопреділяють хід історії, а субективно-волева діяльність соціальної людини і її соціальних катер'орій. Продукційні сили, утворені соціальною людиною, і служать цілям людини, а не своїм власним. Через те соціалізм прийде не як плід якихсь іманентних законів руху, заложених в продукційних силах, а силою іманентного субективизму людипи.

Признаючи велику роль матеріального фактору в стосунках людини до матерії природи, ми розглядаємо відносини людини до властивостей природи, як ізду на пароплаві: людина не нищить матерії води, дерева, заліза, вугілля, а використовує їх властивості. Вона не може змінити по своїй волі матерію, але примушує її пливти туди, куди хоче вона, людина, і ставить мету людина матерії, а не матерія людині. В морі могутчої соціальності, утвореної людиною, ця людина ставить собі ціли і досягає їх — соціально.

Щоб не було непорозуміння, я дозволю собі звернути увагу на розділ про Шевченка і Драгоманова, де коротко зачеплено питання про „можливість соціалізму“. До того додам кілька уваг. Коли взагалі можливий соціалізм? Які матеріальні чи культурно-психологічні передумови потрібні для приходу соціалізму, або, як тепер люблять висловлятись — коли досіє соціалізм?

Ми що днія чуємо і читаємо, що не треба робити революції, бо де-які галузі промислу ще не назріли для соціалізації, а де-які назріли. В цих твердженнях заложено вже, як презумпцію, матеріалістичне розуміння історії. Під „назрілістю“ розуміється укрупнення виробництва: як що певна галузь ведеться вже по типу великого виробництва, в сконцентрованих господарствах, з великим числом робітників, машинами і т. и., то ця галузь „назріла“. Розуміється, що в одній країні всі галузі, разом беручи, не назріли. Тільки в гірництві (вугілля, сіль, нафта то-що) панує велике виробництво з природи річи.

тому тепер говорять про „націоналізацію“ цієї галузі господарства. Майже всі інші галузі „не назріли“, ще довго не назріють, а при пануванні капіталізму — ніколи не назріють розшматовані правом окремої власності.

Одя проблема „назрілості“ випливав льогічно з марксистської доктрини, що розвиток матеріальних продукційних сил (знаряддя продукції) організує людей, колективізує їх, зводить все в більші групи, що працюють біля машин і т. п. Відповідно станові господарської техніки (знаряддя продукції) залежить і форма організації праці. Рабство відповідало одним знаряддям, кріпацтво — іншим, вільна наймана праця — ще іншим, теперішнім машинам і т. д. Отже людськість в історичному розвитку преходить до вищої техніки і через це колективізується. Капіталізм є епохою найбільшого розцвіту техніки, колективізація праці розвивається невпинно, рівнобіжно з тим йде процес соціальної перегрупіровки: дрібні господарства з поганим знаряддям не можуть конкурувати з великим виробництвом, гинуть, дрібні господарі пролетарізуються, переходят на фабрику, колективізуються, психіка змінюється з індивідуалістичної на гуртову. Отже буде такий час, коли господарство перетвориться по всіх галузях у велике виробництво — такий результат економичної еволюції, а соціальна еволюція при цім приведе до колективізації праці. Буде, значить, що? Соціалізм виріс в недрах капіталізму. Щоб соціалізм став уже видним фактом, тоді зробиться соціальна революція: спролетарізована більшість відсуне сплою приватних власників, вибере свою суспільно-державну владу — це буде диктатура пролетаріату.

Марксизм, намітивши таку схему, твердить, що вказана еволюція є соціологічним законом, котрий неминучо виявиться скрізь. Кожна країна мусить перейти цей процес. І то в усіх галузях господарства — промислові і сільському господарстві. Позаяк капіталізм, силою свого характеру, стремиться укрупнити, збільшити продуктивність праці в інтересах баріша, заводить енергічно машини, колективізує працю, пролетаризує населення, то цим збільшує армію революції і головне — підготовляє ґрунт соціалізації. Так виростає в його під шкорою приватної власності нове мясо і кости соціалізму. Прийде час, пролетаріят здере цю шкуру і перед пами вийде соціалізм, як гарний метелик виходить з кокона чи ляльки.

Одно теорію капіталістичного розвитку справедливо названо автомобізмом історії, і проти неї повстали соціалісти-революціонери.

Перш над усе ніякої колективізації не помічається в сільському господарстві. Ніякого особливо „крупного“ виробництва не помічається з природи самого господарства. (На цьому ґрунті розвинувся великий спір про „дрібне“ і „велике“ аграрне господарство, спорили аж поки прийшла світова війна). Велика поміщицька власність ще не є типом великого виробництва. Мобілізація землі показала, що навіть велика власність не збільшується, це-б-то „капітал не концентрується“, „праця не колективізується“; земля роздрібнюється, дрібні господарства не зменшуються числом і площею, а збільшуються. Як є, навпаки тому,

про що учив марксізм! Боротьба селянства за землю показалась сильнішим фактором, ніж розвиток „продукційних сил“. а тому вся штучна система матеріалістичного розвитку історії рухнула. „Знаряддя продукції не оправдали своєї репутації і „античного рабства“, яке ніби-то було необхідною передумовою сучасного соціалізму. В сільському господарстві йде побідно трудовий тип, а не велике поміщицьке виробництво. Трудове господарство займає величезне місце в усім обсязі народного господарства. В аграрних країнах воно панує.

І хоч як ввідряється шляхом грабіжу і насильства індустриальний капіталізм, а це пі крихти не віщус про „назрівання до соціалізації сільського господарства“. Коли ж назріє сільське господарство? Коли назрілість розуміти по-марксистському, то ніколи.

Будучи під впливом марксистської доктрини, Драгоманов тому й доводив, що Шевченко і не міг бути соціалістом: як же! Україна аграрна, кріпацька, не проходила ще стадії найманої праці, не мала ще конституції, з нерозвинutoю промисловістю! Хіба там була колективізація, пролетарізація і т. і. необхідні передумови назрівання соціалізації?

І ця теорія капіталістичного розвитку, як бачите, є теорією якогось дивовижного телеольгізму історії, теорією якогось еволюціонізму, пляномірної постепенности, на якій не могла і не може не вироєтися система самого упертого „наукового опортунізму“, який дав такий близкучий цвіт в соціал-демократичних партіях! От з цією теорією підходять „ортодокси“. міряють і стверджують: „не назріла“ та й край.

Зрозуміло, чому соціалісти-революціонери сперлися на общину, на цей „зародок“ колективізації, чому одкинули „візрівання“ і проговідували соціальну революцію, аж поки не загрузли в меньшевизмі, ставши під вплив теорії, яку П. Лавров, Н. Михайловський з такою енергією однакали. Насаджуваний насильством і грабіжем капіталізм прийняли їхні еніглони за результат залишеної економічної еволюції, це-б-то повірили в марксистський матеріалізм. Через це вони передали червоний праупор большевикам, а сами опинились на пелегальному становищі.

Так здохнуло над пими матеріалістичне розуміння історії.

Ми ж думаемо, що все питання про „піарлість“ розвязується в іншій площині. Метою діяльності соціалістів є боротьба за визволення праці од визиску.

Ця боротьба повинна провадитись без упиню: при всікому стані продукційних сил, при всіх формах експлоатації праці — рабстві, кріпацтві, вільно-найманій праці, ренті, податкові, процентові і т. п.

Метою революційного соціалізму є здійснення права на повний продукт праці. Отже, чи скотарське, аграрне чи індустриальне господарство, на низькій чи на високій ступені розвитку матеріальних продукційних сил, а визволення маєти бути. Дрібне чи велике виробництво — організація повстання експлоатованих трудових мас з задачою революційної боротьби соціалістів проти капіталістів і поміщиків. Де є визиск праці — там революція назріла! Вищий ступінь колективізації праці у великому виробництві — це

важна річ, але не це є близькою метою визволення! Мета визволення — здійснити право на повний продукт праці, знищити грабіж. Коли у нас панує дрібне аграрне господарство, то хіба це аргумент проти потребності визволення? Ні. Революція повинна усунути паразитизм, а еволюція потім доведе до колективізму шляхом економичної необхідності і культури.

Правильно, що російські соціялісти-революціонери боролись за общину, бо громадська власність на землю і рівне право на неї кожного — це єсть вищий правовий і моральний принцип, бо він краще забезпечує право на існування людини, ніж звірство капіталізму. Що община падала під ударами капіталістів, то це не доказ культурної переваги насильника. Правильно роблять і ті, що не зважають на „дрібне господарство“ і таки боряться проти визиску праці. І у нас на Україні панує дрібне трудове аграрне господарство — ну, і що ж з того? Треба, щоб прийшов капіталіст і поміщик обернати дрібне господарство у велике, пролетаризувати селян і „колективізувати“ їх на фабриці? Щоб цим способом наблизити соціалізм? Це дивовижне марновірство.

Передумови соціалізації творить не приватна власність капіталістів, а щось інше. І без капіталізму є шлях до соціалізму і то — кращий шлях:

Культурно-психологічна назрілість революції, свідомість рабства у масах.

III. Трудовий принцип і капіталізм.

I. Поняття трудового принципу.

Споконвіку людська думка шукає такої формулі справедливості яка справді забезпечила б людині дійсні інтереси, ті інтереси, що не порушують таких же інтересів другої людини. Тільки така справедливість була б справедливою, котра нічого у людини безповоротно дарма не одбирає; лише така суспільна організація була б справедливою, що поєднує добробутожної окремої людини, а не відбирає його. В основі цих шукань стоїть шукання того, на що людина має право, що є її невідбірною принадлежністю.

Правно-філософична думка соціалізму установила, що невідбірний правом людини є право її на життя (фізичне істрування) і як спосіб здійснення цього — право на працю, або, інакше кажучи — право на продукт своєї праці. Що людина зробить сама, що здобуде від природи, обробить свою працею, пристосує до своєї потреби — те її ї. І це однаково відноситься до людини, що сама працює, сама веде своє господарство чи в гурті, суспільно, бо і в цьому випадку результати діяльності є результатами праці кількох людей, отже всі результати є збірним числом окремих складників — трудової участі кожного члена гуртової організації.

І очевидно, що право кожного участника є правом на повний продукт його праці, котру можна зміряти робочим часом, з увагою на якість праці.

Право на повний продукт праці є самоозрозумілим, незалежним, власне — природним правом.

Однак деякі соціалістичні письменники в своїх правно-фільософичних шукачнях спливаються на іншій думці і кажуть, що людина має таке природне право, котре забезпечує людині потрібну для існування пайку з усієї суми життєвих засобів, які в даний момент є. Шотреба дихати, юсти, берегтись від холоду і спеки, існувати — це єдине саме існування і воно має бути забезпечене всією сумою природних благ, життєвих засобів, без огляду на якісь інші критерії, опріч цього однічного, невід'ємного права на існування.

Соціалістична правно-фільософична думка власне йде цими двома шляхами, розвиваючи, уґрутувуючи два критерії невід'ємних, природних прав людини: право на повний продукт праці і право на існування. Критерій праці і критерій потреби. Обидва критерії практично мають служити одній меті — перевінчати сучасний лад, установити принцип вищої справедливості в розподілі дібр і засобів прожитку. Перший критерій є соціалістичний, другий — комуністичний.

Коли ми глянемо на сучасний суспільний устрій, то побачимо, що ледве хто живе так, щоб його життя і способ добування засобів відповідало згаданим принципам: одні працюють, користуючись не повними пропорціями, а другі не працюють, тим часом користуючись продуктом не своєї праці. Трудовий принцип розподілу життєвих, природних і витворених засобів в сучасному суспільстві не має місця. Ми знаємо, що поміщики живуть з ренти, капіталісти з надзваргості, банкири — з процента, купці з торгового барішу і т. д., а ті, що працюють, що своїм трудом добувають від природи тяжкою працею хліб (селянин), і ті, що перероблюють всякі матеріали на ріжні продукти і предмети (робітники), не користуються повним продуктом своєї праці.

Теперішній капіталістичний лад, оснований на насильстві, котре і з привідом розподілу в сучасному устрої; приватна власність на землю і знаряддя промисловості — його правною формою, класова держава непрацюючих — його організацією, право сильного — його фільософією, правом, мораллю, релігією, взагалі — його ідеологією, класова боротьба — його рушійною, дінамичною силою, змінювання відношень між суспільно-класовими силами — його політикою.

Коли сучасний суспільно-господарський устрій цілком суперечить одидає, не визнає трудового права на повний продукт праці, то ясно, що він може триматись тільки силою пануючих і безсилия трудящих. Він не відіб'є існувати, коли б працюючі вдійснили своє право на повний продукт праці! Бо тоді б не було таких економічних з'яв, як рента, прибуток, процент і т. п., з чого скупчується, акумулюється капітал. Здійснення трудового принципу в розподілі дібр означає почину руїну капіталістичного устрою. Логічно трудовий принцип розподілу не вислими в капіталізмі, а капіталізм — в трудовому суспільстві, під яким ми розуміємо таке суспільство, в якому вдійснилось.

бу право робітника на повний продукт праці. Через те, з погляду сучасних пагів життя і їх рабів, трудовий принцип є по своїй природі абсолютно революційний, бо переведення його в життя можливе лише насильним шляхом. Як робітники примушенню силою зброї боротись з а його, так капіталісти силою зброї боряться проти його. Революційну природу трудового принципу визнають обидві сторони без вагань. Це ясно, бо капіталізм живе лише з присвоєння чужої праці в першу чергу. Це єсть єдине його джерело.

Всі інші об'яви капіталізму є льогічно-вигадливими з головного його принципу — присвоєння чужої праці.

Здійснення голого права на існування, установлення критерія потреб можна висліти при всякому суспільно-економічному устрої. Коли б потреби існування неадібних до праці — старих, хворих, дітей то-що, тепер цілком не задовольнялись, то вони б вимерли. Вони й тепер живуть не коштом своєї праці, не правом на повний продукт її, але по праву на існування наділяються в роліні чи суспільстві по критерію мінімуму потреб. Можна б далі продовжувати цю думку: коли б сучасне суспільство забезпечило всім своїм членам прожиточний мінімум всіх потреб, то це й було б реалізацією права на існування. Льогічно зреалізування права на існування не суперечить капіталістичному устрою. Лише культурно-психологічна природа буржуазного суспільства — жадність, егоїзм, хижакство — перешкоджає перевести в життя цей критерій потреби в вистарчаючій повноті, а тому ми і вражаемося теперішнім контрастом між бідними і багатими. Економічна природа капіталізму (користання чужої праці) не суперечить льогічно здійсненню права на існування, не одкидає його, а павпаки, використовує критерій потреб. Заробітня плата робітників і добродійна милостина для непраце з датних — це і есть форма виявлення в буржуазному суспільстві права всіх на існування. І власне всякі культурні елементи суспільства (інтелігенція, духовенство, всякі ліберальні, демократичні, радикальні партії) стремляться зменшити прірву між багатими і бідними, зменшити контраст між зліднями і роскішшю, підняти прожиточний пайок бідних до ступеня забезпечення необхідних потреб, але піколи віяка радикальна, демократична діяльність не має на меті ввести новий критерій розподілу дібр трудовий принцип. Трудовий принцип не знає ані бідних, ані багатих, він знає лише працюючих або непрацюючих, трудове надбання або нетрудовий дохід.

Трудовий принцип розподілу всіх надбань і рівне право на добро природи лягли в основу соціалістичної фільософії права, як природні права кожної людини, однічні, невідбірні. Зрозуміло, що хто не стоїть за це право, той не соціаліст. Тому всякі „соціалістичні“ партії, які не боряться за здійснення трудового принципу, є не соціалістичні і тому — пе революційні.

Соціалізм, як наука і як ідеал, есть засобом здійснення трудового принципу на теперішній стадії розвитку. Соціалізм не есть мета, він — лише засіб для досягнення мети, якою є визволення праці од визиску. Але вся концепція соціалізму є глибшим і ширшим

розумінням проблеми визволення праці од визиску. Власне: не лише скасування визиску праці в умовах даного правопорядку, не лише скасування монополій на природу і приватної власності на засоби продукції, а визволення людиві від надмірної, непродуктивної праці. визволення організму людського від надмірного напруження, від переросходу його життєвої сили й енергії. Соціалізм добивається ще й розумної організації праці, організації суспільної, гуртової, товариської по методу техничного п од і л у п р а ц і, що досягається обеднанням робочих сил. Очевидно, що це стремління вимагає скасування приватної власності на землю, на живі сили природи, на знаряддя продукції, вимагає іншої політичної організації суспільства, іншої філософії, моралі, права і т. п., загалом — це вимагає нового типу життя. Реалізація голого трудового принципу вимагає з р у й и о в а н и я к а п і т а л і з м у, визволення від зайвої праці; культура і добробут вимагають організації нового суспільства, нового устрою — соціалізму.

Трудовий принцип предполагає тільки працюючих. Тому, що працюючі мають ріжні сили і здібності, то результати праці не можуть бути рівними для кожної людини. Трудовий принцип льогично не веде до рівенства, про яке мріють де-які течії соціалістичної думки. Рівенство мислиться тільки при рівному розподілі всіх засобів життя. Навіть принцип потреб, за який тримається комунізм, не веде до рівенства. бо потреби також не рівні у людей. Ідея рівності — це абстракція нашого думання. Це абсолютизм думки, яка шукає льотичних закінченів, свого розвитку шляхом упрощень наших понять до одного принципу. Така, напр., ідея єдного Бога, рівенства, свободи і т. п.

Але на цій абстракції рівенства будеться ціла система нового суспільного устрою — комунізм, який стоїть на принципі „праця по силах — споживання по потребах“. В цій системі нема також місця для трудового принципу, бо хоч і комунізм предполагає обов'язкову працю для всіх, але він не предполагає права кожної людини на повний продукт праці. Комунізм є системою зреалізування права на істинування, а не трудового права. Про це я докладніше говоритиму в іншому разділі, а в цьому разділі хочу повіщте висвітлити зміст трудового принципу.

Отже трудовий принцип на предполагає рівенства, тим самим допускаючи попіття власності на продукт праці. Так, оскільки витрачається *мо* я жива енергія, психофізична субстанція *мо* я. остатільки продукт праці також *мій*. Мій — значить власний. Трудовий принцип є скасуванням паразитарного права власності і встановлення дійсного, трудового права власності. Через те соціалізм не є знищенням взагалі власності: він є боротьбою за дійсне право власності, за установлення в житті для кожної людини вишого, абсолютноного, священного права власності на продукт її власної праці.

Соціалістичне суспільство — це те, в якому зреалізоване право власності в самому чистому, реальному його вигляді. Дійсного права власності в дотеперішньому житті ще не було.

Капіталізм є системою воціющого порушення, нищепня права дійсної власності! І тому не капіталістам і визискувачам говорити про право власності, бо про дійсне право власності може говорити тільки той, хто працює і живе з власної праці.

Соціалістична революція є способом зреалізування чистого, единого справедливого, глибоко - морального права власності кожного на свою працю, це-б-то на самого себе.

Соціалісти знають, що боротьба за право власності на свій продукт є боротьбою проти рабства праці, це-б-то проти рабства людини. Всяке рабство є рабством праці. Античне рабство, середньовічне і нове кріпацтво було тільки іншою формою присвоєння чужої праці. Тепер також присвоюється чужа праця, а тому рабство продовжується. Еволюція політично-суспільних форм не змінила суті суспільства, бо ця еволюція не була боротьбою за дійсне право власності на працю, а була лише зміною способів визиску чужої праці. Буржуазне право власності — це пе загальне, а монопольне право хижаків, право не всіх, а якоїсь частки суспільства. Загальне право власності може виявитись тільки в одному — в праці, тому соціалізм є боротьбою за загальне право власності.

Політичний демократизм без економічного демократизму є лише демократизмом визискувачів. Дійсний демократизм без вдійснення права на повний продукт праці не мисливий. Тому соціалізм є боротьбою за дійсний демократизм, підставою котрого є трудовий принцип.

Загальне виборче право без вдійснення загального трудового права на повний продукт праці ніколи не приведе до дійсного демократизму.

Так звана теперішня „демократія“ взагалі не є демократією і називається так через нещорозуміння. Демократизм політичний є принципом буржуазії, демократизм економічний є принципом соціалістів. Змішати ці принципи не можна.

Буржуазія дурить неосвічених і сліпих словом „демократія“, як пана римського дурять сліпих словом „християнство“.

Всяке дурисвіцтво одкривається дуже легко при помочі тільки трудового принципу.

Отже трудовий принцип є глибоко-революційним і непримиримо-ворожий всьому буржуазно-капіталістичному устрою.

Хто стоїть за трудовий принцип, той є непримиримий революціонер і соціаліст. Хто не стоїть за трудовий принцип, той є і не соціаліст, і не революціонер.

Соціалістична наука довго шукала твердого принципу, на якому можна збудувати справедливий суспільний лад, але доки не було ясно встановлено, відкіль входить всяка несправедливість, доти соціалісти збивались на хибні шляхи буржуазного реформізму. Вони все виходили з поняття рівності, проектували переділ лібр, видумували спільні форми життя і праці, захищали право на істнування, а тому все збивались на критерій потреб. Бачучи, що критерій потреб є можливим для вдійснення в сучасному ім устрої, вони апелювали до добрих почутів пануючого класу, бували соціальними реформаторами, а ніколи

соціальними революціонерами. Їхні фантастичні проекти фаланстерів, комун то-що були чистим утопізмом, бо доки не зреалізований трудовий принцип, доти не можлива зміна капіталістичного устрою і всіх нещасть, які в його логічно вивпливають: ні знищення алиднів, хвороб, пошестей; ні знищення темноти, забобонів, марповірства; ні самовизначення національностей, ні знищення війни, ні встановлення всесвітнього миру і т. д.

Всі постулати гуманної культури не можуть бути здійснені в межах буржуазного устрою, тому безнадійна всяка метушня пасифістів, культурників, поступовців, демократів і т. п. категорій обману і самообману, бо всі такі люди не знають або не хочуть знати, що таке трудовий принцип, котрий є ключем, яким одмикається брама будучого царства свободи, братерства, щастя.

Хто не має цього ключа, той людина старого світу, або жалюгідний підгій, або нещасний утопіст, або хижий розбійник.

І хто хоче творить історію, той мусить стати на верховинах сучасної культурної і правової свідомості, яка є свідомістю трудового принципу.

2. Вульгарізація.

Без ясного розуміння трудового принципу не можна бути соціалістом, бо не можна в цій разі зрозуміти природи сучасного суспільства, його суперечності, його движучі сили, джерела влади і панування, джерело рабства і упокорення, джерело трудового надбання і форми присвоєння, грабіжу, пролетарізації. Без його неможливо зрозуміти механізм обміну вартостями і не можна побачити хвірточки, в яку тікає великий злодій — капіталіст. Не можна пізнати можливих напрямів суспільного розвитку, шляху поступу і збочень регресу. Економічний принцип обміпу вартостями є основою суспільства, розуміти його — значить розуміти життя і дух часу, але це розуміння не можливе без знання — що таке трудовий принцип.

Кілька прикладів свідчать про це.

Ви знаєте, що пані життя споковіку люблять і вміють поборювати всякі ворожі їм ідеї одним способом — вони приймають їх, вони асимілюють їх з своїми інтересами! Приймають форму, натягають її на всю будову своїх відносин і ніби залишими дахом захищають внутрішній заміст. Вони беруть і ставлять її, як громозвід, над собою: громозвід притягує найнебезпечнішу силу над будівлю, ніби наближує всю небезпеку її, але в цім і єсть порятунок: лише притягаючи грім на себе, на громозвід, можна від його врятуватись. Так завжди робить пануюча юрба. Вона прийняла християнство — науку муру, любові, рівніства, братолюбія, а зробила його зброєю клевети і насильства, убийства, грабіжу, війни. І ніхто так цупко не держиться за християнство, як панове капіталісти, поміщики, царі, генерали, попи, епископи, банкири і т. п. насильники і злодії! Прийняті слова нової ідеї, як форму, і вдягти їми аміст свого життя, інтересів, звичаїв, понять — це найліпший спосіб боротьби в ідеями. Цей спосіб можна назвати експропріацією

небезпечних ідей і вульгарізацією їх з метою одніяти у трудових мас свідомість і можливість орієнтуватись. Духове обезаброення трудових мас — це постійна задача буржуазії, котра вже хоче асімлювати соціалізм і запутати шляхи, збити трудовий люд з пантелику.

Процес пристосування нових ідей до старих понять, звичаїв, побуту, незвичайно цікавий, і ви його можете побачити в близькій нагоді в тих випадках, коли урядові соціалісти, навіть де-які „правовірні марксисти“, навіть де-які „соціалісти-революціонери“, намагаються асімлювати соціалізм з капіталізмом і то так, щоб фразеольгія була соціалістична, а економічний зміст буржуазний!

Грандіозна спроба такої асіміляції була зроблена під час світової війни, коли по всіх європейських державах марксисти почали кликати робочий люд на війну проти робочого люду других країн. Французи, Бельгійці, Англійці — соціалісти били, різали соціалістів німецьких і навпаки. Міліони голодних робітників і селян згинули під підбядьорюючі заклики марксистів Плеханових, Шейдеманів, Вандервельде, Гендерсонів, Реноделів і т. д. Маленька купка „ціммервальдистів“, „кінталіців“, що протестувала проти війни, проти участі в цій трудового люду, була слабенькою жалюгідною дрібницею в тому соціалістичному морі, що ревло і шуміло во славу кашталістичних „отечеств“, Vaterland'ів і т. п. и е я с и х ще для трудового люду понять.

Соціалісти вчили, що війна йде виключно в інтересах буржуазії: це, здавалось, було ясно, але коли царі і банкири затягли війну, то буржуазія, загримована „під соціалістів“, погнала народні маси на заріз без жалю, без протесту! Навпаки: кричала про обов'язок іти на війну. В шанцях марксистська література пропагувала нещасному людові і необхідність війни! Необхідність єдності з буржуазією і з царями!

Буржуазія виступає не лише під маскою соціалістів, але й однією під покришкою соціалістичної фразеольгії, ніби скоряючись перед силою життя, ніби приймаючи соціалізм, ніби йдучи на компроміс з ним.

Ви знаєте, як мотивувала „радикально-демократична“ партія своє перехрещення в „соціалістів-федералістів“ необхідністю здобути довіря народних мас, котрі вірять тільки соціалістам. Знаєте, що галицькі „радики“ потріпують соціалізацією, обороняючи інтереси польських поміщиків; що галицькі національ-демократи переинчилися в „народну трудову“ партію і тепер пишливо називаються „трудовиками“? Хіба це значить, що вони — трудовики? Що вони обороняють трудовий принцип, боряться проти грабіжу праці? Ні, вони обороняють капіталістів і поміщиків, а для дурних сліпців, для мужиків і робочих, що тужать за визволенням праці, тикають під ніс „ми-трудовики“, „ми за інтереси праці“, під якою розвуміють „працю“ поміщиків, банкірів, гравіжників.

Не менш піканні „трудовики“ виявилися в українських монархістів, що змобілізувались з ріжного бувшого „соціалістичного“ дрянтя, яке вже здемасковане мусіло підліти під покришку . . . „Трудової Монархії“. Ви думаете, що слово „трудова монархія“ означає або

с о л у т и з м трудового принципу? Що це тільки така словесна метафорична форма виразу для самодержавія праці? Коли ви далі довідаетесь що „трудова монархія“ має двох-палатну систему, „З'їзд Рад“, як представництво землі, населення, а „Трудова Державна Рада“, як представництво праці, — то хіба це не гармонійна організаційна концепція трудової диктатури? Ні, це „з'їзд рад поміщицьких і банкірських депутатів“, що мають собі царя чи гетьмана і керують в „трудовій державній раді“ своїми банками, лягіфундіями, конторами.

Недостойний, цінічний, злочинний маскарад ворогів народу має на меті експропріювати всі символи, слова, образи народньо-трудової моці, ограбувати народну думку, змішати поняття і тримати віжки в своїх руках по-колишньому. „Трудова монархія“ — це свіженький плід буржуазно-асіміляторського проникання в анти-природню для буржуазії словесність з метою вирвати слово — цю зброю трудового люду. Скільки хай не становять генії людства на сторожі коло іх, отих рабів німих, чудових слів, а прийде злодій, краде іх, і трудовий люд знов блукає поночі, помацки шукаючи окраденою думкою нових сімволів своєї туги, нових осіяніх зорьного істнування.

І хоч буржуазія вхопилася за „трудовий“ з такою метушливою житорістю, але вона не зможе носиги голими руками нагрітий до червоного коліру небезпечний для неї горіх трудового принципу — попече руки!

Трудовий принцип має для буржуазії страшний смертельний зміст — соціалізм, що є негацією всього буржуазного устрою. Соціалізм — не реформаторство, не проповідь добрих діл чи милосердия до бідних. Соціалізм — постулат нового права на повний продукт праці. Віддати повний продукт праці тим, хто його створив, це значить: віддати увесь капітал! Віддати всі свої грабіжницько-монопольні „права“ на землю і знаряддя продукції. Це смерть капіталізму.

Небезпечна річ грати трудовим принципом!

„Трудовий Монарх“ буде безпощадний, абсолютистичний, невмілий, як і буржуазно-поміщицький монарх — трудовий принцип розподілу ім'я Йому. Коли прийде монархія трудова, то буле лише одно самодержавіє — абсолютизм праці. І тут буржуазія хай не грається словами, бо як не проститься її експропріяція землі і капіталу, так не проститься її і експропріяція слів з страшним для неї змістом: трудовий монарх прикує всю буржуазію до праці, до каторжної праці заробляти хліб насущний в поті чола.

Але яке характерне для буржуазії оте хитре жонглерство словами! Я думаю, що незабаром появляться особливі „комуністи“, що стоятичуть за комуністичний ідеал і за приватну власність, що організуватимуть „комуни“ при заводах, фабриках і маєтках з робітників під доглядом жандармів і шпіонів. Чому ні? Для буржуазії корисно мати „комуни“ своїх рабів, тим бльше, що для іх є довга історична практика — тюрма є ідеальною комуною в буржуазній уяві.

Однакче, гра з трудовим принципом окошиться на буржуазії і її дітях такими „египетськими карами“, які ще й не снились, бо гра з

огнем завжди небезпечна. Оскільки він корисний в печі, остильки він небезпечний під стріхою!

Чим більш буржуазія підшиватиметься під щось „трудове“, тим трудовий принцип більш відрізтиметься в сучасну культурну свідомість і нарешті заправить консеквенцій. Право ж трудове має залізну консеквенцію — знищення визиску праці.

Трудовий принцип виявила соціалістична думка після довгого шукання в теорії трудової вартості, над котрою пропрацювало багато великих умів і формуліровку якої з вистарчаючою ясністю зроблено Марксом. Соціалізм, як економічна доктрина, спирається на жогучу теорію трудової вартості, яка стала фундаментом трудового принципу, як проблеми права. Серйозний соціаліст не може не знати основи теорії трудової вартості, бо коли він її не знає — він не соціаліст. Соціалістом можна стати, як це разіш було, з етичних, релігійних чи що мотивів, але такий соціаліст не вийде з утопізму в мріях і опортунізму в політиці, постепенно деградуючи до оправдання капіталізму. Ми й бачимо тепер багатьох ренегатів соціалізму, що стали такими непомітно навіть для самих себе.

Теорія трудової вартості, при всіх її дійсних і минимих пеясностях являється основою соціалістичного світогляду, а тому я коротко спинюся на ній.

3. Трудова вартість і природа капіталістичного визиску в індустрії і сільському господарстві.

Матеріали природи йдуть на споживання людині і на влаштування її життєвої обстановки лише в переробленому виді, після обробки їх працею. Праця є витратою мускульної і психичної сили людини, це-б-то самої людини. Людина повертає собі частину своєї робочої сили безпосереднім фізіологічним споживанням, а частина цієї сили залишається в матеріальних предметах по-за нею.

Вироблені предмети, поскільки вони мають в собі здобуту силу людини, мають трудову вартість. Змірити цю вартість можна часом і праці. В науці установлено міряти часом громадсько-потрібним, а не тим індивідуальним часом, який у різних людей буває ріжний, в залежності од багатьох причин. Через те береться до уваги час, потрібний для виконання певної роботи найбільш звичайним в даний момент способом при нормальному-середньому напруженні. Отже, мірюючи праці є громадсько-потрібний час, протягом котрого виконується дана робота.

Суспільно-господарським виразом цієї вартості є ціна, за яку предмет продается споживачеві на ринку. Розуміється, ця ціна хтатається в залежності від попиту і подажу потрібних предметів, і часто буває, що однакові предмети, вироблені в один і той же час, кініть одним робітником, сьогодня продаються по одній, а завтра по другій ціні. Це залежить від попиту і подажу, від відчування людьми запасу даних предметів, від споживчої вартости їх, від

росту чи пониження запотрібувань на ці предмети, але при рівному попиті і подажі ціна установляється дійсна, це-б-то вона найбільш наближається до дійсної трудової вартості.

Однак чистання ціни мають тенденцію в реальному житті то понижатись, то збільшуватися, то приближатися, то віддалятися від дійсної вартості. На цих впивають і інші фактори, головно — продукційність праці. В усякому разі, коли даний предмет реалізується по даній ціні, то в даний момент це і є його споживча вартість, хоч предмет і був виготовлений раніше і має іншу трудову вартість.

Капіталіст-власник продає ці предмети і в ціні їх одержує всю вартість назад, обмінюючи продукт на гроші, це-б-то на товар, котрий має ту саму вартість. З одержаної суми він частину повертає робітникам в відзуговій платні, а решту лишає собі. Коли він продав за 10 карбованців предмет, вироблений за денну працю, то він повертає робітникам не всі 10 карбованців, а прим. 4 крб., за які він пайняв робітника на цілий день. Де-яку частину капіталіст відраховує за потрачені матеріали, машини то-що і все-таки мусить пому лишитись де-що „за турботи“, бо інакше він би не тримав підприємства. Ог оця частина вартості, яку капіталіст залишає собі, і є його прибуток. Прибуток є основою росту капіталізму і його діючою силою.

Розуміється, індивідуальний капіталіст може іноді прибутку не дістати, коли через конкуренцію впадуть ціни, коли інші капіталісти зорганізують свої підприємства ліпше, заведуть машини або що, але уесь клас капіталістів одержує прибуток, це-б-то частину вартості виробленої робітниками, бо коли б клас капіталістів не мав прибутків, то він би це розвивався і взагалі не міг би існувати.

Через те, що робітники продають свою робочу силу на ринку праці, то заробітня плата підлягає всім законам конкуренції і призначається не по вартості робочої сили, а по мінімальній вартості праці робітника, по вартості тих продуктів, якими робітник підтримує свою робочу силу і сім'ю, по вартості продукції робочої сили. Заробітна плата є з цього погляду прожиточний мінімум. Отже в нашому прикладі 4 карб. є заробітна плата, або прожиточний мінімум. За неї робітник продає свою робочу силу на такий час, протягом якого він виробляє капіталістові трудової вартості на 10 карб.

Позаяк всі інші кошти продукції (машини, сировий матеріял, допоміжний і т. д.) є результатом праці, постепенно відібраної від інших робітників, то їх вони складають трудову категорію вартості проданого продукта. Отже в продукті нема нічого іншого, що не було б виразом праці. І коли клас капіталістів продає продукти труда по їх споживчій вартості, а в формі заробітної платні повертає лише ту частину, яка необхідна для фізичного існування робітників, залишаючи собі „прибуток“, то виходить, що капіталісти присвоюють безпосередньо собі частину як трудової вартості, так і посередно (спекулятивно) частину праці консументів, з яких більшість є трудовий люд.

Розуміється, буває, що індивідуально якийсь робітник дістає може навіть більшу вартість, ніж виробляє, але цілий трудовий клас, безумовно, дістає лише не обхідну вартість, це-б-то необхідну для свого зліченного фізичного існування, а другу частину, або додаткову вартість, чи просто надвартість, одержує клас капіталістів.

Капіталісти живуть, загрібаючи трудову надвартість, вироблену робочою силою, а називають це своїм „заробітком“! І коли спитаєте його, відкіль він бере цей „заробіток“, то він каже, що для його працює його капітал. Наївні люди бачать цей капітал в грошах і думають, що гроші виробляють гроші. Американський письменник Аптон Сінклер висміяв оцей міщанський погляд: міщене думають, каже Сінклер, що гроші мають дивну властивість — родити гроші. Наче б-то один дрібний карбованець мужського пола, а другий жіночого. Полежавши разом, вони ніби-то попрацювали, в результаті чого родилася гарненька мідна кошійочка, котра потім росте і доростає до срібної сороківочки, польничка і, нарешті, до карбованца, котрий знову починає родити кошійки.

Ця насмішка письменника вказує ту брехню визискувачів, що зачевняють про „роботу“ самого капіталу. Поставте скріпку з золотом в комору, то й за сто років те золото не народить і однієї кошійки: візьміть людей від машин — і їх (машин) іржа поїсть. Машини, струменти, спрові і всякі матеріали, коли до їх не приложити людської праці, нічого не зроблять. Поставте знамениту фабрику на остров Робінзона, а не привезіть туди робітників, то вічого вона не зробить. Самі машини, фабрики, то-що є продуктом труда, і коли ви до їх приложите людську робочу силу, живу силу, тоді лише появляються продукти, як символи вкладеної в їх живої робочої сили людини. Щоб виробляти якісь продукти, то треба мати всякі інструменти, машини, спрі і допоможові матеріали і обов'язково живу робочу силу людини. Як же їх звести до купи, щоб почати роботу? Щоб пустити фабрику в ход, то треба найняти робітників, це-б-то таких людей, що не мають у себе ніяких машин, взагалі нічого, окрім своєї живої робочої сили, щоб вони були „вільні“. Як від знарядь продукції, так і особисто вільні, щоб вони могли прийти „по своїй волі“ на фабрику. Так воно є, що людське суспільство поділяється на тих, що мають знаряддя продукції, і на тих, що їх не мають і примушеннійти в наїни, це-б-то поділяється на клас капіталістів і клас трудовий. Клас капіталістів має в своїх руках знаряддя продукції („землю“, машини, матеріали і т. і.), при помочі котрих виробляються інші продукти, які потім безпосередно йдуть на споживання. Знаряддя продукції мусять власникові принести баріш, прибуток, бо інакше він не мав би інтересу ними займатися. Щоб ці знаряддя приносили баріш, мусить бути до їх прикладена праця, це-б-то найнята, куплена жива робоча сила. Ми знаємо, що цей баріш, прибуток, капіталіст дістає з робочої сили, а зовсім не від знаряддів продукції, бо ці знаряддя продукції є лише знаряддям для вироблення вартості, це-б-то її знаряддям з суспільного погляду для присвоювання надвартості. Чому ж капіталіст дістає надвартість? А тому, що він є власником знарядь продукції. Значить, право власності

на ці знаряддя є суспільним способом одержування надвартості. Приватне право власності, право приватної монополії на знаряддя продукції є джерелом неправильного поділу витворених трудом вартостей, є способом грабіжу, є основою соціальної нерівності, несправедливості, способом збагачування одних на кошт інших інших.

Знаряддя продукції, або все те, при допомозі чого виробляються продукти безпосереднього споживання, все те, що не змінюється і не зникає зразу, що служить для одирання надвартості, називається капіталом. Капітал тільки те, що дає власникам барни, прибуток, це-б-то при допомозі чого можна одирати надвартості при вироблюванні вартостей.

Капітал обовязково предполагає найману робочу силу, бо лише з неї йде прибуток. Значить, машини і фабрики на острові Робінзона, де нема наймитів, не будуть капіталом, а просто собі машинами, предметами та й годі. Відносини, які виникають між людьми через капітал, називаються капіталістичними; суспільний устрій, в якому є капіталісти і наймити, в якому панують капіталістичні відносини, називається капіталізмом. Коли при допомозі гропії відбирається надвартість, то й гропії тоді капітал. Істотність капіталізму в тім, що знаряддя продукції належить окремим особам на праві приватної власності, що вони оділені від труда, через те капіталістичні відносини — це є відносини власності. Коли ж знаряддя продукції належали всім працючим і всі результати від праці належали всім працючим, тоді б не було такого з'явниця, як прибуток, як капіталісти і їх наймити, тоді б знаряддя продукції не були капіталом, а просто собі . . . знаряддями продукції. І суспільство таке було б уже не капіталістичним, а трудовим.

Капіталісти, іхні учні і неучені прихвостні та сліпці кажуть, що — помилуйте, от я купив продуктів на 500 карб., значить, іх вартість є 500 карб., а продав за 600 карб., то я заробив 100 карб., не винескуючи піяких робочих, бо в мене й фабрики нема і я пікого не наймав. Так говорять люди на торговій біржі і доводять, що їх „заробіток“ є результатом їхніх турбот, а не якась там „надвартість“. Коли буржуазія це говорить, то вона свідомо бреше, але є сліпці, що вірять в це і повторюють отруйну брехню. Ніякого заробітку тут для суспільства, для цілого народу іого господарства нема, бо це є лише переміщення вартостей в приватних кешенях! Капіталіст, поміщик, торговець, банкір і іхні слуги просто ділять між собою надвартість — от і все.

Всі ці соціальні елементи не приймали участі у вироблюванні продукта, а лише тупцювалися біля розділення надвартості. Це показує лише, який складний теперішній паразітарний устрій, як багато паразітів „працює“ над обкраданням живої робочої сили, вложені в продукт, як багато злодіїв краде саму субстанцію робітника, його живу силу, його мускули, нерви, кров, мозок!

Так малюється техніка крадіжі надвартості в промисловому господарстві. Для висококапіталістичних країн цей тип є пануючим, і про-

Їого говорить вся марксистська література, що бачить лише один контраст — капіталісти і пролетаріат. Роботодавці і робітники.

Однака в дійсності картина ця виглядає інакше.

Законне питання: а чи трудове господарство (ремісники і дрібне селянство) підлягає визискові чи воно саме когось винансує? Чи може воно стоять ізольовано, не визискуючи нікого і не підлягаючи визискові? Вияснення цього питання для країн дрібного господарства, в першу чергу для майже чисто аграрних, як Україна, має кольosalне значення.

Капіталізм визискує трудові господарства в найбільшій мірі, навіть більше — саме існування капіталізму можливим стало через насильство над дрібним аграрним господарством, що підтверджується всією історією і авторитетами соціалістичної науки, напр. К. Марксом.

Основною правовою формою визиску трудових господарств з боку капіталу є приватно-власницька монополія на землю.

Захват землі стався через **насильство**.

Багато людей через це змушені платити насильникам своєю працею за право користування землею. Це єсть земельна рента поміщиків, джерелом котрої є їхня монополія на землю. Ви що-року читаєте статистичні таблиці — скільки купується землі трудовими елементами для того, щоб приложить працю до неї? Купити землю для трудового селянства значить — віддати результати довголітньої реальної своєї праці. Наприклад, кілька цікавих цифр. По офіційних даних з 1862 по 1909 р. селянство, козаки і кольоці України купили разом 6133 тисяч десятин, беручи які пересічно, наприклад, по 150 карб., ми маємо загальну суму 920 міліонів карбованців, на яких папове монополісти укріпляють свій добробут! За 5 років (1905—1909) мобілізація землі на Україні була грандіозна і представляється так:

Позбулись або придбали землі в тисячах десятин:

в роках	Дворянє	Купці і почесні граждане	Селянє	Міщанє і міські робітники	Інші юрид. особи	Всього оберталось на ринку землі
1905	— 146.9	+ 3.0	+ 141.9	+ 3.9	— 1.9	148.8
1906	— 320.1	- 24.3	+ 149.5	+ 4.0	+ 190.9	344.4
1907	— 307.5	- 28.5	+ 184.5	+ 5.2	+ 146.3	336.0
1908	— 259.7	- 11.1	+ 245.0	+ 5.8	+ 20.0	270.8
1909	— 247.6	- 25.0	+ 394.9	+ 9.0	+ 131.3	403.9
	— 1281.8	- 85.9	+ 1115.8	+ 27.9	+ 224.0	1367.7

Висновки з таблиці такі. За 5 років обернулося землі 1367.7 тис. десятин, з яких дворянє — поміщики втеряли 1281.8 тис. десятин, а купці і „поч. граждане“ 85.9 тис. десятин, це-б-то 93.7% і 6.3%. Придбали селянє з того числа — 81.6%, міщанє і міські робітники 2%, інші (це головно юридичні особи — акційні спілки то-що, окрім селянських громад і товариств) 16.4%. Отже найголовніший покупець — селянство. Коли рахувати пересічну ціну по 200 карб. за десятину (це не багато, бо в останні роки перед війною земля вже

їшла 300—400—500 карб.!), то для нас ясно, що пани експропріювали селянсько-робітничої праці мінімум на 228.7 міліонів, це-б-то щоденку мінімально по 45.7 міліонів карбованців!

Опріч того, що року пролетарське трудове селянство ходить па роботу в найми і обробляє нетрудову чужу землю не менш 15 міліонів десятин. Визиск праці тут кольосальний! Коли ви порахуете, що з цієї праці нетрудові господарства дістануть лише по 5 карб. в десятині, то награбовану надзвартість треба обчислюти мінімально в 75 міліонів карбованців.

Коли ви прикинете, що держава бере податку поземельного з 22 міліонів десятин трудового господарства найменьш по 3 карбованці, то й цим способом зтягається з селянства 66 міліонів карбованців.

Але головний спосіб визискувати селянство (як і все населення) — це посередні податки на предмети першої необхідності, то ви переконаєтесь, що 74% населення України — селянство, яке, очевидно, покриває $\frac{3}{4}$ всіх посередніх податків і є головним споживачем продуктів промислу. Капіталізм бере з селян пайбільшу пайку надзвартості своїми промисловими продуктами. Чим більш сприятливі коефіцієнти цін (а цього капіталісти вміють чудово добитись через протекційну політику!), тим більш забирають капіталісти і всякі спекулянти надзвартости з селян.

Огже чи не ясно для кожного, що трудове селянство, яке тяжкою працею добувас свій хліб, мусить віддавати свою працю дарма? Воно віддає частину праці за одне голе право працювати: купівля землі, або оренда у поміщиків за гроши, за одробіток, або скішниця — це єсть різні форми грабіжу селянської праці (відбирання земельної ренти) шляхом економічного примусу: сюди ж відноситься визиск надзвартості з заробітчан, наймитів, то-що. Побори держави, земства, церкви натуральною повинністю — це грабіж праці „правно-державним“ шляхом на скріплення панування поміщиків і капіталістів.

На Україні панує колоніяльний капітал — московський, юдівський, польський, румунський, угорський, чеський, французький, бельгійський, англійський. Під українською національною фірмою капітал ще не виступає. Панування капіталу має характер типового колоніального визиску, який невмовимо грабує, оповістивши безперестанну війну українській нації, як такій, щоб на її культурному здичавинні сперти і скріпити своє панування.

Право приватної власності на землю — це, як бачите, найліпший спосіб визиску трудового селянства.

А кого визискує трудове селянство?

Воно не визискує найманої праці, а тому не має надзвартості: добуває землю, як варстат праці („знаряддя продукції“), і за це мусить давати велике одчинного в різних формах; воно продукує для споживання, а не для спекуляції хлібом! Продає по вказаних йому цінах лише те, щоб заплатити ренту в усіх формах і всякі податки: Воно цін не установлює, бо це з монополією капіталістичних бірж.

Трудове селянство не визискує нікого, а його визискують всі категорії визискувачів. Через те страшно думати, коли зустрінеш такі твердження, які лунають з марксистського табору (прим., згаданий раніше погляд Кавтського, що селян... визискують робітників підніманням цін на харчові продукти.

Капітал, через монополізацію землі, установлює ціни па все. З приростом населення збільшується запотрібування на землю. Земля належить до нерозмежуваних дібр, тому стала постійною монополією, котра виключає конкуренцію. Щоб дістати більшу ренту, приватні власники постійно збільшують ціну і реалізують ренту продажом землі з рук в руки. Цим вони освіжують касу. Необхідність реалізувати ренту (приріст цін на землю) примушує продавати можливо частіше. Тому землю тримають в приватній власності, в товарообміні, і люто воюють проти всяких громадських форм власності, особливо проти общини (земельної громади), котра своєї землі на ринок не дає. Общинне користування землею являється пайбільшим ворогом капіталістів, бо виключає всяку можливість їм користати ренту. Тому капіталісти люто руйнують общину скрізь, де вона є. Ще недавно в Індії Англійці сплою зброї руйнували общину. Те саме тепер робиться в Африці, південній Америці, в ріжких континентальних і островних кольоніях.

Механізм капіталістичного насильства над аграрним населенням цілого світу незвичайно складний і могучий, бо він має перемогти противенство всього аграрного трудового люду, котрий є ще й тепер більшістю, коли брати увесь світ загалом. Найбільші безпосередні зиски дає монополізація землі, але опріч того вона є основою діючою силою пролетаріазації населення і індустріалізації господарства. В Європі капітал найліпше роззвітас в індустрії, а тому аграрне господарство занедбується, в кольоніях же капітал має країні барині з безпосередньою і жорстокою експлуатацією аграрного населення. .

Збираючи до купи сказане, ми бачимо, що правова основа капіталізму — приватна власність па землю і знаряддя продукції; соціальна — пролетаріят і малоземельне трудове селянство: економічна — надзвартість з праці найманіх робітників (надзвартість) і трудових селян (рента в усіх її формах), політична — панування нетрудових класів в формі держави. Держава сучасна — це єсть така організація хижаків, що має истою забезпечити собі одержування надзвартості і ренти при помочі організованого насильства над трудовим людом.

Технічними органами цього насильства державна влада, класове законодавство капіталістів і поміщиків, військо, поліція, суд, шпіони, тюрми, церква, школа і літературно-наукова пропаганда принципу „священної приватної власності“ і основаної на ній всієї будівлі капіталізму.

Теперішня держава є класовою державою нетрудового класу, котрий є смертельним ворогом трудового принципу. Здійснення права па повний продукт праці пролетаріятом і трудовим селянством цілком зруйнує класову державу. Трудовий принцип є смертельним ворогом сучасного устрою. Коли трудовий принцип здійсниться, тоді настане

трудове суспільство, це-б-то соціалізм. Це вдійснення не може статись еволюційним шляхом, бо нема ніякого льогічного переходу від надвартості і ренти до трудового принципу.

Природа капіталізму є закінченою в собі системою, яка не може мирно еволюціонувати в свою протилежність: капіталізм є відношенням клясів, відношенням визиску праці, відношенням власності. Власність не має льогічної лінії розвитку в невласність, а тому кляси не можуть мирно зникнути.

Капіталізм по своїй природі не може еволюціонувати, бо еволюціонують лише форми власніску, а не принципи капіталізму.

З цього випливає дуже багато всяких консеквенцій, розгляд яких дуже цікавий, але ми не будемо в його входити. Зазначимо лише, що ці консеквенції одкривають жахливу дійсність капіталізму, застрашуючу агресивну силу капіталу, який ураганом несеться вперед, вибиваючи скрізь „прибуток“, не знаючи ніяких національних, державних меж. Він шукає і зумисне робить „вільні робочі руки“, прикладає їх до діла і витискує з їх разом з прибутком — піт і кров живих людей, що живуть часто гірше худоби, завжди гірше панських хатніх собат, дегенеруються, кістками і трупами вкривають широке поле праці, по якому мчиться побідоносний поїзд капіталізму і його цвілізації. З-під коліс цього поїзду бризкають водотріски живої крові живих людей і поливають ненастине поле капіталістичної творчості, котре потім дає добрий урожай надвартості приватним власникам на заряддя продукції, монополістам.

З історії відомо, що знаряддя продукції опинились в руках приватних власників і оцінюються що-дня, що хвилини, шляхом організованого насильства, яке називається теперішньою державою з її атрибутами: військом, поліцією, шпіонами, чиновниками, ученими хвалителями і всякими прихвостнями, що в школі, церкві, літературі на всі заставки вихваляють нормальність цього безпримірного визискування праці і торжества паразітів на костях згнобленого трудового клясу.

4. Світовий процес капіталізму.

Отже вдумавшись в механізм капіталістичних відносин, можна уявити собі розвиток їх в загальних рисах так.

Експропріація у трудового люду землі стала основою капіталістичного способу виробництва. Безземельний люд не може здобути своєю працею безпосередньо з землі необхідні для існування засоби, а через те мусить працювати на інших, що мають землі більш, ніж можуть обробити.

Історично форми приневолення людей до праці на панів, це-б-то форми визискування надвартості, є ріжні, а головні з їх: було рабство, кріпацтво, тепер є вільний найм, оренда землі, насильне стягання ренти, процент, податок.

В історичному розвитку брутальні форми визиску праці, такі, як рабство і кріпацтво, в європейських державах уже зникли, хоч їх мо-

дернізовалі варіації живуть ще по деяких кольовіях. В „цівілізованих“ державах після довгих літ боротьби і кріавих повстань робочого люду запанували форми вільного пайму, автоматичне стягання ренти, процент, податок.

Ці форми характеризують власне період капіталізму з його буцім-то „вільною конкуренцією“ товарів і робочих рук.

Велика (нетрудова) земельна власність с тією основною сп.люю, на якій держиться капіталізм. Безземельні мусять шукати праці, ставати в найми і віддавати надвартість. Скупчення надвартості творить всі ті капіали, які буцім-то „працюють“ самі па їх власників. Процес надбання капіталу називається акумуляцією його. Перевага великого виробництва з великим технічним поділом праці дає капіталістам величезні успіхи, а тому дрібне виробництво, як більш дороже, не витримує конкуренції і економично гине, натомість росте велике виробництво, що скупчується в руках все меншого числа власників.

Процес скупчування капіталу в руках меншого числа власників називається концептрацією його, котра переходить шляхом об'єднання акціонерного, сіндикатного, трестового в адміністративно-господарську централізацію його.

Вищим виразом централізації капіталу, що описується в одних руках держави, є ідея буржуазної націоналізації, котра в першу чергу захоплює засоби комунікації (залізниці, телеграфи, пошти), ліси, підземні добра, або виявляється в формі торгових монополій уряду (на горілку, сірники, тютюп, цукор то-що).

Централізація переступає межі держав і стає все більш з'явішою над-державним, міжнародним. Теперішні організації „Союз народів“, „Ліга націй“, поштовий союз, проскти інтернаціоналізації океанів, протоків, Дуная, Рейну, валути, продовольчих средств і т. д. — все це з'явіша одного порядку — міжнародня централізація капіталу вимагає інтернаціоналізації політичних, культурних, правових і т. д. відносин.

Движучою силою інтернаціоналізації є товарні відносини сучасного господарства. Коли внутрішній ринок не споживає всіх продуктів капіталістичного господарства, тоді наступає необхідність пересягнути межі національної економії, шукати ринків за кордоном — сфери випливу, півколонії і кольонії. Як що хтось перешкоджає — війна, якщо кольонія не хоче слухати торговців з метрополії — також війна.

Коли ринки не забирають всіх товарів, то надвартість не реалізується, кредитний апарат параліжується і пастають страшні промислові кризи, що приносять страшні страждання робочому людові, якого капіталісти виганяють на вулицю, викидають у трудовий резерв безробітних.

Трудовий резерв, або безземельні безробітні, — це єсть та соціальна сила, якою держиться увесь сучасний устрій.

Трудовий резерв стоїть за спиною всього зайнятого працею люду і своєю конкуренцією понижує заробітну плату, дає змогу капіталістам диктувати свої умови праці, це-б-то умови стягання надвартості, яку капіталісти установлюють своєю однобічною волею, свавільно. Трудо-

вий резерв складається з безземельних безробітніх, трудових ремісників і малоземельних селян. Малоземельні селянє зі зростом населення обертаються неухильно в безземельних, в пролетаріят, постійно поповнюючи його ряди. Ремісники переходят в пролетаріят постійно через економічну конкуренцію великого виробництва. Але головне джерело трудового резерву — трудове селянство: воно поможується землі не вистачає на харчування родин, і гайді члени їх ідуть шукати праці. Пілітика керування трудовим резервом є тепер міжнародньою політикою капіталу.

Коли б трудовий резерв збільшився п'ятьмірно, то він став би соціальним дінамітом, голод штовхнув би його на виступ проти пануючих, щоб захопити і розділити їх добра, аби здійснити своє право на існування. Буржуазія, охороняючи себе, веде хитру політику зменшення до певної міри вимоги трудового резерву, щоб він міг виконувати свою соціальну функцію. Внутрішнє розселення або заморська еміграція, чи висилка в рідко населені краї та в кольоці — ось той спосіб, яким робиться регуляція трудового резерву. До цього роду регуляції відноситься заробітчанство — сезонове чи кількаціє, до якого мусить братись безробітня маса.

Щоб заробітчанство, розселення і переселення не приймало загрожуючих розмірів, воно зручно регулюється політикою буржуазії урядів з точним обрахунком вибувачів за кордони робочих сил. Коли б увесь трудовий резерв зник на еміграції чи що, то робітництво не мало б на якийсь час конкурента і могло б диктувати капіталістам свої умови праці. Через те виїзд на еміграцію дозволяється обмірковано, через те парцеляція земель ведеться повільно. В країнах, наводнених земельним півпролетаріятом (як Росія і Україна), еміграція в останній (перед війною) час була дуже бажаною і тому відбувалась без заборон, але щоб поміщики мали запас робочих сил, то ще реформа 1861 р. була ведена з метою, щоб малоземелля примусили селян ходити на роботу до поміщиків.

Щоб в кольоціях еміграція не могла цілком осідати на землю, то там ведеться політика монополізації землі в формі приватної власності на величезні обшари, а вільні землі оповіщаються державною власністю. Приватна і державна земельна власність держить землю в лещетах монополії, не всякий може її придбати, а тому частина пересельців обовязково залишається безземельними, пролетаріятом, силами кого-то утримується кольоніальна промисловість і поміщицьке сільське господарство. Капіталісти внищують в кольоніях варварськими способами всікі основи спільнного громадського землеволодіння (в Індії, в Африці, південній Америці то-що) і живосилом впроваджують приватну власність.

Приватна власність на землю — це єдиний спосіб фабрикації пролетаріяту, і він зі зростом числа населення стає все більш дійсним і плодотворним для капіталістів. Вся земля вже захоплена, „дикі“ землі оповіщено власністю місцевих держав або пануючих метрополій. Приватна власність загородила людям шлях до землі і примусила їх іти все більшими масами на ринок праці. Так діється в усіх частин-

нах землі, бо це абсолютно необхідно для капіталізму. Монопольна земельна власність є основним фактором пролетарізації і через те — інтенсивного визиску праці і зросту капіталу.

Капітал росте рівнобіжно зі зростом пролетаріату, побільшенням господарської техніки, культури і покупної здатності мас. Культура і покупна здатність мас росте в залежності від зросту заробітної плати, яка здобувається організацією і боротьбою мас. Висококапіталістичні країни примушенні через натиск робочих мас лавати все більшу платню і зменшати процент капіталістичного доходу у себе (в метрополях), надолужуючи свої „втрати“ енергійним визиском кольоніальних і аграрних країв. Загальна тенденція капіталістичної політики нашої доби — енергійний визиск кольоній шляхом організації там екстенсивного (дешевшого) господарства, заграблюванням природних діл, зручною дурісвітською торговлею і визиском дешевшої робочої сили.

Сировина з кольоній везеться в метрополії, в кольоніях не дозволяється місцевому населенню організувати свою промисловість, бо висококапіталістичні країни мусять мати ринки для вивозу своїх, вироблених в незвичайному числі продуктів. Така політика вимагається тим, що населення висококапіталістичних метрополій п'ємовірно індустріювалось, займаючись обробкою сировини і торговлею продуктами. Висококапіталістичні країни північ представляють з себе фабрику, торгову і транспортну кантру, банк, і деградоване сільське господарство. Гіпер-індустріальність капіталістичних країн диктує їм агресивну кольоніальну, імперіяльстичну політику в інтересах придбання приложения фінансового капіталу, ринку збуту, джерела сировини і продуктів аграрного господарства.

Ознакою нашої доби є гіпер-індустріалізм європейських держав. Коли брати кожну державу, як закінчену в собі економічну цілість, то гіпер-індустріалізм є з'явленням незвичайно розвиненої промисловості і малого аграрного господарства. Задоволення споживчих потреб місцевого господарства не являється основним господарським завданням капіталу, бо яке ж то господарство, коли аграрних (харчових) продуктів виробляється дуже мало, а промислових дуже багато в порівнянні до споживчих потреб населення? Очевидно, капіталістичне господарство, хоч би й строго „національне“ не має на межі задоволення цих потреб, а служить по-над-національним інтересам економічної паживи капіталістів.

Сучасне капіталістичне господарство переросло вже межі окремих держав — воно вже вислиться, як світова цілість. Кордони окремих теперішніх капіталістичних держав вже сталиrudimentарними формами колишніх держав, що колись існували, як економічна замкнута в собі цілість. Гіпер-індустріалізм європейських держав вимагає шукати для їх аграрного доповнення, котре дало б сировину і харчі. Англія має своє аграрне господарство, що дає засобів на 2—3 місяці харчування. В Бельгії, Голландії, Данії, Німеччині, Чехії, Австрії не вистачає своїх харчів на рік. Ці країни, як господарсько-економічні індивідуальності, вже не можуть існувати без кольоніально-аграрного доповнення їх. Коли б ці держави захотіли стати закінченими господарськими одини-

цями, незалежними від інших країв, вони б мусіли зруйнувати значну частину своєї промисловості і обернути більшість населення до аграрного господарства.

Але вони цього не зроблять, доки с віті аграрні країни, які не мають доброї мілітарної відпорної сили. Коли коефіцієнт густоти населення підніметься скрізь на світі до певного рівня, коли продукти аграрного господарства будуть цілком споживатися місцевим населенням, тоді гіпер-індустриальні країни силою річей будуть змушені реорганізувати своє господарство. Але безкровна реорганізація тоді буде не можлива. Реорганізація буде вестися не в масштабі господарства окремих держав, а в масштабі світової над-державної цілості. Людськість шукатиме гармонії індустриального і аграрного господарства в масштабі світових господарсько-економічних відносин. Прикладаючи цей масштаб до теперішнього світового господарства, можна констатувати, що індустрія ще не переросла світових потреб, що їй ще є велике поле діяльності, але існування окремих держав вносить деорганізацію в господарство, виникаючи інші країни, спеціально аграрно-кельоніальні, коштом яких живуть всі класи населення метрополії.

Висококапіталістичні держави тепер ведуть по всьому світі хижацько - руйницьку роботу, руйнують добробут населення, всю природу і живі людські сили поставили на службу індустриалізму, бо він є пайкращим способом скупчення гігантських капіталів в приватних руках. Аграрне господарство не дас тих зисків, що дас машинова індустрія, існування лятифундій, що сяк-так можуть творити анальгію до великих індустриальних підприємств, рішуче загрожене зростом населення. Аграрні революції будуть потроху ищити великоzemельну власність, будуть давати приміщення частині трудового резерву, але невинне збільшення коефіцієнту густоти населення сприятиме пролетарізації його і цим підтримуватиме зрост індустриального капіталізму. Капіталізм розвивається свою експансію в напрямі індустриалізації світового господарства, аж поки не стане над цірвою: світовий ринок не вміщатиме всієї суми продуктів індустриального господарства, а аграрних не вистарчатиме. Перетворення всього світового господарства "в Англію" логічно означатиме світову катастрофу індустриалізму і поворот до інтенсивного аграрного господарства. Такі логічні лінії розвитку капіталістичного господарства, коли вони засталегідь не будуть змінені іншим чинником життя — революцією робочого класу.

Розвиток окремих держав, в яких слабо функціонував регулятор трудового резерву — розселення і переселення (Росія і Україна передовсім), привів до натуральної катастрофи: спролетарізоване населення, запертє в тісних межах своїх малих шматків землі, не могло здобути іспользовання шляхом приложения праці в індустрії, бо розвиток індустрії і торговлі одстав далеко позаду росту населення. Переселення не було, пролетарізація творилася в інтересах істнування лятифундій і аграрно-номісницького господарства, тому непомітна пролетарізація в формі далоземелля привела народно-селянські маси, заперті на голодних наїдах, до вибуху. Охорончий клапан переселення не функціонував, і вибух стався. Для Росії і України це означає ліквідацію на деякий

час трудового резерву і тим самим . . . ліквідацію індустріального господарства. Завоювання народом землі означає приміщення до неї трудового резерву і навіть часті активно-господарського пролетаріату — при цій умові біржа праці стоятиме порожня, і індустріальний капіталізм мусить впасти.

Завоювання землі резервним пролетаріатом в інших країнах приведе до тих же результатів. Коли Індія і Єгипет оповістять свою самостійність шляхом революційного повстання мас, що захоплять не-трудову землю в свої руки і перейдуть до споживчого господарства, то індустріальна Англія мусить впасти автоматично. Капітал прийде тоді до нечуваної катастрофи: через брак сировини зменшиться продукція, тому зменшиться обмін, а через те зменшиться приток продуктів з аграрних країн і поставить англійське населення перед прірвою голодної смерті або примусить кинутись до інтенсифікації сільського господарства. Англійському гіпер-індустріалізму буде панесено смертельний удар.

Така діалектика сучасного господарства, основаного на приватно-монопольній власності на землю і знаряддя продукції.

5. Неминучість перевороту.

Вдивляючись в неї, ми констатуємо велику дізгармонію капіталізму. Ми знаємо, що вартість всіх продуктів господарства є вартістю трудовою, а ціркуляція товарів відбувається по законах „вільної конкуренції“, в основі котрої лежить вартість споживча, котра в межах приватно-монопольного розпорядження товарами веде до печуваної анархії обміну, свавільства кон'юнктурних цін і всіх несподіванок конкурентійного товарообороту. Ми знаємо, що господарство стало світовим, але воно немає піяного пляну, ніякої доцільної господарської мети, немає рівноваги між виробництвом і споживанням.

Коли пригадати собі наукове означення господарства, це-б-то, що господарством називається доцільна, пляномірна діяльність, з метою задоволити потреби шляхом організації продукції і споживання, то ми мусимо признати, що між продукцією і споживанням мусить бути рівновага, яку можна установити лише одною господарською волею, єдиним господарським пляном. І далі ми мусимо признати, що теперішнє суспільне господарство, власне, не має одної волі і одного пляну, розвивається стихійно. товарооборот ведеться по цінах, які установлюються на основі споживчої, а не трудової вартості в той час, коли дійсною вартістю продуктів є трудова вартість.

Ми раніше признали, що єдиним правом на продукт є трудове право, бо єдиним критерієм розподілу мусить бути трудовий принцип, а тому для зліслення трудового права потрібна реорганізація розподілу па підставі трудового принципу, в основі котрого лежить трудова вартість, а не яка інша. Через те потрібно скасувати „вільну конкуренцію“, скасувати приватну власність на землю і знаряддя продукції — це-б-то скасувати капіталізм, становлячи патоміст трудає суспільство, це-б-то соціалізм.

Тільки соціалізм, з його всенародним господарством, єдиною волею і єдиним пляном у всесвітньому масштабі, може привести до рівноваги виробництва і споживання, рівноваги між індустрією і сільським господарством, усуне промислову кризу і всі страхіття капіталістичного розбою, некультурності, дегенерації і варварства. Здійснення трудового права на повний продукт праці є задачою сучасної культури і єдиним шляхом для визволення закріпощених трудових класів і недержавних (кольоніальних) національностей. Боєвою зброєю визволення, очевидно, служить голодний трудовий резерв і трудові класи теперішнього суспільства. Ми ставимо трудовий резерв в першу чергу тому, що він, не маючи ніякої форми прикладання праці, є революційною пасмою перед, бо йому теперішній устрій не забезпечує павільон права на фізичне існування, не то що продукту праці. Ліквідація трудового резерву можлива лише одним способом — приміщенням його до землі, як початкового джерела існування. Через те аграрна революція є передумовою всякої іншої революції.

Приміщення трудового резерву до землі означає розв'язання рук пролетаріату, котрий виходить за межі вільпої конкуренції і зможе тоді здійснити монопольне право на свою робочу силу. Пролетаріат стане проти капіталістів, як монополіст-власник своєї робочої сили, і зможе спинити приток надзвартості в кешеню визискувачів.

Льогтично розвиток капіталістичних відносин в цей момент прийде до свого власного заперечення.

Право на повний продукт праці може здійснитись при одній передумові — аграрній революції, що буде інтронізацією загальної соціальної революції. Движучими силами загальної революції будуть лише ті трудові елементи, що заінтересовані в здійсненні права на повний продукт праці.

Такими силами є пролетаріят і трудове селянство.

IV. Пролетаріят і трудове селянство.

На теорії трудової вартості збудована, власне кажучи, вся грандіозна система соціалістичного світогляду. Труд людський, затрата психофізичної субстанції людини, є основою розвитку суспільства, двігачем його соціальної історії. Труд — беручи його в цілому.

Але розподіл наслідків труда, результатів його, соціально так несправедливий, що ледве чи можна говорити про те, що від люде творять свою історію, розвиваються. Частина людськості приневолила другу працювати, сама ж живе вільно від фізичної праці, займається науковою, мистецтвом і керуванням процесу життя. Визволеною від праці необхідної і важкої стала класа капіталістів. Клясове суспільство — це є система неправильного розподілу праці і її добутків. Знищити цю систему лежить в інтересі покривджених, працю-

ючих. Трудові маси в цьому кровно заінтересовані і навпаки: незаінтересовані в цьому нетрудові кляси. Їм треба зберегти своє панування.

Класовий устрій суспільства ріс віками і тому має в собі незвичайно силну інерцію історії, велику масу і велику енергію, але по-скільки соціальна сила (маса і енергія) нетрудових клясів більша од соціальної сили трудових, постільки ця система тримається. І постільки в розвинених країнах росте сила опору проти капіталізму, постільки капіталістична сила шукає свого територіального поширення і знаходить його. Степень капіталістичної і антикапіталістичної сили є виразом ступені густоти населення.

Країни більш-менш розвиненого капіталізму (що мають по-над 50 душ населення на 1 км²), вже потрясаються напором трудових мас, що роблять замах на панування капіталу. В інших областях ледве зароджується свідомість трудових мас, а в примітивних ще переживаються форми первобутного соціального рабства.

Соціальний рух великий в країнах капіталізму, але доки ще с країни рідкозаселені, доки можлива в їх еміграція, доти капітал ще може сяк-так оборонятися проти нападу трудових мас. Але незабаром вже це стане для його неможливим, і тоді соціальний катаклізм вибухне. Він змете капіталістичну систему, це-б-то систему приватної власності на землю і на знаряддя продукції.

* * *

Движучими силами соціального перевороту є і будуть скрізь лише трудові маси. Соціалізм мас, загалом беручи, дві основні течії в погляді на трудові маси, інакше кажучи — на соціальні сили революції, на носителів соціалізму: марксисти кажуть, що двигачем революції є лише промислове робітництво (пролетаріат), а революційні і соціалісти, що — трудові маси, в склад яких входить пролетаріат, трудове селянство і трудова інтелігенція. Великий літературний спір був між цими двома течіями. обидві течії вживали забагато словесної уїдливості, доктринерства, сектантського фанатизму, але помимо того завеликі ще ріжниці в самих джерелах обох світоглядів, щоб прийти до спільноти. Навпаки, поглиблена цих ріжниць довело парешті до того, що кожна течія вважала себе представником окремих трудових кляс: марксисти (соціаль-демократи) представляли пролетаріат, а революційні народники (тепер соціалісти-революціонери) — трудове селянство. Виходячи з своїх догм, марксисти назвали соціалістів-революціонерів представниками „дрібної-буржуазії“, їх світогляд — пріонобуржуазним. На грі словами про „буржуазію“ твориться „політика“, міжпартийна гризня, взаємне підідання.

Розвязати питання про трудові маси, їх історично-соціальну ролью може лише життя, а коли так — то й відповідно обставинам, відповідно характерові соціальної структури ріжких країн, ріжких географично-природних і господарських прикмет. І тільки революція дасть оцінку цих обставин і прикмет: революція бо є іспи-

том, перевіркою теорії про характер суспільної структури і її складових елементів. З історії відомо, що селянне грали як консервативну, так і революційну роль, але також відомо, що пролетаріат складається, як і революційних, так і консервативних організацій („жовті“ союзи робітництва в Європі!).

Хто ж правильно опреділяє ролю трудових мас? і хто справді є двигачем соціалістичної революції: пролетаріат чи трудове селянство? Марксисти кажуть, що таки пролетаріат, а соціалісти-революціонери — що таки вони разом, бо пролетаріят і трудове селянство мають однакові інтереси — інтереси праці, а марксисти твердять, що інтереси праці мас лише пролетаріат, а трудове селянство, як власник землі, має вже інтереси праці і інтереси власника знарядь продукції, це-б-то інтереси буржуазії, власнє — дрібної буржуазії.*)

Однаке факт великої східно-европейської революції показав, що трудове селянство також революційне, також соціалістичне, як і пролетаріат; що трудове селянство є навіть основою революції, що червона армія революції — це є армія трудового (безземельного і малоземельного) селянства і що від цієї армії залежить доля революції.

Це факт, проти якого не можна змагатись, його треба розуміти. І його революційні марксисти зрозуміли, визволюючи спочатку „батрака“, потім „б'єдьшее крестьянство“, потім врешті „середняка“, це-б-то трудового земельного селянина, вказуючи, що інтереси цих „середняків“ і пролетаріату не прогілежні, а спільні, що той є ворогом соціалістичної революції, хто трактує „середняка“, як дрібну буржуазію . . . , це-б-то ворогами революції є ортодоксальні марксисти, які цілих 50 років трубили про розбіжність інтересів пролетаріату і трудового селянства, про ворожість їх інтересів. Цей гук проти селянства йшов від часу виходу „Комуністичного маніфесту“ (січень 1847 року) аж до . . . сьогодні.

Соціалісти-революціонери боролись за признання трудової суті селянства і через це дістали від марксистів призирливу назву „дрібної буржуазії“.

*) Опірч того, по заявах марксистів (торік в своїй книжці про „Тероризм і комунізм“ К. Каутський повторив це в сотні раз) селянство експільоване пролетаріат піднімає цін на продукти свого господарства.

Розуміється, таке твердження цілком суперечить і правді. Як ми побачимо далі, трудове сільське господарство не користується найманою працею, а тому в його трудовому доході нема і надзварості, це-б-то воно не капіталістичне. Визиск праці робітництва походить з відображення надзварості, отже про визиск трудовим селянством робітництва не може бути жодні вже через те, що воно не має в себе робітництва, воно є саме робітництвом, котре підлягає визискові. Це раз. А друге те, що не селянство встановлює ціни на свої продукти. Це всякий знає, хто знає, що напр. кризис сільського господарства в Європі залежить від біржевого терору Льюїдона і Нью-Йорка, котрі давлять на всі інші європейські хлібні біржі і зокрема на нашу одеську. Капіталізм установлює ціни на сільсько-господарські продукти, і трудове селянство мусить терпіти їх і часто йти на повний розор господарства. Промисловці, щоб зменшити заробітню плату, постійно боряться з аграрними

Революція розвязала проблему про соціальну суть російського і українського селянства, але це зовсім не є рішенням для західно-европейських країн. Хто висновки в досвіду російсько-української революції узагальпити на уесь капіталістичний світ, той зробить не одну помилку, бо від обставин природно-географічних залежить господарство, а від господарства і культурних факторів — соціальна структура суспільства, а від цієї структури — суспільна психологія клясів. Через те, студіюючи природу доходу, лише з углядненням місцевих культурно-історичних і господарських обставин можна вести дослідну працю над вивченням характеру клясів і їх історичної ролі.

Висновки російсько-української революції підтвердили теорію соціалістів-революціонерів про трудове селянство, як двигача соціалістичної (не лише соціальної!) революції, і нам особливо цікаво поглянути на природу трудових клясів в капіталістичному господарстві, узгляднюючи ріжниці в культурно-історичних і господарських обставинах.

Це й буде власне переглядом обох соціалістичних теорій про сущність трудових мас.

* * *

Ледве чи треба давати ширші трудові означення і определення для пролетаріату, для клясу промислових найманих робітників.

Установлення теорії трудової варгости було зроблено після аналізу становища пролетаріату. Надзвартість не можливо зрозуміти в повній ясності без такої соціальної категорії, як пролетаріат, бо її тоді не існує.

Отже клас найманих робітників, які, опріч своєї робочої сили, не мають нічого і мусять продавати її, щоб здобути необхідне для життя свого і своєї родини, через природу свого соціального становища заинтересований в тім, щоб здобути найбільше од роботодавців і врешті—здобути увесь результат своєї праці, це-б-то знищити надзвар-

капіталістами за пониження цін на харчові продукти і по всій лінії перемогають афарників, од чого в першу чергу стражде трудове селянство. З другого боку, промислове робітництво, як ліпше зорганізоване, страйками добивається підвищення заробітньої платні, а це одбивається на вартості індустріальних продуктів, за які селянство мусить також платити більші ціні.

Стверджувати, що трудове селянство визискує робітників підніманням цін на харчові продукти, і навпаки, що робітництво визискує селян підніманням страйками заробітньої платні (те саме, що збільшенням цін на промислові вироби), значить — за деревом не бачити лісу і говорити абсурд: ані трудове селянство робітників, а ні робітники селян не визискують, бо не вони встановлюють, остаточні ціни на працю чи хліб! Капіталізм диктує ці ціни, і він є регулятором визиску обох трудових груп.

Селянство під час революції не спиняє праці, а промисловість стоять і нічого не дас селянам. Чи винні селяни цьому? Чи мусять вони віддавати свою працю за папір, який нічого не варий? Хто справді стоять в обороні інтересів праці, той знає, що обидві трудові групи однаково є жертвою капіталістичного визиску, в обох капітал відбирає частину праці.

тість. Знищти надзвартість — це значить знищти основу всіх основ капіталізму, джерело його сили і розвитку. Капіталіст заінтересований мати яко мoga більшу надзвартість. Інтереси пролетаріату і капіталістів діаметрально протилежні.

Індустриальний пролетаріят по своєму становищу є неминучим, невмовішим ворогом капіталу або повинен таким бути. Через те всі соціалісти однодушно признали пролетаріят за лвижучу силу революції. Мета цієї революції — скасування права приватної власності на знаряддя продукції, а позаяк знаряддя продукції є суспільним, гуртовим утвором, то й передати їх у власність всього трудового суспільства, установити зв'язок праці зі знаряддями її. Тоді продукція буде вестись суспільними знаряддями, і результати, продукти праці, будуть власністю суспільства. Розподіл є відповідно певному модусові, продукти виконують свою мету.

Це, кажучи в двох словах, і є соціалізм. І революція, що змагається до одіbrання знаряддів продукції з рук приватних власників і передачі їх в суспільну власність, буде соціалістичною.

Коли б же ці знаряддя були передані не цілому суспільству, а лише, скажемо, наприклад, групам трудящих по окремих господарствах, на фабриках, заводах, маєтках то-що, то це була б соціалістична революція, але ще не соціалістична. Власником в цім разі були б окремі товариства, окремі спілки, але не суспільство. Товариства і спілки є винним щаблем розвитку капіталістичного суспільства, і через те щічого б принципіально-нового, соціалістичного, не було б в такій соціальній революції, яка б не довела організації продукції на суспільних основах.

Суспільна власність на знаряддя продукції, суспільна продукція — це тоді, коли б всі окремі господарства були в своїй праці підпорядковані одному плянові, одній волі, одному верховному центрі суспільно-господарського устрою, сказати б, органів верховної влади в державі. Соціалістичне господарство мас лише одного господаря — суспільство, яке через свій верховний орган керує всім продукційним процесом.

І щоб соціальна революція стала соціалістичною — треба, щоб движучі революцію класи поставили собі ясну мету соціалізації господарства, а не лише реквізіцію капіталу в дотеперішніх власників і передачу їх гурткам робітників, що в даний момент переводять техніку реквізіції. Через те: „земля — селянам, фабрики — робочим“ — це не зовсім соціалістичне гасло.

Оскільки теперішній пролетаріят власне не лише революційним, а й соціалістичним? Маркс вказав, що закон розвитку капіталізму є в тім, що в силою історичної необхідності капіталізм веде суспільство до соціалізму. Іншого шляху нема. Люди проти цього нічого не вдіють. Хто хоче знищити визиск, жах капіталізму, той натомість повинен поставити соціалізм. Таким чином, Маркс думає, що пролетаріат не може робити іншої революції, як соціалістичної. Ось, на його думку, логічні категорії історичного процесу: капіталізм, пролетаріят, соціалізація революція, соціалізм.

Неавтчайно струнка архітектура всієї будівлі Маркса має в собі велику суг'єктивну силу, і організація пролетаріату прийняла схему Маркса, як свою єдину програму.

Кольосальний успіх марксизму є показчиком цього. Отже пролетаріят іде під прапором соціалізму? Здавалось би, що це мусіло б бути так, але фактичний стан річей показує, що не весь свідомий пролетаріят стоїть на соціалістичній прогрограмі. Відомо ж про всякі „жовті“ робітницькі спілки, християнсько-соціальні союзи англійські тред-юніони, американські професійні союзи то-що. Навіть соціалісти признали їх несоціалістичну суть! Розуміється, ці несоціалістичні союзи робітництва в Німеччині мають меншість, а в Англії — більшість пролетаріату, в Росії ж і на Україні їх не було і під час царизму, хоч Гапони, Зубатови й ін. пробували їх організовувати. Для Росії фактором революціонізації і соціалізації світогляду був царизм, що виховував трудові маси в напрямі „безоглядної революції“.

Спостереження над світоглядом пролетаріату показують, що формула Маркса про те, що „не думання опреділяє світогляд, а буття“, є нічим іншим, як близкучим парадоксом, що заквітчує будівлю матеріалістичної системи. В практиці марксисти так і оцінили її, бо замість того, щоб ждати доки „буття“ зробить робітників свідомими соціалістами, воши пішли активно працювати, агітувати, пропагувати, навчати, творити нову свідомість робітникам — соціалістичну, тим більше, що їй мали повчаючі приклади. Маркс став соціалістом тому, що довчився, додумався до цього, бо робітницького буття (в смислі „індустриального пролетаріату“) він ніколи не мав. Та і взагалі більшість пропагандистів соціалізму с зовсім не „пролетаріат“, а інтелігенція, що прийшла з буржуазії і іншого власного „режimu буття“ (часто джерелом його — надзвартисті). як буржуазний, не мала.

Розуміється, ріжні індивідуальні з'явища не можуть бути неподільним доказом, бо ще Маркс вказав, що пролетаріят, яко кляс, буржуазія, яко кляс, мають свою постійну психольогію і свідомість. Але пролетаріят має в дійсності свідомість свого ліха, зліднів, труднощі життя, а зовсім нічого не зпас про тенденцію історії, пе знає, що таке соціалізм. Про це його треба павчити, усвідомити *).

*) Ось цікавий приклад щодо розуміння природи пролетаріату. Каутський в своїй новій книжці „Тerrorizm i комунізм“ описує революційне населення Парижу в період Великої Революції 1789 р. і поділяє його на „дрібну буржуазію“ і „пролетаріат“: „Але пролетаріят того часу представляє з себе дещо інше, ніж промисловий пролетаріят наших днів. Правда, в Парижі тоді вже було кілька великих підприємств, але головний контингент робітників складався все ж з чорноробочих, носильщиків, піджайстрів, котрі стремились стати самостійними ремісниками, потім цілий ряд дрібних ремісників і торговців, все життя яких проходило у важкій боротьбі з зліднями“. Далі Каутський вказує, що хоч соціалізм є становище їх дуже важке, але клясовое (природа їх доходу) все-таки дрібно-буржуазне, як і взагалі селяни. Дарма, жовля, де-які російські товариші змішують соціалізм є становище з клясовим і піважають, що бідні селяни мають інші інтереси, ніж багаті і т. д. Словом, „в період революції бідніші шари паризького населення були

жуазія: вона має свідомість свого панування, але не то що не думас, що капіталізм веде до соціалізму, а думає як е павпаки, що капіталізм веде лише до капіталізму в більшому розмірі. Хоч і близькуче доводив Маркса свою думку, але він буржуазії не переконав, не усвідомив ні трохи в фатальності історичного процесу. Буржуазія лише усміхается з цієї теорії і переконана, що вмій лише зручно керувати історією, і вона піде в бажаному напрямі.

Пролетаріатові ж концепція Маркса винодобалась: приемно знати, що павіть сам фатум історії стоїть на боці пролетаріату і навірекір панству йде туди, де світить зоря визволення од зліднів, нещастя, визиску. Пролетаріат знайшов у марксизмі ідею бадьорости, надію, віру і вхопився за неї, як єдиний сцілюючий засоб не через те, що цього хоче історія, а через те, що цього хоче пролетаріат. В цьому розумінні соціалізм став релігією пролетаріату, мрією про визволення. І в цьому величезна культурно-історична місія соціалізму, зокрема марксизму. Менше з тим, що в соціалізмі взагалі, як і зокрема в марксизмі, не все вияснене, не все строго логічно припасоване, що є якась роспливчатість і туман в теорії — це ще збільшує його таємну загадковість і принадність, збільшує порив шукання правди і гармонії, нових горизонтів і підйомів. Пролетаріатові психольогічно потрібна ця віра, він лише з нею може мати деякий спокій за завтрашній день, він мусить мати надію, як движучу силу, мусить мати бога, на якого міг би дивитись стекліючими очима в останню смертну хвилину, по-ринаючи в пебуття.

Соціалізм — це благословенна віра всього уяремленого людства, що попало в рабство тільки через свою несвідомість.

* * *

Марксистська догма передбачає „необхідну“ величезну пролетаріацію суспільства, яка приведе централізацію капіталу до малого

дрібного буржуазію, не вважаючи на пролетарські умови існування (Каутський, ст. 26—27 рос. перекладу).

Очевидно, що слідітська схолястика Каутського зводиться до того, що пролетаріат навіть при пролетарських умовах існування може бути ... дрібною буржуазією. Головний контингент складався з чорноробочих, посилівців, ремісничих, підмайстрів, але чому він ... дрібна буржуазія? Тому, що тоді не було соціаль-демократичної партії? Очевидно, так, бо городський пролетаріат і тепер складається з тих категорій, але тепер він свідомий класово, культурно-їдній, тепер вже пролетаріат має Лассала, Маркса, Енгельса й інших, що працювали і працюють над його освітою. Несвідома частина пролетаріату і тепер така, як і була тоді, але від того вона класово і соціально не перестала бути пролетаріатом. „Пролетарську цінність“ надає пролетаріатові класове свідомість, а без неї пролетаріат рискує здобути кваліфікацію дрібної буржуазії. Культурно-психольогічно — так, але ніколи економично. В очах марксистів цю цінність має тільки представник найманої праці, а не праці. Не праця сама по собі є определяючою прикметою пролетарської вартості, а і як ж має праця. Тоді, очевидно, і як і наявний директор заводу мусить бути „соціаль-демократично“ більш вартий, ніж селянин, що на двох десятинах працює день і ніч. До такого абсурду може довести схолястичне толкування „соціалістичної приdatності“ трудових класів і змішування культурно-психольогічного стану трудових мас з класовим становищем.

числа рук, тоді величезна пролетарська більшість „експропріює експропріаторів“, і це буде соціальна і разом з тим соціалістична революція. Коли ж це буде?

Пролетаріят на Україні складає приблизно 8 % населення, в Росії може наявіть 10 %, в Чехії 37 %, в Германії, Франції, Англії трохи більше, але й там пролетаріят є меншістю, коли супити по числу поданих за соціалістів голосів. Отже меншість аж тоді зможе перемогти, коли вона стане більшістю. По марксизму так воно й є, хоч життя дає блискучі докази іншого: Росія має малій числом і свідомістю пролетаріят, а стала соціалістичною республікою, — принаймні такою називається з повним правом, бо орудують нею соціалісти, буржуазію усунено від влади, знаряддя продукції в неї одірано. В Німеччині, Англії, Франції і т. д. панує буржуазія.

Коли повіріти марксистам, що лише пролетаріят є двигачем революції і носителем соціалізму, то при перегляді реального життя можна заблукати в безвихідні туники і льогічні суперечності. В цю догму марксизму віколя не вірили революційні народники, власне соціалісти-революціонери, і вважали, що трудове селянство може бути носителем, як революції, так і соціалізму. Цей факт не підлягає тепер сумніву. Але як це „дрібна буржуазія“ дійшла до цього спроневіріння в догмі марксистів? Що таке зрештою трудове селянство?

Трудовим селянством ми називаемо кляс селян-хліборобів, що ведуть сільське господарство своєю власбою працею.

Вони працюють на землі (громадській, чи власній, чи арендуваній) власними руками і силами своїх родин. Найманої праці, як основи господарської системи і джерела самоцільного прибутку, там нема, а коли нема такої найманої праці, то нема і її льогічної категорії — надзвартості, бо надзвартість є лише там, де паймана праця є основою господарства.

Нема пайманої праці, то нема й надзвартости. і далі льогічно — нема прибутку на капітал, нема земельної ренти, нема капіталу. Знаряддя продукції в трудовому господарстві є, але вони не стають капіталом. Ми їх називаемо капіталом тільки умовно і то по іншій причині — їх юридичній формі — приватній власністі, при помочі котрої здобувається надзвартість. Ми знаємо також, що власність — це є лише юридично-суспільна форма капіталу, а не його економічна суть. Знаряддя продукції будуть власністю суспільною і в соціалістичному суспільстві, але вони тоді не будуть капіталом, а просто знаряддями продукції.

Маркс прекрасно вияснив, що знаряддя продукції стають капіталом лише при певних суспільних відносинах до їх, це-б-то кажучи іншими словами, капіталом є не матеріальна субстанція знаряддів продукції, а певне суспільне відношення до їх. Це і є капіталістичне відношення, коротше — капіталізм.

Суть його — одержувати надзвартість шляхом приложения пайманої робочої сили до приватно-власних знаряддів продукції.

Це розуміння капіталу встановлено Марксом і є основою його науки, і хто цієї основи не зрозуміє, той не може претендувати на розуміння капіталістичного устрою і його протилежності — соціалізму.

Соціаліст мусить усвіті, що матеріальні знаряддя продукції є самі по собі не капіталом, а стають ним лише при певному суспільному відношенні до їх — відношенні приватної (індивідуальної чи групово-колективної) власності. Відношення власності предполагає з другого боку відношення невласності (відношення робітників), або, краще кажучи — відношення праці. Відношення праці предполагає і відношення не-праці, це-б-то всі працюючі і не-працюючі складають дві суспільні кляси: трудову і нетрудову.

Через те капіталізм є в ідносинами клясів.

В цьому центральна ідея Маркса, що справедливо вознесла його на становище великого учителя соціалізму, і хто хоче розуміти сучасне життя, хто не хоче свавільно перекручувати соціалістичну науку, той мусить прикладати ці критерії Маркса льогічно і по їх шукати прикмет трудового клясу.

Отже чи є такі відносини в трудовому сільському господарстві? Ні, нема, бо до землі прикладається не паймана робоча сила, а сила господаря і його родини. І все, що дістас трудовий господар, не є трудовий дохід, який не можна поділити на необхідну вартість і надвартість: він дістас трудовий дохід, в якому нема падвартості, яку б одержував господар. Навпаки — частину цього трудового доходу одбирає держава в формі податків, одбирає землевласник, у якого селянин купив землю, або орендує її. В цих випадках трудовий селянин платить ренту, яка є нетрудовим доходом землевласника. Платити ренту — це процес цілком протилежний одержуванню надвартості!

В трудовому господарстві нема надвартості, нема капіталістичного прибутку, нема також і земельної ренти. Капіталістичний прибуток міряється процентом чистого доходу до затраченого капіталу (коштів продукції; коштів матеріалів, заробітної плати, плати за землю то-що). Коли селянин має трудовий дохід, вартість його є праця, то як определити процент доходу у відношенні до праці? Тут нема процента доходу, а є лише трудовий дохід. Коли нема процента доходу, то як определити ренту землі? Ренту землі поміщик опреділяє просто висотою оренди (без оренди булівель) — це є рента чистої власності, а ніякого капіталу. Коли поміщик веде господарство (найманою працею), то його дохід складається з двох категорій: прибутку на капітал і земельної ренти. По закону рівенства прибутків, поміщик з чистого прибутку одділяє частину, відповідно нормальному, звичайному в певний момент процентові, який повинен давати капітал — це її буде прибуток від капіталу. Цю залишається — то є рента землі, рента власності, дохід від монополії власності, капіталізуючи цю ренту з певного процента, поміщик робить оцінку землі. Як рента, так і прибуток від капіталу є нетрудовий дохід. А трудовий селянин не трудового доходу не має! Він не може поділити трудовий дохід на прибуток від капіталу і на ренту — його дохід від праці. Навіть його земельна власність лише формою прило-

жения праці, а не джерелом нетрудового доходу: від свого права власності він спеціального доходу не має, а тому не має ренти. Для поміщика земельна власність є формою приложения капіталу, і тому він може мати ренту і прибуток від капіталу.

Отже в трудовому господарстві нема капіталістичного відношення до землі, нема капіталізму, а через те кляс трудових селян зовсім не є капіталістами, хоч би їх „дрібними“. Коли все селянство було в кріпацтві, то це також не був капіталізм, бо капіталізм предполагає робітників персонально вільних, конкуруючих, що у всякий час являються на ринок праці і продають свою робочу силу. Кріпацтво — це була система особистого поневолення людей-робітників, при якій пан-рабовладілець не лише експлуатував робочу силу, а й годував її, дбаючи за неї, як за коней чи волів. Капіталізм же є системою економічного поневолення, при якому пан бере собі надвартість і не дбає про виживу певної особи робітника. Він не має до робітника інших відносин, як відносин найманої платні: по-за наганням заробітної платні робітник для його не існує.

Отже чи є подібні відносини в трудовому сільському господарстві? Ні, нема. В йому нема категорії найманої праці, а тому нема і капіталістичного прибутку (надвартості), нема ренти, бо нема... капіталу. Така система господарсько-суспільних відносин називається трудовою. Вона лежить в основі соціалістичного світогляду, і воїн пеї боряється всі соціалісти.

Але повстає питання: селянє ж часто, навіть найбідніші, наймають собі па роботу робітників, то, значить, вони одержують надвартість і т. д., значить, вони капіталісти? Коли бачити з'явниця і не розуміти їх, то це не значить — рішати питання. Ми знаємо з фактів життя, що справді один селянин наймає другого і платить йому поденно чи піврядно, але на другий день цей селянин, що наймав, сам наймається і робить на другого за плату чи навіть і без плати. Іде взаємна поміч в господарстві, котра не має нічого спільногого з капіталізмом. Це — система трудової взаємопомочі, зміст котрої треба розгляднути. Вона випликає при різких нещасливих випадках в сільському господарстві: чи захворів господар або члени його родини, або робоча худоба, то селянин потреба виконати якусь працю, що звязана з добою року або природними умовами. І коли ви додивляєтесь до умов селянського господарства, то це бачили. Селянє одни до одного ходять на роботу. Трудові господарства на основах взаємності обмінюються трудовою допомогою, яка не має нічого спільногого з одноідичною експлуатацією капіталіста. Статистика установлює навіть межу, коли трудова допомога кінчиться і де переходить у визиск. Наприклад, для Полтавщини установлено, що селянські господарства до 15 десятиц, як наймають робочу силу, так і продають її, а по-над 15 дес. вже лише наймають. Що це значить? А те, що для господарства по-над 15 дес. вже не вистарчає своїх робочих сил; господар в своєму родину не то що не може одірватись, щоб десь помимо свого господарства попрацювати, а йому навіть для себе, для свого власного господарства своїх робочих сил не вистарчає, і він

систематично, для переведення кожного окремого господарського процесу потрібue сторонньої сили. Тут і починається практика пайму, як обов'язкової системи обслуговування господарства, тут вже почивається визиск праці, і доки сам господар з родиною працює разом з наймитами, доти, його господарство є співтрудовим, котрі у нас на Полтавщині мають площу від 15 до 40 дес. в селянському господарстві. Але не всякий такий малий землевласник веде співтрудове господарство: дворянє, наїни, попи, інтелігенція і т. п. стани, що ведуть буржуазний триб життя, що мають інші основні заняття помимо хліборобства — воши навіть при 10 десятинах вже основують своє господарство на визисковій найнятій робочій сили. Станові ріжниці обертають навіть мале господарство в нетрудове. Отже, не площа господарства, не його розмір опреділяють суспільний характер господарства, а прикмета труда, відношення праці. Однака в межах селянського господарства до 15 дес. (на Полтавщині) панує трудовий при приміненні своєї власної праці господаря й трудової взаємопомочі.

Коли дрібні селяни йдуть на роботу до свого селянина, котрий також в інші дні йде на роботу до інших селян, то це є система трудової взаємопомочі, котра буде існувати і в соціалістичному устрої на перших стадіях. І тільки з цього погляду треба розуміти соціалістичну доктрину про скасування системи паймітства. Це значить, що соціалізм касує паймітство, як систему витискування надвартості приватними власниками знаряддів продукції, але він цілком не од肯дає трудової взаємопомочі, котра повинна бути в трудовому суспільстві, доки воно не дійде до повного комунізму. Коли вже зникнуть всі форжн індивідуальної продукції і споживання і коли не буде критеріїв для виріжнювання, хто на кого робить, бо тоді буде робота „кожного для всіх і всіх для кожного“. В соціалізмі ж буде ще панувати господарство під лозунгом „кожний одержує лише те, що він своїми силами зробив, і рівну пайку з добра природи“.

В приложені до сільського господарства трудовий принцип виявляється в трудових господарствах, що основані на громадській, чи купленій, чи арендуваній землі, але в психольоїзії господарів твориться переходовий місток до буржуазності, коли господарство ведеться на купленій („своїй власній“) чи орендованій землі пайманою працею. Капіталістичний устрій має велику економічну сутістивну силу і примушує кожного зблішувати свою площу землі до безкінечності. Давлиня капіталізму кольосальне і руйнуеть общину, але це зовсім не доказ того, що трудове господарство є дрібно-буржуазне, це-б-то... не трудозе! Соціалістичні партії також тепер купують будинки, друкарні то що, але це зовсім не доказ, що вони... капіталістично-експлоататорські організації, хоч вони і мають надвартість, котра йде на трудові ціли. Марксисти ж, часто не розуміючи суті і соціалізму і капіталізму, кажуть, що коли селянин, маючи 2 десятини, купив ще одну, то це показчик буржуазності, інстинктів капіталіста, визискувача. На їхню думку, селянин стає „власником“ землі, а тому —

власником знаряддя продукції, ergo — він буржуй. Ми мусимо одержити від паряддя продукції, утворені людиною, від природних умов існування, від природи, що дає нам в органічному, незалежному від нашої волі процесі необхідні засоби продукції, сирові матеріали і живі сили.

На цих неперетравлених „сільотизмах“ збудовано всю марксистську діалектику в селянській справі. Вони не розуміють того, що земля в трудовому господарстві не є капіталом, хоч за неї і плачуть селянне гроші, хоч і користують її, як форму приложения своєї праці. „знаряддя продукції“ в нормальному смислі. Землю взагалі називати знаряддям продукції можна з великою обережністю. Її так називати можна лише умовно: коли через володіння землею можна одержувати надзвартисть в формі ренти, як плати за монополію власності на землю. Земля, це-б-то її одвічні невичерпні природні сили, не утворена людською працею, і тому до неї не можна прикладати теорії трудової вартості, як до знарядь продукції, утворених працею людей (машини, інструменти). Органічні живі сили природи — це не є „знаряддя продукції“, а необхідне джерело існування, як лоно природи, з якого виходять і самі люди.

Коли б ми хотіли сказати, чим можна провадити господарство. то дали б відповідь: при помочі природи (земля, живі сили природи то-що) і знаряддів продукції, утворених людьми. Земля в цьому розумінні не є лише ґрунт (почва), а сила сонця, тепло, в охристі, фізико-хемічний процес. Яке ж це знаряддя продукції в тому вузькому смислі, який установила політична економія для мергних предметів, утворених людиною, і в яких не відбувається самородного фізико-хемічного процесу?

Власне, чисто умовне трактування землі, яко знаряддя продукції, яке (трактування) вийшло лише з толкування капіталістичного права приватної власності, привело багатьох до абсурдної думки, що селянин, власник однієї чи там п'яти десятин, є буржусом: власником „знаряддя продукції“.

Природа — не знаряддя продукції, а необхідна умова існування, яко життя, в якого виходить і сама людина. Не можна ж через це доходити до абсурду і доказувати, що ваш батько й мати є „знаряддями продукції“, бо продукують людей. Земля, як природа, не була, не є і не буде ніколи „знаряддям продукції“ в тому економічному смислі, який до неї прикладають, бо вона є взагалі природа, а не господарство. Сонце, повітря, вода, кисень, азот і т. д. обуславлюють наше життя, але вони — природа, а не „знаряддя продукції“. Що земля є с знаряддям продукції, те це видно з такої простог речі, як формула Маркса про господарський процес. Для приготовлення продукту — каже Маркс — погрібні: доцільна діяльність людини, то-б-то праця, сировий матеріал, з якого виробляється продукт, то-б-то предмет (обект) праці, її, нарешті, те, що робітник уміє між собою та предметом праці, то-б-то знаряддя праці. Робітник „уживає механічні, фізичні та хемічні властивості

річей, щоб примусити ділати, як могутні засоби, на інші річи, відповідно до його мети“ („Капітал“, т. I). Розуміється, це так, але як робітник уживає „заряддя“-землю, щоб ділати нею на „іншу річ“: це-б-то на землю? Очевидно, робітник „уживає“ фізико-хемічні властивості землі, щоб ділати на . . . тіж самі фізико-хемічні властивості її, а в результаті їх, мовляв, вийде пшениця, овес, бараболя, як паче-б-то він взяв молоток і шматок заліза та й викував підкову? Вже з цього видно, який абсурд — вважати землю за заряддя продукції, коли земля є сама природа, що творить життя організмі, а не мертві предмети механичної чи хемічної обробки, як то є в господарському трудовому процесі. Знаряддя продукції трудиного походження, утворені людською працею, а не природа. Через те політична економія і де-які соціалісти помилково рахують землю за „заряддя продукції“ в силу лише однієї аналогії в юридично-правовому відношенні до неї, як і до заряддя продукції — приватної власності. В теперішній общині і в будучому соціалістичному суспільстві земля не є і не буде приватно-індивідуальною власністю, то значить — вона не має навіть і тієї однієї риси спільноти зі заряддями, яку тепер надає їй приватна власність і випливаючий з цього нетрудовий доход. Земля є не обхідною умовою існування людини, як була нею її тоді ще, коли ніяких заряддя продукції взагалі не було. Вона є частю природи, як і сама людина, але коли людину використовує поміщик, то піхто її не називає „заряддям продукції“, а землю називає? Чому? Тому, що вона дас надзвартість? Надзвартість дає не земля сама по собі, а праця людська — власність на землю для селянина с лих формаю приложения праці, бо інакше монополіст-власник не пустив би його до неї, інакше він мусів би продавати свою робочу силу власникові і платити йому надзвартість. Коли селянин купує землю, платить ренту, то цим він дає йому частину своєї минулості і будучої праці. Значить, за право прикладання праці він платить монополістові-власникові „надзвартість“, яку умовно називають рентою землі, або нетрудовим доходом власника-монополіста. Отже для поміщика земля — „заряддя“ для здобуття ренти, а для селянина — форма приложения праці. Поміщик дістає ренту в права власності, а селянин — ні.

Коли б всі соціалісти усвоїли цю істину, ім би лекше було б йти по терпистому шляху боротьби за соціалізм взагалі і лекше далось би розуміння де-яких помилок Маркса і особливо помилок марксистів. Розглядаючи селянство з психологично-культурного боку в Європі, католицько-клерикально-консервативне селянство, Маркс необережно зачислив усе селянство до буржуазії, яко економично-господарської групи. Культурно-психологичну категорію переводити в економичну не можна, а це саме і роблять марксисти.

Що Маркс помилявся в багатьох важких питаннях — це вже доведено, але марксисти хочуть стати більшими, ніж сам Маркс, і, дотично толкуючи його, доходять до абсурдів, як недавно сказав мені один з найвидатніших українських марксистів: „Маркс і Енгельс остаточно встановили закони і формули капіталізму і основи соціалізму“.

що є абсурдом вже через те, що наука „остаточних правил“ не має і розвивається, а не стоїть на місці. Соціалізм с науковою, і тому він буде розвиватись, це-б-то знаходити нові дефініції і поняття.

Отже соціалісти-революціонери не приймають марксистської доктрини про селянство, вважаючи його за основу трудового господарства. Куркулі-селяне, або визискувачі чужої праці, вже є не трудове селянство, і не про його визволення дбають соц.-революціонери. Визволення землі від кайданів монопольної власності і передача її в користування трудовому люду на гуртових основах — ось основний пункт програми революційного соціалізму. На розумінні землі як джерела живої творчої сили природи, а не утвореного людьми мертвого знаряддя продукції, основано домагання соціалізації в першу чергу землі, хоч би і в межах капіталістичного устрою. Домагання це мислилось, як свого роду соціальний катеґорічний імператив, який мусить бути переведений в життя при всяких обставинах і за всяку ціну, не вважаючи на певну систему економічних відносин, бо земля є не економічна (утворена в людському господарстві) катеґорія, а жива сила природи, яку ніхто не сміє мокоподілувати, на яку взагалі не може бути ніколи і ніякого права приватної власності.

А позаяк і в господарсько-економічному відношенні людини до землі в трудовому господарстві немає капіталістичних катеґорій найманої праці, надзваргости, ренти, то трудове господарство і є найбільш нормальне і справедливе з соціального боку навіть тоді, коли воно економічно стоїть на низькій стадії. Тут вже трудове господарство є і вищою етичною катеґорією, яка лежить в основі соціалізму.

І трудове селянство не є піака дрібна буржуазія, а трудова частина суспільства, така, як і пролетаріят, бо затрачує так само свою психофізичну субстанцію у важкій, надлюдсько- важкій безпереривній праці, гублячи в ній свій образ людський, дичавіючи, гинучи в ній... Учені дослідники доказали, що трудове селянство в своїй масі живе значно гірше городського пролетаріату, особливо „збалуваного“ німецького, англійського, французького пролетаріату. Хто знає Росію й Україну, їхнє трудове селянство, у того німіє язик перед доктринерством тих, що твердять про „дрібну буржуазість“ трудового селянства і соціалістів, які жертвуєть життя во імя визволення землі, і тих, хто в нелюдсько- важких умовах здобуває хліб свій з неї та ще годує ним і пролетаріят, і буржуазію і освічених тупоголовців.

Сільський пролетаріят (безземельники) і малоземельні селяни аж до тієї межі, за якою починаються нетрудові моменти, є основою трудового господарства, і визволення землі для їх потрібно, як сонце, і за це вони борються і будуть за це боротись.

А чи це буде боротьба за соціалізм?

Так, це є і буде боротьба разом і за соціалізм, при тій самій умові, як і боротьба пролетаріату за соціалізм: при умові підняття свідомості трудового селянства, пропаганді, науці, агітації словом і чином. Бо як в робітництві є „жовті організації“, так і в селянстві

може бути і з всаке назадництво і консерватизму, і як для пролетаріату треба книжок і шкіл, те саме потрібне і для селянства. „Марксизм“ з великим нещастям для трудового селянства, яке він однією хуе од чудодійної науки визволення: марксизм, який, пишучи і відаючи сотні і тисячі брошюр для пролетаріату, про індустриальний соціалізм, нічого не пише або дуже мало для селян та й то не про те, що в першу чергу треба знати селянам — про аграрний соціалізм, про місце трудового селянського господарства в соціалістичній системі, а пише про історичну, фатально-неминучу пролетаризацію селянства, про виварку у капіталістичному котлі. Ці люди не можуть додуматись то того, що селянство, живучи в таких злиднях, як воно живе, більше вариться в капіталістичному котлі, як пролетаріят „культурних країн“: хіба руйнування общини і безоглядні злідні це не є та виварка?

Помимо того, факт російської і української революції показав, що велика армія революції складається з подавляючої більшості трудового бідного селянства, яке йде з вірою в будущу правду. яке умирає з обличчям, поверненим до далекого, крізь туман тасмної будучини бліскучаючого сонця соціалізму. І чо ж то вмірає тисячами, сотнями тисяч? Оті люди в латах світках, чумарках, кабатах, тулуках, зіпушах, лаптях, оті зачучверені, кудлаті, вошиві, голодні люди, з випнутими скелами, з загостреними носами і заналеними очима, що не знають дня і ночі від праці, від повинностей на прокляте опудало капіталізму і всякого панства — ото селянство, трудує селянство, що на кошт своєї живої сили, своєї психофізичної субстанції, заробляє в поті чола хліб для себе — мало, а для паразітів — багато. і воно бореться реально за соціалізм, разом з пролетаріатом, котрий грас при йому ролю комісара революції, бо більш грамотний, більш освічений, більш організований.

Але павіть і це не зовсім так, бо український селянин веде революцію, сам і комісарствує при ній.

Ви бачите скрізь тих селянських ватажків, енергійних, завзятих, не покірних ані перед Німцями, ані перед дешкінцями, гетьманцями то-що. То селянин український своїм голосом гукає і касус призвати у власність на землю, виносить постанови про соціалізацію її, нищить капіталістичну організацію, намагається організувати щось своє: в-зім'ю, холод, дощ іде в лоле, гине за будучину, бо в конкретній теперішності він ще не має полекшення своїх важких обовязків.

Українське селянство має-таки збудувати свою республіку, відповідно основі господарства: це буде аграрно-соціалістична республіка, або втілення аграрного соціалізму в життя.

* * *

І коли вдумливий соціаліст хоче пізнати природу селянства і ріжницю його від пролетаріату, він повинен звернути увагу на дві сторони справи: селянство, як соціалісто-економічна

категорія, і селянство, як культуро-психологичний тип — це не одно і те саме.

В першому смислі селянство є хліборобською групою трудового люду, як пролетаріят — індустріальною групою. Характер праці і умови господарського становища ріжуть ці дві групи і суть передумовою для вироблення їх культурно-психологичних типів.

Робітництво прикладає свою працю до чужих знаряддів дів продукції, а селянство — безпосередньо до природи, до землі (іподі „своєї“, чи орендованої, чи громадської).

Прикладання праці до приватно-власних знаряддів продукції — історичне з'явіще, що повстало при певних суспільних відносинах, а прикладання праці до природи — вічне, через те знаряддя продукції є соціальною умовою існування, а земля — умовою більшого існування. Це-б-то знаряддя продукції є і розводним з'явіщем з одвічного, основного — землі (природи). Робота біля землі є безпосереднім відношенням до природи, а робота на фабриці, заводі то-що — посереднім, через застосування знаряддя продукції, або через капітал. Безпосереднє і посереднє (через знаряддя продукції) відношення до природи злишиться вічно, воно буде і в соціалістичному і в комуністичному суспільстві, а відношення через капітал зникне разом з капіталістичним суспільством. Зникне капіталістична система, а вічно існуватиме трудова, в соціалізмі — організована суспільність, але трудова.

Пролетаріят, як суспільна категорія, зникає, а трудове селянство залишиться, бо соціалізм — це відношення безпосередньої праці, а не власніків.

З суспільно-культурного погляду умови праці представляються так: пролетаріят працює в тісному гурті біля знаряддів, а селянин, індивідуально біля землі. Умови життя і праці інші, тому суспільно-культурні типи обох трудових груп інші. Селянство через характер своєї праці, через сдання в непостійну, тасмисту природою має менше переваги у відношенню до неї, ніж пролетаріят у відношенні до знаряддів продукції, — певних, обчислених, зрозумілих, утворених людиною.

Селянин живе меньше соціально, природа більш вигадлива, таємничо непостійна, індивідуалістична в кожному кутку землі, в кожному з'явіщі — тому селянин більш індивідуалістичний. Менш освічений, більше підлягає впливу надлюдських, тасмистих сил — тому більш полохливий, більш забобонний і податливий на релігійні суггестії.

Знаряддя продукції його примітивні — сокира, плуг, лопата, молоток, сапа, ціп, примітивні „машини“, тоді як індустріальний робітник працює біля девовижно-складних витворів людського творіння — машин і їх організацій в одну систему — фабрику. Селянин сам керує господарським процесом свого нескладного, хоч і верелівого господарства, а робітник виконує якесь незначну функцію в кольосальній системі машин і мислити більш механично, ніж селянин. У робітника,

розум більш вивчений, дієціплінований залишою льгікою, постійний. певний в машинах, у селяніна — більш гнучкий, опортуністичний. що завжди мусить іти на компроміси з природою.

Селянин почував себе більш безсилним перед природою, менш за-
безпеченім в житті і тому хапається за „власний шматок землі“, а робіт-
ник більш певний своєї робочої сили і мріє також купити на перед-
місті хатку з шматком огороду, щоб закріпити існування. Сотні тисяч
городського робітництва в Німеччині мають свої хатки і огороди на
передмістях, а чи це зменшило суперечність інтересів пролетарія і ка-
піталіста? Так само селянин з „своєю“ трудовою землею — ніякий
власник, особливо, коли він общинник і ніякої власної землі не має, бо
земля для селяніна є лише формою приложения праці, а не ка-
піталу.

Капіталізм, панування монополістів власності, сильно тисне на психольогію селяніна, видирає у його працю і при-
роду з рук і загрожує на вигнання в порожні простори безпритуль-
ності, як і робітника, тому він жадібно тримається за землю, сдіву
опору в житті, лякаючи цим ортодоксальних марксистів.

А знищіть капіталізм, то й побачите, що трудове господарство
не боятиметься тиску феодала-грабіжника, розвиватиметься нормально-
спокійно і поліпшення шукатиме не в обороні власності, не
в поширенні її, а в інтенсифікації господарства.

Цілком подібні по трудовому відношенню, селянин і робітник одріжняються дуже по культурно-психольогічному типу, але
це є лише різниці, а не протилежності.

Коли потворний вплив капіталізму буде знищено, тоді люд-
ськість побаче великий розцвіт трудового типу в обох групах, великі
сдіність їх становища, хоч і в різних місцях. побаче не взаємну експлоа-
тацію, а лише суспільний і техничний поділ праці. І лише
в цьому ріжниця між селянством і робітництвом, але ця ріжниця
вказує не на протилежність інтересів, а на велику рушійну
 силу поступу і культури — поділ праці і форми її при-
ложення. Робітник на фабриці, селянин при землі, разом, хоч
і в різних місцях, творять ті цінності, якими живуть всі люди і яким
соціалізм надає одну вартість — трудову і ніяку іншу.

Наше розуміння економичної природи капіталістичного і трудового
господарства дає устойчивість всьому нашому соціалістичному світогля-
дові, через те ми не можемо прийняти в корні іномілкового тактичного
принципу марксизму — що ніби лише представники наїманої праці
є движучою силою історії, революції і соціалізму. Ми виходимо з труд-
ового принципу і стверджуємо, що в поваленні капіталізму органично.
кровно заинтересовані всі трудові елементи суспільства: пролетаріат,
трудове селянство, трудові ремісники і трудова інтелігенція, які не ви-
зискають чужої праці, природа доходу яких є трудова, а не капіталі-
стична.

Вони заинтересовані в реорганізації суспільства по трудовому
принципу з метою здійснення права на повний продукт праці.

Природного, невідбірного права, що буде найвищою гарантією права на існування.

Вибрати з трудових мас кращі елементи, більш розумні, освічені, і оголосити їх „авангардом революції” — це добра тактика для успіху партії, але це ні крихти не забезпечує успіху самої революції, дляя котрої залежить від зросту соціальної сили у всій сукупності трудових мас, в аграрних країнах це значить — селянсько-трудових мас.

Спиратись на один промисловий пролетаріят — це питання тактики, а не соціалістичного, трудового принципу. В Англії і Німеччині можна говорити про пролетаріят, а в Росії і на Україні — про трудове селянство, коли йде мова про революцію. У нас головною тактичною проблемою є визначення ролі селянства, його організації і руху, відповідно його культурно-психологічним прикметам. З некультурним пролетаріятом також не можна робити революції, як і з некультурним селянством.

Ми стоймо в обороні праці, як такої, а не в інтересі лише найманої праці. Ми визнаємо трудовий принцип основою організації будучого суспільства, а тому не визнаємо марксистського принципу оборони лише найманої праці. Праця есть праця. І коли її визискують в будь-якій формі — соціаліст не може не обороняти її!

Бути соціалістом — значить, обороняти трудовий принцип, на іншому будувати, во імя його творити. Коли ж хто хоче обороняти лише інтерес найманої праці, то, значить, він свідомо вибирає оборону часткових інтересів, інтересів однієї групи трудового класу, а не всього класу. Це його діло, діло його смаку, але спикуватись на цьому частковому з'явниці утворити всю соціалістичну систему — даремна праця, бо коли ви обороняєте інтереси праці в одній місці (на фабриці), то чому не обороняєте тих же інтересів в другому місці (біля землі)? Це не льогічно.

Ніхто не посміє тепер доводити, що трудовий селянин визискує чужу працю, навпаки — всі знають, що селянин визискує капіталізм.

Ну, чому ж ви не хочете обороняти інтересів визискуваного? Тому, що він робить хліб, а не цвяхи?

Соціалізм с боротьбою за здійснення права на новий продукт праці, а тому соціаліст повинен боротись і проти визиску трудових селян і ремісників. Це його обовязок, коли він соціаліст. Соціалізм соціалістів-революціонерів є послідовним, льогічним, всеобіймаючим, інтегральним тому, що вони стоять на трудовому принципі, льогічно одному в праці усіх трудових суспільних катерорій — пролетаріату, труд. селянства, ремісників і труд. інтелігенції.

Культурно-психологічний тип цих трудових груп ріжкий, в залежності від багатьох умов їх існування. Вони можуть стояти на пізньому шаблі культури — тому їх лекше визискувати, тяжче зорганізувати для боротьби за здійснення права на новий продукт їх праці і павпаки.

В окремих умовах величина цих груп є рішаючою в боротьбі за їх право: в Німеччині промисловий пролетаріят, а на Україні тру-

дове селянство рішають долю революції. Селянство з погляду інтересів революції, на нашу думку, не ворожий клас, а боєвий клас, котрий треба визволити од визиску його праці. Таке або інше відношення до селянства — це єсть проблема тактики боротьби, а не теорії соціалізму. Для марксистів це єсть питання принципу, теорії соціалізму. Будучи льогічними і чесними з науковою і теоріями, вони повинні визнати, що підяка соціалістична революція на Україні не можлива, бо пролетаріат у нас маленька жменя, а подавляюча більшість населення — трудове селянство. Ну і чого ж їм тоді говорити тут про революцію? Ортодоксальні марксисти і не говорять: це льогічно, в їх погляду, а большевики, що в розумінні історії прийняли точку погляду революційного соціалізму, говорять про революцію, але разом з тим думають, що субектом революції має бути пролетаріат, а селянство — лише об'єктом її. а тому його треба „нейтралізувати“. В корні по-милковий погляд марксизму на селянство привів їх до по-милкового рішення тактичної проблеми що-до селянства.

Тактика „нейтралізації селянства“ (на практиці це звелось до усунення селянства од влади і конфіскації селянської праці) є грубим порушенням трудового принципу і антисоціалістичним підбурюванням селянства. Так прийшли комуністи до практичної боротьби з трудовим принципом, це-б-то до знищення правових і моральних підстав революції. За цим льогічно прийде погром революції, бо в житті не може мати тепер місця ані одна концепція, що суперечить трудовому принципі: ані капіталістична, ані комуністична, бо у відношенню до трудового селянства вони обидві не визнають на практиці трудового права селян на повний продукт праці. Капіталізм грабує селянську працю в формі ренти, конфіскації продукта і т. д., а марксизм-комунізм орудує фатальною неправдою „Комуністичного маніфесту“ про селянство, вважаючи його ворожим для пролетаріату класом. Трудове селянство вважає кожного ворогом, хто коафіксує його працю, як би там він себе ни називав. Така валізна льогіка трудового принципу. Однотовування селян од революції на Україні комуністами є фатальним для всього трудового люду результатом недомислив.

Одкриття правильних методів аграрно-соціалістичної революції дає лише трудовий принцип, порушення ж його веде до цілком занадтої боротьби за здійснення пайвищого постулату соціалізму — права на повний продукт праці при всіх умовах.

Кожний український соціаліст повинен до кінця льогічно продумати значіння трудового принципу, як основи революції, і призвати, що революція обороняє трудові інтереси не однієї якоїсь професіональної трудової групи населення, а трудові інтереси в сієї трудової маси. Інтереси праці, як такої. Для українських соціалістів така точка погляду має сугубо-рішаюче значіння: вони через це знайдуть правильні методи боротьби, правильну економічну політику і зрозуміють дух часу, його двіжучі сили, увірюють в соціалізм не на словах, а на ділі, і поставлять на реальний ґрунт свою працю. Одні врятають себе від опортунізму старого українського народництва, а другі від

дон-кіхотської боротьби з вітряками і підбурювання против себе самого рідного трудового народу, що тисячоліття гинув в ярмі праці, що тепер розуміє свою свободу, як визволення праці од візиску, а не як угноення своїм тілом і кровю ґрунту для експериментів фантастичного недомислив.

Селянство України разом з тим є єдиною основою української нації, котра може стати свідомою і культурною тільки шляхом підняття його добробуту, свободи і самодіяльності. Цей добробут можна мислити не в перспективі обурювання селян проти революції, а лише в перспективі боротьби за право на новий продукт селянської праці, це-б-то за організацію суспільства на основі трудового принципу.

В аграрно-селянській Україні таку боротьбу можна вести лише силами всього трудового люду, головно — селянського. Це — єдиний шлях.

Перед категоричністю цього висновку впадуть всі нереальні доїми і насильство папів життя — перед потрясаючою силою трудового принципу і носителя його — трудових мас.

V. Що таке інтелігенція?

Окремою групою трудових мас треба призвати трудову інтелігенцію, яка по економічному змісту свого соціального становища належить безумовно до паймитів, це-б-то пролетаріату, але по способу свого життя і думання двоїться на трудову і буржуазну.

Основною її прикметою є її заробітня плата, яка підлягає законові трудової інтелігентської біржі праці, по анальгії в пролетарською. Рівень заробітку не перевищує інтелігентського екзистенц-мінімуму. Часто цей рівень нижчий, ніж у кваліфікованого робітництва (напр. народні учителі, поштові урядорці і взагалі нижчий урядничий персонал в публічних і приватних установах), але для вищих розрядів інтелігенції, особливо ріжких техників, рівень цей вищий, бо в заробітну плату входить якийсь еквівалент витрат на підготовку.

Заробітна плата пайвіщої групи інтелігенції, безумовно, перевищує екзистенц-мінімум, і таким чином вона дає ренту, або прибуток за монопольне знання чи талант. Ця група інтелігенції, безумовно, одержується від трудової і носить всі прикмети буржуазії, одержуючись од неї хіба тим, що скупчус, збирає капітал лише в грошевій формі з своєї заробітної платні. Згодом цей капітал обертається в маєтковий, і тоді така буржуазна інтелігенція починає безпосередньо вибивати надзвартисть з робітників, як перед тим одержувала частину надзвартисти посередньо — через капіталіста або державу.

Таким чином, ми бачимо дві групи інтелігенції, що розмежовані між собою рівнем заробітної плати: трудову, що одержує лише екзистенц-мінімум або навіть менше, і буржуазну, що вже одержує частину надзвартости: або посередньо — через державу чи капіталіста, або безпосередньо від робітників, коли придбає знаряддя продукції.

Заздалегідь треба відзначити, що економічні підстави життя інтелігенції не вистарчають для характеристики її соціально-психологічного і культурного типу. Тут не можна говорити про те, що спосіб життя опреділяє світогляд інтелігенції. Коли б прийняти цю тезу, то можна дійти до абсурду, бо, напр., що таке соціалістична інтелігенція? Вона в більшості провадить „буржуазний“ спосіб життя, а між тим бореться за соціалізм.

Психологічно-культурний тип інтелігенції не вміщається в рамці соціально-економічного критерія — це ясно, і тому определення поняття інтелігенції є досить трудне. Однакож можна приблизно де-що намітити. Стара народницько-революційна думка, починаючи од Герценя, уперто твердила, що поняття інтелігенції не можна цілком виводити з соціально-економічних предпосилок. Розуміється, що для старих народників, що були часто поміщиками, мали кріпаків, дуже трудно було щось зробити з економічним критерієм, і тому вони переносили всі питання про інтелігенцію в площину етики.

Революційне народництво твердо стояло на цьому і вказувало, що робітник і капіталіст є категорії соціально-економічні, а міщенство і інтелігенція є категорії етичні. Оскільки клясове становище одріжняло наймита-пролетарія і буржуа, оскільки етичне становище їх буває ріжне: міщенами, це-б-то плоскими, пошилими, нетворчими людьми, може бути і робітник і буржуа і навпаки: і робітник і буржуа можуть бути інтелігентами, коли це є високо-розвиті етичні індивідуальності, здібні творити, працюючи для добра і справедливості, блага народу, гуманного поступу чи поступового гуманізму. Через те, як міщенство, так і інтелігенція є з'явившими все-клясовими, всестановими.

Властиво на цій ідеї збудовано всю етичну систему революційного народництва. З неї виведено моральний обовязок працювати для визволення „меньшого брата“, для поступу, революції і соціалізму. Дивна сила цієї ідеї! Во ім'я неї йшла інтелігенція на подвиг братолюбія, спеціально для любови до „меньшого брата“, віддавати йому борг (довг).

Натося цієї обовязку обхоплював душі великих груп молодіжі, що йшла в Сібір, тюрми, на шибениці і вважала за щастя потерпіти, постраждати, щоб через це морально очиститися, піднятися і піднятися до себе „меньшого брата“, залишивши ціле життя „на славному посту“, бути твердою до кінця, простою, невибагливою, любящою. Цей етичний чуток був основою соціалістичного розвитку: мовляв, не економічні фактори, а етична досконалість і „критична переробка культури“ є двигачами соціалізму. Тут було багато крайностів, революційного романтизму і утопізму в політичній діяльності. В усякому разі, революційний соціалізм в Росії і на Україні спрівідав початки в ідеях цього

інтелігентського аскетизму і покути. Але життя (і уїдлива критика з боку марксистів) внесли згодом в світогляд революційних народників багато реалізму, що сприяв ростові соціалістичного кругозору. Крайня течія етичного народництва виродилася потім в толстовство, а реалістично-критична перейшла в школу революційного соціалізму.

Однака аж до останніх передреволюційних років революційні народники, чи соціалісти-революціонери, виходили з етичних міркувань при означуванні поняття „інтелігенції“ і протиставляли їй „міщанство“. Над определенням цих понять працювало багато і не соц.-революційних діячів, бо, прим., з марксистів — М. Горький, який також розробляв поняття міщанства в нашрямі, даному ще Герценом, це-б-то, що міщанство є з'явленням суспільно-психологічним, всекласовим і не має етичної вартості.

На інтелігенцію також були інші погляди, що виходили з доволі частої переоцінки закорінених в Росії і на Україні етичних предпосилок в розумінні інтелігенції. І коли б не революція, то ще довго наша література була б повна тієї „етичної еквілібрістики“, якою називали реалісти все оте колупання в етичних хащах субективизму і намагались витворити на етиці поняття інтелігента.

Часто забувалось, що інтелігент є ще й членом суспільства, а як такий приймає участь в продукції і розподілі, продає свій „робочий інтелект“ за певну заробітну плату і має дуже реальні „интереси“. Як член суспільства, інтелігент грає певну роль в суспільно-економичному процесі, і його треба уяснити в першу чергу з цього боку.

Те, що ми називаємо трудовою інтелігенцією, з суспільно-економичного боку представляє шар робітництва, що продає свої більш-менш розвинені інтелектуальні сили, виучку і здібності, за певну заробітню платню. Наймається в роботу. Це типове робітництво, котре проходить і витрачує переважно психічну енергію.

Заробітня плата його, загально беручи, трохи вища, ніж у фізичного робітництва, але де-які групи інтелігенції одержують значно менше, ніж кваліфіковане робітництво у фізичних зайняттях. По вимогах, які роботодавець ставить інтелігенції, її цілком треба запітити до квалифікованого робітництва. Однака спосіб життя цього інтелігентського шару цілком відріжняється від просто-робочого. В йому переважають інтелектуальні заняття, відповідно розвинені смаки до певної естетично-вищої обстановки, яка у вищих шарах трудової інтелігенції майже совпадає з буржуазним способом життя, навіть в основному — триманні найmitів для грубих хатніх робіт і обслугування. Хатня прислуга є пріналежністю майже кожної, навіть бідної інтелігентської родини. Всі соціалісти-інтелігенти, що живуть родинами, також мають хатню прислугу.

Цей спосіб життя одріжняється від буржуазного тільки квантитативно, але не квалітативно. Це видно й по тих естетично-культурних потребах, які трудова інтелігенція задоволяє разом з буржуазією з одного джерела (театр, школа, література, мистецтво і т. д.), разом з нею переживає однакові емоції в художньо-культурному світі. Сучасна інтелігенція, як психічно-культурний тип, іншим не одріжняється

від буржуазії, а по природі свого доходу нічим не одріжняється від пролетаріату.

Ця двоїста природа трудового інтелігента має в собі багато складності, скомплікованості, через що опреділяти інтелігента досить трудно. бо ми ніколи не бачимо критерія, яким би треба орудувати при уstanовленню поняття інтелігента. Однаке, коли соціальна природа інтелігента ясна, коли його наймитство і неодержування безпосередньо надзвартої безсумнівне, джерело заробітку очевидне, то ми й кажемо, що, хто не одержує надзвартої в усіх її формах, той, безумовно, належить до трудового класу. І коли такий інтелігент с'євідомий свого соціального становища, то він і сам твердо зачисляє себе до трудового класу, працює в його рядах і становиться в соціалістичні кадри. При браку соціально-трудової свідомості він заличує себе до буржуазії, керуючись в цьому усвідомленням лише однієї культурно-психичної спільноти з нею і способом свого життя. Такий інтелігент цілком широ думас, що його інтереси є спільні з інтересами буржуазії, хоч це в корні є помилка. Але нема свідомості! І тому ви бачите, що великі групи інтелігентів щиро служать буржуазії, допомагають їй визискувати фізичних робітників, не знаючи, що цим самим ця несвідома соціальна група затягає мотузок і на своїй шні.

Ми часто бачимо приклади повної безрадності цих інтелігентських трудових груп: вони живуть зліденно, поневіряються у наймах, їх трактують іноді гірше, ніж „простих робітників“, експлоатують не то що інтелект, а й душу, це-б-то свідомо иштати їх почуття людської гідності, обертають у духових холощів, а інтелігентне трудове жіноцтво в духових і фізичних проституток, але, помимо всього того, ця інтелігенція рішучо безрадна, не знає, за що вхочітись, де шукати порятунку? І беспомічно, жалко перемелює вона слова про несправедливість, образи і т. п., орудуючи етичними категоріями, не знаючи, що ці етичні категорії безсилі у міжкласових відносинах, що там, де є визиск праці, там мають значення лише відносини праці і . . . відносини сили, економичної необхідності. Там дійсними можуть бути лише боротьба, а не виття про мораль, справедливість і т. д. Етичні постулати мають своє значення лише у внутрі-класових відносинах, по-між членами одного класу чи однієї соціальної групи, звязаної одинаковими інтересами, прим.. відповідно професійної трудової групи члени її керуються принципом рівності (справедливості) і права, але що може вдіяти „справедливість“ наймита проти „справедливості“ наймача? Вони тут цілком протилежні. а соціальні протилежності рішаться тільки боротьбою, силою, а не мораллю.

Часто фізичні робітники (тепер особливо!) значно лішче, розумніше розвязують ці суперечності: вони організуються і гуртом боряться проти визиску, вони страйкують, бути визискувача по кешені і наїйті беруться крайніх засобів, засобів сили, — чому фізичне робітництво і вперлось в революцію, ідею насильного перевороту, як в єдиний засіб визволення.

А чи так бореться трудова інтелігенція? Хіба що її класово-економично свідома група бореться, прилучившись до пролетаріату, але

більшість ще хитається, а несвідома клясово частина її зовсім не бореться, а благає.

Пролетаріят не вагається страйкувати, коли відносини і гніт стали незносимі, нестерпимі, а інтелігенція не страйкує.

Подивіться на народних учителів: хіба вони не живуть у невимовних матеріальних і духових злиднях, хіба вони не поневірюються, хіба по їх не тощеться всякий насильник, але чи вони страйкують? Ні, вони оніміли перед забобоном святої учительства і ніяк не додумуються до ідеї боротьби. Вони бояться позбавити „бідний люд“ світла науки, (часто дуже проблематичного світла!) і виконують свій обовязок. Ідея обовязку панує у їх над ідеєю боротьби, і тому вони пасивно підхиляють голову під обух обставин. Цю ідею покірності буржуазія внущає всім трудящим, тероризує нею слабі голови, але фізичне робітництво переросло вже страх перед моральним терором буржуазії і не бойтесь страйкувати, спинати поїзді, електрику, машини, що виробляють всякє інше „світло“, без якого також люди не можуть жити, як і без духового — і страйкує! а учительство безсило благає про справедливість там, де про неї говорити просто не прилично — перед визискувачами праці!

Наш час крутолому вже навчив трохи трудову інтелігенцію, і вона також пішла в боротьбу; свідома її частина прилучилася до пролетаріату, інсвідома хитається по-між пролетаріатом і буржуазією, а несвідома клясово ще служить буржуазії вірою і правдою. Так служить, як і взагалі несвідоме робітництво. Хіба темні поденщики і панські слуги не кладуть навіть свої голови за своїх визискувачів?

Цього ми бачимо навколо чимало і тому маємо право цю частину трудової інтелігенції зачислити до несвідомої клясово частини пролетаріату.

За свою несвідомість трудова інтелігенція платить своїм поневоленням!

Оскільки вона несвідома, ви можете бачити хоч би з того, що вона нарікає на страйки робітників, помогає їх придушувати, а в гірку для себе хвилю скаржиться, що фабричний простий робітник одержує за тиждень 600 корон, а він, якийсь конторщик, на місяць — 500 корон.

Як це, мовляв, несправедливо! Він не розуміє, що несправедливо тут не те, що робітник дістає за тиждень більше, ніж він за місяць, а що він, конторщик, не бореться за свої інтереси.

Тут справа не в несправедливості оцінки праці, а в глупоті несвідомого панського наймита.

Робітник дістає більше, бо він боровся проти капіталіста, а конторщик дістає менше, бо він горою стоїть за капіталіста. Тут з'явилось свідомості клясової, з одного боку, і несвідомості — з другого.

Убивати свідомість робітників фізичних чи інтелектуальних — це велике мистецтво панування, це артистична творчість капіталістів, які виявляють в цьому напрямі дивний хист.

Позволю собі навести лише один близькучий приклад.

Яким гордим жінкою стає простий швейцар, коли надіне одежу з блискучими гудзиками і цяп'яками, — це всім відомо.

Штукарі навіть байки про цапа з дзвоником пишуть і потішають людей, але чи не бачите ви сотні тисяч таких цапів з дзвониками хоч би в офіцерстві?

Коли офіцерами у війську були тільки поміщики з своїми синами, то було зрозуміло, чому вони підтримують „престол“ і панування визнавачів, бо то була їхня рідна справа, їхнє панування, їхні привилії. Але коли буржуазія мусіла для охорони свого кольосального господарства ввести загальну військову повинність, тоді ряди офіцерства потроху почали наповнюватись представниками трудових класів, і тепер в Росії і на Україні (та й у всіх державах, що були у світовій війні) більшість офіцерства, безумовно, з плеbeїв — сини селян, робітників і трудових інтелігентів. По традиції їх виховувано в дусі колишнього панського офіцерства, що охороняло право кріпацтва над селянами. Ці традиції у війську називаються військовими „традиціями“, військовим „духом“, „ лицарським завзяттям“ і т. п. І сотні тисяч синків трудового класу проходять через цю густу смердючу атмосферу забобонів і дурисвітства. Що ж стається потім? Бідолашні люди носять блискучу „форму“, їх називають „благородіями“, вони, по традиції, навчаються зущатись з „простих салдатів“, входять у смак зовнішнього панування і перетворюються в затитих слуг капіталістичного устрою. Служба капіталізові, охорона його стає для їх питанням „чести мундіра“ і інших дурниць, пишно обляп'якованих словами про „батьківщину“, державу, культуру, справедливість.

Ці люди йдуть покірно в ярмо, як барани в багно, і заступають своїми грудьми своїх гнобителів, капіталізм.

Побувши в панських лабетах, ці люди гублять найменше почуття реальної правди життя і горою стоять за те, що вони самі мусять на я більш не на відіти.

Вони ж бо є слуги капіталістичної держави, що живе виключно буржуазним терором. Держава капіталістів набирає їх на службу, на завойовування ринків, але вміє так виховати в різних традиціях, що вони охоче йдуть на смерть во імя неї. Що ж вони є по соціальному становищу?

Наймити, простісенькі наймити, що продали право на свою дочасну смерть капіталістичній державі за жалування, чини, ордени, форму, титул „благородія“ і дешіцка. Плата в цих формах суттєвистонує офіцерству дух покірності і відданості своїм наймачам остильки, що ці наймити в подавляючій більшості є вірними ляндес-кнектами своїх панів, що дуже зручно задраштувалися державою, нацією, культурою, справедливістю, правом і іншими цяп'яками буржуазної фразеології.

І ці сини трудового люду чередують в оборону капіталізму, хоч по суті вони мусили би йти проти нього, бо капіталізм несе війну, безпосередню небезпеку для цих розляп'якованих слуг капіталізму, але бідні затуркані, оголомшені, духовно кастровані люди йдуть таки на смерть!

Навіть інстинкт самоохорони не викликає у їх критичних рефлексій в умі про безглуздя їх професії! От чого досягає буржуазія в оглушенням трудової інтелігенції, частиною якої є, безумовно, офіцерство, ці наймити, в більшості, навіть, сини трудового люду.

Між іншим, реальним прикладом є наше галицько-українське офіцерство, що є синами переважно бідного селянства, але яке ж воно класово темне, яке воно психольогічно пансько-австрійське, яке воно до трудового люду вороже! Буржуазія може пишатись цим своїм утвором, цією категорією професіональних убийців во імя капіталізму, що згубили цілковито поняття реальної правди життя.

Я довше спинився на цьому прикладі, щоб реально вказати найтемнішу групу трудової інтелігенції, котра ще і в цей час геройчно боротьби трудового класу за визволення лишається в рядах оборонців-наймитів капіталізму.

Оглядаючи інші групи трудової інтелігенції, ми можемо встановити степень її несвідомості по степені її розкішеваності, це-б-то по степені її значіння для охорони буржуазного устрою. В цьому напрямі буржуазія виявила дивний хист, виробляючи номенклатуру своїх слуг, табель про ранги класової несвідомості. Всякому очевидно, що фізичне робітництво, надто сільський темний пролетаріят, виявляє значно більше свідомості, ніж цей справді духовний пролетаріят трудової інтелігенції.

* * *

Друга група інтелігенції, котру ми називамо буржуазною, має основну прікмету ту, що вона дістает заробітню плату, яка перевищує самий широкий інтелігентський екзистенц-мінімум, це-б-то вже має змогу скупчувати капітал, щадити його і здобувати через його ріжними способами частину надзвартисти. Вона вже дістает за свої здібності ренту.

Управитель маєтку дістает від поміщика, як його наймит, добре утримання і поверх того приплату за здібності.

Ця приплата виростає часто в поважну суму. Напр., головний управлятель маєтками Терещенка на Україні одержував річно 40.000 карб. (ще до війни). Прожити в Київі можна було тоді (навіть роскішно) буржуазно) за 15.000 карб.

Отже „чистого“ він міг лишати що-року 25.000 карб., які представляють ні що інше, як „ренту здібностей“, котра вказує, що він ніб и-то орудує реальним капіталом (капіталізуючи з 5%) в 500.000 карбованців! Ясно, що ці 25.000 карб. є частиною надзвартисти з праці всіх тих людей, які працювали на Терещенка, але цю надзвартисть головний управлятель отримував по середньо (через капіталіста), що є лише певним способом відносин до знарядь продукції, я б назвав його способом інтелектуальної співласності.

Коли б же цей управлятель за якихсь 10 років зібрав (разом з на-городами — extra) прим., 300.000 карб. і купив собі маєток чи фабрику, то він би витискував надзвартисть безпосередньо, вже як самостійний власник знаряддів продукції.

Цей шар інтелігенції, що одержує надбавку над прожиточним мінімумом, як соціально, так і культурно-психологично, представляє чисту буржуазію, що проходить стадію високооплачуваного наймитства, лише як період передвступу в буржуазний ряд. Інтереси цієї групи, безумовно, протилежні інтересам трудових мас, а тому консеквенції тут ясні: хто дістает ренту, той приймає участь в пограбуванні чужої праці.

Буржуазна інтелігенція ніколи не страйкує, а навпаки — душить всі страйки трудящих.

Щоб ця інтелігенція була обектом соціалістичної турботи, про це не може бути мови. І хто говорить про інтелігенцію, той повинен твідомо знати, про яку інтелігенцію говорить? Коли за прикмети інтелігенції вважати певну ступень інтелектуального розвитку, то їй най-єрашою інтелігенцією є . . . буржуазія. Але нам цікаво знати, що таке є трудова інтелігенція особливо і які є інші види інтелігенції.

Отже шар буржуазної інтелігенції опреділяється знов-таки по її соціально-економічному становищу, нам важко знати, з чого вона живе, і ми знаємо, що з „ренти здібности і знання“. Цей шар складається переважно з техників усякого фаху, юристів, духовенства, науки то-що. Вона служить капіталізмові безпосередньо в підприємствах або посередньо — на службі держави. Вона розвиває науку, техніку, адміністрацію, право капіталістичного устрою і за це одержує платню, відповідно здібностям і фаховий досягненнями. Особливо цікава тут група адвокатська, яка є боєвим авангардом буржуазії, що безпосередньо обирає інститут власності і керує звязаними з ним відносинами. „Право“ — це боєвий прапор усіх юристів, але право буржуазне. Група духовенства — це важка артилерія капіталізму, бо орудує богом і релігійною суп'єктією спеціально для гниблених протесту і бунту, для залякування темних мас грізними надприродними силами.

Як трудова, так і буржуазна інтелігенція багато має градацій за інтересованості надзвартістю в різних її суспільних формах, і тому привести якусь соціальну межу між ними тяжко. Межа ця установлюється на основі культурно-психологічного самоозначення: часто представники буржуазного типу переходят на службу трудовим масам в боротьбі за їх визволення, стають соціалістами, і навпаки — типові представники трудової інтелігенції через свою несвідомість широ служать капіталізму, це-б-то скріплюють свою неволю.

З обох шарів інтелігенції можна виділити одну групу, що має спільну прикмету, а власне: вона не приймає безпосередньої участі в господарському процесі, а стоїть по-за господарством людським, це власне група мистецтва, науки і релігії. Служення обективній науці, переживання релігійне, творча мистецька емоція — це не має в собі господарського елементу і задоволяє ту таємну, але могутчу, потребу людського духа в переживаннях спеціального характеру.

В Росії і на Україні часто думають, що оця група власне і є інтелігенція. Навіть витворився погляд, що найбільш почесна роль людини — це роля артиста і письменника і що тут ніякої „економіки“ нема: це-б-то в першу чергу служення істині, красі, науці для всіх людей.

Але характеристично тут одне, що люди не знають, куди зачислити письменника, який, прим., заробляє 100.000 карб. на рік або зразу дістаетя за „збірник творів“ міліон; куди зачислити співця, що „за виступ“ дістаетя одну-два-п'ять тисяч карб. (беру цифру з довоєнного часу).

Очевидно, що тут ми маємо діло з характерним з'явницем природної монополії. Це не та монополія, яку встановлюють пани життя і охороняють „законами“ чи іншими засобами соціального характеру. Тут просто людина має те, чого не мають інші люди: талант. Бас Шалапіна — його монополія, хлест Горького, Винниченка — це все монополії. Ціни за свої „виступи“, „твори“ то-що вони назначають по згоді, тут немає ніякого критерія, регулятора, хоч і є навіть „конкуренція талантів“, але принципово самий найменший талант устанавлює ціну самовольно, сам, або також самовольно „споживач“ інших „виступів“, „творів“. Коли в господарсько-економічних відносинах ми бачимо монополію, то чуємо себе безсилими проти неї. Знаємо навіть, що вона — штучний продукт організації, але нічого не можемо вдійти індивідуально. І тоді ми організуємося, щоб шляхом самопомочі, утворивши організацію для задоволення тих потреб, які обслугує монополіст, визволитися од фатальної сили монополії. Ми бачимо, як капіталізм намагається досягти монополії в продукції, поділі. Для цього він творить картелі, спіндики, трести, зосереджує всю сировину в одних руках, в розпорядженні одного центру. Сила його величезна при монопольному пануванні в якійсь області. І ці монополії — з'явича історичного порядку, тимчасові, але яка ж сила монополії природної! Один лише порятунок є тут — що природна монополія диктаторствує над тим, що не є першою потрібою. Її предмет — роскош, вища радість, без якої люди могли б в крайнім разі обйтися і багато людей обходиться.

От через що, коли Бальмонт бере 10 або 25 карбованців за рядок вірша, то тут нема якогось закону, окрім закона монополії на талант.

Буржуазія платить величезні ціни за „насолоду“ в театрі, цирку, за предмети мистецтва або спорту. В Ліндоні „чемпіон борн“ одержав торік 5 міліонів франків, співака якийсь підрядився в Америку на сезон за 1 міліон доларів . . . Таких і подібних фактів багато . . . вони показують, що, хто платить такі гроші, той їх не заробив своїми руками, а хто бере такі ціни, той також знає, що вони не зароблені. Це „рента таланту“. господарство на своєму монопольному „знарядді продукції“.

І коли ці „творці“ цим способом експльоатують смак буржуазії до „краси“, то вони посередино (через буржуазію) приймають участь в суспільному розподілі надвартості. Особливо інтелігенція гарячкує біля вишукування в собі „чогось оригінального“, якогось таланця, щоб щось „співати“ або „грати на сцені“, або гуркотіти на роялі чи мазати фарбами. Тисячі і тисячі цього люду п'ється в школі, академії, консерваторії з жадобою задоволити спрагу шукання чогось, що би потім „показувати“, співати, віршувати, писати, малювати, щоб здивувати, оперіщити уяву буржуза, захотити до, купівлі. Оця гарячка есть шукання ренти, плати за монополію!

І оцінка таланту хіба є яка інакша, як плата „за удовольствіс“ од його, як рекордна ціна, яку платить буржуй? Чи хоч один худож-

ник-маляр робив виставу образів в селі? Чи туди їздять концертувати на роялі? Чи там добиваються бенефісу? Чи туди їздив Шалайшин чи який інший монополіст? Ні, там нема чим платити, там не цікаво співати, не цікаво слухати хвалу, бо там хвала можлива тільки в формі „естетичного захоплення“, а це не промовляє творцеві до серця... Монополісти на таланти свідомо реалізують свої „монопольні права“ тільки в буржуазному суспільстві, де є багато назиданої надзвартоності і с чим платити.

Вся група рантъєрів-монополістів працює для буржуазії, а чим може платити буржуазія? Лише надзвартою... Через те так божевільно-мало соціялістів в цій групі рантъєрів, так само як і в буржуазії. Я не чув, щоб якісь великі артисти, поети, мальари, співаки, музиканти були соціялістами. Іноді трапляються, але світовий пантеон мистецтв і науки страшенно бідний на соціялістів. Він має „друзей чоловічества“, але не має дружів трудового люду, який на їх працює і своєю страшною працею оплачує їхні міліонні гонорари.

Цю групу треба, безумовно, зачислити до буржуазії. Що це буде правильно, покаже велика революція: хто з їх служить революції трудового люду? Одиниці, лише одиниці..., а „творча маса“ служить буржуазії і тепер по-вовому вис за зруйнованим кодлом капіталізму, доходить до розпукі (Л. Андреєв, А. Купрін, Мережковський і ін.).

На боці революції в Росії вказують Горького, на Україні — Винниченка, а де ж останні великі, прославлені? Їх нема в справжній революції. Вони або з чорною сотнею, або в кращому разі тупцюються біля тієї многословної революції, котра мусить бути і „революцією“ і... зберегти капіталістичний устрій. О, перед революцією вони з охотою готові були помахати паніянином томагавком, а як вона прийшла... прищутились, як бідні цуцики, до ніг хазяїна свого — буржуазії або її прихвостнів, і тихо скиглять за „порядком“.

Одечій сорт артистично-мистецько-науково-літературної інтелігенції на Україні нахабно дзявкотить про якесь своє право „представляти“ народ, „вести“ його, „учити“ і т. д., провокувати на революцію, а коли революція прийшла, то вони скочили під крило буржуазії, полізли в монархізм. Аж виуть з болю, бажаючи служити буржуазії, захиstitи капітал від революції, нахапати більше ренти за талант.

*

*

Загалом про інтелігенцію можна сказати, що вона перш над усе не представляє чогось цілого: в суспільному розумінні вона не є класом, вона представляє інтелектуальну частину інших класів трудового і нетрудового.

Трудова інтелігенція загалом має меншу класову свідомість, ніж пролетаріат. Із повним иоки-що правом можна назвати не свідо-мою частиною пролетаріату. І тільки перемога пролетарської революції дасть могутній імпульс для розвитку свідомості у цієї важкої групи трудового люду. Тоді ця група понесе свої знання, хист, тугу

за шуканням істини на службу всьому своєму, а не ворожому класові. Од цього виграє і сама пролетарсько-трудова культура і сила.

Для збудування соціалістичної держави також потрібна інтелігенція, як вона була потрібна і для буржуазної. Розвиток громадського господарства потрібне участі і праці великих синтетичних розумів, великих талантів.

Соціалістичне суспільство мусить зрозуміти велику культурно-творчу роля талантів і тому буде їх дбайливо плекати, доглядати, піклуватися за їх, даючи відповідну компензату за природні монополії.

Буржуазна інтелігенція при зруйнуванні капіталізму згубить ґрунт під ногами і мусітиме піти на службу соціалістичному суспільству. Другого виходу, як буржуазії, так і їй, нема: вона мусить перетворитись в трудову масу і включитись в царство праці.

Трудова інтелігенція безпосередньо заінтересована в розбитті капіталізму, і тому ідеологія революційного соціалізму включає її в комплекс трудових мас.

Пролетаріят, трудове селянство і трудова інтелігенція — ось та трудова більшість, яка мусить взяти і візьме на свої плечі вагу великого обов'язку — утворити чисто трудове суспільство, це-б-то соціалістичну державу. Тільки така більшість зможе перемогти силу капіталізму, а сам пролетаріят не зможе цього досягти, бо він справді є авангардом революції, армією її є трудове селянство, а офіцерством природно може бути інтелігенція, як в авангарді, так і в армії.

В житті власне це її бачимо: вождями революції є соціалісти чи інтелігенція.

Через те задачею соц. партії може бути лише організація працильної боєздатної армії соціалізму. Таку армію тепер творить трудова інтелігенція, вносячи розум і хист в діло. Пролетарі і селянне також свідомо працюють в революції, але розробка стратегії, сформулювання стремлінь трудового люду в ясні поняття, — це діло інтелігенційної частини. Коли пролетаріят і селянство стануть на вершину інтелектуальної культури, тоді її саме поняття інтелігенції відпаде, бо увесь народ стане інтелігенцією. Тоді слова народ і інтелігенція — будуть синонімом, але це вже станеться після довгої еволюції самого соціалістичного суспільства.

Говорити тепер про трудову інтелігенцію для соціаліста значить одно — творити з несвідомих трудових мас. свідомі. це-б-то інтелігенцію. Свідомі соціалістичні люди — це є наша інтелігенція, розвиток якої до найвищих верховин інтелектуальної сили мусить бути найбільшим бажанням соціаліста.

Вербування соціалістичної інтелігенції з дотеперішньої несвідомої (несоціалістичної) є одною з задач соціалістів-революціонерів, які знають, що як пролетарі, так селянне і інтелігенти, лише тоді стають соціалістами, коли їх освідомити.

Трудова інтелігенція по своєму соціальному становищу кровно заінтересована в перемозі соціалізму, отже однотовхувати її, зачисляючи авансом в буржуазію, було б просто недоцільно, шкідливо для соціалізму.

VI. Проблема соціалізації.

I. Загальні поняття.

Соціалізація господарства є головною ідеєю соціалізму. Вона означає таку організацію суспільного господарства, при котрій теперішній поділ учасників продукції зникає: поняття хазяїн і робітник зливаються в одно і то в масштабі цілого суспільства. Це по суті ідея трудового господарства, в котрому й тепер є таке відношення праці, в якому нема окремого хазяїна і окремого робітника, а є лише трудовий господар. Розуміється, теперішнє індивідуальне трудове господарство лише тим і нагадує соціалістичне, що воно є молекулою соціалістичного устрою. Воно є тепер родина на самперед, а родина має в собі два заłożення — більогічне і соціально-господарське. Коли ми візьмемо її, як більогічну одиницю, то хоч вона і вдовольна нашій трудовій вимозі, але соціалістичною вона стане лише тоді, коли господарсько-соціально переступити свої межі і організаційно з'ясуватися в більш-менш широкий союз з іншими родинами-господарствами. І цей поширенний зв'язок вже буде з'явіщем чисто соціального, а не більогічного порядку, і родина буде частиною соціалістичної системи, а не самостійною господарською групою. Соціалістична система — це обєднання людей біля знаряддів продукції, спільна праця, спільне господарство, ведене по одному спільному планові.

Коли ми візьмемо теперішню фабрику, то бачимо, що вона обєднує багато чи мало трудових одиниць біля знаряддя продукції (машин, інструментів, сирових продуктів то-що). Ці люди звязані певною формою організації праці — фабрикою — і не можуть розійтися на всі боки без того, щоб праця не спинилася. Очевидно, певні індивідуальні одиниці можуть одійти, але їх негайно заступають інші робочі одиниці, і організована праця продовжується. Що більша фабрика, що більше в ній знарядь, то складніша в ній праця, а ця складність виявляється в діференціації механічних процесів, це-б-то в техничному поділі праці, котрий є необхідною умовою більшої видатності (продукційності) праці в певну одиницю часу.

З погляду організації праці, теперішня фабрика представляє певну єдність, певний робочий механізм, котрий матеріально виявляється хоч би в образі машини: машина є самоцілою єдністю при всій хоч би як далекій ріжноманітності її частин і їх окремих механічних функцій. Але, з погляду суспільного, фабрика представляє два різко-протилежних соціальних світи: природний власник фабрики (індивідуальний чи колективний), власник мертвих знаряддів продукції — з одного боку, і власник живої робочої сили, власник праці — з другого. Власник-капіталіст і робітник. Кажучи інакше — власність на знаряддя продукції відділена від праці. Власник знаряддів всіх вироблені продукти, це-б-то всю вкладену в їх суспільну вартість праці, забирає собі, а витворцям продуктів віддає не всю цю вартість, а тільки необхідну для їх фізіологічного існування заробітну плату, залишаючи собі додаткову вартість, котра потім суспільно поділяється між різними суспільними елементами (фабрикантом, банкіром,

купець, держава і т. д.). Очевидно, що інтереси капіталіста в тім, щоб ця надвартість була більша, щоб прибуток його більшав абсолютно і більшав відносно, це-б-то, щоб робітник працював довше і заробітку брав менше. Інтереси робітника протилежні: робити коротше, заробляти більше.

Ця протилежність інтересів виникає через неоднаковість природи доходу. Капіталіст не приймає участі в роботі (акціонер часто не знає, хто робить, хто завідує роботою), а між тим одержує частину вартості (надвартість). Чому? Тільки через те, що він володіє знаряддями продукції. Значить, його дохід — з права власності, а робітник одержує частину виробленої ним вартості (заробітну плату) — значить, його дохід з своєї праці. Дохід капіталіста — нетрудовий, дохід робітника — трудовий.

Очевидно, щоб здобути дохід, капіталіст мусить користуватись найманою, це-б-то чужою, працею, через те надвартість може існувати лише в капіталістичних підприємствах, що користуються найманою працею.

Головна мета капіталіста — одержати як мога більш надвартості (абсолютно) і як мога більший процент надвартості (відносно) на вкладені ним капіталі (в землю, в знаряддя, в заробітну плату). Цілком інакший інтерес робітника: збільшити заробітну плату, зменшити робочий час. В цьому протилежність інтересів, глибока соціальна прірва між капіталістами і робітниками. Ніяк інакше цю прірву засипати не можна, як лише обєднанням знаряддів праці з самою працею, усуненням приватного власника від землі і знаряддів, а натомість уstanовлення спільноти трудової власності на їх. Це і є проблема соціалізації капіталістичних господарств, це-б-то обернення їх з капіталістичних в суспільно-трудові. Фабрика не дозволяє інакше усунути приватного власника, як з тим, що власність на неї мусить лішипитися вже колективною, як організація праці на їй і далі мусить бути також колективною, і що добутки з праці мусять розпреділятися між усіма по якому-сь справедливому модусові. Коли взяти всю індустрію, всі фабрики, залізниці, шахти, заводи то-що, то соціалізація їх мусить відбутись по одному типові і звестись до скасування приватної власності, як приватно-індивідуальної, так і приватно-гуртової. Що-до останньої форми, то це також зрозуміло, бо передача, приміром, фабрик у власність робочих колективів була б фактично зовсім не соціалізацією, а лише колективизацією приватної власності: замість приватних акціонерно-капіталістичних підприємств були б приватні наслі трудові спілки. Соціалізація індустрії значить -- скасування приватності власності, це-б-то усунення кількох власників (хоч би й колективних) і встановлення натомість лише одного власника — суспільство, організоване в певну державно-суверенну одиницю. Ідеальним единим власником є суспільство всього світу, інтернаціональ людськості. Але поки інтернаціоналу людськості нема, доти соціалізація мислиться в окремих державно-суверенних одиницях, після соціалізації которых настуਪить загально-світова соціалізація. Поки що соціалізація предполагає державне суспільство і його трактує, як единого власника. Таким чином, соціалізація, як реальна програма, с соціалізацією знаряддів продукції в кожній державі окремо,

і поки держави будуть національними (це натуральна класифікація людськості), доти соціалізацію можна і треба мислити в національно-державних межах. В більшості ці національно-державні межі предполагають різний економично-господарські типи: хліборобський, лісовий, гірничий, а частіше змішаність цих типів господарства і поділ їх на обробляючий і добуваючий, а по формі — капіталістичний і трудовий.

Коли ми вище говорили про соціалізацію індустрії, то мали на увазі капіталістичну індустрію, а нічого не говорили про трудову. Також ми брали індустрію, це-б-то обробку продуктів, а не брали господарства добування продуктів, яким в першу чергу є сільське господарство, як капіталістичне, так і трудове.

Ми знаємо, що обробляюче господарство має вже готовий сировий продукт: або витворений природою в своєму стихійному рухові раніш (викопні скупчення — сіль, нафта, вугіль, всякі руди) або витворювані силою органічного росту без участі людської допомогової праці (сільсько-господарські обекти, в тім числі худоба й ліс), але такі, що в обробку поступають потім переважно в виді матеріалів, а не живих організмів. Добуваюче господарство в тій частині, що має діло з живими організмами — хліборобство, лісодобувство, скотарство — одріжнається від обробляючого господарства настільки спільно, що анальгій тут майже не можливі, в усякому разі — вони дуже штучні й умовні.

От коли ми беремо капіталістичне індустріальне господарство, то стверджуємо, що воно мусить зберегти трудову спільність учасників і після соціалізації і що власне соціалізація тут можлива при умові, коли всі робітники не розійдуться на всі боки, що трудовий процес тут можливий тільки при збереженні організаційної форми праці — колективу. Ми вимагаємо тільки усунення приватного власника знаряддів, а організацію праці мислим і далі, як колективну на кожному підприємстві, і власність мислим, як колективну — всього суспільства. Праця як до тепер велась по одному шляху власника-капіталіста, так далі буде вестися по одному шляху нового власника — суспільства. Єдність шляху, єдність господарської волі є тут передумовою соціалізації: де не буде одного власника — суспільства, а хоч би й були колективи-власники меншого обему (трудові спілки), там вже не буде соціалізації, а лише приватна колективізація власності. Отже соціалізація власності в індустрії предполагає вже існування організацію праці, більшу або меншу колективність її в кожному господарському підприємстві і нову колективність її з народньо-господарського погляду, з загально-суспільного погляду, що установлюється єдиним власником-суспільством. Технічно вся господарська праця буде поділена на окремі господарські підприємства, але все господарство буде єдиним, бо матиме одного власника, одну волю, один шлях.

Чи колективізація праці є вже готовою передумовою і в сільському господарстві, чи й там після усунення приватних власників праця залишиться колективною по підприємствах? Ні, не тільки не залишиться, а її там просто нема. Усуньте поміщиків, і ви там можете зразу завести, поділивши землю, не одно, а десятки, сотні чи тисячі

менших підприємств, все-таки господарство вестиметься в цих окремих підприємствах, тоді як на цукроварному заводі ви цього не можете зробити, бо не можна один завод розпорощити на десятки, сотні, тисячі менших підприємств. Ділити цукроварню, як землю, не можна, бо це значить — просто знищити її! Отже природа індустриального господарства (велико-виробницького) цілком одріжняється від природи капіталістичного сільського господарства: в одному праця є колективізмом, а в другому — переважно простим співробітництвом. Коли проблему соціалізації там рішається просто усуненням приватної власності на знаряддя продукції, то в другому — соціалізацію доводиться мислити не лише в напрямі усунення приватної власності, а й в напрямі нової організації праці.

Ми вже знаємо, чому це так. Раніше я пробував довести в загальніх рисах, що земля не є „знаряддя продукції“ в умовному розумінні сучасної політичної економії. Знаряддя продукції є твором людським, при їх допомозі людина обробляє матеріали, а не виробляє, не творить їх. Знаряддя продукції прикладаються людиною до матеріалу, котрий пристосовується обробкою до потрібного для споживання виду, тоді як земля ні до чого не прикладається, земля нічого не обробляє, а навпаки: до землі прикладаються знаряддя продукції, що є передаточним механізмом живої людської енергії, праці, які не пристосовують землю, як матеріал в індустрії, до потрібного для споживання вигляду, а лише використовують субстанцію землі в виді вирослих з неї живих організмів, котрі не обробляються землею, а витворюються її творчою силовою і лише потім в мертвому стані, в стані матеріалів, поступають в обробку.

Земля — не знаряддя продукції, а природа. Соціалізації щідляєте не природа, а тільки знаряддя продукції, при котрих тільки її можлива соціалістична організація праці. Соціалізація є проблемою організації праці, а не тільки проблемою власності.

Через те, коли ми говоримо про соціалізацію індустриального господарства, то це значить що іншого, ніж соціалізація сільського господарства: в індустрії праця вже організована капіталом на колективних основах, продукція тут вже ведеться великими колективами людей при знаряддях, що вимагають цієї колективності, без якої просто вона не мислима. Соціалізація капіталістичної індустрії значить — усунути поділ учасників на хазяїна і робітників, усунути поділ доходу на необхідну і додаткову вартість, перетворити дохід в одну категорію трудового доходу, усунути приватну власність на знаряддя, а установити суспіальну власність, це-б-то, кажучи коротко — перетворити капіталістичне господарство в трудове.

В сільському господарстві, як добуваючому, ми не бачимо (як в трудовому, так і в капіталістичному) тієї необхідної колективізації праці, яка є в індустрії, в обробляючому господарстві. Тут є дрібне індивідуально-родинне, без поділу праці, господарство, переважно вже трудове. Капіталістичне сільське господарство є капіталістичним лише через використовування власності і найманої чужої праці. але воно не є по суті великим виробництвом. Риси великого

господарства воно носить лише в процесі обробки продуктів, а не витворенні їх, це-б-то лише там, де вже кінчається сільське господарство, а починається індустрія.

Тут після скасування приватної власності на землю господарство може вестися дрібно-індивідуальне, праця ще не організована колективно. Власне тут і є питання соціалізації праці, а не лише власності на землю.

Через те все і ще багато іншого, про що я говоритиму далі, проблема соціалізації в індустрії і в сільському господарстві рішаться на основі ріжких даних і вимагає спеціального розгляду і досліду. Ми побачимо далі, яку плутанину натворили соціалістичні партії з питанням „соціалізації землі“, як вони безпомічно загналися в туний кут, з якого нема виходу без перегляду основних предпосилок.

Особливо, коли ми торкнемося цієї проблеми в постановці російських партій, марксистів і соц.-революціонерів, погляди яких механічно усвоювали наші партії і разом з ними заганялися в туний кут.

Отже зумінімось на загальний ідеольгії цих двох груп що-до питання про соціалізацію землі.

2. „Соціалізація землі“ і російська соціалістична ідеольгія ІІ.

Основні потреби людські — харчування, одяг, житло — задоволяються господарством біля землі, в звязку з землею. Помимо землі людина жити не може, а тому мати землю є абсолютною необхідністю. Отже суспільство, як таке, мусить орудувати землею в інтересах всіх громадян. Право кожної людини на землю є природне, а тому суспільство, що позбавляє велику частину громадян цього права, робить насильство. Власне, капіталізм є системою, що живе, завдяки цільному позбавленню частини громадянства права на землю.

Капіталізм власне живе через те, що він монопольно розпоряжується землею. Щоб капіталіст мав змогу одержувати надзвартість, він мусить мати на ринку праці вільні робочі руки. І він їх має. З безземельних рекрутуються пролетарська армія, що дістає підкріплення з резерву, а „робочий резерв“ — це регулятор заробітної платні: коли резерв зменшується, приток свіжих робочих рук спиняється, тоді заробітна плата підвищується, і навпаки.

Утворювання трудового резерву можливе лише при умові монополії власників на землю. Так в дійсності і є: коли б у нас монополію на землю скасувати, то всі робочі руки знайшли б собі при землі роботу, і промисловий капітал мусів би пережити цілковиту катастрофу (як би робітників з-за кордону не пущено).

Резервна армія праці — це наслідок монопольного захвату землі і причина розвитку капіталізму, основний фактор пониження заробітної платні і збільшення для панів надзвартості. Це ясно, і ніяка софістика вілзискувачів або сліпців не може затуманити цієї ясності. Знищення резервної армії праці і удар по капіталізму — це стало метою соціалістів-революціонерів, через що вони висунули

льозунг соціалізації землі, без огляду на все: мусить бути негайно зреалізоване право людини на землю! Лъозунг соціалізації землі остільки суперечить капіталістичній дійсності, що зреалізування його значило б соціальну революцію.

Але не так поглянули на це марксисти! Навіть тепер, весною 1918. року, можна було читати в „Робітничій Газеті“ статтю під назвою: „Соціалізація землі чи контр-революція?“ з наміром довести, що соціалізація землі є контр-революційний лъозунг... Чому?

В питанні про соціалізацію землі обидві соціалістичні школи розійшлися так далеко, що якось тяжко уявити потрібний синтез. На цьому питанні виявилась вся глибина прірви, яка справді є між двома світоглядами. Тому мусимо спинитися на цьому питанні докладніше.

Марксисти вчать:

Людськість в господарстві йде з силою необхідності через капіталістичну фазу. Знаряддя продукції належать приватним власникам. Земля також є знаряддям продукції і тому підлягає всім законам капіталістичного суспільства, як знаряддя, це-б-то в першу чергу вона є приватна власність. Капітал концентрується, земля — також. Селянство через концентрацію земельної власності пролетарізуються. Це збільшує число і силу пролетаріату, загострює класові суперечності, приближує час конфлікту з капіталізмом, це-б-то соціальну революцію і, натурально — соціалізм.

Пролетарізація селянства є необхідний історичний процес. І тому бажаний. Всякі заходи, що затримують пролетаріацію, — задніцтво. „Соціалізація землі“ є контр-революційний лъозунг, бо він затримує пролетаріацію, несе з собою дрібне виробництво, руйнує зразкове культурне (велике!) господарство, закріплює „общину“, котра є негативним зразком дрібного виробництва, зразком консервативності, технічної одсталості. Всяка соціалізація землі в межах капіталістичного ладу є утопія, селянська „община“ з дрібним виробництвом — дрібно-буржуазна мрія. Вони (марксисти), всувереч соціалістам-революціонерам, висувають націоналізацію (удержавлення землі) або муніципалізацію. Соціалісти-революціонери є партія дрібного селянства, дрібної буржуазії, що хоче зберегти його пануючу роль з дрібним виробництвом. Це — дрібно-буржуазний світогляд, дрібно-буржуазний соціалізм, що опирається на одсталість. Це партія соціалістів-реакціонерів!*) Укрїнські марксисти також повторювали це слідом за московськими.

Всякі розмови і писання російських марксистів були варіаціями наведеного вище ряду тверджень, сварка почалася від початку 80 рр. і ведеться й досі. Марксисти вказували, що капіталізм йде в Росію, що община впадає і незабаром впаде під ударом історичної діалектики ка-

*) Особливо уперто кричав батько російського марксизму Шлеханов, що соціалісти-революціонери є соціалісти-реакціонери. Це, мабуть, була відповідь Бакуніну, котрий називав соціаль-демократію реакційною партією. Бакунін, що поклав великі заслуги біля обґрунтования революційного соціалізму, був непримиримим ворогом марксизму. В національний спрів, в питанні про роль общини, Бакунін стоять безмірно вище всіх марксистів, і його передбачування що-до революційної будучності Росії до певної міри спрвджаються, в усікому разі більше, ніж штучні схеми російських марксистів-доктринерів.

штаталізму, що ніякого „особливого шляху“ Росія не має. І коли зрист капіталізму був очевидним фактом, коли община справді надала, розкладалась, то марксисти світкували перемогу, вказуючи, що коли справді виступається їхній погляд на еволюцію „общини“, то, значить, вся ідеяльна марксизму є правильна.

Постійний занепад общини був фактом, капіталізм ішов, як слон в молодняку, і трощив, але це ж крихти не було доказом правильності марксистських догм, позаяк марксизм взагалі є концепцією індустріального соціалізму, його критерії не до прикладу в аг'арному суспільстві. Навіть занепад общини не є на туралльно-необхідний процес, а штучний, викликаний і словодований насильством, позаяк капіталізм є системою насильства, чого марксисти не відкидають.*)

Соціалісти-революціонери в справі соціалізації землі вчать:

З погляду добра конкретної особи і всього трудового люду, треба вести боротьбу за його визволення, не ждучи, поки капіталізм перетвориться в соціалізм. А позаяк такого перетворення ніколи не буде, бо капіталізм з протилежністю соціалізму, то тим більше треба вести цю боротьбу. Ждати соціалізму від капіталізму і спеціально для цього „йти на пролетаріацію“ було б абсурдом, котрий жінчим не може прислужитися добру трудящих мас, та й взагалі ця теорія — „чим гірше, тим лішче“ — глибоко ворожа трудовому людові і симпатична може бути лише капіталістам.

Соціалісти-революціонери мають один критерій громадської поведінки і боротьби — добро конкретного трудового люду, а не будучого абстракта. А тому, що близьче до соціалізму, то краще; за соціалізм треба боротись негайно! Що більше елементів соціалізму можна ввести в життя тепер, то краще. Отже треба тепер же боротись за соціалізацію землі, бо це відновідає інтересам трудових мас і ідеалові соціалізму.

Байдуже, що це суперечить теорії пролетаріації селянства, бо соціалізм є ідеалом зосвім не пролетаріації, а навпаки: соціалізм має свою метою іменно соціальне знищення пролетаріату шляхом знищення капіталізму. Капіталісти і пролетаріят є льогічними категоріями капіталізму, і власне вони обидва мусять бути знищені, щоб натомість прийшло трудове суспільство, котре ми розуміємо, як

*) Причин для розклаву общини було де-кілько. Головну роль грала соціальна політика царизму, котрий не мав інтересу в збереженні общини чи взагалі селянського добропуту: селянство було джерелом прибутків для держави, яко платник посередніх і безпосередніх податків. При виділі селянських наділів з панських маєтків селянам було одедено гірші землі. Община для уряду була зручною формою для фіскально-фінансової політики: круговою порукою селянне відповідали за кожного окремого члена, що був неспособний платити за себе податки, і цим підривалось в громаді добровільне почуття справедливості. „Община“ з добровільної організації оберталась „круговою порукою“ в примусову спілку, це-б-то община губила свій основний дух — спільність і признання рівного права на землю. Але найбільшою силою, що руйнувала общину, був капіталізм. Капіталізм обертав землю на ринку, а община земля не входила в торговий оборот, через те общинники не могли здобувати кредиту під землю і використовувати її, як всяке майно: продавати, заставляти то-що. Коли взяти власника і общинника, то при всіх інших рівних умовах, власник мав перевагу, користуючись торгово-земельним оборотом: продажою, заставлянням землі

соціалістичне. Ось через що трудове господарство теперішнього суспільства, що не має іншого звязку з капіталізмом, як лише що воно є жертвою його гніту, не повинно бути знищено, а навпаки — воно є реальною базою для організації нового, соціалістичного суспільства. Трудове господарство не є сльогичною катер'єрою капіталізму — це треба твердо усвоїти, щоб не доходити до марксистського нерозуміння в справі общини.

Община є певною правовою формою відносин до землі, формою приложения праці до землі, власне — трудовим відношенням, в основі якого лежить право людини на землю і то — рівне право. Тут трудовий принцип виявився в формі високого, соціалістичного типу, хоч степень розвитку цієї форми ще не велика і задача суспільства є розвивати її. Община не є соціалізмом, як зародок є людиною, але община є ембріоном соціалізму, всупереч голословним твердженням марксистів, що вона лише рудимент доісторичного примітивного комунізму.

В боротьбі за народні конкретні інтереси община є суспільною базою, на якій можна організувати цю боротьбу. Це не вгадування, пророкування про соціалізм, який поки що є абстракцією, а це реально — живий зародок соціалізму, це само життя. Коли подбати, укріпити общину, то цим заложиться ґрунт для соціалізму без накликання ніби-то „необхідної“ пролетарізації; з цього зародку виросте соціалізм, як велике дерево з малого зернятка, шляхом боротьби і еволюції аж до того часу, коли соціальна революція змете капіталізм.

Власне не виростати з капіталізму мусить соціалізм, а випрати капіталізм з життя революційною боротьбою. Марксистська догма про „капіталізм, що має породити соціалізм“ мимоволі насовує думку, що коли швидчий прихід соціалізму залежить од швидчого розвитку капіталізму, то всякий соціаліст повинен власне сприяти, допомагати розвиткові капіталізму! Тої, виходить, зовсім не треба боротись з капіталізмом, а всіма силами підтримувати його, значить, соціаліст повинен, замість організації боротьби, отримати шинок і набувати капітал! До такого абсурду веде ота марксистська догма. Ми, соціалісти-революціонери, допомагати капіталізмові не будемо, а навпаки: будемо його

то-що. Селянське суспільство з цього боку було в дуже невигідному становищі «упроти власницького світу», котрий часто обертає землю, щоб одержати приріст приночної ціни, оту суспільну ренту, що власникам постійно привносить величезні суми нетрудового доходу. Власники обертали землею, як капіталом, а общинники — ні. В капіталістичному устрої власники мають багато вигід, котрих не мають общинники, і цим самим капіталізм економично бив по общині, котра не була ні перед чиєю охороною. Держава, починаючи від 60-х рр., повела агресивну соціальну політику проти общин, і нарешті, 1906 року Столипін почав бити по ній з усією силою державної організації. Буржуазні писаки кричать, що община сама по собі слаба, погана, бо он, мовляв, вона не відріжне конкуренції з капіталом. Хтось хотів би бачити конкуренцію бідних селян з усією потугою пануючого капіталу, на послугах якого всі сили, на який працювало і селянство. Капіталізм дійсно є жгучий ворог общини і побідник над нею, але не тому, що він є вища господарська доцільність, а тому, що він є насильство.

Про це питання я маю докладно говорити в своїй праці, що лагодиться: „Земельна справа на Україні“.

неборювати всіма сплами во імя добра конкретних страждучих визискуваних мас і вимагаємо в першу чергу підтримки общини, беручи її принципи в основу теорії соціалізації землі. Соціалізація землі — ось босний революційний ідеал, під котрим трудові маси повинні йти в смертельний бій з капіталізмом во імя грядущого царства соціалізму. Потім цього бою мас бути все життя, а фортеці трудових мас — община.

Так говорили революційні соціалісти в Росії.

3. Що таке російська „соціалізація землі“ і критика її.

Коли ми пригадаємо знаменитий поетик Н. Г. Чернишевського до молодіжі — „умрите за общину“, то нам не треба робити великих екскурсій і пошукувань, щоб дійти до коріння російської „соціалізації землі“. Соціалізація землі і урівнюючий принцип, як вони виявилися в програмі російських соціалістів-революціонерів, це є власне проектом модифікації передільної общини в напрямі соціалістичності. Попередники їх, критичні народники, землевольці, революційні народовольці, що основували свій світогляд на компліксі ідей А. І. Герцена, М. А. Бакуніна, Н. Г. Чернишевського, П. Л. Лаврова, Н. К. Міхайловського й інших створців народництва, просто боролись за общину, як основу народньої самобутності, а соціалісти-революціонери, що виробляли свою програму через 20 років після того, як розпочалась ідеологічна боротьба народників з марксистами, багато де-чого вияснили, критично обробили, а головне — вони вже бачили перед собою факт російського капіталізму, що велетенськими кроками йшов вперед і трохи в общину. Це було очевидним — зріст капіталізму, руйнуючий вільні його на общину і все-таки велика відпорна сила общини, що тріщала, але не падала цілком.

Все думання російських соціалістів-революціонерів при проектуванні земельної реформи в напрямі соціалізації виходило від конкретного факту общини, її форм, її урівнюючого принципу, і не дивно, що соц.-революціонери не могли одірвати од неї очей, не могли шукати якоїсь „цілком інакшої“ форми. Скільки вони не порівнювали, скільки не критикували їх марксисти, а все-таки принципи общини не суперечили принципам соціалізму!

Що ж таке російська і українська община (на Степовій Україні, Слобожанщині і Кубані переважно)? Основний її принцип — спільніна, колектив на власність на землю. Власник — ціла російська община, українська громада. Община є юридичною особою публичного землеволодіння і разом з тим публично-адміністративна інституція. Землеволодіння общини є публично-правним, а не приватно-правним інститутом. Община розділює землю для користування по ріжких модусах. Садиби є власністю або не власністю родини, луки переділюються по врожаю що-року, рілля переділюється періодично, ліс переділюється по потребі, вигони і пасовища використовуються спільно, без переділів. Рілля переділюється по ріжких одиницях: або на ревізькі душі, або на наличні душі робочі, або на цдиців (на голову) лише мужчин або ї на жінок. Тут повна воля общини: переділ в залежності од місцевих звичаїв і понять.

Передільний механізм досяг величезної тонкості і дивної зручності, яку виявило трудове селянство під патиском етично-правового принципу — рівності права на землю. Оця етична сила права на землю виллялась в урівнюючий принцип переділів. Ми бачили, як ділиться врожай, ліс, як використовується пастівник, вигін, але й рілля ділиться в залежності від якості ґрунту на три категорії: кращу, середню і гіршу, і кожний господар дістає собі рівну пайку землі з кожного сорту. В деяких випадках якостна кваліфікація землі йде далі трьох категорій, і селянство кожну з їх ділить на кожного господаря, так що кожний господар має свій наділ часто в 3, 5, навіть в 10 місцях. Селянство ці переділи робить в ріжні періоди від 3 до 25 років, а частіше в 10 до 12 років. І от коли земля має ріжні якості, урівняти цілком усіх не можна, то воно пригадало урівнюючу форму не лише в простороні, але і в часі: в межах періоду (корінного переділу) селянство робить часткові переділи або, швидче, переверстки (перекидку) наділів по-між господарями: хто мав гірший наділ — перевходить на кращий, і навпаки. Переверстка синіцю формою якостного урівнювання.

Але общини бувають і непередільні, особливо з того часу, як урядова політика пішла проти общин і було заборонено переділювати. Селянство, де хотіло, там переділювало, а в деяких місцях воно використувало цю заборону і зафіксувало свої наділі, які кому принали з останнього корінного переділу. Переділи відбуваються, але в цілому іншій формі: роздроблення землі, як спадщи и, переважно: батько переділює свій наділ між синами, через що ці наділі вже значно меніші початкового (ревізького), і ви почусте часто вираз: „я маю одну чверть наділу“, це-б-то четверту частину ревізького наділу, котрий шляхом громадських і родинних переділів зменшився до цього розміру.

Такі непередільні общини мають землю у спільному володінні і у всьому подібні до передільних общин, опріч — передільності: земля їхня також не продается, не закладається і підлягає всім законам про общинне володіння.

Таких непередільних общин більшість на Україні, але у нас ще до 1907. р. було багато й передільних.*.) Перед революцією вже всі общини стали непередільними, навіть по закону 1906. року вже й не „общинами“, але цей закон не зруйнував общин, хоч і мав це свою прямою метою. І от власне передільна община стала основою російського проекту „соціалізації“ землі.

Соціалісти-революціонери уявляють її так: вся нетрудова земля конфіскується і передається общинам. Общини переділюють її по трудових нормах і дають тому, хто лише своєю працею обробляє. Коли змінятися обставини (число населення приросте) і виявиться нерівність, то община знову переділює землю по рівних пайках між членами.

Щоб довести урівняння якости землі до найвищого ступня, російські соціалісти-революціонери внесли вимогу відбирання в формі податку на користь держави і общини „діференціальної ренти“, це-б-то

*) Кубанщина вся общинно-передільна й тепер.

тієї ріжниці в доходах, що натурально виникає через ріжні якості землі. Соціалісти-революціонери розуміли, що таке урівняння землі по площі і по якості її в общинах не може бути справедливе у відносинах по-між общинами і більшими територіально-адміністративними одиницями, а тому пропонували принцип урівняння приклади на ширшій просторовій, поширити його на волость, повіт, губернію, область, щоб „урівняння“ по всій Росії.

В брошюрах їх можна прочитати детальні розмови про урівняння шляхом розселення і переселення по-між волостями, повітами, губерніями, областями. Очевидно, справедливість теоретично уґрунтовувалась легко. В цьому власне є корінь російського проекту соціалізації землі. Його тримались і українські соціалісти-революціонери, що не мали і не мають якогось окремого свого виробленого проекту, що основувався б на місцевих українських даних, або вони, може, думали, що українські обставини подібні до російських. Отже ми бачимо, що ця „соціалізація землі“, це модифікація російсько-української передільної общини, доповнена ідеєю кількостного урівняння у всеросійському масштабі і якостного — в формі одбрання „діференціальnoї ренти“ також, очевидно, у всеросійському масштабі.

Однак, українські соціалісти-революціонери з національних мотивів прийняли в свою програму принцип українського земельного фонду, що, очевидно, значило: переведення урівнюючого принципу в межах України.

Російський проект „соціалізації землі“, над котрим працювали В. Чернов, Віхляєв і інші провідники соціалістів-революціонерів, став „релігією“ новітнього народництва. В широких громадських колах розуміли ріжницю між марксистами і соціалістами-революціонерами, власне, за цю соціалізацію: ес-деки були проти неї, а ес-ери за неї; які були глибші ріжниці між цими партіями — було неясно і, врешті, звелось до того, що соц.-рев. єсть партія селянська, а ес-деки — робітничя.

Однак, що ж таке ця „соціалізація землі“, з погляду загально-соціалістичного принципу? Розглянемось трохи в цьому питанні.

Перш над усе кидається ввічі головна ідея цієї „соціалізації“: урівнюючий принцип, по якому земля переділюється. Так, земля переділюється на приватно індивідуальні господарства. Ідея переділу землі є передумовою індивідуального господарства, що вказує на тенденцію, протилежну ідеї об'єднання земельних землевласників в кооперативи і об'єднання робочих сил біля їх, це-б-то ідея поділу праці і її продуктивності (видатності). І які б тонкості передільно-урівнюючого механізму ми не брали — все зводиться до індивідуалізації продукції. Таким чином, висока ідея урівняння в усіх її формах поєднує в собі презумпцію анти-соціалістичності: хто хоче щось урівнювати, мусить установити одиниці, між якими шукається рівність, а коли такими одиницями береться одна робоча сила, чи ревізька душа, чи ідея, то й думається про їх індивідуальні, і земля відповідно цим одиницям переділюється. Переділити землю — це значить іти в напрямі, протилежному соціалізації, яка вимагає не поділу, а об'єднання землі у вищі

одиниці площі і організації праці на ній більшого колективу, ніж „душа“ чи родина.

Вся російська, „соціалізація“ і зводиться до цього розподілу землі по індивідуально-родинних господарствах. Індивідуальне господарство було в общинах споконвіку, є таким і тепер, при чому індивідуальним було і є, як в передільних, так і в непередільних общинах. „Соціалізація“ зберігає ці індивідуальні господарства і навіть підкреслює, закріпляє їх тим, що центр ваги всієї справи бачить в урівнюючо-передільному принципі і, очевидно, вважає його за вираз вищої доцільності і справедливості, бо поширює його за межі общини, на просторінні цілої держави, і ускладняє новими тонкостями, як, наприклад, одирання податками діференціальної ренти.

Ідея рівного користування землею при збереженні індивідуального господарства суперечить ідеї громадського господарства, і через те вона не може бути покладена в основу якогось громадського ідеалу, який припускає громадськість відносин, а не їх індивідуалізацію.

Отже, хто говорить про урівнюючий принцип і бачить його прикладання в рівному розподілі землі, той спирається на ідею індивідуалізації, протилежну цілком ідеї соціалізації, громадськості.

Селянин в теперішній общині, бачучи велику нерівність урожаю сіна на луках, доходить самі до розподілу не площі, а урожаю. Очевидно, вони розуміють вищу справедливість в тім вишадку, коли йде про поділ добра природи, що утворено без участі людської праці. Позаяк земля не то що в цілій державі, а навіть в одній общині, не може бути поділена рівно, то рівний розподіл ніяк не може виявитися в розподілі площі, а лише в розподілі продукту. Коли б ми прийняли цей рівний розподіл продуктів в сільському господарстві, то ми б цим допустили, що робота обов'язково ведеться спільно, бо хліб, на жаль, не може рости, як сіно, без людської праці.

Хто хоче говорити про рівність, той, очевидно мусить прийти до ідеї розподілу продуктів, це-б-то в першу чергу прийти до соціалізації продукції, до спільноти праці, до однинення потреби переделів і урівнюючого принципу російських соціалістів-революціонерів. Отже, громадським ідеалом може бути лише громадська праця, а для цього ділити землі не треба.

Однаке, коли б ми не йшли так далеко, аж до соціалізації, то що значить сама по собі ідея переділу і урівняння? Ясно, що технично вона не до здійснення навіть в межах общини, хоч і як високо. справді, навдивовижу високо розвинувся передільно-урівнючий механізм общини. Коли б ми хотіли урівняти наділ якогось трудового селянина, то мусили б зробити розбивку всеї землі в цілій державі не на три руки чи навіть не на п'ять-десять, а на десятки тисяч якостин і категорій, і тоді б наш селянин дістав трошки черноземлі в Полтавщині, супісіків в Чернігівщині, десь-инде багна, десь шматок тайги, тундри і т. д. Розуміється, це нісенітиця, але логічно до неї мусить іти той, хто вірить в можливість точного урівняння. Урівняння на великий площа неможливе вже через те, що ріжна земля дає ріжні урожаї при однаковій площі і однаковій сумі праці. Десятина черноземлі і де-

селянина легкого супіску не мають нічого рівного в собі, опріч слова „десятина“, отже, коли б дали одному десятину чорноземлі, а другому урівняли б, давши дві десятини супіску, то при рівномежевому врожаї вони б ріжнилися сумою праці, вкладеної в ці наділи; обробка десятини чорноземлі вимагає менше праці, ніж дві десятини супіску.

Урівняння площі, хоч би і з „узглядненням“ якості по-між волостями, повітами, губерніями, вимагало б частки переділів, бо багато б причин працювало, щоб дуже швидко творились великі нерівності (відхід люду в міста, на промисли в ріжних районах, ріжний процент приросту і смертності населення від економічних, культурних, кліматичних і т. д. причин), виникала б потреба знова вирівняти і переділити землю, а що це значило б, коли б, напр., в Катеринославщині хліборобського населення приросло 5 %, на Волині — 15 % (малий відхід на промисли), в Харківщині на 10 %, на Поділлі на 20 %? Ми б переділили і вирівняли, примушуючи мільйони людей переїздити з місця на місце без перестанку, обернувшись населення України з осілого в мандрівно-кочове.

Взагалі, ідея урівнюючого переділу землі є не лише непрактична, нездійснима технічно, але вона насамперед є антигромадсько-індивідуалістична і суперечить соціалізму, як ідея суто-громадський. Як ідея нормативна, вона заключає в собі свою протилежність — нерівність, бо коли ви розділите 1000 десятин однакового чорнозему на 100 рівних наділів, то наділи будуть, безумовно, по площі рівні (по 10 десятин) і, безумовно, нерівні по економічній своїй вартості: досить того, щоб один наділ лежав на південному, а другий на північному схилі, щоб при однаковій праці були не однакові урожай, це-б-то вонюча нерівність.

При всій її нездійсненості, все-таки ця ідея має велике регулятивне значення, через те, безумовно, в земельній реформі нею користуються абсолютно всі партії і весь трудовий люд, що довів її в общинах до великої виразності.

Само селянство тепер має слідити свої відносини до землі, як природне право кожного на рівну шайку природи, в данім разі — землі. Воно переповнене ідеєю рівності і мудрує над передільним механізмом з великою енергією і розумом.

Очевидно, теперішнє селянство, що тисячі років жило з нею, що має слідити її, як вищий етичний принцип (рівність-справедливість!), що довго буде керуватись нею і лише її розуміти. Ідея рівності права на землю двигає селянством і проти поміщиків, що, очевидно, загарбали собі великі „наділи“ і не хочуть поділитися з тими, хто має менше. Характерно, що селянє не ремствуєть на тих панків, що мають малі площі (прим. 10 дес.), хоч і обробляють їх не своєю працею, в ізискуючи и найману.

Рівний переділ землі — така основна ідея селянства в цей час хоч вона означає лише приблизну, релятивну рівність.

І сама ця ідея має вартість остильки, оскільки вона є виразом ідеї права на землю кожній людині, того природного права, котре випливає з факта абсолютної необхідності землі для кожної

людини, поскільки вона є негацією монопольної власності. Ця ідея жила споконвіку в общині, живе в капіталістичному періоді історії, але вона є залівою для соціалізму, як ідея індивідуалізму, як протилежність соціалістичній організації продукції.

Реалізацію рівного права на землю соціалісти-революціонери вважали можливою і в капіталістичному устрої і тому домагалися негайної „соціалізації землі.“

Вони самі казали, що їхня соціалізація землі є не соціалізацією продукції, а соціалізацією землеволодіння, це-то, що вони хотіли, щоб земля не була приватною, а лише громадською власністю. Форму цієї громадської власності вони бачили в общині, і тому справедливо було б назвати її общинізацією землі, а ні в якім разі не соціалізацією.

Справді, що значить колективна власність на землю?

Практично це значить, що земля виключається з товарообміну, що володіє нею община, а господарство на ній ведеться приватно-індивідуальне. Де ж тут соціалізація? Що тут є соціалістичного? Лише одне: колективна власність на землю, що є лише необхідною передумовою соціалізації, але ще не має в собі нічого соціалістичного. Всупереч дійсній природі своєї общинізації, вони назвали цей проект „соціалізацією землі“, і він під цією назвою гуляє в літературі і житті, дарма залякуючи людей своїм „соціалізом“, якого, справді, нема там і для запаху.

Є ще одна риса цього проекту. Право розпорядження землею належить общині, значить — це пібі форма групово-колективної власності: все суспільство розбивається на групи (общини), і вони є власниками землі. Говорити тут про власника-суспільство, значить — творити собі якусь соціалістичну фікцію, бо як виявляються функції цілого суспільства в справі користування землею? Ніяк, бо розпоряджається розподілом землі общини, а „верховне розпорядження“ нею належиться органів верховної законодатної влади. Як же ця верховна влада може виявити свою соціалістичну сущність що-до землі, коли нею розпоряджаються общини і окрім господарі?

Де є право окремих господарів, там нема права суспільства, отже справді суспільство по цьому проектові не є власником землі, бо воно не виробляє ніякого спільнотного пляну господарства. Держава, очевидно, має верховне право що-до землі і законодавчий орган буде видавати різні закони що-до компетенції общин і прав окремих господарів-продуктів, але таке верховне право держави є націоналізацією. І, власне, в основі проекту „соціалізації“ землі лежить ідея під удержання (націоналізації, а ні в якому разі не соціалізації).

Та й взагалі, раз говориться про користування землею, як природою, реалізується рівне право на неї, переводиться в життя шляхом складної передільно-урівнюючої системи, то тут не має місця для ідеї соціалізації. Соціалізації підлягають лише знаряддя продукції, в індивідуальні праці біля зварядів, а зовсім не біля природи: природа не може бути обектом соціалізації.

Соціалізація є проблемою організації праці, соціальних відносин в продукції. Так воно і розуміється в приложені до промисловості,

через те там і говорять про соціалізацію земарядів продукції, це-б-то про усунення приватної власності, бо земарядя великої продукції вже припускають певну гуртову працю, але цього зовсім нема поки-що в сільсько-господарській продукції, де не то що не думається про соціалізацію її, а де навпаки: йде боротьба за індивідуалізацію її, за переділ землі, за протилежність соціалізації!

Становища справи не міняють ті дуже неясні натяки про хліборобські асоціяції, про які говорять соціалісти-революціонери, але раз центр ваги їхнього проскуту полягає в переділі землі, в боротьбі за рівне право на землю, то причім тут соціалізація? *)

Історична доля цієї ес-ерівської російської концепції, що виросла з живих фактів дійсності, була та, що большевики, всупереч своїй теорії, прийняли в основу земельного закону 27. січня 1918 року цю „соціалізацію“ в новому вигляді, а закон так і назвали: закон про соціалізацію землі!

Очевидно, що община, яка лежить в основі соціалізації з її переділами, це є жива російська дійсність, зрозуміла і люблена селянами. Хто хотів мати під'єржку селян, той мусів з цимрахуватися. І большевики на це пішли, хоч весь час стараються викорінити „ес-ерівщину“ з цього закону, завести комунізм, це-б-то боряться проти ідеї переділів. І в цій боротьбі чистота принципу соціалізації, очевидно, на боці большевиків, але „передільна“ психолошія селянства, дух індивідуалізму в продукції, трудова ізольованість дрібного господарства з її соціальними і економічними наслідками, очевидно, дуже ділає проти їх, як і проти ідеї соціалізації продукції. Така жива історична дійсність, але з неї ми не маємо права виводити якість непохитні закони історичного розвитку. „Соціалізація“ землі однаке має величезне історично-сучасне і політичне значіння, про що я говоритиму докладніше далі.

Однаке марксисти і соціалісти-революціонери вели і ведуть і по цьому пункту завзяту боротьбу, що має мало спільногого з розробкою проблеми соціалізму. Коли людям ходить про число виборчих голосів, про політичний вилив, то при чім тут чистота принципів? На Україні також і українські соціаль-демократи ведуть боротьбу проти „соціалізації землі“, хоч вони одріжняються од російських тим, що дуже мало уявляють предмет спору, не знають земельної справи взагалі і замість

*) Малюючи ідеї общинного землеволодіння, російські народники не могли видити з-під впливу ідеї дрібного індивідуального господарства. В цьому треба бачити вплив науки великого швейцарського економіста Сімонді, що гостро критикував суперечності капіталізму, вражений картиною промисловово-капіталістичного кризу в Англії (1817 р.), і, всупереч капіталістичному хаосові, малювал картину гармонійного добробуту дрібного селянського господарства і ремісничого підприємства. Він одзернув свій погляд від капіталізму, але не вперед, а назад, до патріархального укладу відносин. Через те висловився за поділ лягітунді на дрібні селянські господарства, а фабрик — на ремісничі підприємства.

Німець Гакстгаузен, дослідник і хвалитель російської общини, був під впливом науки Сімонді, а на дослідах Гакстгаузена виробляв свої погляди Н. Г. Чернишевський. Від Чернишевського російське народництво взяло дуже багато! Народники-економісти В. Воронцов (В. В.) і Ніколай-он не могли випростатись

„соціалізації“ висунули „муніципалізацію“, змісту якої не вказали, і за . . . дрібну селянську власність, як то видно з постанов берлінської конференції українських соц.-дем. ранішою весною 1920 року!

Українські соціалісти революціонери, прийнявши за вихідну точку російську „соціалізацію землі“, в практиці пішли однаке іншим шляхом, не можучи перескочити через окремі українські умови селянського життя і форми його землеволодіння. Але її на Україні земельні закони (18. січня 1918 року і 8. січня 1919 року) уперто називаються через якесь непорозуміння „соціалізацією землі“.

Про це докладніше в слідуючому розділі.

4. Що таке українська „соціалізація“ землі?

Коли доводиться говорити про українську соціалізацію землі, то ми мусимо мати на увазі: поняття про неї в програмі українських соціалістів-революціонерів і законодатні спроби соціалізації.

В програмі зазначено, що розподіл землі проводиться по споживчій нормі, по принципу рівності. Однак в програмі нема нічого більш конкретного, опріч загальних речень про соціалізацію, скасування приватної власності, право громад на розпорядження землею і т. п. очевидні істини, та її сама програма була прийнята вже під час революції в 1917 р., коли ще не вивітрився передреволюційні поняття і забобони. Впереді також було неясно, і це вилинуло на недоговореність, неясність програмових позицій. На жаль, декларація принципів мало дає для вироблення конкретних форм їх втілення. Багато принципів є гарних, загальноприйнятих, але як мало суспільно-організаційних форм для їх переведення. Очевидно, задачою реальної політики є шукання цих форм. З цього погляду, інтересними є обидві конкретні спроби знайти законодатні форми соціалізації землі на Україні, і вони будуть цікавим матеріалом, як для теоретиків соціалізму, так і для істориків суспільності. Цілий 1917 рік на Україні був підготовкою і організацією сил для боротьби за національне самоозначення, тому так мало ми бачимо спроб для вияснення задач соціального будівництва: українські партії, Центральна Рада, земельні комітети, Генеральний Секретаріят — вони дали дуже мало форм для вміщення соціального змісту революції, зате дали

втору по-наш рівень ідей своїх попередників, і тому в їх так багато вихвалювання община за один колективізм землеволодіння і залишення в тіні головного — дрібновиробницького, а тому й примітивного господарства.

Українські соціалісти-революціонери не ставлять собі ідеалом дрібне виробництво, а тому в економічних концепціях народництва не шукають для себе ніякої науки.

Велике виробництво — така провідна зоря освітлює шлях боротьби і стремлінь українського революційного соціалізму.

Прудон (умер 1865 р.) висловився в останній своїй книжці дуже прихильно про общину, вважаючи її рішенням принципів рівності і свободи, яким він служив піле життя.

Рівніство — урівнічий переділ, свобода — індивідуальне господарство! це справді відповідало всім поняттям Прудона, який боровся проти капіталізму через те, що він є нерівністю, був проти соціалізму, бо він — несвобода.

Прудон мав великий вплив на російське і українське народництво.

дуже багато форм для національного і політичного змісту. Ми не бачимо теоретичних, наукових праць, лекцій, дебатів, міркувань, проєктувань в сфері соціальній, зокрема в питанні соціалізації; органи революції, окрім особи і колективи багато дебатують про „владу“ і дуже мало про соціальні реформи, обмежуючись в цім напрямі деклараціями голих принципів. Нарешті, в осені під натиском селянства почалися роботи над земельною проблемою, і перший проект тимчасового земельного закону Б. Мартоса був селянством провалений в Центральній Раді. Натомість мусіла спеціальна комісія виробити новий. Цей проект був вироблений і в порядку негайності, без дебатів, прийнятий Центральною Радою 18. січня 1918 року під гуркіт большевицьких гармат. За закон голосували фракції українських і російських соціалістів-революціонерів, а також по тактичних міркуваннях і українські соціальні-демократи. Потім соціальні-демократи виступили разом з буржуазними організаціями з домаганням скасувати цей закон.

Всі партії називали цей закон „соціалізацією землі“, так думали і соціалісти-революціонери, але в самому законі нема про це ані згадки. Особливо лютували проти земельного закону українські соціальні-демократи, „соціалісти“-федералісти, „соціалісти“-самостійники й інші асімілятори соціалізму з кашталізмом. Укр. соц.-демократи устами свого лейб-органу „Робітнича Газета“ просто кричали, що „соціалізація землі“ є контрреволюційний лозунг. Помимо того, вся контрреволюція стояла проти закону, домагалась негайного скасування його і полізла до Німців за підтримкою. Нарешті, їй удалось добитись свого: після гетьмансько-німецького перевороту 29. квітня 1918 року головне законодавство Центральної Ради було скасовано. З особливою радістю зітхнули всі вороги „соціалізації землі“.

Українські соціальні-демократи з самовдовolenням через два роки (весною 1920 року) на берлінській конференції постановили домагатися заведення приватної власності на землю, — очевидно, поділену на дрібні селянські господарства. В цій постанові бліскучо виявилась соціалістична сущність „соціалістів“, які воювали проти соціалізації во імя приватної власності. Однаке, коли гетьмансько-німецька реакція була скасована граціозним повстанням всієї трудової України, тоді перед українськими соціалістами, що творили уряд республіки, виникло знову пекуче питання земельної реформи. Директорія доручила мені, як міністрів земельних справ, негайно виробити проект земельної реформи з узглядженням моменту і без попередніх помилок.

Задача була дуже важна і важка для порішення, але я взявся керувати роботою міністерства земельних справ з надією, що при солідарності соціалістичних партій і підтримці тяжущих людей мені вдастся виробити такий проект. Очевидно, що я взяв в основу закон Центральної Ради і в де-що зміненому вигляді, зробивши потрібні, на мій погляд, поправки, внес його на ствердження Ради Міністрів і Директорії. В обох інстанціях закон пройшов одноголосно, це-б-то за його голосували, як члени нашої партії, так соціальні-демократи і „соціалісти“-самостійники. З українських „соціалістичних“ партій проти закону висловились (в громадянстві і пресі) розуміється „соціалісти-федералісти“, що мають за

свій сумний обовязок виступати скрізь і завжди проти того, що має в собі хоч трохи соціалізму чи навіть соціалізації. Де-хто з моїх партійних товаришів висловлювався, що цей закон не означає соціалізації землі, бо не має в собі урівнююче-передільного принципу, але загалом в широких партійних і селянських колах закон був прийнятий прихильно. В кінці січня 1919 р. закон був стверджений Трудовим Конгресом України. Захопивши владу на Україні, большевики видали, здається, окремий закон про землю, але я про це, на жаль, не маю ніяких матеріалів.

Загалом беручи, обидва земельні закони, що вийшли од української влади, називаються у нас в громадянстві і політичній словесності „соціалізацією землі“, а тому нам корисно буде розглянути їх головні основи і прикмети, а також вказати різниці між ними і російським проектом соціалізації.

„Земельний Закон“ Центральної Ради 18. січня 1918 року загалом має слідуючий зміст:

1. Право власності на землю, води, надземні і підземні природні добра касується. Всі ці землі і т. д. „стають добром народу Української Народної Республіки“, користуватись яким мають право всі громадяне У. Н. Р. без різниці полу, віри і національності.

2. Верховне порядкування цим добром належить Українським Установчим Зборам (до їх скликання — Центральній Раді), а в межах закону — органам міського самоврядування, сільським громадам і всім земельним комітетам (в межах їх компетенції).

3. Користування землею для сільсько-господарської продукції намічається так:

„Землі на різуються земельними комітетами в приватно-трудове користування сільським громадам та добровільно складеним товариствам, які встановлять правила порядкування однією землями з додержанням вимог цього закону.“ (§ 8.)

„Нормою наділення для приватно-трудових господарств повинна бути така кількість землі, на якій сім'я або товариство, провадячи господарство звичайним для своєї місцевості способом, мали б користь, потрібну як для задоволення своїх споживчих потреб, так і підтримання свого господарства; ця норма не повинна перевищувати такої кількості землі, яка може бути оброблена власною працею сім'є або товариства.“ (§ 9.)

„Встановлення цієї норми й урівняння в користуванні землею проводиться земельними і сільськими громадами під керуванням і з затвердження центрального органу державної влади.“ (§ 10.)

4. Далі ми бачимо (в § 12, примітка) ясну вказівку на одібрання шляхом оподаткування „діференціальної ренти“, що є добутком від господарства, який не залежить від праці господарів хазяйства.

5. Також цікава і характерна примітка до § 13. про передачу права користування землею, як спадщину, що є однією непрізваним передільно-урівнюючого принципу, але далі находимо в § 29. вказівку — як проводиться урівняння:

„Урівнювання користування землею проводиться шляхом:

- а) оподаткування лишків землі поверх встановленої норми відповідно до чистого доходу з них;
- б) оподаткування надзвичайних доходів з землі, які залежать від природних якостей участку, його близості до торговельних центрів і інших соціально-економічних умов, незалежних від праці господарів цих хазяйств;
- в) розселення і переселення або зміни меж участків і їх розмірів.“

Треба зазначити, що „лишки землі“, про які вказує п. а, виникають з того, що коли земля в якійсь місцевості переділиться по нормі (§ 9), то може залишитися ще частина землі, на яку згодом буде переселено з малоземельних місць. Доки це переселення не стане фактом, „лишки землі“ можуть бути в тимчасовому користуванні місцевих людей поверх норми, за що береться спеціальний податок.

6. Нарешті, треба зазначити, що великі бурякові шлянтації і плянтації для рослин „спеціального значення“ також належать в приватно-трудове користування. (§ 31.)

7. „Висококультурні господарства передаються цілими в користування товариствам або сільським громадам, котрі будуть (?) вести господарство спільно, по плянах, затверджених земельними комітетами. На таких самих умовах без поділу передаються в користування сади, хмільники, виноградники й таке інше.“ (§ 32.)

Одея власне є головні риси земельного закону Центральної Ради від 18. січня 1918 року. Цей закон відомий виключно під назвою „соціалізації землі“ на Україні і викликає неймовірну лють не тільки буржуазії, а й інших „соціалістичних“ прихильників, в тім числі й української соціаль-демократії.

Основні його риси, як бачимо, дуже нагадують непередільну общину (громаду), в якій один раз робиться загальний переділ по споживчій нормі з хітнанням її вгору аж до трудової, а далі господарства зафіксуються в користуванні за приватно-трудовими господарями і можуть переходити, як спадщина. Значить, ми маємо перед собою непризнання головного принципу російської соціалізації — періодичної передільності і навіть підкреслення нерівності наділів при загальному переділі (від споживчої до трудової норми).

Уесь закон є ствердженням приватно-трудового дрібного господарства споживчого характеру, але при тім робиться спроба захисти початок спільної продукції в формі спілок на висококультурних господарствах. Закон дуже обережно, навіть якось понохливо, підходить до цього питання і позбавлений ясної категоричності, котра вимагається від всякого закону. Висококультурні господарства передаються без поділу в спільне користування товариств або громад, які будуть вести спільне господарство — а як не будуть? як візьмуть та й поділять на участки і почнуть господарити „як батьки й діди навчили?“ Чому не сказано просто: **мусять вести спільне господарство**. Комісія, що виробляла закон, і Ц. Рада, що його ухвалила, в більшості складалася з соціалістів-революціонерів, очевидно, взяла під увагу ре-

альний стан річей: Україна має 54 % селянської надільної землі на общинному (спільному) володінні, але це до всієї території Республіки становить лише 1/4 частину.

Окрім селянської надільної общини, є ще селянська надільна подвірна, потім селянська куленна на праві приватної власності; є земля держави, міст, монастирів, церков (6.8 % території), є потім приватно-власницька земля (37 % території); загалом беручи, вся селянська земля становить 47 % території республіки, при чому все селянське господарство ведеться приватно-індивідуально, як в Росії.

Це важна ріжниця: селянство знає спільну (навіть передільну) власність, але воно не знає спільного господарства (хліборобства)! В питанні про власність селянство дивиться на землю, як на „боже добро“, твердо вірить в природне право кожної людини на землю, навіть на рівну пайку її, але цей погляд належить до суспільних правно-етичних понять, вся спільність володіння є постулатом справедливості, але ні в якій разі економічним принципом народного господарства. Господарство народу мислити, як приватно-індивідуальне, а власність на землю — як спільну.

От, власне, цей реальний факт примусив українських соціялістів-революціонерів відмовитись від російського передільно-урівнюючого принципу, це-б-то доктринерство впало перед домаганням жivoї дійсності.

Але ми бачимо слід російської передільно-урівнюючої доктрини в § 29, де законодавці, однинувши перед тим думку про урівняння по кількості, хочуть надолужити заведенням урівняння по якості, це-б-то податками одібрати „діференціальну ренту“ (про урівняння по площі шляхом переселення і розселення я не кажу, бо це не може бути масово-великим з'явішем).

Взагалі, оце питання про одібрання „ренти“ являється чистим непорозумінням. „Діференціальна рента“ в теорії Рікардо означає нетрудовий дохід, що виходить з якостів ріжниць земельних участків; цю теорію перенесено через непорозуміння справи російськими ес-ерами в трудове господарство, в якому ніякої ренти не бувас. Ренту взагалі буржуазія любить спихати на природні якости землі, тоді як вона справді походить од монополії володіння в капіталістичному господарстві, це-б-то є нетрудовим доходом. В трудовому господарстві є лише трудовий дохід, що являється еквівалентом лише праці. Чи на лішому, чи на гіршому участку працює селянин, а він дістас лише те, що має вартість його цілої праці, як то ясно виходить з теорії трудової вартості. А коли урожай буває все-таки ріжний на однакових по якості участках і після однакової суми вкладеної праці, то, значить, є ріжниця доходу, значить, є де-що від природи, рента? — спитає алорадно читач. Так, ріжниця може бути навіть в цім випадку, а не то що через ріжниці в якості ґрунтів, але це не рента, це частина трудового доходу. При її виробленню праця, не однакова по якості, грає велику роль. На пісках в Німеччині чи глині в Чехії, селянин пересічно дістает 120 пудів збіжжа, а на багатому чорноземі України — пересічно 45 пудів. Що краще — пісок

чи чорнозем? очевидно, що чорнозем, але Чех чи Німець має „ренту“, більший дохід з поганої землі, як Українець з гарної. Зручне примінення раннього чорного пару дає в одній місцевості, на однаковій площі з однаковою сумою праці урожай вдвічі більший, ніж на пізньому пару. Агрономична техніка ірає кольосальну роль в утворенні ріжниці урожаю, а, значить, і доходу. Це у великий мірі залежить від знання і від розуму господаря: один вміє використовувати властивості природи (ґрунтові, кліматичні, водяний режим і т. д.), а другий не вміє, бо не то що лічується, а просто має менше розуму. Ріжниці якості праці проектируються не з ріжниці участків, а з ріжниці якості здібностей. Отже „ренту“ можна при бажанні знайти в кожній розумній людині і постановити принцип: цю „ренту“ відібрать шляхом оподаткування, бо рівняючи з найменш здібною людиною розумніша людина має перевагу, так як люблять рівняти буржуазні економісти дохід з кращого участку з доходом гіршого участку і в ріжниці природних якостей землі бачити ренту. Ніякої ренти тут нема, як нема ренти з якостів ріжниць людської природи. Перенесення поняття ренти на природу вимагає такого ж перенесення його і на якості людини, тоді й буде, що красуня-чанна має „ренту“ в своїй красі, розумніший — в мозку, сильніший — в мускулах, високий на зріст — в рості і т. д. Для любителя математичних рівностей тут широке поле для конфіскації діференціальної ренти!*)

В трудовому господарстві увесь дохід є еквівалентом праці, тому тут нема місця для нетрудового доходу, яким є рента монопольного володіння землею.

Але, окрім ренти від „природи“, закон вказує на дохід від інших господарських факторів: близькість до „торговельних центрів“ і інших соціально-економічних причин. Присутність „торговельних центрів“ в законі дуже симптоматична: очевидно законодавець припускає в ільнину торговлю, ринки і т. п. принадлежності капіталізму і це в той час, коли на Україні була вже державна хлібна монополія, як перші початки регуляції, власне обмеження приватної торговлі! Автори закону, очевидно, мислили, що капіталізм залишається й на далі, але при чому ж тут думка про соціалізацію? Про соціалізацію не було ясної думки, бо, заводячи „соціалізацію“, люди презумували вільну торговлю, цей отрутний цвіт капіталізму.

*) Практично для Росії це значить: обраховувати „ренту“, взявши за основу багатий район Вологодської чи Пермської губернії, і тоді доводити, що центральний район Московщини має ренту певної величини, північна Україна має більшу ренту, степова і південна Україна має ще більшу ренту, отже, значить, забирає її спеціальним оподаткуванням по розпорядженню уряду з Москви на користь вологодських общин чи як там. Рівняти так рівняті: вирахувати oddalenia кожного „приватно-трудового“ господарства од залізниць, пристаней, од Київа, Одеси, Москви, Львонду і знайти тут ріжниці, „діференціальну ренту“ од природи і соціально-економічних умов. Це буде така праця, що ніхто ніколи не доведе до кінця. Включення якостіного урівняння до селянського способу (передільного механізму) є зкаліченням цього все-таки дивовижно-мудрого селянського погляду на переділи. Опір зкалічення — це плід інтелігентського теоретизування і доктринерства, що не має в практичному житті ніякого ґрунту.

Однак, поширення змісту передільно-урівнюючого принципу включенням до його ще „конфіскації діференціальної ренти“ є наслідком безгрунтовного доктринерства, мозкового теоретизування чисто схолястичного типу. Позаяк цей пункт припускає капіталістичний устрій (бо „діференціальна рента“ відбувається в рамках капіталізму), то тут можна спітти: а чому й досі не було ніде ніяких спроб оподаткувати „діференціальну ренту“? Здавалось би після голосної слави Генрі Іжорджа, що так талановито доводив потребу „єдиного налогу“ і власне вимагав оподаткування, конфіскації земельної ренти, знайшлись би бажаючі перевести це в життя, але не знайшлися! Буржуазна наука довела практичну неможливість заздалегідь і точного обрахування ренти в кожнім даному випадку. Буржуазія цього самого досягає, коли установлює доходовий податок від усього доходу, — практично це може дати добре наслідки, а коли наш земельний закон ніякої плати за користування землею не накладає, а разом з тим уstanовлює конфіскацію „діференціальної ренти“ в формі спеціального податку, то цей „урівнюючий“ жест законодавця не має в собі ніякого практичного змісту і являється лише одним з узорів радикальної словесності. безkritично позичений з російської програми псевдо-соціалізації.

Взявши земельний закон в цілому, його треба призвати законом про реформу земельної власності: перенесення принципу власності на „весь народ“ в абстракції, а практично — розпреділивши його по приватно-трудових господарствах в формі спадкового права на користування землею. Ми можемо сказати, що титул земельної власності перенесено на державу, а її зміст — в приватно-індивідуальне спадкове право. Істотно, це є націоналізація землі з широким правом місцевого землепорядкування (для сільської громади і земельних установ).

Право розпорядження землею для держави також чимале: держава може призначати землю для „охорони природних багатств землі і для більш раціонального їх використання, визискування багатств землі і повернення прибутків їх на загально-громадські потреби; заведення досвідних і зразкових школ, розсадників, шитомників і селекційних станцій, а також для санітарних, благодійних, освітніх та інших загально-корисних установ; будування зализниць і інших шляхів“ (§ 7).

Тут багато можна вмістити прав держави, а тому вся реформа може бути позвана швидче націоналізацією землі. Це видно навіть з того, що спільне господарство у висококультурних господарствах заводиться силово державного розпорядження (закону), а зовсім не по праву приватно-громадської ініціативи.

Позаяк, на мою думку, дійсна соціалізація продукції може з'явитися, тільки як наслідок певної сільсько-господарської волюючої, а не декретом, то закон про землю правильно обмежується реформою власності, установлюючи цим необхідну передумову дійсної соціалізації сільсько-господарської продукції скасуванням приватної власності.

Дійсно, соціалізація в сільському господарстві не може розпочатися без скасування приватної власності, котра заковує кожне господар-

ство в кайдани приватної суверенності. Соціалізація є з'явіщем публічно-правового характеру, а не приватного, тому орудування землею мусить обовязково перейти в руки публічно-правових інститутів. Лише це дасть простір для розвитку процесу соціалізації.

Непередільна община, сільська громада є, по закону, публічно-правовим земельним інститутом, і в цім її колисьальне значення: вона не є соціалізмом, але вона є необхідною передумовою соціалізації.

Такий загалом зміст і значення першої законодатної спроби єзвести „соціалізацію землі“ на Україні.

Другий земельний закон (8. січня 1919 р.), виданий Директорією, в загальних рисах подібний до першого, але з деякими змінами.

Основні параграфи ескасування приватної власності на землю в законі Директорії цілком подібні до закону Центральної Ради. Право держави що-до землі, вод, лісів, підземних і надzemних дібр установлено. як право верховного порядкування і розпорядження, це-б-то виразлише підкреслено характер націоналізації, прийняття в законі Центральної Ради. Конкретно зміст прав публічних органів поширено включенням права призначати землю для розселення міської людності і поширення господарства місцевих самоврядувань. Найголовніша зміна відноситься до „урівнювання“. Закон наділяє безземельних і малоземельних в розмірах, які будуть встановлені земельними установами, але в усякім разі не менш 5—6 десятин крапою землі для середнього трудового господарства і не більш трудової норми.

Коли в іншій місцевості для безземельних і малоземельних не вистарчить землі на мінімальну норму, то вони одержать в інших округах підвищений трудовий мінімум (§ 13). Головним пунктом закону є § 21, по якому всі дотеперішні трудові господарства не більш 15 десятин залишаються непорушними в користуванні своїх дотеперішніх господарів, це-б-то їх землі в корінний переділ не входять. В переділ входять лише землі нетрудові й інші (державні, монастирські, церковні, удільні то-що). Для земель піскуватих, солонців, багнистих та облогуючих ця норма (15 дес.) може бути збільшена повітовою Земельною Управою після затвердження Міністерством Земельних Справ.

Цей параграф закону викликає захист і здивування у „правовірних“ соціалістів-революціонерів, котрі знаходять тут суперечність з передільно-урівнюючим російським принципом. Я почиваюся до обовязку пояснити тут же коротко, через що законодатель став на цей шлях. Закон Центральної Ради також не приймав передільно-урівнюючого принципу в його теоретичній чистоті, включаючи тільки проблематичне „урівнювання“ своїм § 29 в формі оподаткування „діференціальної ренти“, що є прийняттям тріої частини і інкоруванням лінії частини московського проекту. Автор закону 8. січня не вважав можливим виходити з сумнівних доктрин, які вирости в кабінетах, а не з життя, і цілком не мають ґрунту в українських обставинах. Передільну общину він однакує тому, що її тепер нема на Україні, а оподаткування „діф. ренти“ тому, що воно не має в собі практичного змісту. Взагалі ж оподаткування — це діло фінансової політики держави і в справі реформи земельної власності не має місця, це-б-то воно входить в обовязки не земельного законо-

давства, а в область фінансової політики. Передільна община є лише технічним способом розподілення землі, способом реалізації права на землю, а таких способів може бути не один. Він вважав у нас більш доцільним спосіб передлу землі не в громаді, а в родині, що досягається всякими формами розподілу спадщини. Передільний рух землі в громаді відбувається ріжними способами: московська община переділює періодично, а в родинах передел тягнеться безперервно в подліті спадщини.

Періодичні передели нарушають в сі окремі господарства і ламають їх конструкцію, тоді як передел в родинах зачіпає лише деякі і не в один час. Громадський передел не дає простору для швидкого пристосування господарств до нових розмірів площ, а родинно-спадковий відбувається перш над усе під знаком найбільшої прихильності до наділованих і старанно намічаних форм пристосування їх до нових обставин. Мета обох систем передлу одна — пристити приріст населення до землі, і в результаті громадським чи родинним розподілом це досягається. Позаяк принципу нової рівності в тій і другій системі нема, то принципова вартість їх однакова. Коли так, то для реального життя треба брати те, що більш відоме величезній більшості населення (родинний передел), однакче не забороняється і інший спосіб: громада може прийняти, де це селянам відомо, систему передлу громадського.

Отже урівнюючо-передільний принцип в його московському розумінні в законі 8. січня цілком одкінуто, як не життєвий на Україні і не обов'язковий для заведення соціалізації.

Трудовий максімум в 15 дес. прийнято тому, що трудова земля, набута в процесі праці чи теперішнім господарем чи його по-передниками, являється еквівалентом живої праці, а позаяк працю ми не конфіскуємо, то не маємо підстав конфіскувати і форму її трудового приложения. Очевидно, коли б інтереси сусільства тепер вимагали відображення землі і в цих господарствах, то це було б конфіскацією праці, яку можна взяти лише за виплатою відшкодовання. Стоючи на становищі інтересів праці, соціалісти зробили б повне порушення своїх принципів, коли б конфіскували трудову землю без виплати. Закон Директорії конфіскує лише не трудові землі.

Автор його виходив з конкретних даних, що яких землі на Україні вистачило б на середню трудову норму і лише в Полтавщині та на Поділлі було б на споживчу (5—6 дес.). Розуміється, є окремі місцевості, де не вистарчило б і на споживчу норму, то безземельні з цих місцевостей могли б одержати достаточні наділи в багатьох землею округах (Таврія, Херсонщина, почасти Катеринославщина). Ламати під цей час кольosalne число селянських господарств (приміром від 10 до 15 десятин) було б, з політичного і господарського погляду, нераціонально: господарства всі зруйновані негодою війни і завірюхами революції, то в цей час рушати велике число селянських господарств в угоду принципів абстрактної рівності, без реальної потреби, було б недоцільним, тим більше, що ці господарства через короткий час шляхом переделів натурально зменшаться і з маси трудових господарств виникнеться по-над

пересічний рівень не будуть. На випадок ліквідації цих господарств земля переходить в розпорядження держави за певній викун, так було в проекті закону, і „на певних умовах“ --- так поставила Рада Міністрів з політичних міркувань.

Другим моментом цього закону було установлення селянських спілок для користування одібраним інвентарем. Поруч з спілками на „культурних господарствах“ це була друга форма для соціалізації відносин.

От власне зміст тих змін, котрі робить земельний закон Директорії в законі Центральної Ряди, виходячи виключно з реальних даних українського господарства і ставлячи метою таку реформу земельної власності, котра творила б можливо кращі передумови для соціалізації.

Тепер ми можемо зробити вже загальну оцінку, обох законів в звязку з тією ідеєю, яка в їх вкладалася в програмовім будівництві соціалістів - революціонерів в звязку з тим історично - ідеольгічним ґрунтом, з якого вона виростала, і вказати ті суспільно-політичні наслідки, до яких вони можуть довести. Побіжно тут ми можемо оцінити і значення общини, що була таким серйозним фактором розвитку соціально-революційного світогляду.

5. Значення льозунків „соціалізації землі“.

Проект російських соціалістів-революціонерів виріс на ґрунті живої дійсності --- общини. Очевидно, ідея самобутності розвитку Росії вела до того, щоб в конкретних побутових і економічних формах шукати вихідний цукт дальншого розвитку Росії до соціалізму. Як марксисти на заході утворили схему розвитку з конкретних даних капіталізму, так революційні народники і за ними соц.-рев. утворили свою схему з конкретних даних: трудового господарства в общині.

В наш час соціалісти-революціонери, очевидно, ще вважають общину за „зародок соціалізму“ (хоч дійсність розвіяла багато давніх ілюзій), бо не дарма вони виробили свій проект реформи земельної власності і назвали його „соціалізацією землі“. Ми бачили, що вже одно прийняття переділу ідеї урівняння привласкає приватно-індивідуальне дрібне господарство, що цілком суперечить соціалізації, як ідеї громадського господарства. Очевидно, вони форму реалізації рівного права на землю (на природу) прийняли за форму рішення цілком окремої самостійної задачі — соціалізації продукції. Тут корінна помилка російського проекту, котрий справді носить в собі ідею непорушності приватно-індивідуального господарства, ідею, яка в корні заперечує соціалізації.

Але що ж є все-таки в цьому проекті соціалістичного? Через що люди вбачають тут щось з музики будучого? Еїповідь ясна: форма власності. В соціалістичному суспільстві форма власності на землю і знаряддя продукції буде колективна, форма власності на землю в общині (передільний чи непередільний) є також колективна. Земельні відносини там і там регулюються спеціальним земельним пу-

б л и ч н о - п р а в о в и м и орга нами. Це, власне, і надає общині цілковиту подібність до соціалістичної общини і одержує її од усіх капіталістичних форм приватної власності. Земельні відносини і сама земля в общині трактуються з публично-правової точки погляду, тоді як вся приватна земельна власність є об'єктом приватного права. Це все наближує общину до соціалістичного інституту, але лише з погляду форми власності, ні в якій разі не з погляду соціального і господарського. Форма продукції в общині приватно-індивідуальна, що стоїть в повній суперечності до соціалістичної, колективної форми. І хто говорить про соціалістичність общини, той повинен різко розмежувати два моменти: форму власності і форму продукції.

Сільське господарство взагалі, общинне зокрема, цілком одержується неорганізованістю продукції від індустрії, де продукція вже є організована колективно (передумова — поділ праці).

Для соціалізації індустрії є одна передумова — скасування приватної власності на знаряддя продукції і встановлення суспільної, а в сільському господарстві дві: скасування власності на землю і скасування — на знаряддя продукції, при чому це останнє припускає вже якесь організацію праці в продукції на принципі поділу її. Коли соціалісти-революціонери, по анальгії з індустрією, пропонували скасувати приватну власність лише на землю, то її думали, що це вже соціалізація, а справді це не так. З цього виникла плутанина. Соціалізація індустрії значить заміну приватної власності власністю цілого суспільства, а не груп його, на знаряддя продукції, а в земельній справі соц.-рев. пропонували скасувати власність лише на землю. а на знаряддя продукції — не пропонували.

Однобокість цього проекту є очевидна, але до чого тут соціалізація землі — не відомо. Цілком зрозуміло, чому соц.-револ. допустили цю помилку — з признання землі знаряддям продукції в тому економічному смислі, який прикладається до справжніх знаряддів. Аналогія в цьому випадку не то що не допомогла вияснити справу, а збила з пантелеїку.

Треба ставити питання ясно: соціалізації в сільському господарстві підлягають не земля, а відносини до неї. це-б-то знаряддя продукції і праця біля їх. Однаке, які ж знаряддя в сільсько-господарській продукції? Невже оті селянські послуги, борони, ціпи, котки на гармані, лопати, сокири і т. п. дрібязок? Розуміється, так, але соціалісти мислять соціалізацію не дрібного, а великого виробництва і в індустрії. Ніхто з їх не говорить про соціалізацію кузень, майстерень і всякого дрібязку, ніхто не говорить про соціалізацію дрібних ремісників, труда вих господарств промислових, а говорить лише про великі капіталістичні підприємства з великим числом найманых робітників. Очевидно, в індустрії є що соціалізувати, бо там подавляюча більшість продукції організована капіталістично на велику скалю. В Росії і Венгрії соціалізувалася велика і середня капіталістична індустрія, а мала навіть з найманою працею (в Росії до 50, в Угорщині до 25 душ найманых робітників) зовсім не підлягала поки-що соціалізації. Взагалі дрібні і капіталістичні і трудові господарства не піддаються декретовій соціалі-

зації, але чому ж саме російські соціалісти-революціонери свою операцію утворення дрібних трудових земельних господарств назвали соціалізацією, коли така реформа суперечить самому духові соціалізації? Тому що вони, творячи дрібні господарства, цього не розуміли, бо вся увага їх була сконцентрована на скасуванні власності на землю, яка не є знаряддям продукції. Іхня „соціалізація землі“ — це утворення дрібних трудових господарств, що суперечить поняттю соціалізації. От через що вони підмінили поняття. Але чи можна починати соціалізацію великих сільсько-господарських маєтків, котрі, як великі і підприємства, по анальгії з індустриальними, могли б бути соціалізовані одним скасуванням приватної і встановленням суспільної власності? Теоретично це можливо: усунути поміщиків, поселити в маєтках певні трудові спільноти з сільсько-господарських пролетарів, дати їм інвентарь і хай господарять, але ця соціалізація в Росії і на Україні могла б зайняти лише невелику частину населення. Очевидно, що одна частина була б соціалізована, а велика більшість трудового населення жила б на приватно-індивідуальних господарствах. При соціалізації власником землі стає все суспільство, як один господар, як один публично-правовий союз, а допустивши таку „часткову соціалізацію“, ми б мали: один великий публично-правовий земельний союз і поруч його ще багато дрібних приватних господарів (бо общини не можна зарахувати сюди, як не господарські, а лише власницькі колективи). Очевидно, що це була б система багатьох субектів колективної і індивідуальної „власності“, що було б не соціалізація. Отже говорити про соціалізацію великих маєтків і не-соціалізацію дрібних господарств — було б абсурдом.

З політичної точки погляду, це тепер навіть не можливе до переведення, бо трудова селянська маса мислить земельну реформу, як рішення проблеми рівного права на землю, і домагається розподілу її. Воно б тепер не примирилось з тим, що в соціалізованих маєтках люди живуть на інакших умовах, ніж на трудових наділах. Селянство вимагає чорного переділу, роздрібнення всієї землі на трудові господарства. І, очевидно, так і буде, як хоче селянство, основна сила Росії й України.

Чи треба жаліти, що великі маєтки не будуть хоч би частково „соціалізовані“, це-б-то передані організованим спілкам? Доки в селянстві не виникла ідея вигідності колективної сільсько-господарської продукції з силою економичного імперативу, доти жаліти чи не жаліти — дарма. Але не треба відмовлятись від цього і вже тепер давати правні основи для такого спільчанства, де є умови для примусового його переведення: в справі розпорядження одібраним в маєтках інвентарем і в „висококультурних“ маєтках.

Таким чином, вся соціалізація землі справді є рішенням не проблеми власності, а проблеми спільної продукції, власне, в економіці продукції, це-б-то вона мислиться, як об'єднання дрібних господарств у все більші і більші організаційні одиниці, а зовсім не утворення дрібних приватно-трудових господарств шляхом розподілу землі.

Через те, як російсько-есерівський проект, так і обидва українські земельні закони є зовсім не соціалізація в справжньому смислі

цього слова, а швидче... націоналізація землі, це-б-то утворення одного справжнього великого власника землі — держави, котрий має за свою задачу шляхом певної соціальної і культурної політики н и и ч и т и дрібну продукцію, організуючи її в великі обєднання.

Єдиний власник — „капіталіст“-держава — така концентрація власності дає могутчу зброю в руки держави, щоб вона виявила такий вплив, котрий примусить дрібні господарства організуватись у великі.

Однаке, проект „соціалізації“, або краще — скасування приватної власності на землю, є н е м и н у ч о ю у м о в о ю с о ц і я л і з а ц і ї і можучим засобом в боротьбі з капіталізмом. Не дарма буржуазія ненавидить його!

Уявіть собі, що всі нетрудові землі одібрано і передано до громади. По даних для України всі безземельні і малоземельні селянин одержують пересічно більше споживчої норми і трохи що не трудову. Вся резервна армія праці, яка дотепер дарма чекала черги під дверима фабрики, яка своєю конкурентією тримала робітників під загрозою зменшення заробітної платні, яка своєю присутністю регулювала цю плату, тепер зникає на роботі біля землі. Цим капіталізм позбавлюється головного двигуна і творця надзварості! Промисловий пролетаріят в один день виростає в командуючу силу, що схоче, те й зробить капіталістів: страйками примусить його згоджуватись на свої умови. „Соціалізація землі“ це й був і є основний боєвий засіб революції. Соціалісти-революціонери ним спричиняють страшний параліч капіталістичного господарства, наносять йому смертельний удар, бо резервна армія праці, пролетаризоване селянство — це і є двигун капіталізму.

Єдиним соціальним засобом творити цей резерв є приватна власність на землю, або, власне, монополія на землю.

Поміщик з одного боку нажимає, а капіталіст-промисловець з другого, увеє час витворюючи цим собі голодний робочий резерв, котрий м у с и т ь працювати на поміщика і на фабриканта. Отже, монополія на землю є причиною росту капіталізму і його руйнуючої сили. Соціалісти-революціонери своєю соціалізацією, це-б-то скасуванням земельно-власницької монополії, наносять смертельний удар капіталістичній системі. Одірати нетрудову землю та ще без викупу — це така велетенська революція в теперішньому капіталістичному суспільстві, після котрої воно не встане! Разом з землею конфіскується інвентарь, будівлі, сирові матеріали то-що, це-б-то одним замахом знищується сільсько-господарський капіталізм.

Безпосередньо цим наносяться кольосальний удар капіталістичному кредитові, бо борги на землю а н у л ю ю т ь с я . Гіпотека гине і бє по фінансовому капіталу, це-б-то вносить кольосальне опустошення по всьому капіталістичному фронтові. Скасування приватної власності на землю є передумовою двох річей: розбиття капіталізму і одкриття дверей для соціалізації. Загалом — це с о ц і я л і н а р е в о л ю ц і я .

Соціалісти-революціонери доводили, що їхня „соціалізація землі“ цілком надається до переведення в рамках капіталістичного устрою. Теоретично це ніби так, але соціальні наслідки скасування трудового

резерву так великі, що вони означають параліч капіталізму і початок соціальної революції, це-б-то „соціалізація землі“ може статись лише в новому суспільстві. Капіталізм це розуміє, і тому він ніколи не погодиться на це добровільно: у його монополію на землю можна вирвати тільки революцію. Через те „соціалізація землі“ є страшним боєвим засобом проти капіталізму і необхідно передумовою соціальної і соціалістичної революції. Дарма марксисти називали її „контр-революцією“; тут, очевидно, просто люде не розуміють подвійної природи цієї „соціалізації“: відносно капіталізму вона є посліднім словом революції, бо руйнує його, а відносно проблеми соціалізації вона є суперечністю, бо опирається на переділ, на дрібне, це-б-то не соціалістичне по своїй природі господарство.

Вона стоїть на граничі двох періодів: означає кінець капіталізму і початок соціалізації. Вона є необхідною передумовою її. Таке значення мають і обидва земельні українські закони: вони є передумовою соціалізації народного господарства української республіки. Дарма їх називає „соціалізацією“: закон Центральної Ради має принайменні рудимент від московського проекту — урівноваження шляхом конфіскації діференціальної ренти, а закон Директорії очищений від всіх чужих ідеологічних виливів і представляє собою концепцію, основану на українських даних.

Вони визволяють український народ від ярма капіталу і відкривають величезні перспективи для організації соціалізації, що явиться еволюційно в наслідок багатьох діяльних чинників нашого життя.

На Україні розлягається море трудових господарств од 5 до 15 десятин, які забирають всю працю трудового населення, „резерву праці“ нема і ще досить довго не буде, отже „розцвіт капіталізму“ тепер залишається, як солодкий спомин для комівояжерів і визискувачів, а для народу настає доба незвичайного ідіому творчих, продукційних сил. Надзвартість, яку грабували визискувачі, залишається тим, хто працює. Це збільшить їхні засоби і відкриє великий простір для розвитку. Дарма буржуазія кричить, що *продукційність впаде!* Надзвартість залишиться працюючим, а тому дохід на одиницю праці буде більший, через те і продукційність праці буде вища. Можливо, що абсолютна сума урожаю 1,1 міліярд пудів впаде до 1,0 міліярду, це-б-то понизиться абсолютно, але дохід на одиницю праці буде більший (бо надзвартість не заграбує ніхто), отже *результативність* кожний трудящий дістане на одиницю своєї праці більше. Це для доба конкретних житих трудових одиниць має кольосальне значення! Для визискувачів буде дуже зло, „продукційність“ їхнього грабжництва впаде до нуля! і тільки в цьому смислі треба розуміти їхні скарги на пониження продукційності і їхньої праці. Але це нас не обходить.

Нас тепер цікавлять фактори соціалізації.

6. Фактори соціалізації.

Необхідною передумовою соціалізації ми вважаємо скасування приватної монополії на землю, чого можливо досягти лише шляхом соціаль-

ної революції. Нове розподілення землі відповідно вої трудиного населення (бо воно є двигачем революції) веде до знищення пролетарського трудового резерву, це-б-то головної соціальної зброї в руках капіталістів, котрою вони регулюють заробітну плату і встановлюють можливо вищий дія себе прибуток з надзварості і можливо більший процент її. Коли трудовий резерв розходиться по своїх земельних нових наділах, коли він цим знаходить форму приложения праці, тоді промисловий пролетаріят має собі розвязані руки, щоб боротись рішучо за одвоювання можливо більшої частини вартості на свою користь. Страйки і справді стають тепер могучим знаряддям, бо через усунення трудового резерву пролетаріят дістас більшу змогу виявити основне своє право — монопольне право на свою робочу силу. Він може реалізувати своє право власника на трудову енергію і залишити знаряддя продукції (чужу власність) стояти мертвю і не приносити надзварості своєму власникам-капіталістові. „Капітал“ на час страйків губить свою властивість і стає просто знаряддям продукції. Чим довше тягнеться страйк, тим довше знаряддя продукції залишаються самі собою і не обертаються в капітал. Страйк — це припинення капіталістичних відносин: надзварість не виробляється, і всі інші льогічні категорії капіталізму в сфері продукції вмирають („прибуток“, „рента“). Но інерції може ще тягнись перероспреділення раніш здобутої надзварості по-між різними приватними здобичниками (купцями, банками, биржами то-що), але продукція замирає, і спиняється джерело видобування надзварості. Коли цей період льогічно продовжити в часі, то се веде капіталізм до смерті.

Капіталіст не має трудового резерву, і це його садовить на міль. Тоді пролетаріят справді розвиває рушійно-динамічну силу, відповідну його фізичній масі, це-б-то доводить свою соціальну силу до того рівня, де вона перемогає соціальну силу капіталістів. Отже, головною передумовою для розвязання рук пролетаріатові в боротьбі з знищенню трудового резерву, а це можливо лише з сасуванням приватної власності на землю і розміщення по ній цього резерву, це-б-то „соціалізація землі“, кажучи в старих термінах революційного соціалізму.

Вивласнення землі, безумовно, параліжує капіталістичний процес, руйнує капітал, але цього ще мало для дальшої творчості: треба параліжувати ще політичну його силу і розбити його апарат соціально-політичного панування, отже, революція мусить обов'язково передати владу в руки трудових мас. Тоді дезорганізація капіталу іде добре. Для нанесення смертельного удара капіталові треба соціальному і політичному революції, щоб влада і вся земля зразу опинилася в руках трудового люду. Тут настає момент знищенню трудового резерву, і капітал позбавлюється своєї соціально-рушиної сили, він стає обеззбронний перед силою пролетаріату. Власник трудової енергії просто не хоче прикладати її до ніших знаряддів, і вони стоять мертвю. Капіталізм, як система цивінних відносин, фактично перестає існувати: відносини праці спиняються, відносини власності також, відносини класів — також.

Пролетаріят мусить усвідомлювати цю залізну логіку революції і, взявши владу, сасувати і формально приватну власність на знаряддя,

а цим самим падають відносини кляєв. як суспільна система, залишається проста фізична боротьба з капіталістами, котрі що-хвилини хотітимуть відновити суспільно-господарські відносини кляєв.

Так ми підійшли до самого нутра соціальної революції, босвим засобом котрої є знищення трудового резерву. Цей шлях соціревол. невлучно, неправильно назвали соціалізацією землі. хоч його, по правді, треба назвати скасуванням земельної монополії капіталістів, щоб не плутати терміну „соціалізація“, який по справедливості означає щось зовсім протилежне передбільному користуванню землею. Розпочати соціальну революцію і то при помочі селянства під гаслом соціалізації землі, щоб знищити трудовий резерв капіталу — така схема історичної боротьби соціалістів-революціонерів проти капіталістичної системи во імя одкриття шляху до соціалізму.

Соціалізм не є статичний момент трудового устрою, а довгий динамічний процес, в якому безчислено багато окремих статичних моментів. Соціальний зміст їх - соціалізація, це-б-то незакінчений соціалізм, а один із ступнів до його. Процес соціалізації довгий, кожний статичний момент її є закінченням пережитого і вихідним пунктом для будучого. Соціалізація — це еволюція організаційних форм колективістичного устрою, форм господарських і політичного їх виразу.

Вихідним моментом для соціалізації життя є соціальна революція, скасування приватно-власницької монополії на землю.

Але очевидно, що соціалізація може відбуватися не в головах теоретиків, а в реальному житті, тому всякі фактори його будуть сприяти або ні. І нам треба усвідомити при наймені головні фактори суспільної еволюції в нових обставинах, коли капіталізмові нанесено рішучий удар — одірано трудовий резерв. На Україні це вже сталося, нетрудова земля в руках народу, капіталізм корчиться в страшних конвульсіях, здихає, як розчавлений лютий гад, але намагається перемогти смерть, що вже схилилась над ним.

*

*

*

Першим фактором соціалізації є велике виробництво.

Яскравий образ його виявлення — сучасна велика індустрія. Вся технічна творчість людини виявилась в цьому яскравому світі чудес. Примітивні інструменти, які людина прикладає до живої природи — ніщо в порівнанні до тих чудових архітектур, які вона прикладає до обробки матеріалів, сирових продуктів. Інструменти розрослися в машину, в певне обєднання інструментів. Двіжуча сила машин з рук людей перейшла на природні ж і ві сили, що двигають машини. Людина має в собі лише одну велику силу — свідомість, яку прикладає до сил і матерії природи. Обєднавши інструменти в машину, люди зусіли також обєднатись для праці біля машин. Велике виробництво є скученням інструментів (машин), скученням сировини і скученням робочої енергії людей, що виконують різні функції одного господарсько-робочого процесу: люди поділили працю між собою, як і скучені

інструменти в машині також виконують різні функції одного робочого процесу. Велике виробництво в кілька разів (десяtkів, сотень, тисяч!) збільшує продукційність людської праці і робить, часто те, що людина не може зробити. В цьому великий культурний зміст і розум великого виробництва, що йде під гаслом великого принципу економії сил, часу, простору. Велике виробництво є віщем соціальної творчості людей, результати його — нагородою людям за цю творчість, за соціальність.

Лихо в тім, що ці вінки кладуть собі на голову не всі учасники трудового процесу, а власники знарядь продукції, котрі часто ніякого участі в ній не беруть, одержують нагороду цілком незаслужено; обираючи ці нагороди, засуджують трудящих на голод, дегенерацію, альдні, гибель: обирають у творців цінностей всяку можливість користатися наслідками своєї праці і творчості.

Соціалістична наука відralа пишні декорації з паразита-монополіста і простягла руку, щоб зірвати з їх ті вінці. Соціалізм усуває приватних власників від знаряддів продукції, знищує поняття хазяїна і наймата, ставлючи натомість трудового господаря. Організацію гуртової праці вважає за необхідність підтримати, продовжувати і розвивати. Велике виробництво — це сльозами постуну і культури, соціалізм мисливий лише при великому виробництві, в якому люди об'єднані, відносини їх соціалізовані. В такому смислі Маркс розумів соціалізацію індустрії, і це є справді та соціалізація, до якої стремляться всі свідомі соціалісти.

Коли революція приходить, вона мусить усунути приватних власників і суспільну власність — знаряддя продукції — передати єдиному власникові — суспільству. Практично — органам публичної влади суспільства.

Таким чином, ми мислимо ідеально до кінця іновину концепцію працію власності: власник один в формі всього сувереного колективу. Значно тяжче стоять справа з дрібнішими, особливо — з трудовими представниками дрібних самостійних підприємств. Дрібне виробництво економічно невигідна, з погляду суспільного господарства просто икідлива, бо непродуктивна форма продукції. Як бути з соціалізацією тут? Держава мусить, очевидно, включити і ці трудові підприємства в систему свого господарства, відкупивши „знаряддя продукції“, бо вони в трудовому господарстві єсть не суспільною вартістю, а результатом трудового надбання, отже — еквівалентом звітотої праці, вони не капітал, а форма приложения праці. Держава відкуповує сирові матеріали і інструменти, дас їх потім трудовикові для приложения праці, власником продуктів також є один господар-суспільство і його публичний орган — держава. Очевидно, щоб логічно перевести в життя цей принцип, суспільство повинно бути власником всієї сировини, а сировина одержується з природи, отже право господарської власності на природу в її цілому належиться суспільству. Дрібні (промислово-трудові) підприємства повільно включаються в одну систему суспільного промислового (обробляючого) господарства. Суспільство, представлене державою, стає

одним власником, керманичем господарського процесу. Таким чином, в перший момент соціалізація індустрії представляється, з погляду форми власності, націоналізацією.

Велике виробництво є принципом індустріальної (технично-господарської) економії, це цілком совпадає з інтересами і суспільної економії. Дрібне виробництво не має смыслу, з суспільної точки погляду, але воно має смысл, з приватно-господарської точки погляду, бо дає підставу існування для його конкретних, живих учасників. Коли суспільство знайде засіб забезпечити трудових господарів дрібного господарства, то для їх вигідно буде стати частиною великого господарства. Розуміється, це не значить, що вони стануть робітниками в чужому господарстві: вони і далі будуть трудитися в своєму господарстві, котре називається суспільним — це є лише форма певного забезпечення праці іувільнення її од визиску. Суспільне господарство — це мос господарство, так скаже учасник його, і буде виконувати лише одну якусь функційну чи окрему працю. Так що система суспільного господарства є доведеною до досконалості системою поділу праці (техничного). Цього вимагає економія сили, часу і простороні во ім'я певного добра кожної людини. Отже, велике виробництво є найпершим фактором, діячечем соціалізації, але навіть більше — воно є поняттям її.

Коли ми усунемо приватних власників з обробляючого господарства (великих і маліх), сконцентруємо право власності на знаряддя продукції і спровінції в руках вищого суспільного органу — держави, то, очевидно, ми зробимо націоналізацію, котра заключає в собі поняття одного власника — державу і всіх робітників, як його контрагентів, що приносять працю і на певних умовах прикладають її до знаряддів продукції. Така форма суспільних відносин мусить залишитись аж до того часу, поки все господарство не буде соціалізоване.

А довго ще не буде соціалізоване сільське, добуваюче господарство (хліборобство, скотарство, птахівництво, бджільництво, рибальство, охотництво, садівництво, виноградництво то-що).

Тут великого виробництва майже нема. Воно трохи виявляється в деяких галузях, але не має справді того майже органічного скупчення інструментів, сировини і людей, як в індустрії, представлєє механічне скупчення в простороні, а не в робочому процесі. Помилуються марксисти і наші деякі товариши, котрі думають, що форма великого земельної власності заключає в собі поняття великого виробництва, як то є до певної міри правильно для індустрії. Маґнат має, наприклад, власність в 70.000 десятин, яка розкидана по 10 губерніях і 40 повітах. Кожний окремий шматок називається маєтком і представляє лише адміністративну одиницю, єдність якої символізується лише одним управителем, а з господарського погляду маєток поділяється на кілька самостійних галузів, що мають свій окремий бюджет і баланс: польове, лісове, рибальське і т. д., а кожне з їх також поділяється на самостійні господарські одиниці: польове — на хліборобство і промисловість (винокурство, цукроварство, млинарство і т. п.), лісове — на лісоводство і промисловість (лісопильне, сірничне, напіряне, паркетне, суха перегонка і т. п. діло). Хліборобство поділяється на економії, ферми, хутори, котрі мають окремий

сівооборот. окрему адміністративно-господарську організацію з своїм самостійним бюджетом і балансом. Дознано, що з одного господарства к о - адміністративного центру можна проводити раціональне і вигідне господарство лише при певній одлегlosti від центру до периферії участку не більше 1 km. Коли ця одлегlosть за-велика, господар ділить площе на окремі господарські одиниці. Ці всі подíли мають економічний, а не технично-господарський характер. Ділити землю можна дуже сильно, але ділити фабрику не можна. Технічні умови виробництва цілком ріжні на землі і на фабриці.

Отже, що значить власність в 70.000 десятин? Велике виробництво? Ні в якому разі. Великість власності в індустрії переважно значить і великість продукції, а в сільському господарстві велика власність є лише власність, а не велика продукція в смислі господарського процесу. Тут велика власність, але малий поділ праці: переважно просте сів'робітництво, а не поділ праці.

Через те, коли марксисти стежать за мобілізацією землі і тішаться, як що помітять зрост числа більших власників і зменшення числа менших, то радіють з концентрації капіталу, думаючи, що це тут твориться велике виробництво — вони дуже помилуються: це значить, що земля монополізується в меншому числі рук, збільшується число викинутих від землі людей і збільшується трудовий резерв праці, це-б-то збільшується нагніт на біржі праці і загрожується становище пролетаріату, збільшуються його страждання. Марксисти і в цьому знаходять втіху, бо збільшується, мовляв, армія незадоволених, ростуть страждання пролетаріату. росте гнів його, загострюються класові суперечності і близче до революції. А разом з тим революція прийде в результаті зросту продукційних сил, обективного розвитку капіталізму. Соціалізм може бути введений, коли організація продукції дозріє до того. Це крутійське доктринерство не хотіло передбачати того, що пролетарізація може розвиватися швидчим темпом, ніж розвиток продукційних сил і організація капіталістичного господарства. Який тоді вихід для пролетаріату? Очевидно — революція або... еміграція. Так воно сталося і тепер: пролетаріят повстав, взяв владу в свої руки, але шановні марксистські пророки кричать: геть! хай буржуазія орудує, бо обективно соціалізація ще не настало.

Я вказую тут на це тому, що марксисти так зкалічили поняття суспільної еволюції, що тепер збивають з толку трудовий люд, который свідомо зграйнував капіталізм і хоче будувати якийсь більш справедливий устрій, але панове пророки кажуть йому, щоб він здав позиції буржуазії, бо... і т. д.

Особливо в сільсько-господарській справі! Марксисти хотіли бачити тут аналогію до розвитку індустрії. Вони хотіли тут знайти концентрацію капіталу, маючи на увазі тут велике виробництво. Правда, є дуже великі маєтки, інші мають великі капіталі (грошеві і предметні), але великого виробництва, що с передумовою соціалізації в індустрії, тут нема!

Мобілізація землі не дала марксистам і формальної втіхи: навіть земельна власність не концентрується, не кажучи вже про

виробництво. Закон мобілізації землі, як він виявився в Росії, на Україні, Німеччині, Чехії, взагалі в Європі і Америці, можна коротко висловити так: розвиток трудового господарства спричинюється до зменшення площі капіталістичного господарства. Трудове господарство постійно, непохитно захоплює нетрудові землі. Фонд трудової землі постійно більше є на кошт нетрудової. Для марксистів це сумний факт, бо задержується пролетаріація і організується дрібний буржуа — селяни. Очевидно, що ця тенденція в руху землі до „відкапіталізації“ (Die Entkapitalisation des Bodens) стоїть в новій суперечності до марксистських прогнозів і вказує, що анальгії між індустриально-машиновим і сільським господарством є небезпечної.

В усікому разі закон „відкапіталізації землі“ установлений, і він значить — роздрібнення власності, а не продукції, бо продукція і не була великою. Це з'явивше вказує на побуду трудового принципу над монополією поміщицько-капіталістичної власності. показує, що трудові маси ведуть величезну боротьбу за існування і що велика власність не має в собі економичної сили, щоб протистояти економічному натискові трудового господаря. Справді так і є, бо метод оцінки землі в трудовому господарстві дає змогу платити більші ціни за землю, ніж в капіталістичному, а з другого боку — соціальна природа капіталістичного сільського господарства вимагає продавати землю, щоб досягти звичайного проценту на капітал шляхом реалізації приrostу цін на землю. Статистика показує, що в Росії і на Україні вся залежена в Дворянськім Банку земля переміняє своїх господарів протягом 16,7 років, а купецька — ще швидче. Земля ж, яка попала в трудове господарство, там і зникає, не вертаючись в капіталістичне господарство.

Безсумнівний факт: трудове господарство захоплює ширші площини, значить — продукція дрібніє? Дрібні власність, а це в сільському господарстві не те саме, що продукція. Бо для західної Європи доведено, що продукційність праці в дрібному господарстві при певних економічних умовах більша, як у великому.

Не лише економічна еволюція, а й політичні причини вимагають у нас ліквідації капіталістичних господарств та заведення однomanітної маси споживче-трудових.

До цього привели і законодатні норми в земельній реформі. Таким чином, ми маємо факт концентрації індустрії, обснання її в формі державної власності, що веде до ще більшої концентрації продукції. з одного боку, і концентрацію земельної власності в державі і роздрібнення сільського господарської продукції, це-б-то ліквідацію малорозвитих форм великої продукції, котрі були в капіталістичному сільському господарстві — з другого.

Як примирити ці процеси? Який вплив буде робити фактор великого виробництва на сільське господарство?

Цей вплив робитиме концентрована індустрія — держава, що буде всіма засобами підтримувати і розвивати колективистичні відносини в с-госп. продукції шляхом розумної соціальної і культурної політики, яку треба визнати за самостійний фактор соціалізації.

Наше законодавство намітило вже дві форми — зародки соціалізації: сількове господарство в висококультурних господарствах і сількове розпорядження інвентарем. Коли держава організує меліоративний і господарський кредит для трудових господарств, а також візьме на себе постачання для села потрібних предметів (штучне угноення, насіння, знаряддя і ріжні предмети споживання — тютюн, сірники, папір, текстильні, культурно-просвітні і інші предмети і матеріали), а з другого боку стане посередником по збути виробів сільського-господарства, то цим закладеться міцна основа громадського господарства. Громада буде не лише адміністративним, а й індивідуально-господарським органом, котрий давитиме на всі сторони індивідуалізму оддаю і перетворятиме його в соціальну солідарність. Індивідуалізм приватного господарства тепер є формою виразу для почуття покинутості, незабезпеченості, ізольованості, а коли заведеться громадське господарство, то воно змякшить ці почуття покинутості, одчай індивідуалізму трансформується в надію солідарності, визволяючи індивідуальність члена громади від багатьох турбот, переносячи турботи з одиниці на громаду. Тут і зникатиме індивідуалізм (напрям індивідуальної „політики“ одиниць) і розцвітатиме індивідуальність людини.

Соціально-економична політика „єдиного капіталіста“ — держави і культурна допомога будуть могутчими двигачами соціалізації в с-госп. продукції. Докладніше про це не маю змоги тут говорити, позаяк це відноситься до програми конкретної політики.

Однак треба тут же підкреслити, що вся соціальна політика держави трудового люду повинна бути направлена на одну мету — утворення високопродукційного господарства, основаного на природних даних його. Напр., Україна мусить бути аграрно-соціалістичною республикою. Це, здається, очевидне для всіх. Характер нашого господарства, завдяки чорноземові, опреділяється, як аграрний. Чорнозем є найбільшим природним багацтвом, яке найбільш доцільно утилізувати для хліборобства і с-госп. промислу. Отже, всі зусилля, увага, знання, засоби повинно сконцентруватися сільського господарства і знати, що ми творимо аграрно-соціалістичну державу. Через те соціальна політика мусить бути надзвичайно доброзичливою для основного робітника в цій галузі господарства — трудового селянина. Цей селянин мусить стояти в центрі життя і опреділяти свою соціально-історичну долю. Насильство над селянином, хоч би і для самих найідеальніших, цілей виклике реакцію і протилежні намірам і епідіванкам результати.

Природа опреділяє характер господарства, господарство опреділяє характер відносин учасників його, відносини — психольоґію їх. З цією психольоґією треба числитися з тим, щоб найменш болючими засобами наполягати на неї і навертати в бажаний бік.

Варт замітити тут же, що природа України, особливо степові й простори, являється серйозним фактором, що утворює сконцентровані населені пункти. Маловідда і безвідда степів тримають людей біля річок, озер, джерел, криниць, а головно — біля річок. Розселитися на хутори по степах не дозволяє характер їх. Тому вся ота столовинська

буржуазна хутороманія не має ґрунту на наших стежах. Вся буржуазна Європа насторінно говорить про хутори, кабінетні ехоластики і в нас підхоплюють ці погляди, тим більше, що хутір справді „в ідеалі“ є найліпшою формою розселення по землі, бо він стоїть в центрі господарського участку, це-б-то найкраще перемагає просторінь. Степові простори наші найкраще переможуть машини (оранка, сіянка, жнива, грабовиця, возовиця, молотьба то-що). Тут рельєф степів є незвичайно сприятливим фактором для машинової праці, великого виробництва. Наші села мусять притматися біля води і тому іноді дуже далеко від ріллі. Перемогти просторінь тут можливо лише машинами для їзди і праці. Машинове господарство вимагає організації у великому масштабі, і наші села змушені будуть прийти до цього і потроху соціалізувати продукцію. Розуміється, в Швейцарії, де бугровато-горяна місцевість, або в Польщі, Московщині, Білорусі, де багато води і можливе рідше розселення, там люди під впливом рельєфа землі і води не так швидко дійуть до машинової крупної організації, як ми. Наші степи є природним фактором соціалізації.

Але найбільшим з природних факторів соціалізації буде збільшення густоти населення. Приблизно через 40 років наше населення подвоїться. Коли продукційність сільського господарства не збільшиться за цей час, то ми вже не то що не матимемо змоги вивозити збіжжя, але його не вистачатиме на споживчі потреби України. Розуміється, за 40 років продукційність землі підвищиться, бо збільшиться сукупна праця біля землі.

Інтенсифікація господарства буде основним принципом господарської політики, а інтенсифікація залежить від багатьох чинників, в першу чергу — економічних. Техніка буде постепенно піднішуватися до рівня економічної доцільності. Організація праці значить поділ роботи. Во імя інтенсифікації буде організуватися колективна праця, це-б-то проблему соціалізації треба розглядати, як проблему інтенсифікації господарства. Приріст населення буде двігачем інтенсифікації господарства, яка на певний організаційний висоті буде вимагати колективної продукції, це-б-то соціалізації, і коефіцієнт густоти населення буде показчиком степені потрібності соціалізації.

Розуміється, густота населення гратиме роля чинника соціалізації при одній умові: коли влада в державі належиться трудовим масам, коли капіталізм не зможе зробити того, що з любимим засобом його політики: висилки населення або еміграції. Де капіталізм держиться при великій густоті населення, там клананом для зменшення соціальної енергії трудових мас служить еміграція і кольоніальна політика капіталізму. Але що густота населення буде основним чинником світової соціалізації — це безперечно!

Економічні потреби примусяють голодних стати перед палацами паразитів і зруйнувати їх. В Європі цей конфлікт вже стоїть на черзі дня. Буржуазія змушувала „зайвих“ емігрувати. Ми знаємо, що Америка, Австралія, Азія, Африка щороку приймають десятки міліонів людей. Європейське населення, особливо ті держави, що мають кольонії, живе у великій мірі на кошт кольоній. Уявіть, що кольонії в один день одпадуть, то Англія в той же день засуджується на смерть. За нею

їдуть Німеччина, Бельгія, Франція, Голландія й інші держави. Цього поки що нема, бо Європа визискує аграрні кольоніальні народи, грабуючи їх працю, природні багацтва, живлючи свій пролетаріат роботою і все населення — продуктами. Еміграція робить своє діло, але вона мусить в десятки разів збільшитись, коли кольонії не дадуть сировини і продуктів. Розуміється, що голодні маси підуть штурмом на своїх паразитів, і капіталізм упаде.

Буржуазна Європа стоїть над прірвою і це при 41 душі (пересічно) на 1 km². Азія має 20 душ на 1 km², Африка 5, Америка 4, Австралія і Папуа Нова Гвінея 0,7 душ.

Коли населення досягне густоти приблизно 20 душ на 1 km², а для цього треба приrostу ще 1,2 міліярда, що станеться найдалі за 50 років, то вже хоч клапани одкриватимуться, але населення не зможе з такою швидкістю піджувати вільного місця на світі, як тепер, і звертатиме свою енергію проти більших чинників гніту. а не шукати більшого виходу, як тепер, на еміграції. Можна думати, що не скрізь по світі можна рівно розселюватись (Сахара. Гобі і інші пустині залишаться й на далі порожніми аж до моменту якоєсь чудодійної меліорації їх), а тому при пересічній густоті в 20 душ інші місцевості будуть населені густіше, може 40—50 і більше душ на 1 km² (Японія вже тепер має 150 душ. Індія 85 душ), і тут будуть підійматися пожежі революції раніше, ніж приросте на світі ще 1,2 міліярда душ. При цих умовах, що мають силу обективного заливного закону природи, енергія трудових мас повернеться проти паразитів, штурм буде величний, і капіталізм упаде з великим греком.

Приріст населення — більшічний чинник, змякшити який стерилізацією або двохдітною системою не можна. Він тиснитиме людність і вимагатиме від неї напруження всіх сил, інтенсифікації господарства, організованої економно праці, а значить і соціалізації.

Для ізольованого господарства дрібних господарів нема будучини! Хуторці, ідлії приватної власності на своїй земельці — це минувшина, роскіш малонаселеності, що дозволяє вільну займанщину. Але як розвивалась община і врізуvalа вільну займанщину в інтересі громадського співживлення і рівного права на природу, так прийде і колективізація праці на землі, бо коли люди знатимуть, що громадським засобом вони здобудуть 100 пудів з десятини, а індивідуальним «на своїй землі» лише 50 пудів, то безхлібне право власності вони з радістю віддачуть во ім'я громадського хліба.

Треба вказати, що як міжнародний капітал переступав межі держав і в хліборобських країнах ініціював общину, заводив приватну власність, перенаочував звичаї, закони, відносини — так і міжнародний соціалізм буде приводити в атаку народ за народом, державу за державою, переходити на нові позиції і замовкати всі гімні та оди приватні власності і індивідуальному господарству. Можна напевно сказати, що коли більшість населення Європи стане під прапором революції, то меншість вже не збереже свого нейтралітету чи буржуазної самобутності. Революційний трудовий люд одних країн піде на поміч трудовому людові

других і, не вважаючи на крик марксистів, що їхні краї ще не дозріли до соціалістичної революції, все-таки роздавить буржуазію і силою творчого впливу допоможе роженню нового устрою. Революційна Європа зможе вже заявити вплив на Америку, Азію і т. д.

Міжнародний момент буде впливати на внутрішні відносини в трудових республіках хоч би вже тим, що трудова республіка буде в товарообміні з буржуазними і цінами світового ринку будуть критерієм економичної доцільності. прим., нашої агрокультурної техніки. Коли екстензивне капіталістичне сільське господарство Америки давитиме ціни на хліб вниз, то Україна мусить інтенсифікувати своє господарство. це-б-то збільшити продукційність праці соціалізацією продукції.

Я вказав на головніші чинники соціалізації життя, але с ще дещо, в розгляд которых тепер входити не будемо.

Тепер нас цікавить головне питання:

Як же йтише процес соціалізації у нас, на Україні, коли необхідну передумову — скасування приватно-власної монополії на землю — буде переведено в дійсність? Розуміння процесу соціалізації для нас є найважнішим пунктом нашої програми, діяльності і боротьби. тому мусимо спинитись на йому негайно.

7. Процес соціалізації.

Ми вже вияснили загальне поняття соціалізації, вказали на існування цьому поняттю тих розумувань, що положені в основу „соціалізації землі“ російських соціалістів-революціонерів, а також на дійений зміст українських законодатних концепцій земельної реформи, познайомились в загальних рисах з передумовами і чинниками соціалізації: нам тепер лишилось представити нарис процесу соціалізації і основних його форм, очевидно, маючи на увазі наші українські обставини: природу, характер господарства, культурно-психологічні і історичні дані.

Перш над усе нам представляється схема громадської структури в часі революції, коли влада в руках трудового люду, так. Велика індустрія централізована, це-б-то промисловий капітал концентровано до його логічно-мисливого единства. Тепер став „один капіталіст“ — народ в особі його державної влади. Працюючий в індустрії люд сформував всі органи господарсько-технічного і адміністративного керовництва. Провід в руках верховного органу. Як господарська організація, промисловість представляє одно господарство, ведене по одному плянові едину волю верховного власника — народу.

Як буде одержувати трудовий люд „новий продукт праці“ в підприємствах? В формі заробітної плати грошима чи натурою? Так, на перших порах в формі заробітної плати грошима чи натурою. Гроші в цьому випадку гратимуть ролю трудової квитанції, яку видає орган господарської управи робітникам на доказ його права одержати все потрібне з державного магазину. Очевидно, щоб видати з магазину споживчі предмети і продукти, держава повинна встановити свою монополію на розпорядження виробами всіх господарств. Отже, що виробляє індустрія, то є продуктами держави. Щоб одержати їх, кожний повинен

представити трудову квитанцію (для короткого виразу — трудоквіт!) або продукти своєї праці. Приватно-трудовий селянин, що працює біля землі, очевидно, повинен представити продукти свого господарства державі. Таким чином, держава на себе переймас функцію посередника між націоналізованою індустрією і приватним сільським господарством. Ми уявляємо взаємовідносини держави і приватно трудового селянина, як посередництво в обміні продуктами. Чи тут буде власне обмін? Так, обмін, бо в цій стадії суспільство представлятиме союз кількох колективізованих спілок з приватно-індивідуальними господарями. Сільську громаду не можна брати, як трудову спілку, бо вона є ще лише публично-правним інститутом земленоряджування, кооперативно-інвентарною спілкою і лише, як рідкий виїмок — трудовою спілкою.

Очевидно, держава не може мати діла з кожним окремим селянином в справі обміну продуктів, а тому вона притягне громаду (її орган) і вважатиме його за свого контрагента. Громада представлятиме зібрані від членів продукти і діставатиме від державних органів продукти державного господарства або зовнішньої торгівлі. Таким чином, по суті тут ми бачимо подібні відносини, як між селянином і капіталістом-купцем, лише форма інша: нові відносини відбуваються в порядку публично-правовому між органами публичного права — державою і громадою. Цим новий порядок різко відріжняється від буржуазної свободи приватно-правових „сделок“, в основі котрих лежить нахабний обман з боку капіталу, як дужчого противника.

Буржуазія скаже: щоб вести такий обмін, треба багато урядовців і громаді і державі. Це буде, мовляв, дорого коштувати. Буржуазія, розуміється, певна, що вона для народу дешевше коштує! Але справді це, розуміється, нахабна брехня, яку ми чули всі 1917 року, коли введено було продовольчі управи. Коли держава неребере на себе функцію обміну, то це значить, що приватно-торговий апарат касується. Посередник спекулянт, биржевик, комівояжер і т. д. усовується. Служащи і робітники з приватно-торгового апарату переходятять в державні органи обміну, але, очевидно, їх тут менше потрібується. Року 1897 по перепису Україна мала 5,2% населення, що зайняте тorgovleю. Цей процент, очевидно, через 20 літ побільшився, приймій його для 1917 року 7 — це не буде помилкою на шкоду торговцям, бо їх, нащевно, є не менше 10%, але хай буде 7%. Це значить від 40 міліонів населення — 2,800.000 душ! Хоч би яке було складне державне господарство, але йому для функції обміну рішуче не треба аж 2,8 міліонів урядовців! Це ясно.

Панове спекулянти, комісіонери, вояжери, биржевики і т. п. ніколи не задовольняються платнею урядовця, а люблять „заробити“ дуже добре. Коли порахувати скільки коштують торговці-посередники для народного господарства, то це така кольосальна сума, на яку можна сміливо утримувати 10 міліонів урядовців!

Але підемо далі.

Протягом деякого часу приватно-індивідуальні сільські господарі будуть ще неприступно-індивідуалістичними, але приріст молодого по-

коління вимагатиме роздроблення участків. Очевидно, творення трудових спілок не лише у висококультурних господарствах, а й у громадах, буде потрібним, як могутчий засіб приміщення приросту і розвитку продукційності праці. Трудова спілка може творитися по приватній ініціативі бажаючих, але держава буде опікуватися ними: це задача соціалістичної політики.

Як може скластися спілка? Очевидно, тут повинні об'єднуватися: земельна площа, робочі сили і мертвий та живий інвентарь (знаряддя продукції). Земельна площа об'єднується легко, хоч би кожний член спілки (очевидно — родина) мав ріжні по величині участки, бо в розподілі продукту критерієм буде не площа, а робоча сила. Розуміється, легше зрозуміть це ті, що матимуть приблизно однакову площу. Мертвий і живий інвентарь спілка приймає від кожного члена по оцінці, яку погашує певними ратами зого доходу, враховуючи цей інвентар в кошти продукції шляхом амортизації. Значить, спілка купує інвентарь у своїх членів (коли б у них не було, спілка мусіла б купити його на стороні). Таким чином, спілка має землю, знаряддя продукції і робочу силу.

Всі працюють по певному плану, і кожному рахується час і якість праці, це-б-то установлюється одиниця праці.

Коли продукти зібрани, кошти продукції покриті, тоді розділюються по числу одиниць праці, і кожний дістає „новий продукт своєї праці“. Таких хліборобських спілок в одній громаді може бути де-кілька. Розвиток спілкової праці поведе до об'єднання їх в одну спілку-громаду. Діялектика такого об'єднання ясна. Коли член спілки має садок, бджільник то-що, то це все він може здати в спілку по оцінці. Чому це так? Бо всі ці елементи господарства є наслідком раніше вкладеної праці, за яку господар дістати мусить еквівалент. Правда, це може бути для даного господаря вигідно в порівнянні з біднішим. Так, але це з'явіще тимчасове. Лише так можна ліквідувати приватне трудове господарство без конфіскації праці. Такі спілки, очевидно, будуть на початках процесу приватно-правовими інститутами. Вони можуть провадити між собою обмін продуктами, коли їх господарства ріжні по характеру продуктів.

Трудним буде перший час, поки ліквідуватимуться пережитки приватного господарства, але що далі більш спілки крішатимуть.

Першою стадією соціалізації продукції буде процес перетвореннякоїнної громади в спілку. Він мусить пройти по всьому краю, спілки скристалізуватись, вирівняти свою діяльність.

Коли дві спілки єднатимуться в одну, то їх майно оцінюється і ріжні ціни вартості передається по принадлежності з коштів продукції, по анальгії розрахунку членів при вступі в першу спілку. Власне по цьому принципу розраховуються і дві чи скілька громад, коли вони творять одну спілку. Повітові союзи спілок будуть вже величезними організаціями. Спілкове господарство, по мірі поширення площин землі, буде все більш здібним до приміщення машин, штучних гноїв, до загального підняття агрокультурної техніки, праця буде все більш продукцій-

ною. Громадський поділ праці матиме велике місце, але по мірі культурного росту членів спілки будуть здатні виконувати ріжноманітні функції. По мірі росту інтелігентності членів зменшуватиметься ріжниця між „гарними“ і „поганими“ роботами — при однаковій культурній вартості працьовників їхні роботи також будуть однакової вартості.

Коли губерніальні трудові спілки зіллються в один державний союз, тоді лише в заряд господарств перейдуть всі націоналізовані до того підприємства: продукти їх розподілятимуться головною господарською управою між спілками пропорціонально робочим силам. Лише тоді держава перестане бути посередником між націоналізованим господарством (обробляючим) *) і трудовим союзом (добуваючим), тоді спіниться між ними обмін продуктів, а запанує суспільне розподілення їх.

Всі працюючі в обробляючих підприємствах робітники будуть і далі одержувати всі кошти прожитку від суспільства в натураліях. а продукти цих підприємств будуть запасом всього суспільства і розподілятимуться по споживчій нормі, установленій законодавчими органами.

До цього часу розподіл продуктів добуваючої праці йшов пропорціонально трудовій участі кожного члена (родини) в спільній праці по принципу: „кожний має право на повний продукт своєї праці і на рівну пайку природи“, це-б-то продукт після розподілу йшов під нові розпорядження приватного споживача. В усьому громадському процесі ми бачимо спільну продукцію, індивідуальне споживання (чи розпорядження) після розподілу їх.

Право праці дає тут право приватної власності на продукт.

Позаяк нерівні сили кожної людини, не рівні здібності, то, очевидно, нерівні й наслідки. Протягом цього періоду соціалізації буде між членами суспільства нерівенство, котре виникатиме не лише через природну ріжницю в якості праці, а ще й через ліквідацію старого приватно-індивідуального господарства. Це-б-то через викуп ріжниць між принесеними в спілку послідками праці, зібраними в до-соціалістичному суспільстві.

Але коли закінчиться ліквідація старих надбань праці, тоді життя нового суспільства вступить в фазу повного соціалізму. Таке суспільство буде трудовим.

Таким чином, держава трансформується в суспільство, в шевний господарський організм. Оскільки держава с примусовим союзом, оскільки вона зникає, сила примусу перелеться в організм, і там перетвориться в силу склічення і там буде вже не примус, а рівновага частин, гармонія і взаємна ґравітація їх. Скріпляючою силою, цементом цього суспільства, буде трудовий принцип. Трудовий принцип — це скрижалі нового суспільства, його евангеліє, його молитва.

В цьому суспільстві все соціалізоване, окрім споживання. Людськість стоятиме перед дверима в новий світ: комунізм.

* * *

*) Ексільоатація природних дібр належить до обробляючого господарства.

Щоб не було непорозумінь, треба, нарешті, зазначити і підкреслити, що соціалізація — це не націоналізація (удержавлення) і навпаки.

В процесі соціалізації ми бачили перед собою скрізь два з'явища, що розвиваються господарсько-незалежно від себе: удержаніна індустрія і приватно-індивідуальні господарі, їх перші господарсько-продукційні союзи, громади, союзи громад, повітові союзи громад і т. д. аж до все-державного союзу громад. Це-б-то, нарешті, два союзи: індустріальний і аграрний, обеднання вже концентрованих промислових зонаряддів продукції і обеднання землі, що постепенно концентрується в праці. Різниця їх полягає в тім, що робоче-продукційні пляни обох формаций не зв'язані між собою. І доки господарство біля землі буде приватно-індивідуальним, приватно-гуртовим в ріжких ступенях, доти спільній централістичний план загально-суспільної соціалістичної продукції буде неможливий. Неможливість ця в процесі господарської еволюції увесь час буде зменшуватись: буде йти перетворення дрібного аграрного виробництва в велике, очевидно, рівнобіжно з ростом агрікультурної техніки і в тих межах, які дає природа сільського господарства. Пристосування машин буде рости: оранка вестиметься майже скрізь паровими плугами, а може якимсь електро-рушійними пристроями. Возовиця не кіньми й волами, а автомобілями, якась особлива обробка хліба не молотьбою, а хемичною обробкою стебла разом з зерном. Чи можна тепер передбачити хочби головні виявлення технично-творчого генія людини! Хемія й електрика підуть в сільське господарство і покладуть кінець приватно-індивідуальному виробництву, вони покладуть кінець надіям лише на індивідуальні сили, а викликнуть потребу для кожного селянина озброюватись соціально. Пригадайте, що ми говорили раніше про хлощя, який підіймас краном 100.000 пудів. Це єсть матеріальний символ соціальної сили людини!

І соціалізм — це є гімн соціально-озброєній людини, це є цілком протилежне буржуазному індивідуалізму, котрий все основує на „добровільному договорі“, примушуючи своєю соціальною силовою робітників заключати його. Во ім'я індивідуального свого панування капіталізм використовує соціальну силу і творчість людей, але тут він знайде свою смерть. Соціально озброєна людина скине приватних визискувачів зі свого шляху! Така залізна льогата великого виробництва, це-б-то соціального озброєннякої людини. Процес цього озброєння трудових мас ми називамо соціалізацією життя і боремось за його ріжкими засобами. Коли ми малювали картину соціалізації, то весь час бачили перед собою процес інтеграції трудових сил в ріжких формах спілок. Індустрія, машинова обробка, досягла великого розвитку і буде давити на все „індивідуалістичне“, котре в свою чергу змагатиметься до вищих щаблів розвитку.

Індустріально-народний союз і аграрно-народний союз йтимуть на зустріч до повного злиття, до соціалістичного сінтезу. Процес цього розвитку довгий, і було б утопією думати, що його можна встановити декретом революційного правительства: процеси не установлюються, а вони й дуть, розвиваються. І через те соціалізація мусить

розвиватись трансформуючи теперішні форми в інші, а ці в їх вищі ступені і т. д. Однаке соціалізація не може розпочатись без передумови революції — скасування приватної власності на землю, на індустриальні і аграрні капіталістичні знаряддя продукції і політичної диктатури трудових мас. Далі починається соціалізація трудових спілок по принципу спілкового відшкодування за присесені трудові знаряддя продукції, бо вони є еквівалентом живої праці. Це однаково стосується до всіх трудових господарств — промислових і аграрних. Тут центр ваги.

Для України це значить — соціалізація 70 % трудового аграрного населення, а тому у весь процес соціалізації мусить бути органічним, він ростиме рівнобіжно зі зростом культури мас і розумною соціальною політикою. Штикова декретація соціалізму суперечить розумові, добру конкретних трудових мас і соціалізові, бо досягає протилежних результатів. Для несвідомих цієї справи я позволяю собі навести приклад, як іде процес перетворення форм. Наприклад, ви хочете переробити ваш винокурний завод в паштраній. Ви виробляєте проект (план) раціональної паштрані. Порівнююте його з планом винокурні — не сходиться, очевидно. Все не так: і число помешкань, дверей, вікон, розміри, трансмісії, транспортери, склади і т. д. Розуміється, це так і повинно бути, бо властивості матеріалу опреділяють техніку роботи, а робота — організацію машин, трансмісій, працю, подачу матеріалів і т. д. Але ви мусите рішити задачу! Ви починаєте аналізувати окремі елементи: помешкання. Рішаєте там прибудувати, там розібрати, там заложити двері, там пробити вікно і т. д. Потім починаєте розміщати машини, трансмісії. Переїміянете де-небудь шків, дасте йому лише число оборотів, там поставите муфту, підчіпник то-що. У весь час ви шукаете льогічних переходів од старого до нового плану, рахуєтесь зі старим планом, як вихідним пунктом, залишною передумовою, і навіть де-що змінюєте в новому плані, що не єгодить загальний меті — виробу паперу. Коли ви од старих форм знайшли льогічні лінії до нових, тоді ви рішаете, що перебудувати можна, і можете розробити план переходу від старого до нового заводу. Такий льогічний переход мусить бути, інакше ви мусите зруйнувати всю стару будівлю і не використасти її можливостей для економного, це-б-то розумного переходу. Робити якусь не розумну роботу можна лише за браком розуму. Хто хоче збудувати теорію суспільної перебудови на передумові, що „все треба зруйнувати“, а потім нове будувати, то це можна в країному разі розуміти, лише як спосіб словесного виразу, а не як принцип. Правда, зруйнувати все, що не відповідає меті, але коли для мети „треба“ зруйнувати робітництво, селянство, буржуазію, словом — „все“, то це називається вилляти з почві разом з водою й дитину. Треба зруйнувати не все, а лише те, що льогічно суперечить переходові до нової форми. Соціалістичне суспільство — це новий план, буржуазне — старий. Коли ви їх зрівняєте — кольосальна ріжниця.

Ваша мета — визволити працю і утворити чисто трудове суспільство. От ви й установлюєте передумови: касуєте приватну власність на землю. Приміщаете на ній „трудовий резерв“. Цим нанесено смертель-

ний удар капіталізмові. Усувасте власників капіталу, це-б-то власників тих знарядів продукції, при допоміж яких вибивається надзвартисть. Це все не-потребне для вашої мети. Залишаються трудові господарства: аграрні і промислові. В аграрних с і земля і знаряддя продукції, в промислових — лише знаряддя продукції (хоч і дуже примітивні). Це і є ваш будівельний матеріал. Мусите розуміти його р і ж н і властивості, бо будівля є синтезом р і ж н іх матеріалів. Велика індустрія вами обеднана в одніо господарство. До його ви органічно вробляєте трудові промислові елементи. Досягаєте тут синтезу. В аграрному господарстві маєте море дрібних підприємств. Така його властивість придає йому історично-господарських умовах. З цим ви мусите рахуватись, як з обективним фактом. Намічаєте плян трансформації його в велике виробництво, рахуючись з його властивостями. Ви його не можете викинути за вікно! Селянства трудового (з якою собі хочете и сих ольогою трудовою, дрібно- чи велико- буржуазною) — не можна ігнорувати — це трудове господарство, трудовий будівельний матеріал для утворення трудового суспільства. Селянство є об'єктом соціалістичної будівлі. Творець-будівничий бере р і ж н і матеріали, відшукав їх будівельні властивості, комбінує, обєднує і звязує цементом, в' данім разі — розумною соціальною політикою.

Будівничий не критикує матеріалів за їх індивідуальність, для його цегла не „країца“ від дерева, дерево — від цементу, цвяхи від петель, скло — від замазки. Всі ці матеріали надаються до будівельного синтезу — це суть головне! Глуно міркувати, що „пролетаріят“ соціалістичний, „батраки“ соціалістичні, а трудові „селянє“ — вороги соціалізму. Коли так, то ви мусите відмовитись від будування української соціалістичної республіки, бо однаково ви її не збудуете з 6% „пролетаріату“. Соціаль-демократи так і рішили, а тому пішли в спілку з буржуазією. Вони відмовились від соціалізму, вони зрешили ініціативи в суспільному будівництві. Соціалісти-революціонери беруть трудові маси разом і хочуть будувати соціалістичне суспільство — це їх воля і їх заслуга: творити соціалістичне суспільство з даного конкретного матеріалу і не кричати, що цегла „країца“ цементу: для творчості і цегла і цемент мають однакову вартість.

Я бачу справжній культурно-творчий реалізм іменно в цій позиції, яку займають соціалісти-активісти, що хочуть з даного матеріалу робити діло, а соціалісти-насивісти, очевидно, зрікаються соціалістичної ідеї. Вольному — воля.

Соціалізація піде через „націоналізацію“: від вихідного моменту до соціалістичного синтезу далека дорога, але ми мусимо ступити на неї. Як немислима переробка одного заводу в другий без робочого пляну, так вона не мислима і без постановки мети — на жіру переробки. Воля господаря є однією точкою, для вироблення пляну і самої переробки.

Без такої волі трудових мас не можливо виробляти плян соціалізації і вести саму соціалізацію. Виразом такої суспільної волі трудових мас, її політичною формою, є диктатура їх, це-б-то, щоб вони стали господарем.

Хто говорить про соціалізацію життя в спілці з буржуазією, той в найкращому разі дурить себе або, що частіше — дурить других, свідомо, нахабно дурить. Таких соціалістів-дурисвітів тепер дуже багато.

Але не про це тепер мова.

Ми закінчуємо тим, що соціалізація є довгим процесом соціального будівництва, можливого лише при передумовах:

Скасування приватної власності на землю, на індустріальний і аграрний капітал і трудовій диктатурі.

Творення цих передумов — задача революції, а творення соціалізму — задача еволюції.

VII. Соціалізм і комунізм.

Вслухуючись в революційні лозунги, вдумуючись в їх реальний зміст, ми зауважуємо, що панує одна ідея — „кожний робітник маєтъ одержати повний продукт праці“: „кожна людина має рівне право на природу“. Що-до рівного права на природу — це ясна річ для всіх, але „повний продукт праці його витворцеві“ — тут глибокий і ясний соціально-економічний зміст: ідея знищення поділу вартості на необхідну і додаткову, знищення надвартості. Які соціальні наслідки мають вийти з цього, ми знаємо.

Але цікаво те, що цей лозунг говорить про право власності на продукт праці. Соціалісти всі і весь соціалізм, як наука, перейняті цією ідеєю оборони праці од визиску, од поділу її: соціалізм є ідеєю чистої (визволеної) власності на працю. З погляду робітника, це є ідея права на самого себе, на свою волю, на визволення од впливу соціалістичності, яка обирає частину праці, це-б-то частину самої субстанції працюючої людини. Це власне є одна корінна ідея соціалізму.

Друга ідея соціалізму — це суспільна організація праці з метою побільшення продукційності її. Велике виробництво є такою формою організації праці, таким способом побільшення її продукційності. Таким побитом, в цій ідеї ми бачимо знов стремлення до визволення від тяжкої, мало-продуктивної праці, стремлення до економії своєї енергії, до збереження своєї субстанції від великих витрат, це-б-то зберегти своє життя, охоронити од шкідливих впливів осередку. В цьому стремленні говорить сам інстинкт самоохорони, великий біохімічний закон збереження виду.

Обидві ідеї є власне виразом одного стремлення: визволити працю від визиску, визволити індивідуальність від зайвої праці, від нерозумної, мало-продуктивної праці.

Власне через це соціалізм є глибоко-людським стремленням, і тільки буржуазні дурисвіти можуть в своїх цілях говорити про „фантазії“, „утопії“ і т. д. Глибоко-людське стремлення не може бути уточено, раз його треба і можна здійснити. Буржуазія каже що його „не можна“

здійснити. Хіба вона покладається на свою силу? Але проти сили протиставиться нова сила і перемогає. Перед нашими очима відбувається вже боротьба, остання боротьба.

Інтереси праці, очевидно, більші, ніж сила буржуазного державства, і трудова людність в кожній країні вже йде на цю боротьбу, а в нас вже пішла і зломила буржуазії роги.

Це величезна движуча сила — право на новий продукт праці. Ми бачили в нарисах процесу соціалізації і трудового принципу, що розвиток суспільства, його організація, його відносини передбачають одним стремленням — обрахувати працю, найти критерії для оцінки праці — все з однією метою: передбачити справедливо продукти, вироблені спільно. Розуміється, модус для розподілу буде знайдено. продукти передбачено. І що ж далі? що значить право на продукти? Це значить — взяти продукти по своїй індивідуальній волі, це-б-то продукти, що-до споживання їх, е приватною власністю працьовника.

Соціалізм з системою спільного виробу, навіть всем суспільством, навіть соціалізація може обхопити всі держави, обєднати їх у вселю деську спільність, при тім продукція, розподіл, транспорт. — все є об'єктом і уважного права, а споживання лишається все-таки правом приватним.

Бо в центрі суспільної ідеї стоїть ідея труда, так ніби авторське право на труд. Через це вся соціалістична система утворюється з метою зберегти, знайти в кожному випадку, дляожної людини продукт її праці. Ідея труда носить в собі велике заłożення індивідуалізму в його чистому виді (не егоїзму), а власне кожна індивідуальність з своєю працею є однинцею обрахунку. Так би мовити, що соціалізм з вищою бухгалтерією, яка в своєму гроубухові одкриває сторінку для дебету — кредиту кожній однинці людській, рахує її працю і її результати.

Через те соціалізм з вищим індивідуалізмом, фільософією і поезією визволення кожній індивідуальності від визиску її праці і взагалі від зайвої праці. Соціалізм хоче кожну індивідуальність обробити соціально так, щоб вона носила в собі всю силу суспільства, людськості, щоб вона перемогла час і просторінь, стала титаном!

І підставою цього — визволення праці і визволення від зайвої праці шляхом соціалізації життя.

До цього стремимось ми, соціалісти-революціонери, це єсть наше свані'є ліс труда.

Але єсть і інша дійсність і інший ідеал вищого суспільства, це-б-то інший модус розподілення продуктів праці і природних дібр.

*

*

От хоч би така більогічно-соціальна організація — сечя, родина. В ній також всі працюють спільно. Напр., батько її син косять, мати й дочка вяжуть. Докосивши лану, вони зовсім не думають ділити продукти, ніхто не цікавиться, скільки він накосив, ніхто не питає,

скільки вона нав'язала, косарі не вважають себе господарями над синами і не обраховують платні для вязальниць. Просто звозять до купи на тік, молотять, віють, мелють. печуть, варять, ідять. Частину просять і купують батькові чоботи, синові — шапку, матері — ворання, дочці — свитку, дитині — цяпцьку. Що кому треба, те тому й дається, купується і т. д. Нема за що купити — обмежуються потреби, добувається необхідне для життя і продовження господарства, а є за що придбати — купується календар, годинник, гармонія, жітіс св. Варвари, горілка, пиво, малюнки і т. д.

Працюють разом, живуть разом, продуктів не ділять, а споживають по потребах, по згоді, по якомусь пляну або і без пляну. Ніякої бухгалтерії не ведуть, персональних рахунків не одкривають. Буває гризуться, нарікають на недбалство, марнотратність, негосподарність, але вчора, сьогодні і завтра відносини господарські принципіально ті самі.

Що це таке? Це — комунізм.*)

„Праця по силах — споживання по потребах“ така його заповідь, принцип, фільософія, поезія і право.

В основі його лежить право існування, право потреби.

Обовязок і право праці підрозумівається, як презумпція, але нема бухгалтерії праці. Ніхто не обраховує, хто скільки зробив, лише всі роблять по силах. Робота обовязкова, а скількість її не роскладається по робочих індивідуальностях, рахується по інших прикметах: загальний підсумок, по родах продуктів. Ведеться рахунок продуктам, а не праці. В ґросбухові персональні рахунки не на людей, а на продукти: ішениця, сало, яблука і т. д.

Плян життя виробляється по роду і кількості продуктів, а не по роду і кількості праці (це-б-то не по індивідуальностях робітників). Невідомо, скільки хто зробив, а рахується, скільки кому треба. Трудовий принцип, що пронизує всю організацію соціалістичного суспільства, тут не має місця. Труд розуміється лише, як необхідна передумова, але розподіл продукту йде по потребах. Опреділяючим принципом є потреба.

Коли ми чуємо, що говорять комуністи, то ми знаємо, що вони хочуть зробити сильне споживання, розподіл продуктів по потребах,

*) Про практичні спроби „жити комуністично“ історія дає багато прикладів. Комуністичною організацією була й наша історична „Запоріжська Січ“, але вона по своїй меті рікою одріжняється від всього, що ми називамо „комуністичним“: війна проти кріпацтва, проти неволінництва під правором православні одріжнюють Січ од комуністичних організацій, які складаються воїн-етичних („Криниця“ на Чорноморщині), чи реалітічних цілей (сучасна „Амана“ в Америці), чи етично-соціалістичних (як була „Ікарія“ Кабе) і господарсько-суспільних, як то хоче установити теперішній комунізм.

Січ по своїй внутрішній організації була господарською комуною, навіть військовою організацією. Мета її була не господарська, а збройна боротьба. Вивчення Запор. Січі приводить до цікавих висновків про незвичайний твір українського трудового люду XVI—XVIII ст. В Америці тепер існують кілька комуністичних організацій, які з господарського погляду розвиваються не зле. (Про це у Туган-Барановського „Соціалістическія общини нашого времени“, німецьку „Історію Соціалізму“ під ред. Каутського, „Четверть віка Криниці“ то-що).

зовсім одкидають право на продукт праці, вони одкидають головну базу і принцип соціалізму — трудове право, очевидно в науці соціалістичній мусили б відкинути теорію трудової вартості. Взагалі для їх „надвартість“ повинна бути фікცією.

Чому? Поширте комунізм з родини на громаду, на суспільство, на всесвіт, і побачите, що ви не можете презумувати працю, як необхідне оправдання для права на покриття потреб! Очевидно, задоволення потреби треба, але чи треба для цього робити — це ще не ясно. Комунізм родини — легкий до огляду кожним членом. Радіус огляду тут не великий, але комунізм в громаді — вже вимагає більшого радіуса огляду. Комунізм в суспільстві — це щось велетенське! Чи кожна індивідуальність працює — цього ніхто не доведе, але що кожна єсть — цього вимагає принцип комунізму і жива потреба.

У великому комуністичному суспільстві будуть великі зносини, як і тепер, по громадських справах „товариш“ (тут вже лішня була б назва „брат“, як в родині) поїде, скажемо, з Пирятини в Київ і там собі сидітиме скільки, схоче; намозолить очі тут — поїде в інше місце. Так як їздили солдати „льотники“ по „літньому білетові“ місяцями й роками.

Розуміється, легітимаціями і неможливістю вільно купити іжу, одежу і т. п. „льотник“ буде швидко поставлений на суд перед своєю громадою, але контроль праці взагалі не можливий. Простір для параситизму великий.

Коли дивиться на комунізм з теперішньою психологією, яка вважає людину з природи за дурисвіта, паразита і егоїста, то нас може злякати цей комуністичний ідеал. Спроби тепер насадити комуну, та ще як окремі з'явища в морі іншої організації — це сміхотворна комедія шарлатанів або експеримент фанатиків, позбавлених чуття дійсності і знання про „свойства матеріалів.“

Ми думаемо, що лише перешовши стадію соціалізму, людськість так зміниться психологічно-культурно, що теперішні буржуазні дефініції про природу людини не матимуть місця.

Але треба до цього дійти, треба перейти велику школу соціалізації, треба розвитися до титанів, що одним зором очікують весь простір людськості, треба збільшити розумовий радіус огляду на цілий світ, щоб могти оглядати світову комуну, як тепер член родини оглядає свою комуну — родину. Треба перерости інстинкт власності на повний продукт праці, перерости трудове право, щоб стати на такий щабель, відкіль вже видно нові горизонти, де вже можна сказати:

Трудового права нема! Соціалізм вже є перейдена фаза, соціалізм с вже минувшиною!

Капіталізм є також системою відкинення трудового права, і через це власне ми всі боремось проти його во імя запанування трудового права, права людини на себе, на свою індивідуальність, на свою свободу. Отже, треба мати вже якусь і не буржуазну і не соціалістичну психологію, щоб розуміти світ цілком інакше, щоб сказати:

Однині с лише право потреби!

Через те, що ми живемо ще в капіталістичному світі, носимо його в собі несподівано для нас самих, ми тяжко уявляємо навіть більші форми будучого суспільства і не можемо уявити його психохології, його моральних, естетичних, соціально-культурних понять. Здається, мовляв, так-то повинно бути, але ми це говоримо, виходячи од наших теперішніх настроїв і понять, а чи воно справді так буде — хто це осмілиться стверджувати? Або фанатик, або дурисвіт, або нетяма. Може навіть пророк? Але ми не віримо в пророків, знаючи з досвіду, як вони можуть жорстоко помилитись.

Отже, критикувати можливість комунізму, як ідеала, не можна: коли ми бачимо його живий прообраз, його ембріон — родину, то чому ця родина не пошириється знов на рід, як то було колись, а чому родова комуна не пошириється на громаду і далі на все суспільство, звязане вже єдністю робочого шляну, єдиним господарством?

Єдине господарство тепер веде родинна комуна. Любителі аналізів, одвічних питань, люблять заштовхувати: відкіль взялася комуна — чи з єдності родини чи єдність родини взялась з єдності господарства? Що раніше з'явилося: родина чи комуна? Але таке питання само по собі є абсурдом. Людина перейшла велику зошльогічну еволюцію, вступила в дикий безгосподарний стан і, нарешті, перейшла в соціальний стан. Людина починається з родини. Єдність родини є і у звірів, птахів, комах — тут також є спільне, родинне добування харчів для дітвори. Родина одвічна біольогічна єдність, але соціальною вона стала історично. Господарство завела вже не біольогічна, а соціальна одиниця-родина. І тому коли громада заведе спільне господарство — спільну продукцію, то чому вона не може завести спільного споживання, це-б-то ділити продукти не по праву і кількості праці, а по потребах? Теоретично це можливо, бо є і реальний доказ: комуна є, але мала. Од великої вона одріжняється кількістю, а не якістю. Як ми бачили з попереднього викладу, тільки комунізм може дати справжню рівність, як її дас культурна родина своїм членам.

Коли ми розглядали урівнюючий принцип, то завжди натикались на практичну неможливість перевести урівнення, щоб воно було бездоганно рівним. Ми почували, що урівняти можна лише поділом продуктів, як то роблять московські і українські селяни що-до лісу і сіна. Переживши фазу соціалізації, звівши протягом довгої еволюції обробляюче і добуваюче (в нашему розумінні) господарство в одну систему, ми ліквідуємо всі форми націоналізації, досягнемо соціалістично-господарського синтезу, вступимо в соціалізм. Як довго буде суспільство триматись трудового права на продукт праці, не відомо, але можна вказати, що поділ праці (це-б-то велике виробництво) спричиниться до атрофії чуття на індивідуальний зв'язок людини з продуктами, а трофію авторства. Поясню на прикладах.

На цукроварні, на шаровозобудівельному, лісопильному, винокурному і т. д. заводі, продукт виходить в зміненому механічно чи хемічно виді. Робітник не чус своего робочого зв'язку з шаровозом, цукром, дошками і т. д.. він не знає, що іменно і скільки іменно він зробив

продуктів. Він не певний, чи то він зробив цей продукт: він вертів дірки в заливних штабах, він це знає, але як вийшов паровоз — він ришуче не знає і ніякої любовності, ніжности до його не почуває. Свою працю він рахує годинами, днями, місяцями. Коли він ділить і роздути? Ніколи. Чи в соціалізмі робітники на заводі будуть ділити продукти або їх еквіваленти? Ні. Це не можливо. Уявіть собі: цукроварня виробила 1.000.000 шудів цукру, працювало, хай, рік 1000 робітників. На кожного приходиться 1000 шудів. Що ж він візьме їх собі в комору і потім продаватиме? Індивідуально робітник не виробив їх, він виробив їх соціально. Цей цукор с громадська власність, бо знаряддя продукції утворено також соціально. Він за свою працю протягом року одержить цукру стільки, скільки треба йому на рік, а окрім того дістане все інше, що потрібне йому для споживання.

Отже, в націоналізований промисловості вже за несповна соціалізму, робітник одержуватиме по одному критеріеві — по потребах. Велике виробництво є таким суспільним з'явіщем, в котрому суспільна людина виробляє так більше, як вона ніколи індивідуально не виробить. В дрібному господарстві (трудовому) вона виробляє відповідно своїм індивідуальним силам, бо тут майже нема поділу праці. Сільське господарство — селянське трудове, майже без поділу праці. Що тут виробляється, з тим селянин чує зв'язок авторства. Він любить „земельку“, до якої звик, любить бичка, який виріс на його очах, любить садок, який викохав сильною працею і доглядом. Поки дрібне господарство не обернеться в вище, це-б-то індивідуально-трудове не перейде в колективно-трудове, доти „любов“ до земельки, бичків і т. д., любов до індивідуальності продуктів, буде місцо тримати селян біля трудового права, і вони в трудових спілках будуть ділити продукти. а потім, продавати монополістові обміну — державі. Але з поширенням розміру господарства (приміром — на громаду) худоба паститься чередою, стоятиме в спільніх хлівах, догляд за нею вестиметься по черзі — і вже не буде „свого любимого“ бичка чи лошака, любимої корови і т. д.

Тоді трудове право губитиме свій абсолютний, імперативний характер, і більш виростатиме значіння принципу потреби. Громада-комуна, коли вона одержавши дістане всі потрібні продукти, зможе імпонувати своїм достатком всім членам, які почнуть губити чуття тривоги за завтрашній день, це чуття, котре є джерелом чуття власності. Тоді перехід до спільного споживання психольогічно буде можливий, і „право на новий продукт праці“ буде безцільним. „Споживчі комуни“, очевидно, будуть закладатись і рости вже в соціалістичному устрої в тих місцевостях, де буде економічний достаток.

Вони підготовлятимуть нові поняття про вищу доцільність комунізму. Але цей процес буде довгий.

Тепер людськість бореться з старим світом під лозунгом трудового права на новий продукт. Трудові маси, особливо селянство, мають свідомі, мають ще практичні в будівництві на велику скалу, всі душі заражені, насичені міазмами буржуазного індивідуалізму, психольогія ще бідна соціалістичним змістом — при цих умовах замінити в дрібному

виробництві трудове право правом потреби являється просто небезпечним для соціалізму: буржуазні пережитки можуть асимілювати його з буржуазним свавільством і здирством. Коли людськість організується, закріпиться влада трудових мас, тоді культурно-психологічне багатство зросте остильки, що воно нейтралізує ідеально-гічний вилив старого режиму і дасть людям, широким трудовим масам, аргументи на користь комунізму багато кращі, ніж теперішні комуністі.

Комунізм ми ставимо, як ідеал, як найвищий мисливий людьми щабель суспільного розвитку, за яким наш розум безсильний уявити якісь горизонти. Ми певні, що коли там будуть горизонти, то їх комуністичне суспільство побачить. Ми ж виходимо, ледве починаючи виходити, на боротьбу зі старим світом, бо раніше ми могли лише стогнати під його чоботом, ми уявляємо близькі перспективи, котрі ми бачимо, за вдачі та трудовому принципу. Він є движучою силою трудових мас, під його прашором маси мусять розбити капіталізм. Трудовий принцип — це найважчі артилерії мас проти капіталізму, і він мусить свою службу виконати. Чи його буде досить для того, щоб іти на ледве-ледве закреслені в далечіні контури нового суспільства, про те рішить соціалістичне суспільство.

* * *

Мені здається, що читач вже уяснив собі нашу точку погляду на соціалізм і справжній комунізм, але він, я і всі ми, питате себе і других: сучасний комуністичний рух є комунізм чи ні? І яке відношення наше до цього руху? Тут треба з повною ясністю і отвертістю визначити наше становище.

Сучасний комуністичний рух в своїй основі не є комуністичний. Про це можна довідатись з писань самих комуністів. Вони стоять, оскільки це можна зауважити, на соціалістичній точці погляду, хоч часто в їхній фразеольгії, в їхніх проектах суспільної перебудови взагалі чи в окремих соціально-економічних концепціях ви завжди знайдете чисто комуністичні моменти. Де-які з них просто кажуть, що право на повний продукт праці — безглуздість, що лише право потреби є однічним і основним правом людини і ідеально-гарним і певним принципом розподілу господарських дібр. Але ці погляди не є пануючим настроем комуністів. В програмах їх ви зустрінете ототожнювання комунізму з соціалізмом в тім розумінні, що комунізм є соціалізмом, але й це не ясно висловлюється, бо в соціалістичній програмі комунізму вони вносять і комуністичні елементи в такому розмірі, що ви не зрозумієте, про що йде, нарешті, мова: про соціалістичний комунізм чи про комуністичний соціалізм?

Ця неясність коріниться в тім, що сучасні „масові“ соціалісти, опріч одиниць, не ясно уявляють, на якому принципі основується їхній світогляд? Вони, будучи по темпераменту революціонерами, переживають гарячку боротьби за владу, вони перейняті цатосом влади, їх внутрішнє напруження повне пристрасти, вибухає під впливом жагучої волі до влади, але при тім вони в своїй подавляючій масі не мають

лених суспільно-економічних понять, не можуть висловити своєї економічної програми, не уявляють основних форм більшої модифікованої будучини, не знають механізму і логіки суспільно-економічної трансформації. Освічені одиниці, розуміється, знають, але маса (кажу про інтелігентську масу) не знає. Провідники комуністичної партії пояснюють, що вони не думають про заведення комунізму, що вони є соціалісти, але називають себе комуністами тому, що їхнім ідеалом є комунізм, а головно через те, щоб одмежуватись од уміркованих соціалістів, щоб підкреслити свою революційну тактику, щоб перемогти „еволюціонізм“ соціаль-демократів і інших соціалістів, синдикалістів і т. н. „соціальні зрадників“. Цим вони роблять те, що зробив Маркс перед революцією 1848 року, пишучи „маніфест“ від імені комуністичної, це-б-то революції ідеї і його партії соціалізму. Тоді також були різні „соціалісти“-державники, еволюціоністи і т. н. котрі вели конашти з буржуазією і викликали цим велике роздражнення в революційних колах. В такій ситуації люди скрізь і завжди підшукують якесь грізнице слово, приймають його, так би висловитись, революційну потенцію за свій босний пропор, мало думаючи над його дійсним змістом. Переіменувалась большевицька течія соціаль-демократів в комуністи, але не тому, що вона хотіла заводити комунізм, а тому, щоб використати революційну потенцію слова комунізм в своїй боротьбі, щоб задоволити свій темперамент дії, щоб утворити певну атмосферу непримиримості, установити революційний контраст. При чому тут колунізм, як певний принцип розподілу громадських дібр, котрий для нашого часу значить ніщо інше, як ідею чорного переліту, як війну бідних проти багатих, а не війну працюючих проти нечесаючих?

Через переіменування вийшла не партія комунізму, а комуністична партія, це-б-то певна тактична система, певна техніка і метод революції, а зовсім не світогляд, не принцип. Теперішній комунізм московський є лише тактика певної партії, а не програма її. Комуністи і не думають про комунізм. Це вони голоно заявляють: вони навіть боряться проти комунізму, як то виходить з заяви комуніста Раковського на IV з'їзді Рад України! Раковський заявив, що „комуністичний“ уряд, на чолі котрого він стоять, забороняє агітувати про заведення на селях комун. Це пікантно для сучасного „комунізму“.

Коли ви чуєте тепер про „комунізм“, „комуністичний устрій“, „комуністичну політику“, „комуністичні переконання“, то треба мати на увазі, що це все не має нічого спільного з комунізмом, як принципом і світоглядом! Тут просто люди хочуть не комунізм визначити, а свою специфічну тактику революційної боротьби, свої методи і т. н. Теперішній комунізм є не світогляд, а партія. Хто говорить тепер про „комунізм“, то він не розкриває якогось нового соціально-гідного принципу, а агітує за чи проти певної партії, яка не має на меті встановлювати принцип потреби в розподілі господарських дібр, а щось інше. Увесь запал партії з молитвою не комунізмові, а інтересам партії. Тому партійний патріотизм, партійний інтерес, ідея партійної влади — це все вважати за комунізм можна хіба через непорозуміння.

А коли інтереси і тактику російської комуністичної партії прийняти серйозно за комунізм, то ніхто не знатиме, що йому робити з справжнім комунізмом!

Я вже вказував раніше, що люди люблять називати себе тим, чим вони не є. Вони це роблять через ріжкі причини: соціалісти, що стоять на трудовому принципі, називають себе через те соціалістами, що вони цей принцип обороняють, а буржуазія вдягається в „соціалістичну фразеольготу“, щоб змішати поняття і поборювати трудовий принцип! Так здавна ведеться . . .

Як же ми до цього ставимося?

Соціалізм є соціалізм: він вимагає здійснення права на новий продукт праці, скасування надзвартисти, ренти, взагалі нетрудового доходу. Це єсть великий критерій, по якому можна розпізнавати соціалістів. Ми цього великого слова не соромимось, як не соромимось слова „правда“, котре вживаюти найчастіше і найбільш огидні брехуни. Діла компромітують людину, а не слова — цей прекрасний витвір соціалістичності. Заявили опортуністи слово соціалізм, а тому його треба одінунти? Ні. Брехуни ще більш заявили слово „правда“, але ніхто й не думав його викидати з людської мови, бо за ним криється величезний культурний зміст, певне поняття.

Це перше. Отже, ми не бачимо ніякої причини викидати з ужитку слово „соціалізм“ — цей чудовий символ і пам'ятник великих незабутіх подвигів думки і діла во ім'я вищої культури, во ім'я визволення праці і здійснення трудового принципу. Соціалізм є релігією всіх трудящих, вище право — право праці. Його ніхто не може скомпромітувати . . .

Комунизм, як принцип розподілу господарських дібр і суспільної організації, ми можемо прийняти лише, як ідеал, а не як програму революції. Це, майбуть, ясно вже для читача з усього попереднього викладу, але треба тут підкреслити думку, чому комунізм не може бути тепер програмою революційної боротьби. Революція проти капіталістичного устрою йде під лозунгом здійснення трудового права на новий продукт праці, щоб надзвартисть і рента не відбиралися приватними власниками, а належали тому, хто на їх мас право. Движуючи силою революції може бути лише трудовий принцип, а ніякий інший. Іншого принципу не розуміє і не відчуває теперішня трудова маса. Для пролетаря і трудового селянина зрозуміло одно, що їх визискають, що вони мають право на те, що у їх відбирається економічною „необхідністю“, чи організованою силою класово-буржуазної держави. Вся підйома революції, вся її сила лежить в боротьбі за трудове право і в збереженні, культивуванні цього права. І хто нарушатиме це право, той не може рахувати на співчуття трудових мас! Коли це робитимуть навіть соціалісти чи комуністи через помилкову свою тактику, то трудові маси повстануть і проти їх.

Непошанування трудового права завжди мусить викликати проти себе реакцію. Це ми й бачимо на практиці на Україні. Комуністи, як марксисти, підходять до селянства з тим упередженням, котре вони віддавна культивують в собі, догматично беручи помилкові твердження

К. Маркса що-до селянства (його „Вісімнадцяте брюмера“!). Селянство — дрібна буржуазія, ворожа пролетаріату! З цього дедукується ціла система ворожої супроти трудового селянства тактики, котра при несприятливих зовнішніх даних примушує комуністів йти наступом проти селян, збройно відираючи у їх хліб. Їхню працю, нічим не компенсиуючи. Обставини в Россії і на Україні після довголітньої війни, З-пітньої громадянської війни, утворилися такі страшні, промисловість так упала. Це фактично став неможливий обмін. Уряд революції, зможено пізувавши функцію обміну, фактично нічого не може дати в обмін за продукти сільського господарства; фактично, господарство має спарадіковану одну сторону тіла — індустрію, а при цій умові і друга не може функціонувати нормально. Продукти аграрного господарства нема на що обмінювати, гропі стали „безробітнім“: вони не можуть виконувати свого обов'язку — засобу обміну і жиріла вартості. Через те гропі впадли, але по інерції уряд друкує мільйони нудів наперу, котрий має лише свою власну вартість . . . наперу. І це всякий знає, знає і селянство. І от при цих умовах селянство, як єдиний продукуючий клас, мусить віддавати свою працю дарма. Відомий факт, що за підлогу вироблений на радянському заводі у Київі, селянин мусить платити 56.000 карб., тимчасом як хліб вони мусили віддавати по твердій ціні комуністичному урядові по 40—60 карб. за пуд, це-бо то мінова вартість підлоги рівняється приблизно 1000 пудів хліба. Всякий скаже, що така економічна політика є грубим порушенням трудового права селян, котрі цілком справедливо обурюються на воїнішу „соціальну справедливість“, якої і за царя не було.

Отже, „комунізм“, як тактика у відношенню до величезного трудового класу України, є абсолютно не до прийняття: що-блане, він принципово неприємний, як тактика порушення трудового права. Я не кажу про інші методи роботи, які диктує російська комуністична партія соціалістам всіх країн: це річ спірна, можливо, що для Россії ці методи історично-культурно оправдані і доцільні. Для нас, очевидно, не може бути прислідка тактика, що принципово трактує трудових селян, як „буржуазію“ (хоч би й дрібну), з якою ніби-то нацькнеться не треба, а лише „конфіскувати“, „реквізувати“, „нейтралізувати“ і т. д. Тут іде грубе порушення трудового принципу, і воно дасть свої шкідливі для революції наслідки. Розуміється, цього порушення могло б не бути при умові, коли б індустрія жила, коли б революційний уряд міг крамом засипати село, але й при теперішніх обставинах можна б значно змігчiti гостроту кризи, коли б комуністи ставились до трудових інтересів села також злє, але воно має згляд на злідених обставин і сяк-так терпіти. В дійсності ж комуністи нацькують робітників проти селян, коннують прірву між обоюма групами трудового класу і ставлять революцію в Россії і на Україні під страшну небезпеку. Говорити про якусь „реакційність“, „контр-революційність“, „монархізм“ в селі — це очевидна нісенітниця. Коли ви будете конфіскувати працю, то це буде те, що робив старий господарський режим і проти чого селянство боролось. Правда, це робиться тепер во імя іншої мети, але економічний результат такої політики є конфіскація праці, порушення трудо-

вого принципу, що не може бути терпиме ніким і ніде. Первірдний гріх марксизму — ідеольгія розділення робітництва і трудового селянства, опріч того, що це теоретично неправильно, навіть в індустриально-розвинених країнах це шкідливо, а в Росії і на Україні це веде просто до фатальних наслідків — провалу соціалістичної революції, бо система визиску праці, порушення трудового права ніде не може бути терпима. Селянство, коли воно чутиме свою силу, буде активно, навіть збройно боротися проти неї.

Не той полководець добрий, що розгортає перед вами свої геніальні стратегічні і тактичні плани, а той, що вміє виграти битву. В данім разі, скільки не доказуйте, що „комунізм“ — добра річ, а коли він на практиці зводиться до конфіскації праці і нечуваного занархізування господарства, насильства над працею (та ще при великих слабостях звичайних обивателів, не розбірливих в засобах), то — очевидно, що з ним в першу чергу не помиряться трудові маси: і селянство і робітники.

Отже, комунізм, як соціально-економічна доктрина, це-б-то дійсний комунізм, і „комунізм“, як спеціальна тактика однієї з революційно-соціалістичних партій у відношенню до величезної трудової групи населення не відержує тепер навіть доброзичливої критики.

Опіріч голої задачі — зруйнувати капіталізм шляхом диктатури трудових мас, що вважаємо і ми своєю задачою — в аграрних країнах „комунізм“ сугубо непримілений. І він в своєму теперішньому московському виданні життям прийняттій не буде. Для цього є багато ознак: обурення і ненависть селянства проти комуністичної політики в Росії, те саме, але побільшене через шовінізм Москалів, на Україні, а також той критичний рух в комуністичних колах Європи проти „московських методів“, який ми спостерігаємо тепер (осінь 1920 року). Неуспіхи революції в Росії і на Україні, опіріч спеціальних обективних обставин і субективних номілук провідників, головно базується на трудовому селянстві, трудове право котрого безцеремонно порушується.

Через все вище сказане зрозуміло, чому ми, як партія, будуємо свою програму і тактику на міцному фундаменті трудового принципу, це-б-то соціалізму, ставлячи задачою своєї реальної політики соціалізацію продукції і здійснення права на повний продукт праці, це-б-то підносимо здійснене право власності на продукт його праці. Очевидно, це не значить, що у весь продукт має бути приватною власністю свого виробця: в соціалізованому великому виробництві продукт буде спільною власністю, і розподіл буде вже йти по потребах, в дрібному ж виробництві продукт буде приватною власністю доти, доки процес соціалізації не оберне дрібного виробництва у велике. Доки цей процес не закінчиться, а він буде довгий-довгий, між приватним і суспільним (націоналізованим) господарством буде йти обмін по міновій, трудовій вартості. Такий переходовий процес; обмінути його не можна, і ніякими декретами насадити соціалізму не можна. До цього треба додати, що право власності на продукт праці в приватних господарствах не значить абсолютно право на весь продукт: частина його буде йти на загально-суспільні потреби в формі якогось податку чи що, але це відчуження частини продукту буде не для когось приватного, а для суспільства, членом якого буде і приват-

ний господар, що буде володіти одною частиною продукту приватно, а другою сільською. По мірі соціалізації, частина приватна буде все зменшуватись, а сільська збільшуватись. І цей процес буде тягнися аж до того моменту, коли закінчиться соціалізація, і тоді приватної власності вже зовсім не буде.

З цієї точки погляду, наша програма мусить бути програмою соціалізації продукції і здійснення права на повний продукт праці, це-б-то програмою повного соціального перевороту. Соціальний переворот панкше не може статися, як насильство, бо сучасне капіталістичне сільськство основується на насильстві, як принципі розподілу. Насильство це органично не може еволюціонувати до своєї протилежності, а тому „еволюціонізм“ в тактиці соціалістичної партії не може принципово мати ніякого місця.

Таким чином, наша програма може бути лише програмою революційного соціалізму. Революційний соціалізм вказує подавляючі більшості населення України (робітництву і трудовому селянству) шлях його визволення сільською революційною боротьбою трудових мас проти капіталізму, як заокругленого і смертельного ворога трудового права. Він обороняє реальні, зрозумілі трудові інтереси. Він через те позбавлений всякого елементу утопізму, який так проявляється, як в незабутніх „Фаїністерах“ Фурье, „ікаріях“ Кабе, так і „комунах“ та „sovєтських хозяйствах“ теперішніх комуністів, що, здається, вже починають переконуватися під впливом затягнутого відцору селянства в утопійності своїх експериментів, бо не лише селянство, а й робітництво по своїх культурно-психологічних прикметах тепер ще не здібне визволитись від всіх тягарів буржуазної „культури“. До боротьби за трудовий принцип доросло і селянство і робітництво, а до дійсного комунізму ще не доросло. Це — обективний факт, і соціалісти-реалісти це повинні твердо памятати, щоб не наражатись на непримінні „розварування“ і нарікання на трудовий люд за те, в чому він зовсім неповинний.

Питання економичної політики революції є найважливіше, од того чи іншого курсу цієї політики залежить сама доля революції. За всяку ціну, опріч ціни трудового принципу, революційно-соціалістична влада повинна боротись за своє існування з буржуазією, але не з трудовим народом. Коли ж проти цієї влади повстає народ та ще во ім'я порушеного свого трудового права, то ніяка влада не зможе виграти боротьбу з народом і ніколи народ не піддасться владі, що порушує трудовий принцип і право на землю. Це є залізний закон життя. Через це винад самодержавіє і капіталізму. І він не повернеться доти, доки політика революційної влади не буде гірша за буржуазну у відношенні до трудового принципу, у нас на Україні — до трудового селянства.

Тактика московського „комунізму“ не може похвалитись успіхами, бо вона веде боротьбу на селі систематично проти трудового принципу. Тому соціалісти-революціонери не можуть прийняти того нещастливого московського „комунізму“, котрий навіть з дійсним комунізмом не має нічого спільногого, а лише компромітує його авансом, компромітує його цілком незаслужено, як ідеал. Позаяк в самому житті є комуністичні заложення тепер, в процесі соціалізації є движучі сили до дійсного

комунізму в будучині, то ми можемо твердо сказати, що ідеалом нашим є комунізм — програма-максімум, а реальною програмою революції — соціалізм. Для виразу програми революції нашої епохи, для ясності нашої мети, для нашої України, нашого шляху до неї, найліпше служить ясна концепція революційного соціалізму, котрий у своєму здійсненні принесе те, чого хоче інтернаціональний революційний соціалізм.

Служити цій високій меті — завидне щастя для кожного соціаліста.

VIII. Проблема влади.

Проблема влади в сучасній державі — це є власне питання економічного панування. В теперішньому суспільстві вся влада спочиває в руках капіталістів, що вміють тримати її дуже цінно. Визволення трудових мас — це значить в першу чергу розбиття сили політичного панування буржуазії, зруйнування її державної організації, утворення натомість державної влади трудящих і укріплення її шляхом певної політики управління, ще-б-то адміністрації.

У визвольному руху трудові маси довго не мали ясного поняття про форми своєї політичної влади, і через те часто досить великі вибухи революційної енергії цілком даром розсіювалися в новітря. Революційна енергія, як і всяка інша, це в першу чергу рухова енергія, і коли її не вложити в якусь форму, то вона швидко губить свою двіжучу силу, свою певну властивість — двигати. Випустіть пар з котла в одкриту просторінь, то він, не зустрічаючи перепон, розв'ється, не виявивши своєї знаменитої здібності двигати. Коли революційна юрба приходить до палацу гибобителя з великим запасом бурхливо-двигучої енергії і коли ця енергія не перелиться з грудей в організацію тієї юрби, то незабаром з юрби вивітриться ця дорогоцінна сила концентрованої енергії бунту, і згине, не виявившись, потенційний ударний її ефект.

Всі неорганіовані революції — не революції, а вибухи енергії в новітря.

Але практика революцій навчила трудові маси шукати форму організації, щоб заряджати її силу, як заряжається акумулятор електрикою. Тоді цю силу можна використовувати з великим коефіцієнтом користної дії її.

1905-6 року в Росії робітництво організувалося в ради робітничих депутатів, котрі були першою формою одкритої революційної боротьби пролетаріату в Східній Європі. Ця форма здавалась найбільш відновідною. Схема організації рад дуже проста і не являється підмінним орнітальним в організації великих мас. Свідомість робочого люду дійшла вже до певної конструктивної ясності і твердо виявлялась в тім, що ради мусять бути органами лише трудового люду, чисто класовими ор-

танами. Революційний вибух вже не обєднував ріжні класові елементи, як то було в колишніх революціях. Робітничі ради — це органи класової свідомості.

Революція 1905-6. року була роздавлена царизмом і буржуазією. Коли вибухла Велика революція, то з першого моменту з'явився знов депутатські ради, але, окрім робітництва, в такі ради організувалась активна сила революції — військо і згодом — селянство. Вся Росія покрилась радами робітничих, військових і селянських депутатів. Військо, що складається з селян і робітників, розуміється, не сяким окремим класом, і тому його ради мають характер тимчасово-революційних органів, що мають задачу знищити мілітарну організацію старого режиму. З розпуском війська змілітаризовані селяні і робітники повертаються знов на свої соціальні позиції.

Однаке, дія переведення контролю і спеціально дія усунення революційних елементів офіцерства військові ради солдатів є необхідною умовою революції. Російські „совєти“ депутатів грали кольосальну роль в революції, дістали світовий розголос і стали технічно-революційним терміном у всіх мовах.

На Україні також організувались такі „совєти“. Вони носили загально-російський характер і підлягали центральним своїм організаціям в Петрограді. Таким чином, Україна була складовою частиною всієї Росії, не знаючи ніякої форми для виразу своєї індивідуальної цілості. Українські губернії були вищими територіальними одиницями всеросійського центру, але вся Україна, як цілість, не була зведена там в одиницю.

Так сталося через те, що національна свідомість українських мас була така низька, що не виліглася в індивідуальну форму; ініціативу у виробці схеми організації мала на Україні російська інтелігенція або „общеруська“, яка не хотіла бачити ріжніці між Росією та Україною і була пересякнута почуттям величності всеросійського масштабу революції і творчості, а через те вона твердо стала на ґрунт єдиного революційного фронту, це-б-то революційного централізму, який був фактично проскінію всеросійського культурно-національного единства і державно-організаційного унітаризму.

Революція, як її уявляло „общеруське“ громадянство, мусіла бути одного типу по всій фактично ріжно-типовій Росії. Цей погляд є історичною спадщиною ідеї російської централізованої імперії, відбитком ідеології „собирателей Русі“, і суперечив фактам ріжно-лемененості населення і культурно-національним індивідуальностям, а тому, натуально, ця позиція „общеросів“ була джерелом повстання внутрішніх розбіжних сил революції, які потім нанесли такий страшний удар їй. „Єдиний фронт“ — це формула великої Росії, це-б-то вираз того абстрактного поняття, котре завжди складається у тих, хто думає „ідеями“, а не реально-конкретними фактами живої дійсності.

Першою і найбільшою національною силою, що мала внутрішню волю до виявлення, було українство. Воно бачило Україну, що в перший момент революції силою інерції стала в систему „общеруської“ організації.

Україна, як національна індивідуальність, не знайшла свого виразу в півелектійній схемі революційної організації „совєтів“¹. Це був факт, утворений інерцією історії, але українство, як жива суспільна сила, мусіло виявитися і виявилося в одній організації українських партій і культурно-професійних організацій — Центральній Раді їх.

Центральна Рада була спочатку не представниця населення, а представниця тих організацій, які були в населенні і мали спільну прікмету — національну свідомість. Центральна Рада, значить, виростала рівнобіжно з революційною общеруською системою і, щоб стати представницею населення, щоб взяти керму ним в свої руки, мусіла віддригти в загальну схему, витиснути її і зайняти її місце. В цьому вже видно, що це були дві сили, склади які було неможливо, вони мусіли себе поборювати.

В процесі цього поборювання росла сила Центральної Ради, маєла силу „совєтів“, виростала Україна, як національна індивідуальність, „совєти“ атрофувалися. Через 8 місяців Центральна Рада стала верховною владою Української Республіки. Це значить, що національна свідомість українського народу виростала і виникла з кону життя „общеруську“ схему: єдиний революційний фронт розділився, і з цього часу стало дві революції, кожна з своїм окремим центром: російська й українська.

Що ж таке Центральна Рада з класового боку? Спочатку це була рада українських партій, переважно соціалістичних, і безпартійних культурних організацій. Але з квітня 1917. року вона, скликавши Національний Конгрес, перетворилася в національно-територіальне представництво селянства, котре власне й було представлене територіально. Трохи згодом всеукраїнський I селянський І військовий з'їзд діставав до неї свою раду сільських депутатів. Згодом I всеукраїнський робітничий з'їзд, скликаний соціаль-демократами, діставав до неї вибрану раду робітничих депутатів. Соціалістичні партії мали в ній своє окреме представництво. Таким чином, Українська Центральна Рада була національним обєднанням трьох депутатських трудових рад з представництвом партій. Коли Центральна Рада включила в себе представництва інших націй України (Росіян, Жидів, Поляків), вона стала міжнаціонально-територіальним центральним представництвом всієї України, в своїм складі подавляючо-соціалістичним, маючи на правому крилі дрібну купину російських катетів, на лівому — російських більшевиків.

Така була всеукраїнська центральна організація, а на місцях ліпшалася схема общеруських „совєтів“ і рівнобіжно з нею державні органи „Временного Правительства“ — однолічні комісаріати, переіменовані потім в українські. Спроба Центральної Ради організувати ще в літку 1917. р. і на місцях губерніальні і повітові ради не була доведена до кінця, тому „совєти“ після другої революції (жовтень 1917. року) стали після упадку Центральної Ради автоматично органами державної влади, усунувши українські комісарства. Общеруські „совєти“ на місцях, українська Рада вгорі — така схема революційної організації України на прикінці 1917. року. Очевидно, що вони мусіли дійти до конфлікту. Це вже були суперечності української революції. Центральна

Рада була представництвом не місцевих „совєтів“, а місцевого українського населення і українських організацій робітництва, а не всього робітництва. Тут було джерело всеукраїнської трагедії. а разом з тим — трагедії всієї східно-европейської революції. Коли київський „совєт“¹, не задовільнившись політикою Центральної Ради, рішив скликати всеукраїнський конгрес „совєтів“ для вибору нової Центральної Ради „совєтів“ України, то через деякі заходи українських селянських організацій на цей конгрес приїшло в подавляючому числі селянство, ухвалило всю політику Центральної Ради і не хотіло її переобрести. Більшевики-Росіяне покинули цей конгрес, де були маючиомітною меншістю, перехали до Харкова і там оновістили себе „робітниче-селянською“ Центральною Радою, протиставляючи себе українській „буржуазній“ Центр. Раді, яка складалась в подавляючому числі з селян і робітників.

Сецесія російських більшевиків з київського конгресу рад була оновленням нової революції на Україні під пропором єдиної революційної Росії. Це було невизнанням української національної індивідуальності, це-б-то поворот до ідеї единого фронту і державного унітаризму. Сталось так тому, що Укр. Центр. Рада не встигла довершити національно-революційної організації України на місцях. Всяка революція викликає контр-революцію.

Боротьба за владу на Україні дісталася характер боротьби міжпартійної і міжнаціональної: партія більшевиків-Росіян хотіла виходити з рук небольшевицьких соціалістичних партій України. Війна обернулася в міжнаціональну (російсько-українську) і міжпартійну. Коли б на Україні більшевицька партія була українською, то боротьба за владу була б лише міжпартійною. Але так не було.

Центральна Рада унала і встала незабаром на ноги при допомозі військ імператора Вільгельма II. Це було відповідю на переворот сецесіоністів-Росіян. Помимо волі Центральної Ради, що відповідь вже дав гетьманський режим, котрий з діалектичною необхідністю прийшов, як результат більшевицької московської політики на Україні.

Але коли гетьмансько-німецький режим унав під ударом нової вже української цілком революції на Україні в кінці 1918 року, тоді перед українськими партіями, що були організаторами і провідниками цієї революції, виникло питання про владу, і було рішено скликати Конгрес трудового люду України, це-б-то класовий орган трудових мас, без всякої участі буржуазії. Конгрес був скликаний шляхом зелегації від трудових (півтових і городських) з'їздів трьох груп: робітництва, селянства і трудової інтелігенції. Таким чином, це було класово-трудова Установча Рада України. Місцева влада була в руках державних цівільних комісаріятів і військових командантур, що, зрештою, було повторенням схеми влади 1917. року.

Отже, Україна мусіла б мати вигляд доволі оригінальний: вгорі класовий орган трудових мас, а на місцях однолічні органи уряду. Таким чином, українські соціалісти стояли на засаді централізму, не бажаючи влади центрального органу розділити з місцевими. Впрочім. Трудовий Конгрес установив закон про місцеві трудові ради, але лише

з контролюючими функціями, для досліду за діяльністю державних комісаріятів і командачтур, це-б-то з такою роллю, як „своїти“ під час Временного Правительства. Диктатура трудового люду була лише у верховному органі України, який свою владу виконував через свої органи, а не ділив її з місцевими організаціями.

Це була центральна диктатура трудових мас, яка виконувалась бюрократично, всувереч спільній диктатурі центрального і місцевих органів по большевицькій теоретичній схемі.

Нозаяк партія большевиків воювала за свою партійну владу, то вона не прийняла ідеї українського Трудового Конгресу і розночала супроти його війну. Війна ця була знов з ініціативи Москви, а не місцевого населення, а тому знов обернулася в міжнаціональну і міжпартийну. Це не була чисто класова війна, а війна за методи революції (за централізм), за диктатуру однієї партії (революційні марксист-комуністи), нарешті війна національна.

Методи революції — це насамперед проблема класової чи комітрової влади, централістичного чи децентралістичного способу адміністрації, але помимо того на Україні це ускладнюється питання: чи національні права декретують революційний центр, чи вони являються в самостійній формі?

Не вдаючись тепер в розгляд національного питання, ми спинимось на питанні про владу під час революції.

Російська і українська революція дають багато матеріалу до думання і висновків, через те що питання можна розглядати швидче, як практичне, але воно само по собі має глибокий теоретичний інтерес.

* * *

Як ми бачили, Центральна Рада, по своєму походження і внутрішньому устрою, була обєднаною радою селянських, робітничих і солдатських депутатів, але керувала державою не через місцеві такі ж ради, а через урядовий апарат — бюрократично. Трудовий Конгрес став також на цю позицію, але рівнобіжно з бюрократичним апаратом поставив органи класового контролю — трудові ради. Ми бачимо, що тут при безумовно, класовій, трудовій, верховній законодавчій владі стояла виконавча влада окрім, це-б-то щось в роді демократичної республіки, яка має класовий соціалістичний парламент. Особливо ця подібність помітна була під час Центральної Ради. Сталось ж ніби так, як би на виборах у Франції перемогли виключно соціалістичні депутати і в парламенті наче-б-то не було ні одного представника буржуазії. Розуміється, в демократичній республіці це ніколи не може статись, доказом чому є Франція, Німеччина, Чехія, Австрія, Польща, де соціалісти всі разом творять і будуть творити меншість, раз буржуазія має всі права і особливі можливості вибирати „своїх“.

Трудовий Конгрес вийшов з класової революції, коли трудові маси взяли революційно владу в свої руки. І тут залежало не від того, яким способом класова влада урядує, а яку політику вестиме. Ми ж знаємо, що під час Временного Правительства вся Росія й Україна

були покриті „совєтами“, і ці чисто-класові органи підтримували політику соціалістично-буржуазної коаліції. В „совєтах“ мали більшість марксисти-меньшевики і праві соціалісти-революціонери, котрі стояли на фунті коаліції. це-б-то вони були під гінозом думки, що закономірна еволюція привела їх лише до буржуазної республіки, що до соціалізму Росія й Україна, а навіть ціла Європа, не дозвіли.

В ісі місяців існували ці безобидні „совєти“, будучи цілком органами чисто-класових трудових інтересів. Але одна причина примусила більшість трудового населення піти за партіями революційними, що домагались диктатури трудових мас. Причина ця — війна, революційна маса — військо на фронті. Десять міліонів озброєних людей зморились на фронті і мріяли про поворот до дому. Цей настрій використали большевики і ліві соціалісти-революціонери, що своєю агітацією зворушили 10-міліонну озброєну масу, і вона рішила долю коаліції: підтвердила лозунг диктатури пролетаріату, це-б-то питання про усунення бюрократичного апарату і присвоєння „совєтам“ не лише законодатної, а й судової і виконавчої влади.

Таким чином, ми бачимо, що в Росії большевицька революція рішала два питання: проблему влади і способи управління.

Хто дає закони? Орган чисто класової влади трудових класів. Як адмініструється держава? Тим самим органом законодавчої влади, що технічно розділив функцію адміністрації між усіма степенями „совєтів“ — од центрального аж до фабричного комітету і сільського „совєта.“

Цим же способом місцеві „совєти“ обдаровані ширшим правом в справах місцевого самоврядування.

На Україні питання стояло інакше. Неребравши верховну владу. Центральна Рада і Трудовий Конгрес твердо стояли на розділі законодатальної влади від виконавчої і судової, судову ж владу виконував Генеральний Суд, а адміністративну — Рада Міністрів через свій бюрократичний апарат. Контроль також був лише державним.

При Трудовому Конгресі функцію адміністративно-політичного контролю мали б виконувати трудові губерніальні і повітові ради.

Господарсько-фінансовий контроль не стояв у програмі трудової влади, позаяк політика Трудового Конгресу не вияснилась в питанні соціалізації земрайдів продукції і націоналізації обміну. Лише було твердо прийнято „соціалізацію землеволодіння“ і націоналізацію лісів.

Невідомо, в якому б напрямі пішла дальша політика Трудового Конгресу: чи в бік дальнії соціалізації, чи залишилась би на перших позиціях, а тому тяжко сказати, чи був Трудовий Конгрес органом нової соціалістичної революції чи лише соціалізм? Наступи большевиків з Росії зупинив працю Конгресу, а далі була війна.

Ми можемо одно сказати, що сам факт чисто класової влади трудового люду ще не означав на Україні соціалістичної революції. В Центр. Раді і Трудовому Конгресі буржуазії не було зовсім. були, безумовно, представліні лише трудові маси, що стояли нерішучо-

перед проблемою соціалістичної революції: робити її чи не робити? „Созрѣла“ чи „не созрѣла“ Україна до соціалізму? Можна обйтися без буржуазії чи не можна?

Марксисти-пассивісти всіх фракцій, праві соціалісти-революціонери і потім всі ерзац-соціалісти (федералісти, самостійники і. т. п.) стояли на тім, що „не дозріла“ і що без буржуазії, без капіталізму, не обйтись: вони не уявляли дальнього життя суспільства без визиску праці й не уявляють навіть і тепер.

Соціалісти-пассивісти, всупереч соціалістам-активістам (більшевикам, лівим соц.-революціонерам), уперто стояли на принципі компромісу з буржуазією, за співробітництво з нею, за політичну коаліцію. І коли соціалісти-пассивісти мають більшість в „совѣтах“, то вони й ведуть політику компромісу з буржуазією.

Коли б не знайшлось в партіях соціалістів-активістів великої сили, то, очевидно, що „совѣты“ були б „совѣтами“ трудових мас з буржуазією і буржуазія не мала б підстави ремствувати на їх. Однаке, на таку ідею нема чого сподіватись, бо діалектика революції мас свої закони: трудові маси, реальні робочі і селяни, рішучо вимагають соціального знищення буржуазії! Через те не втрималась Центральна Рада і Трудовий Конгрес, не втрималися „совѣты“ Временного Правительства.

Реальні трудові маси більш консеквентні в революції, ніж їх ідеологічні представники — соціалісти-пассивісти. Через те питання про владу зводиться в сумі не про форму організації трудової влади, а про її політику. Чистоклясова трудова влада може вести політику або соціалістично-революційну, або компромісну, це-б-то демократично-буржуазну.

Депутатські ради самі по собі ще не можуть бути нугалом для буржуазії, коли в радах засідатиме елемент пассивний що-до переведення соціалізму в життя; вони стають зразу страшними, коли не лише говорять, а й роблять соціалізм, це-б-то коли в них засідає кляєсововідомий трудовий люд, який мас зможу без ляку йти консеквентно туди, куди його ведуть клясові інтереси. Ця свідомість виявилася на Україні в незвичайно дужій формі і спричинилася до упадку української соціалістично-уміркованої влади двічі, не кажучи вже, що вона спричинила упадок також гетьманської і денкінської реакції.

Причини упадку криються в характері соціальної, клясової, і національної структури населення України, про що мусимо докладніше сказати.

* * *

Коли поглянемо на національний склад населення України, то сконстатуємо, що українська національність на всій своїй етнографічній території живе компактною масою і представляє 71 % населення. Слідуюче місце займають Руські (Москалі) 11,7 %, потім Жиди, 8,2 %, потім Поляки 4,5 % і т. д. аж 15 різних національностей, що разом обіймають 29 %.*)

*) Др. М. Кордуба : Територія і населення України.

По культурній свідомості, окрім Поляків, всі інші національності вважають себе переважно за „общеросів“ і гравітують, як культурно, так і державно, до Росії, стоячи на ґрунті „єдиної великої Росії.“ Це відноситься до буржуазії і інтелігенції цих націй.

Вся українська з роду буржуазія також національно дуже мало свідома і вважає себе також за „руську“.

Буржуазія всіх націй стоїть за російську, а не українську державність. Інтелігенція — також, виключаючи деяку частину української, що свідомо стоїть на ґрунті української державності, розуміючи її як вищу форму культурного розвитку і забезпечення для трудових мас України, що через брак культури, одно-зрозумілої, органичної національної культури, занепадають культурно й економічно.

Трудові маси займають також ріжні культурні позиції: селянство українське національно не було свідоме, гинуло, позбавлене своєї школи, книжки, не сміло думати, мусіло працювати на чужонаціональні і свою, чужу буржуазію. Селянство, яке взагалі на Україні складає більш, ніж ^{3/4} населення, гинуло в безпросвітній темряві, від безземелля і мало-земелля. Трьохсотлітнє знищання завойовників-„братів“ мало метою знищити всі прояви національної свідомості і культури укр. трудового люду і що-до городського пролетаріату, то багато встигло зробити в цьому напрямі. Міста були майже зруїфіковані, і це єсть однією з причин ворожнечі села з містом. Села лишились замкнуто на позиції свого прадавнього високо-виробленого побуту, своєї мови, пісні, моралі, взагалі культури.

Денаціоналізація котилася ніби через голови, мало зачінаючи село. Українське село зберегло і принесло на поріг ХХ століття свою національну культуру, котра, як для трудового класу, є високою.

Пролетаріят у високій мірі зруїфікований, але через низький рівень русифікаційних успіхів одстал в культурному розвитку од московського: русифікація, гноблючи українськість, не може підняти пролетаріату на високий рівень культурної свідомості.

Розуміючи національність, як з'явище більшоголового порядку, а національну культуру, як форму усвідомлення, ми вважаємо, що розвиток трудових мас, підняття їх свідомості, можливі найкраще в національних формах.

Коли добробут є поняттям всієї повноти життя, то ми не відокремлюємо поняття соціального визволення трудових мас без змоги вільної національної культурної творчості. Матеріальний добробут і національна культура — це не окремі з'явища, а спільні поняття: чим вища національна культура мас, тим вищий їх добробут, і чим вищий добробут, тим вища культура. Боротися за національну культуру трудового люду це не значить боротися за шовіністичний світогляд мас (чого добивається буржуазія), а за усвідомлення ними свого людського становища і класових інтересів.

Виходячи з цього, легко зрозуміти, що національна пригінченість українського трудового люду, пограбування духа його, є забезпекою для буржуазного визиску, а з другого боку — визволити український трудовий люд це значить розбити духовні кайдани денационалізації

і одкрити широкий простір народові до розвитку і до побіди над ви-
зисувачами. Національно свідомий — значить, культурний, а куль-
турний — значить, свідомий і класово. Соціальне визволення не ми-
ліме без національного і навпаки: хто хоче національного визволення
українського народу, той мусить боротись проти буржуазії, котра
с її національним ворогом українських селян і робітників.

Через те рішення проблеми влади на Україні мусить бути таке:
вся влада — українському народові, а українським народом є головно
трудове селянство і робітництво!

Позбавити сили і влади його ворогів, це-б-то буржуазію
„общеруську“ (московську й українську), жидівську, польську і ще там
яку. Соціальне визволення — це значить визволення праці від ви-
зиску буржуазії.

Національне визволення — це значить визволення духу люду зни-
щення також буржуазії. Буржуазія там і тут.

Доцільно рішити проблему влади на Україні
значить установити класову владу селянства і ре-
бітництва. І хто веде народ до влади, той веде його до визво-
лення, як соціального, так і національного. Тому не дивно, що украї-
нська революційна думка, шукаючи форму влади на Україні, дійшла
до ідеї Центральної Ради і Трудового Конгресу, це-б-то до класо-
вої влади трудового люду — селянства і робітництва.

Трудова класова влада на Україні є законом, котрий диктує соці-
альна структура української нації. Хто справді хоче визволити
нашу націю, той повинен инищити чужинців-гнообителів, це-б-то поміщи-
ків, капіталістів і їх прихвостів з інтелігенції.

Всякий, хто говорить про права буржуазії, хто закликає з нею
миритись, на ю омирятись, той свідомо зраджує украї-
нську націю і не хоче її визволення. Де-які кола украї-
нської інтелігенції, навіть соціалістичної (соціалісти-федерацісти, са-
мостійники-соціалісти), не кажучи вже про всяких „республіканців“,
свідомо зраджують національність (як, прир., всі прихильники Літакія,
Польщі, Демікія). Залишити на Україні буржуазний устрій — значить,
не зачинити всієї теперішньої буржуазії, згодитись на її панування,
а вона, як відомо, нечестивість українську націю, не визнає навіть імені
України, не допускає культури до народу, а без культури він не може
стати свідомим, не може боротись за визволення.

Це все вказує на те, що, щоб творити українську державу, треба
усунути від ідеї роботи її заклятого ворога — буржуазію.

Українська революція — це значить, коли її вестимуть Українці,
— а Українцями є лише селяні і робітники.

Ясність цього безсумнівна, але українські „соціалісти“ уперлися
в думку, що Україна ще „не дозріла“ до соціальної революції, що вона
її надалі мусить залишитися в ярмі буржуазії, котра мас на меті
спеціально зробити так, щоб Україна ніколи не дозріла! це-б-то воїн від-
мовляється від самої думки про визволення України і від імені її.
За всяку ціну ці всякі „соціальні-демократи“, „соціалісти-революціонери“
і вся чорна братія з хуторянської „інтелігенції“ дамагається буржу-

азної України, це-б-то, щоб Україною правила буржуазія, а це значить — не Українці, котрі навіть чути не хотять про Україну. Ці „соціалістичні“ і несоціалістичні інтелігенти контр-революціонери представляють буржуазну ідеологію, а не капітал. Це слуги капіталу, а не капіталісти, а тому не мають розуму капіталістів і не уявляють, що справжня буржуазія ніколи до влади своїх слуг не пустить: буржуазія сама керує, а слуги призначенні лише до послуг. І лише інтелігенти-утопісти можуть додуматись до такого абсурду, як буржуазна Україна, якою, мовляв, будуть орудувати ці утопістичні інтелігенти, а буржуазія буде їх слухати і добре платити та господарювати.

Через те всі українські інтелігенти-утопісти висунули демократичний лозунг: парламентаризм, це-б-то лозунг буржуазії.

Що таке парламентаризм?

Парламентаризм є суспільною формою міжкласового компромісу і спеціальною формою буржуазного устрою. Початкові форми парламентаризму — це маєтково-цензового панування вищих класів, що вирвали владу у феодалів. Буржуазія, почувши свою суспільно-економічну силу, захотіла сама давати закони соціального співживлення і виробляти своїми руками забезпечення свого панування. Але згодом, коли трудові класи підростили політично і добились права голоса, тоді буржуазія погодилась (ще не скрізь) на загальне голосування, щоб не загострити відносин і щоб з трудовими масами виробити компроміс, скріплений самою формою державного устрою, конституцією, який надано значення постійного авторитета і джерела права.

Компроміс цей знайдено: демократичний парламентаризм!

Для буржуазії він є необхідний і то не цензово-маєтковий, а загальний демократичний, такий, що обєднував би компромісом всі верстви населення, щоб усі, мовляв, були суворенами. Коли знайти таке місце, де зходились би представники всіх воргуючих класів, де можна б їх звести на переговори, то вже там можна знайти компроміс і паралізувати ним активну ворожість.

Аналігію побачити можна при справжній (мілітарній) війні: коли противники зачувають невидережку, то вони дуже хочуть десь зійтись і зачати переговори, виступаючи кожний з міною переможця і погрожуючи в кожну хвилину розпочати війну. Коли суперечності великі і компроміс тяжко знайти, то противники все-таки використовують переговори для перегруповування сил, для подачі допомоги в slabі місця, для підготовки побіди. Так виробляли Поляки в обсадженному Львові весною 1919 року: вони затівали переговори що-разу, як тільки Українці досягали успіху і стояли на передодні перемоги; Поляки вичікували просто корису Галера, підвізили тимчасом харчі, набій то що. Справившись з кризою, вони зрывали переговори, а коли вже підійшов корпус Галера, тоді без церемоній почерпли на повне знищення Українців.

Це вічно практикована тактика всякої боротьби, і буржуазія ліпше, ніж хто, розуміє і вживає її. Вершиком її мистецтва є парламентаризм. Тут буржуазія уміє завжди забезпечити собі більшість всякими способами: од явного цензового складу, насильства багатирів, котрим

виключно приєднане виборче право, аж до загального „демократичного“ виборчого права, котре практично служить лише буржуазії. Всі країни з загальним виборчим правом все-таки мають парламенти з буржуазною більшістю. Хто знає техніку виборчої боротьби і способи підготовки до неї, тому нема чого поясняти, як можна добитися панування, впливуючи темноту мас при помочі всяких страховиць: бога, церкви, царя, культури і т. д.

Коли вже прийшли представники різних класів до парламенту, значить, вони визнали взаємно право на „законне“ існування. Соціалістичні парламентаристи фактом входу в парламент буржуазії визнають законність її існування, законну участь у законодавстві і в охороні своїх інтересів. Для буржуазії більш нічого, власне, і не треба, далі вона вже зуміє укоєсвати іненокірників. Для неї в цім напрямі служить величезна сила державної організації, інерція суспільно-державного устрою і матеріальна перевага. Опірч того, вона дуже вміє використовувати засоби духовно-культурної сутності, яку доводить до такого терору, що неорганізована більшість трудових мас не має чого протиставити. Одна церква, преса, наука, мистецтво чого варти! Все талановите, енергійне, красномовне з буржуазії і інтелігенції кричить, жестикулює, доводить аргументус про доцільність, справедливість і вигідність буржуазного устрою. Особливо, про вигідність! Ви бачите раз-у-раз, як спиритні скоробрехи накручують в темні голови такого сміття, такої безсороної інсентинці, що аж страшно стає: власник доводить наймитові, що йому, наймитові, вигідніше не мати власності і то через те, що власність належить іншим. Що б робив наймит, коли б не було іншів? Хто б дав йому роботу і врятував од голоду? Коли б у іншів одібрати власність, то всі робітники умерли б з голоду! О, що було б світове нещастя... Отак кричить власник, викручується, напосідає на темну голову, а вона времіті понуриться і йде в ярмо далі.

„Парламентарна демократія“ — це вицвіт буржуазного устрою, доведена до льогічного кінця ідея компромісу в класовому суспільстві, при чому уступка в цьому компромісі зроблена одною стороною — трудовими масами в формі признання законності буржуазного устрою суспільства. За це признання трудові маси дістали виборче право, право вступу в парламент. Буржуазія розглядає цей допуск трудових мас до парламенту, як право реальним змістом котрого є признання за буржуазією права панувати. Цивілізна рід! Коли слабший повинен призвати право дужого панувати над собою, то це трактують, як право для слабшого, коли це справді є лише признання безправства для слабшого, це є признання без силості для трудових мас з правом говорити про цю безспільність в парламенті. А для буржуазії це є признання її права панування, на продовження насильства над трудовими масами. В дійсності, отже, що таке парламент? Це узаконення буржуазного насильства і перемир'я з пригнобленими, це припинка боротьби, проволочка часу переговорами, це признання поразки для пригноблених. Хто з трудових елементів йде в парламент, цим він декларує свою поразку, йде просити милости у переможця! Буржуазія довго не хотіла

пустити до парляменту трудових мас. вона покладалась на грубу силу, а коли побачила, що грубим гнітом вона провокує повстання і революцію, вона пустила маси до парляменту, маючи цей похід їх, як „дарування“ їм „права“ вершити суспільними справами. Вона розуміла дійсну суть домагань трудових мас, це-б-то внутрішню без силість їх зробити переворот, а доконати без силого легше всього переговорами. О, коли б трудові маси тепер не пішли в парлямент, коли б соціалісти відмовились йти на перемирря, а просто займались організацією трудових мас, то власне це викликало б страшний перевал в буржуазії, яка б не знала, які сили таяться в ворожому таборі.

Але парляментарна школа не пройшла дарма для трудових мас! Буржуазія переконалась, що коли піти в ряди трудового люду, записатись в соціалісти, то потім можна дістати мандати в парлямент і переговорювати в йому не з трудовими масами, а... сама з собою. На зверх виходить, що представники буржуазії переговорюють з представниками трудових мас, а справді? Справді буржуазія говорить з своїми лазутчиками, нишпорками, агентами, посланими в табор трудових мас.

Агентурну службу для буржуазії взяла на себе інтелігенція.

* * *

Роля інтелігенції, як парляментера між двома ворожими таборами — трудовими масами і буржуазією, незвичайно цікава, і ми мусимо на цьому спинитись трохи докладніше.

З попереднього розгляду про інтелігенцію ми знаємо її двоєсту природу: вона не має знаряддя продукції, вона наймає свою інтелектуальну енергію, природа її соціального становища, безумовно, трудова, але по-за тим вона на службі у капіталізма, приймає участь в розділі надзварості і, завдяки природній монопольності здібностей, хистові, талантові, має змогу одержувати плату за монополію в формі „ренти на талант“, має змогу збирати капітал і з посереднього ексельоататора надзварості обертається в безпосереднього, придбавши знаряддя продукції. По способу свого життя, по своєму культурно-психологічному типові вона нічим не одріжняється від буржуазії, а коли її с ріжниці — вони лише кількостні, а не якостні. Трудова інтелігенція, як класово несвідома частина трудових мас, грає ролю наспівної зброї в руках буржуазії. В усякому разі інтелігенція не є окремим класом, а лише службовою частиною інших класів. Вона слугує тому, хто їй більше платить. Її вигідно мати забезпечення, твердість свого становища, і тому вона слугує тому класові, який твердо держиться в житті. Коли вона помітила зрості сили трудового класу, то почала переходити потроху до його, перебігати з надією, що тут укріпиться. Але доки панує буржуазія, то її вигідніше триматися біля неї, тим більше, що буржуазний устрій дає їй надію на отримування монопольної ціні за здібності, гарантує її ренту таланта. Чи ж може інтелігенція покинути такий привілейний устрій і піти в якусь невідому, не ясну, небезпечну будучину, яку обіцяють трудові маси? Ні, краще так, як є.

Ви помічаєте, як середній шар інтелігенції кокетує з трудовими масами, заграє в соціалізм, метушиться з питанням на устах: „хто ж переможе?“, йде до трудових має, озираючися на буржуазію, йде потім до буржуазії, озираючися на трудові маси, і не знає, де притулитись: притулиться до буржуазії, то бігає нишком, як Никодим до Христа, до трудового люду вночі на пораду і з словом співчуття, боючись однією перейти до нього, а притулиться до трудових мас, то нишком бігає до буржуазії, нишком дієтас „підпомогу“, летить в парламент, дієтас посередником між ворожими класами, умовляє їх на мир во імя права, справедливості, прогресу, культури, братства, рівності то-що. Никодим буржуазного устрою, він справді заклонотаний. він хоче все знати, що робиться в обох таборах, він вломлюється на ролю посередника-комісіонера й вертиться під ногами скрізь у буржуазії і пролетаріята. Він бойтися, коли хтось з ворожих класів цілком переможе! Тоді посередника вже не треба буде.

А йому треба грати ролю в житті. Він не має поки-що маєтків, цензу, то й не може грати ролі в деспотіях феодального панства: пролетаріят ще не переміг, і нічого конкретного тут нема. то треба такого суспільно-політичного устрою, в якому міг би грати ролю інтелігент. Для цього треба іменно парламентаризму.

Власне, парламентаризм і потрібний інтелігенті, як рибі вода! В деспотіях царів, імператорів і їх феодалів беззаступні інтелігенти не грали і не можуть грати ролі пролетарського устрою ще нема, та і взагалі це єсть непевна справа, отже єдиний вихід, єдиний користний устрій — парламентська демократія, що дає величезний простір для інтелігента. Тут він може розгорнути всі сили і виходити на вершини соціального становища, грати „історичні“ ролі, мати широкі бенефіси від імпресарію-буржуазії і оплески від трудової галерії.

Парламентаризм, буржуазна демократія — та це с вимріяній для інтелігента устрій! І сюди вклав ідею компромісу інтелігент. Для інтелігента не користна в інна між класами, йому найбільші відповідас час переговорів, коли він може посередничити, перебігати від одного до другого, никодимствувати, використовувати щось там і тут, зважувати шанси, силу, огляdatи в обох таборах боєві резерви і пристосовуватись до ситуації з найбільшою певністю, бути паном кон'юнктури. Коли ж табори оповістять війну, перебігання стане неможливе, треба вже означуватись вже на якомусь одному боці, треба поділяти його добру і зло долю. Добре ж, як ця доля буде „щаслива“, а як що цей табор, в якому осів інтелігент, завалиться, понаде в полон? О, тоді зло. Краще не допускати до війни! Краще берегти сяку-таку рівновагу і мати широчезне поле для усіх. розмахуватись свободно, витати на всій площі життя. Рівновага, мир — це все для інтелігента, а реальна форма рівноваги — місце переговорів, компромісу — парламент!

Тому парламент є сценою, на якій грає ролю лише один актор-інтелігент. Переговорщики грають ролю статистів, хора, а громадянство — ролю публіки, що має обовязки: платити за білєт і оплескувати. Актор щасливий бути в добром ансамблі. і він розуміє цей ансамбл.

як добру сцену і склад партнерів, а також — новий партер і галерії. При порожньому театрі ансамблю на сцені не бував!

Парламент показує статистикою, що депутатський склад формується в подавляючій більшості з інтелігентів, представників вільних професій, в першу чергу адвокатів, журналістів, техників, духовенства, лікарів і т. д. Цієні представники класів — буржуазії і трудового — в женстві. Близький зразок парламент французької „демократичної республіки“. Те саме парламент Німеччини, Австрії, Чехії, Америки.

Чому це так? А тому, що буржуазії вигідно посплати туди талановитих слуг, які невтомно і з більшим хистом обороňати її інтереси. ніж вона сама, що займається практичним ділом — адміністрацією господарства і обрахуванням надзвартисти, а трудові маси мусить також посплати представниками від себе інтелігентів, бо хто ж з нас, темних людей, зуміє так гарно, красномовно говорити, розуміти, кричати, крутити? Хіба жужик або робітник читав так багато, щоб все знати? Хіба його не обдурють там пани життя? Ні, вже хай іде спасенна душа доброго панка, котрій по совісті заступиться за бідних людей. І посплають панків-інтелігентів. А тим цього її треба! Війни нема, йдуть переговори, інтелігент з обох боків веде ці переговори і з обох боків має плату, довірja, грас ролю і дістас оплески.

Інтелігент зрозумів, що парламент — це сцена форяка вищого забезпечення для соціальних гермафродітів, і тому красномовно, з усім талантом, завзяттям, обороняє цю форму політичного устрою, що організацію коміркоїсу. Інтелігент зрозумів, що вже вигідно йти в соціалісти і діставати мандати оди виборців. Це вже дуже вигідно, і ти нечайно стоячих адвокатів, лікарів, техників, журналістів запиняється в „соціалісти“, перед виборами летять з промовами по провінції, трублять про себе в газетах, розиняються за інтереси кожуханих дідьків або за скам'янізмованих робітників, наче б-то він знає ці інтереси, і здобуває жандарти. Мандати здобуто, понав на сцену, тепер показати себе перед партнером, перед буржуазією — і показув!

Йому — аби замітили! Йому треба звернути на себе увагу, на свій талант. Коли вже це досягнуто, тоді треба продатись дорожче. Коли буржуазія помітить здібності, талант такого соціаліста, то призначає добру ціну. Трах-бах і досяг! Характерно, що всі оті премері і міністри Франції — Бріян, Вівіані, Мільєран і ін. — все бувши соціалісти. Інтелігент з провінціального містечка — хто його побачить, де він може показати себе? Парламент — найкращий спосіб реклами, от і треба туди пролізти, а як? Коли нема за що зачепитись на буржуазній дорозі, то чіпляється за соціалізм, котрій також може відтранспортувати до мети. Добивсь до парламенту, зробив рекламу і . . . реалізував потім чистоганом. Цей факт метаморфоз в парламенті з соціалістів у буржуазію дуже часто помічається і має один смисл, що для карериста соціалізм був транспортером на верхи та й годі, а не якесь там переконання. Зрозуміло, що парламентаризм є найкращою позицією для інтелігентського акторства, биржою для продажі здібностей і хисту, а тому інтелігент стояв і мусітиме стояти горою за

демократію, за компроміс між буржуазією і трудовими класами, за безконечні переговори, постійне перемир'я, Burgfrieden.

Інтелігент приносить в трудові маси свою сущність і старається інанувати уми. Він іренарує ідеальною на свій смак, перекалічує Маркса так, що Маркс кричить „я не марксист“, „ноглиблює“ теорію історичного матеріалізму до нового автоматизму, вигадує якусь надприродну роль містичних продукційних сил, веде себе страшенно „реалітично“, доводить, що, доки капіталізм не дозріє, доти ніяк не може бути революції, не можна навіть думати про соціалізм; що соціалізм ніяк не може появитись, як лише з капіталізму, і то тоді, коли капіталізм напрешті завагітніє іменно на соціалізм, і процес вагітності мас тягнеться невідомо скільки, не можна робити натиску, удару, революції, бо капіталізм може злякатися і зробити мертвий викідок соціалізму; тут не-безпека, бо, замісць живого соціалізму, може родитись мертвий викідок, і трудові маси на цьому нічого не виграють, а треба терпеливо ждати, ждати і дбало плекати та доглядати за вагітнотю істотою. Так тобі викладає, пілете язичком, моторненько перебирає ніжками, вертиться, сучить кулаками в бік капіталізму, а разом з тим умовляє, нашпітує, чаклус, удає мудреця, що знає весь хід історії, що на все має готову відповідь, що говорить про „зрілість“, а не вказує прикмет тієї зрілості, разом з тим озброюється проти всіх „романтиків революції“, всіх „дрібно-буржуазних“ соціалістів, котрі напирають на вагітний соціалізмом капіталізм, ніяк не хочуть згодитись на пролетаризацію трудового селянства і провокують переворот, загрожують розбити компроміс, знищити парламентаризм, цю едину мрію, едину фортецю інтелігента-наймита. інтелігента-прихвостня інануючих класів.

Інтелігент ненавидить революційний соціалізм, що пропонує негайну революцію, і тому всіма силами інанується на „Європу“, на якусь особливу її культурність: він входився зубами за марксизм, іренарував його в теорію оправдання капіталізму зручним базіканням про залишній хід історії, іманентність законів розвитку продукційних сил, і з побідоносним видом вітас в парламент на переговори, на виступ в ролі провідника трудових одурачених мас.

Парламентаризм с інституцією інтелігентська, для захищення капіталізму од соціальної війни. Коли знайшлися соціалісти, що не пішли в парламент, що пішли громити цей храм буржуазного шаманства, то інтелігенти-запоранці закричали, що то „дрібна буржуазія“ і т. д.. аби криком притягти свідомість мас!

Однаке, велика російська революція ударила з такою силою на кубло капіталізму, на тюрму трудових мас, що аж курява встала і зачнуло таке страшне виття буржуазії і скіглення інтелігенції! Суверен народу впав, тепер, мовляв, починається анархія, гібель культури і права, пограбовано суверенітет народу! І це говорить вся продажня наволоч, яка сміє твердити, ніби в парламенті є якийсь вираз суверенної волі трудових мас!

Добрий вираз! Народ буває сувереном одну секунду за кілька років — коли опускає в скриньку виборчий бюллетень з іменем свого предателя. Зробивши цю роботу, ошарпанний, голодний, одурений „суверен“ відходить

потім на фабрику до визискувача, на поле до феодала-плантатора і „суверенно“ віддає свою кров, нерви, мускули, мозок в найгідшу ексельбатацію. Про яку ж суверенну волю можна говорити в парламенті, в державній цитаделі капіталізму, в нотаріяті, де трудовий люд мусить посвідчити признання законним свого економічного рабства?

Інтелігенти-соціалісти, як запроданці, просто дурять народ, коли говорять йому про вираз його суверенної волі в парламентаризмі. Вони мають одну отруйну потіху: от коли народ вибере в парламент більшість соціалістів, тоді вони там видауть закони про соціалізм і т. д. Це, розуміється, брехня, бо хто забороняє буржуазії розпустити такий парламент, лівих депутатів арештувати за зраду і рознімати нові вибори, на яких буде поправлено „недогля“ і вибрано, кого треба? Хіба не відомо, що скрізь в парламентаріях демократіях вибори відбуваються за гроши? Фактів сховати не можна, весь світ знає. наприклад, що в Америці, Європі вибори рішаться грошима.

Та що взагалі зробить „соціаліст“, коли він продався на службу капіталізму? Відомо, що в чеській республіці міністром-президентом є соціаль-демократ Тусар, член добре організованої великої, найбільшої в партії, найчисленніше представленої в парламенті. І коли лейб-орган соціаль-демократії „Pravo Lidu“ спробував покритикувати суд, яко класовий суд, то міністр юстиції, колега Тусара, якийсь аг'арій, сконфіскував це число „Pravo Lidu“, потяг до суду, на основі закону про „підбурювання“ людності, редакторів газети, органа пана прем'єра! І що ж? думаете, що Тусар викинув свого колегу з кабінету? Ні...

Мілонін подібних фактів життя дас що-дия, і не розуміти їх можуть тільки безнадійні сліпці, дури, або свідомі запроданці буржуазії.

Парламентаризм, самий розиродемократичний, не годиться для трудових мас вже через те, що він знаменно обслуговує буржуазію і дас їй захист.

Коли тепер соціалісти сидять по парламентах і правителствах, та ще й провідну роль грають на шкоду трудовому люду, то цим дано доказ, що парламент є корисним лише для творців його, для буржуазії і її соціалістичних прихвостнів, що ставлять штемпелі на буржуазну поштику, що санкціонують грабіж народу і клянуться іменем Маркса й Енгельса, що вони роблять саме те, що аностоли революції і соціалізму хотіли.

Буржуазія може спокійно спати, коли замісць неї добре орудують її справами соціалістичні наймити. Соціалісти-парламентаристи і міністри потукають на пролетаріят, що треба жати, що продукційні сили цього вимагають, що треба тихо працювати і не страйкувати. Буржуазія хитро посміхається і похвалює: „добре!“, утворює ріжні штучки з валютовою (у Чехії), з хованням продукції, з дорожнечою, не підписується на позвички (у Польщі) і витикає скрізь нальцями --- ось яке, мовляв, соціалістичне господарство! Буржуазія наймає аг'ітаторів, що критикують спеціально міністерствами соціалістів, компромітують тих осів з портфелями і підбурюють темних голодних людей проти соціалізму взагалі. Компромітація соціалізму перед трудовими масами — ось

головна мета буржуазії, що бере в свої міністерства парламентаріїв соціалістів. І вона досягає величезних успіхів в цьому напрямі.

Соціалізм, як наука, є негацією капіталізму, є науковою про знищенні визиску, це-б-то капіталізму, а запроданці-соціалісти обертають „соціалізм“ в засоб знищенні соціалізму і позбавлюють трудовий народ енергії і жртви визволення. І технічним способом знищенні соціалізму є парламентаризм.

Соціалізм вважає своїм технічним способом боротьби проти капіталізму лише один — соціалістичну революцію. І всі соціалісти це знають, навіть ті, що йдуть в парламент, але коли вони там утвердждають іменно парламентаризм, то свідомо зраджують соціалізм, одидають єдиний засіб його здійснення — революцію. Рішучи проблему влади трудового люду, ніяк не можна прийняти парламентаризму, що є по суті признанням законного існування капіталізму.

Для соціаліста є одна дорога — соціалістична революція і диктатура трудових мас, замість диктатури буржуазії. Для соціаліста це питання мусить бути вирішеним, і він може говорити лише про організаційні форми революції і її влади.

* * *

Російська й українська революції виробили основу організаційну форму: депутатські ради трудового люду. Ріжниця міжsovітською і радянською системами була та, що українські ради були органом верховної влади, а судова і виконавча влади були оділені від законодавчої. Окрім того, виконавчий апарат був бюрократичним, а не колегіальним, як совети в Росії. Можна зазначити, що принципово в питанні влади законодатної не було ніякої ріжниці міжsovітською і національно-українською формами, а були великі ріжниці в методах адміністрації і формах виконавчого апарату.

Центральна Рада і Трудовий Конгрес були органами верховної влади України, зложеними з представників трудового люду. Очевидно, що виникнення цієї трудової клясової влади виникало з характеру суспільного організму українського населення, про який я згадував вище. І доки буде боротись народ за визволення, доти на Україні є наступальною владою лише така клясова трудова влада, а ніяка інша. Всяка інша була б не українською.

Отже, принципи, положені в основу утворення Центральної Ради і Трудового Конгресу, являються єдино-можливими, просто виходячи з розуміння нашої соціальної структури, окрім того, клясова трудова влада є основним постулатом соціалізму. Ніякої іншої влади соціалісти не можуть підтримувати, як лише трудову, клясову.

Але чи „совєти“ або „ради“, зложені на їх зразок, могли б задовільнити соціалістів принципово, як постійна форма суспільного устрою?

Ми повинні приглянутися до їх близьче. Принципово — це влада трудового люду, яким вибрана, для оборони його інтересів призначена. Відношення до неї з боку соціалістів може бути лише позитивним.

Важним питанням є устрій іх. Коли уявити, що кожний фабричний комітет с виразом інтересів фабричної робочої громади, кожний сільський с виразом інтересів сільської громади, а їхні уновноважені зберуться і утворять спільну трудову раду, котра орудуватиме всіма справами в межах своєї компетенції, то це й буде те, що нам бажане. Річ може йти про числову участю кожної галузі зайняття, і тут ми можемо сказати, що рівність права мусить бути застережена для всіх фахів. Чи так воно є справді в Росії і на Україні — можна сумніватись.

З практики знаємо, що робітничими справами орудують фактично представники найчисленнішого фаху. Дрібні числом фахи робітничи тонуть в абсолютній більшості багаточисленного фаху і виразу своїм інтересам в „радах“ не дістають. Очевидно, що в соціалістичному суспільстві принцип захисту праці буде однією з пунктів всієї сучасньої організації і насамперед вироблення одиниці оцінки праці і кожного фаху. Як зміряти працю хлібороба, металіста, складача, шевченника, парикмахера, столяра, учителя, годинникаря, кочегара, музиканта, конторщика, швеця, інженера, кравця і т. д.? Класифікація зайняття і фахів мусить бути детальною, а одиниця оцінки праці загальною, щоб можна було міряти відношення кількостей і якостей в кожній галузі зайняття. Це питання найтрудніше в калькуляції затраченої інтелектуальної і фізичної праці. Особливі труднощі будуть при установленні мірила для фізичної і духовотворчої (не господарської) праці, як також розцінка праці в індустрії і сільському господарстві при обміні їх продуктів. Безумовно, питання про справедливу оцінку праці будуть центральними в усій системі продукції обміну і розподілу. Яким же способом будуть вони справедливо проведені, коли частина робітництва, через малу чисельність їхнього фаху, не буде інавіть представлена в „совєтах“? А це цілком можливо при перемозі на виборах найкрупнішої професійної групи, що цілком є природним.

В практиці донерішніх „совєтів“ і рад ми установили два періоди: 1) період панування партій соціалістично-уміркованих і 2) комуністичної партії. Перша відносилася з деякою терпимістю до принципу пропорціонального представництва, друга ж рішучо хотіла затвердити свою виключне панування. Розуміється, це неоднаково помічалось в практиці: угорський „більшевізм“ найбільш близько стояв до права пропорціональності представництва трудових інтересів, хоч і переводив в замаскованому вигляді принцип цереваги індустріального робітництва над селянством, в Росії це робилося з більшою отвертістю, а на Україні вже цілком комуністи виступили ворожо проти селянства, як то видно з правила що-до виборів до Конгресу рад. Порівнання зробимо потім, а тепер зазначимо, що комуністи Україні установили представництво так: по 1 депутатові до Конгресу Рад від 1000 червоноармейців, 10.000 робітників і 50.000 селян. Для всякої ясно, що тут визирає стара пансько-буржуазна кур'яльна система, яка не визнавала не то що загальність виборчого права, а й рівності: тоді тільки було найбільше число депутатів для капіталістів і поміщиків, а найменше для селян і робітників. Поділ на курі — це укоханий засіб буржуаз-

ної виборчої ординації, в котрій червоною ниткою проходила думка про ступінь буржуазної благонадійності різних груп, і тому, наприклад, приватні землевласники поділялись на дві-три групи (дрібні, середні, великі), з котрих найбільше виборче представництво мала група великих землевласників.

Тут, вsovітській системі, ми бачимо те ж саме: на курії по ступені „пролетарськості“ ділиться трудовий люд. Тут, як правило, нема буржуазії, є лише рівновагти перед правом маса трудового люду, але підозрілість доктринерства дбайливо зазирає в шиари і хоче вишукати ступінь неблагонадійності з пролетарського боку.

Розуміється, таку позицію зайняли комуністи не з огляду гено-дарсько-еуспільної доцільності і справедливості, а виключно з політичних мотивів — для зкріплення свого партійного впливу і антиселянської ідеології.

Про голий цинізм цього не приходиться говорити: він являється виразом того марксистського зашаморочення, яке вважає трудових селян (це-б-то, які не дістають надзвартості!) за „дрібних буржуїв“ вже за одно право власності на землю, по їхньому фальшивому переконанню — „знаряддя продукції“, як у шевця шило й дратва, у кравця голка й нитка, хоч селяне, шевці, кравці, що працюють своїми руками, нікого не експлоатують. Марксисти залишаються вірними собі й, виходячи з культурно-психологічних прикмет селянства, яке через темноту в деяких краях і то лише в деякі моменти виявляло консерватизм, страх перед церквою то-що, виступають ворожо проти трудового селянства, разом з тим помовчують про „жовті“ союзи робітництва і майже загальну несоціалістичність його в Англії й Америці.

Принципи партійної політики марксистів ведуть до розколу трудової маси на „благонадійну“ робітництву, індустріальну, і „неблагонадійну“ — трудове селянство, наче б то праця на фабриці є більш достойною, ніж праця на землі? Праця скрізь є праця, чи на фабриці чи на землі, важко лише одні питання: хто, де і оскільки експлоатує чи експлоатований. Це ясно, але коли люди хочуть скріпити свою політичне панування, всупереч другим, то вони тоді не хочуть бачити цієї ясності, починають „на свій смак“ робити кваліфікації праці і твердять, що робити на землі — „буржуазно“, на фабриці — „соціалістично“. Йдуть консеквентно до того, щоб скріпити політичне панування трудової меншості над трудовою більшістю. Вся річ в тім, що на Україні подавляюча більшість селянства — факт, через який марксисти хочуть просто переступити шляхом політичного насильства.

Але суворий реалізм життя сміється з чесного дон-кіхотства деяких з іх і з неїнікритого політичного кареризму більшості іх. Марксисти не можуть укріпити панування пролетаріату над селянством, бо методи їх політики ведуть їх до прірви — повстання селян. Тут все ясно: будучи субективно революціонерами, вони обективно грають контрреволюційну роль, підбурюючи селян проти революції, одіштовхуючи їх в кут реакції, злоби.

Коли на Україні марксисти — комуністи установлюють явно курільну систему виборів, то на Угорщині вони це зробили більш талано-

віто — замасковано, але практичні наслідки ті самі. По конституції „Угорської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки“ органи політичної влади будуються так:

1. Сільська рада складається з делегатів, посиланих трудовим селянством по 1 з кожних 100 душ жителів, управнених до виборів.

2. В городах (містах), за які вважається кожний населений пункт з більше як 6000 душ населення, трудовий люд — робітництво посилає 1 депутата від кожних 500 душ правоздібного населення.

Місто Будапешт ділиться на округи, і кожна округа так само утворює раду з депутатів по 1 на кожні 500 душ населення. Окружні ради утворюють Центральну Раду м. Будапешта в числі 500 депутатів, висланих од окружних Рад.

3. Повітові Ради (не більш 60 душ) утворюються з делегатів од сільських і городських рад по 1 на кожні 1000 душ правоздібного населення, але з умовою, що депутати від городських рад складатимуть не більше половини повітової.

Тут підчеркнуто ніби-то пощанування до сільської більшості, але техніка виборів до Повітових Рад вказує на доволі хитрий хід: вибори депутатів роблять городські ради і уповноважені від сільських рад по 1 від кожної. Це значить, що коли повіт має 20 сільських рад, то від їх приїздить на вибори 20 уповноважених, а городські ради приступають до виборів ін сороге. Очевидно, городські, це-б-то робітниці, виборці складуть в ускому разі половину депутатів повітової ради.

4. Комітатські ради складаються з не більш 300 депутатів, вибраних повітовими, городськими радами і радами окремих міст (що мають муніципальну самоуправу). Окружний Виконавчий Комітет віддалегід вказує, скільки депутатів мусять мати повітові, городські ради і окремі міста. Без сумніву, всі городські ради дадуть лише робітничих депутатів, а повітові дадуть, очевидно, половину селян і половину робітників, це-б-то комітатська рада матиме робітницьку (городську) більшість. Більш ніж очевидно, що з повітових рад може піти до комітатських безумовна більшість робітників городських, коли взяти на увагу степень толерантності і права марксістів-комуністів, які не цураються не лише методів неприхованої демагогії, а навіть простого насильства і партійного терору. Отже конституція забезпечує більшість в комітатських радах городському робітництву.

5. Конгрес трудових Рад Угорщини, як верховний законодатний орган Республіки, складається з депутатів, присиланих комітатськими і городськими радами по 1 депутатові на кожні 50.000 душ населення. Ясно, що буде більшість делегатів робітництва, бо кожна городська Рада пошиле од себе лише робітників, а кожна комітатська, маючи в собі робітницьку більшість, пошиле також більше представників городського робітництва. (Таким майже робітництвом і був 1. Конгрес Рад, що ухвалив і конституцію республіки).

Законодавцям, що давали Конституцію, було цього мало, і вони включили в неї, що, окрім цих делегатів, до Конгресу Рад висилає окремо Рада Народного Господарства (фактично — головна рада про-

фесійних робітничих спілок) 40 членів Конгреса, а Центральна Рада міста Будапешта висилає 50 членів свого Виконавчого Комітету, що є цілком не пропорціонально до населення Будапешту, який має 800.000 всього населення, а не лише правоздібного. Будапешт посыпав би по загальній ординації лише 10—15 депутатів, а по виключному праву він посыпав 50! Розуміється, прибавка по-нарку від робітництва майже 80 депутатів з повним забезпеченням городської робітничої більшості на Конгресі Рад Угорщини, котра є переважно селянсько-хліборобською країною!

Так марксисти (комуністи і не комуністи) боряться (зглядно боролися) проти трудового селянства на Угорщині.

В Росії, по совітській конституції, червоною ниткою проходить виборча перевага городського робітництва над сільським людом і то в пропорції 1 : 6, це-б-то городське населення (трудове) дас одного депутата від числа населення, меншого в 5 разів, ніж сільське. При пануванні певних методів це забезпечує „диктатуру пролетаріата“ над трудовим селянством. Як відомо, весною 1919. року на виборах до рад на Україні в іерший раз пройшла більшість селянська і то українська, це-б-то вона стала на платформі української соціалістичної програми (переважно нашої партії), то уряд „українського комуніста“ Раковського просто розігнав ці ради і звелів вибрати нові („не буржуазні“) з перевагою російських комуністів. Тут марксисти йдуть на насильство над селянством не лише з своюю марксистською ворожнечі, а й з ненависті до ідеї українського національного самоозначення. Що це так, показує відношення російських комуністів до українських радянських партій — боротьбистів (революційних соціалістів) і незалежників (марксистів), котрі твердо стоять на ґрунті радянського устрою соціалістичної України, але також домагаються політично-державної самостійності Української Республіки.

Національний момент тут ускладнює сираву з проблемою влади, і російські марксисти-комуністи нереалідуєть, тероризують українських комуністів (незалежників-марксистів). Марксисти на марксистів наїхали через національне питання, то що ж говорити про відношення їх до боротьбистів-комуністів, що стоять на ґрунті не марксизму, а революційного соціалізму! Тут перед нами красномовний факт, що боротьба йде не за класові інтереси, бо всі названі партії стоять в обороні одного класу, тих самих інтересів, а виключно за ідеологічні інтереси, або, кажучи в термінах політичної боротьби, за партійні інтереси.

Тут ми приходимо до незвичайно цікавого, але неясного, питання: що таке партія і її інтереси?

* * *

Партія є представництвом ідеології, а не труда. В цьому головна її ріжниця від трудових спілок чи професійних союзів або інших яких класово-економічних організацій.

В одну партію люди входять з одинаковими переконаннями, а не одинакового класового становища, чому й бачимо, напр., в соціалістичній партії робітника, хлібороба, слугу, урядовця, професора, письменника, навіть поміщика, іона, аристократа, і в буржуазній партії часто бачимо людей тих самих категорій. Вони борються за переведення їх ногогляду в життя, вони хочуть прищепити своє переконання найширшій колам людності шляхом пропаганди ідей, агітації за певні практичні вимоги й інших тактичних засобів партійної боротьби, котрі часто заходять за далекі крайності активності, як, прим., збройне повстання за переведення своїх ідей в життя. Часто такі далеко йдучі виступи звязані з оборонюю біжучих класових інтересів того класу, ідеологію якого партія представляє.

Однаке, це не затемнює дійсної суті партії, як організації людей по ідеологічному призначенку. Не ті зовсім представляє організація для охорони чи для експлоатації праці.

Стаючи в обороні інтересів праці, організуються ті, хто працює конкретно і хоче поліпшити умови даної конкретної групи робітників, одинаково — інтелектуальних чи фізичних. Така, напр., спілка робітників-металістів, чи ткачів, чи столярів, друкаріків і т. д. Ця спілка заинтересована все разом, і кожий член її зокрема, незалежно від ногоглядів на світ: робітник може бути соціалістом, лібералом, релігійним містиком, консерватором, навіть членом монархично-хуїтанського союза і т. д., але коли йде мова про скорочення робочого дня, підвищення зарплати, поліпшення умов праці, забезпечення на випадок хвороби, нещастя, інвалідності, старости, то він в цьому заінтересований безпосередньо, широко, і не буде ніколи добиватись, щоб збільшено йому працю, зменшено зарплату і т. д. Трудові професійні спілки часто бувають зовсім несоціалістичні, як прим. „жовті“ союзи в Німеччині, тредюніони в Аргентині, робітничі організації в Америці і т. д. Робітники тісно самої організації іноді числяться в різних партіях, часто дуже далеких, а навіть протилежних по своїх програмах. І це ви помітите скрізь, в усіх людських групах. Ніякого закону про обовязковий світогляд нема, всунереч марксистському парадоксові, що „буття опре́дяє думання“, а не навпаки.

Ріжниця між партією і класово-економічною організацією не лише величезна, а просто це з'явина зовсім інших категорій, які мають в своїй природі спільного дуже мало, хоч по суті обороняють одинакові класові інтереси.

Всі політичні партії поділяються на дві основних групи: перша заключає ті, що стоять в обороні праці, а друга ті, що стоять за експлоатацію праці. Але в обох групах багато окремих партій, що ріжняться розумінням мети, тактикою і програмою конкретних найближчих цілей. Можна загалом прийняти, що перша комплектується з трудових верств суспільства, а друга — з нетрудових, хоч це і не є правилом, бо, напр., інтелігенція, не будучи класом, хилиться по всіх партіях обох груп і часто творить переходні форми обох їх, посягні в своїй програмі основні елементи обох, як оборону праці, так і оборону буржуазії.

В партії панує більш сила догми, переконання, принципу, тоді як в трудовій спілці, в клясовій організації — сила інтересу, вигоди.

Поле діяльності партії — завоювання думки, поле діяльності клясової організації — здобуття конкретної матеріальної вигоди.

Партія бореться за усвідомлення інтересів, тоді як професійна організація — безпосередньо за здобуття вигід, за реалізацію інтересу.

Таким чином, поділяється боротьба партій в сфері політичних відносин за здобуття санкції своїм інтересам, а в сфері праці — за переведення здобутків ідеологічної боротьби.

Поділ цей дуже характеристичний для капіталістичного устрою. і партія є необхідним його витвором. Капіталізм — це реальний устрій суспільства. Все, що живе з нетрудового доходу, зайняте безпосередньою господарською роботою, при чому кожний дбає лише про себе. Індивідуалізм визискувачів — це суть капіталізму, суть приватної власності.

Кожний володіє своїм знаряддям, чи експлоатує свій талант, чи інакше як приймає участь в розподілі надзвартости, і разом з тим він є замкнутий в собі світ окремих інтересів. Раз є окремі інтереси, то мусить бути суперечність їх з іншими і усвідомлення цієї суперечності. На ґрунті індивідуальних інтересів повстають партії, що об'єднують однакові чи споріднені погляди. Капіталісти, які кляс, всі борються проти трудящих, але помимо того боряться, як індивідуальні одиниці чи господарства, внутрі між собою. І от при цій боротьбі люди з подібними поглядами об'єднуються, і так повстає буржуазна партія, що з лютістю може боротися за свої інтереси, за „справедливіший“ поділ надзвартости з другою буржуазною партією. Які б не були їх суперечності, але вони мають один спільний трудовий фронт проти себе. і коли цей фронт на їх настуває, то вони борються проти його спільно.

Буржуазні партії — це представники буржуазної ідеології, а клясова організація визиску праці — увеє капіталістичний устрій. Буржуазія вже утворила свою суспільно-клясову організацію — теперішнє суспільство — і панує в нім, як признаний господар.

Зовсім не то діється на трудовому, власне соціалістичному фронті: тут є багато партій і мало, або й зовсім нема, клясових організацій. Правда, в більш „культурних“ країнах вже пролетаріят досить сильно зорганізувався, але селянство ще бродить в індивідуалізмі відокремленості і самотності.

Трудовий фронт дуже мало був зорганізований у нас, на Україні: переважно робітництво, а селянство було цілком незорганізоване клясово. Соціалістичні партії наші з'явилися також недавно, навіть дуже недавно. Ідеологічна боротьба йде, а клясова боротьба ор'янизована і ледве почалась. Партій багато, ріжноманітні програми, а клясового війська майже нема: є лише юрба, яку експлоатують. І, власне, ця обставина дає багато до думання.

Партії борються ідеологічно, часто заліо бороться лише самі з собою, а кляс увеє ледве ворушиться. Він має свої щоденні конкретні інтереси, якому щодня дошкулюють злідні, утихи, сва-

волія, і він мусить що-дня боротись, що-дня одбивати удари і нападати. Ця боротьба має свої прийоми, тактику, вона що-хвилини загострює почуття, напружує силу, утворює такі ситуації, що примушують до напруження, до активності.

І власне ця боротьба є конкретна, для добра конкретних живих людей, і тому лише вона є дієсна боротьба, бо її ведуть безпосередньо заинтересовані люди.

Партія в більшості складається з інтелігентів, що безпосередньо в даній галузі господарства не заінтересовані, живуть в цілком окремому світі буржуазного комфорту різних степенів, ідей, думок і почувань. Трудові маси боряться на конкретних позиціях життя, а ідеобольгічну оборону їх ведуть інтелігенти в партіях. Очевидно, що хто сам не працює на становищі робітника, то хоч він і може уявити весь зміст інтересів, але ніколи не відчує їх конкретно: він переживає їх, як глядач драму на сцені: бачить і чує вухами, але не відчуває.

Партії стали інтелігентськими організаціями, що носять всі прикмети інтелігента: догматичність в своїх теоріях і компромісівість, вялість в тактиці. Далекі часто від реального життя, інтелігенти люблять його теоретизувати, вищошувати, брак досвіду замінюють штучними схемами, „глибокою“ фразеологією, замість того, щоб керуватись логікою життя, керуючись власною психологою; де немає сил розуміння, там надають темпераментом, реалізм трудових клясових досягнень заступають демагогією на час виборів, щоб здобути для себе голоси, а не полекшення трудящим їхнього життя. Інтелігентські партії, починаючи з гіпертрофованою ідеалізму, потрохи спускаються до вульгарного реалізму, котрий називається опортунізмом.

Легкі в своїй будові, слабо звязані з реальним господарським процесом, інтелігентські партії текучі і рухливі в своїй програмі, організації, неустойчиві, хитливі.

Хіба такі організації можуть представляти реальні інтереси щоденого життя, щоденної конкретної праці?

Не можуть і справді не представляють.

Боротьба за працю може доцільно провадитись лише на позиціях праці, а не по-за ними, лише в трудових спілках, спілках працюючого люду, а не в партіях люду, часто непрацюючого і живущого нереважно з надзвартою.

Доки соціалізм виявляється в партіях, він позбавлений діяльної сили, сухий, теоретичний, туманно-фразистичний, безідентичній кістяк розумування, мрійності і моралізування інтелігентів. І лише тоді він набирається живої сили, коли винизується в гущу трудового люду, в трудову масу, яка уміє звязати соціалізм з боротьбою за щоденні інтереси, яка відчуває значення теорії соціалізму в живих фактах життя.

Соціалізм прийде не тоді, як інтелігенти напишуть гори книжок про його, а коли сама трудова маса понесе його постулати в життя, коли вона буде зарганізовано боротись за свої щоденні інтереси під його руководящим, вдохновляючим прапором. Соціалізм повинен стати

переконанням, вірою, стремлінням самої трудової маси, щоб можна було сказати про його житвоторну силу.

Тактика боротьби з капіталізмом на реальних, а не ідеольгічних позиціях, може вироблятись лише трудовою масою в щоденній боротьбі, в залежності від ступені її організованості, свідомості і практичному хистові борців. Ідеольгічну боротьбу, теоретизування, можуть вести інтелігенти в партіях — це, очевидно, не шкодитиме справі, але ніколи партійна боротьба не зможе застути жivoї сили класової боротьби трудових мас. Тільки трудові маси є центром боротьби, бо власне тільки вони є з реальною класовою силовою. Партия може представляти не соціальну силу класа, а лише його розум, та й то не завжди.

Через те основування боротьби за соціалізм на партіях є показчиком класової слабості трудящих, з одного боку, і претензій, життя не посредствах інтелігентів — з другого.

Класова боротьба має смисл і значіння тільки тоді, коли її проводить клас, як такий, а не його ідеольгічні представники добровільської рекрутациї.

Коли б трудовий клас сам вів боротьбу, то йому нема чого йти в парламент для розмов з буржуазією, бо він має змогу дуже впливово говорити фактами на фабриках, заводах, залізницях, землі то-що, мовою соціальної сили, своїх зліднів, свого од чаю, домагання, повстання. Він потрясає господарським процесом в житті лішче, ніж інтелігенти потрясають словами в парламенті.

Позаяк в молодих партіях соціалістичних знаходиться більшість інтелігентів, з своїми властивостями, про які ми вже говорили, то нічого дивного, що ці партії з революційних по духу і змісту своїх програм обертаються в опортуністичні організації для переведення компромісу з буржуазією, являються трубадурами буржуазного парламентаризму, тим більше, що марксизм дас добрий ґрунт для перекалічування соціалізму в теорію механичного розвитку історії і в апольгію капіталізму в сучасності під претекстом слабого розвитку індукційних сил.

Такі приблизно і наші українські соціалістичні партії. Членами їх переважно є інтелігенти, одрівні од ґрунту реальних інтересів трудового класу. Нічого дивного, що вони нові інтелігентської двоєстості, буржуазности і в своїй практичній діяльності довели фактами свою проблематичну революційність. Народно-трудові елементи і робітництво стоять незірно кріште на революційному становищі і тому покидають своїх партійних ватажків-інтелігентів в моменти грізної боротьби за справжні свої інтереси. На цьому досвіді революції ми можемо найліпше вивчити природу партій і переконатися, що партії є лише носителями ідеології, а не безпосередніми силами для оборони труда.

Представниками інтересів праці с фахові трудові спілки і на їх повинна лежати вся вага, як боротьби за реальні біжучі інтереси, так і вага суспільного соціалістичного будівництва. Соціалізм не може прийти по одному слову „хай буде соціалізм!“, як-то баг ніби-то творив світ і землю то-що. Соціалізм — певна суспільно-господарська і політична організація, це-б-то не ідеольгічна система.

а сам факт організації живих людей. Й треба творити в житті, і це можуть творити лише самі заинтересовані трудові маси шляхом скріплення всіх учасників труда в місці організацію, як піраміду, з твердою основою на ґрунті економично-господарського процесу, це-б-то праці.

Основною формою такої організації є трудова спілка працюючих по кожній галузі праці. Трудові спілки обєднуються в союз по кожній галузі і утворюють свою вищу централю. Союз трудових спілок і їх централів вгорі і творить устойчивий корисне суспільства. власне — соціалістичної держави. Працююче суспільство організується на принципі праці, а не ідеольгії. росте з класової трудової організації, а не з партії.

Питання про форму організації соціалістичного суспільства з центральною проблемою соціалізму: доки не буде знайдено конкретної форми соціалістичної організації, доти про соціалізм можна говорити лише, як про кабінетну теорію, що туманно представляє будуче суспільство і не має реального образу його хоч би в недосконалому вигляді.

Українська республіка маєтими бути організована на принципі визволення праці, просто — на трудовому принципі. Це значить, що в основу організації стануть трудові спілки. Найбільша трудова спілка України маєтими бути, натурально, селянська, така бо обективна передумова. В Англії навпаки: основна спілка — індустриальна, а селянська там займає незначне місце. У нас основою господарською формою є трудове селянське господарство, і воно буде основоположною підвалиною всієї соціальної будівлі. Це також обективна передумова, а через те однину геть селянство, з'игнорувати основний тип трудового господарства при будуванні соціалістичної держави, будо б божевілям. Навіть для марксистів це повинно бути ясно, що вони маєли б будувати аграрно-соціалістичну державу, коли б справді приступили до цієї праці. Тепер вони про це ще не думають серйозно, бо одні з їх цунко входилися за капіталізм і бажають його затримати, сліпо заперечують факт соціальної революції, а другі пре-бувають шляхом диктатури пролетаріату утворити соціалістичну республіку. Яку? Індустриальні вони не можуть, а аграрної не хочуть, бо селянство „не соціалістичне“, та і взагалі вони над цим мало думали і до останнього дня твердили, що все, навіть бідне, селянство є „буржуазія“, яка живе з визиску робітників, „піднімаючи ціни на свої продукти“.

Через фальшиві залеження марксизму теперішні нівечники його бояться думати про аграрний соціалізм, гаріють з революційною демагогією перед робітництвом і напільковують його проти селян, це-б-то усувають ґрунт для загальної революції і хочуть обернути її тільки в повстання промислового пролетаріату і цим засудити її на провал. На щастя для революції, селянство також її підтримує, і в цьому факті соціалісти повинні знайти сплу духа для бадьорого соціалістичного будівництва. Бо коли б справдилися твердження марксистів про „трібуну буржуазію“, то тоді б всю революцію довелось призвати безнадійною і осудити ту руйну життя, яку вона несе з собою.

Ми можемо не боятись антиселянських формул, вони нічого, окрім фантазій, не представляють, і спокійно дивитись в будучину: революція йде головно через участь в ній селянства, а це дас право вірити, що і в соціалістичному будівництві у нас на Вкраїні буде головну роль грати селянство. Основою організації буде селянське трудове господарство, це-б-то ми стоймо перед проблемою аграрного соціалізму.

Очевидно, що переходовою революційною формою влади можуть бути депутатські трудові ради з рівним виборчим правом і пропорціональним представництвом від кождої галузі праці. Сільсько-господарська група трудових спілок буде у нас найбільша, індустриальна значно менша, а трудова інтелігенція ще менша. Але соціалісти повинні тепер же виробити проект такої трудової організації і закладати її основи в житті, боротись за їх в дійсності і центр ваги в боротьбі за соціалізм перенести з партії в трудові спілки, які єдиний реальний ґрунт — трудовий.

Очевидно, що партії цим не звіщуються, бо, як тепер на ґрунті капіталізму бореться багато буржуазних партій за свої ґрупові інтереси, — за ідеологічні цінності капіталізму, так і в соціалістичному суспільнстві будуть партії, носительки різних ідеологічних цінностей соціалізму, але не вони рішать справу: лише господарсько-економічна організація, класовий ґрунт сполем реальної боротьби за визволення праці.

Партії будуть усвідомлювати хід життя, шукати вищих і кращих синтезів його, будуть укріпляти ідеологічний ґрунт, будуть допомагати трудовій армії краще усвідомлювати свої босові задачі, але не будуть без армії кидатись в бій з інтелігенційними вітряками.

Парламентаризм маєтися бути однинутій категорично і рішучо, як ворог трудового люду і спеціальній орган безириніціової інтелігенції, яка не бореться за соціалізм, а пристосовує, асімілює його з капіталізмом. Очевидно, що коли трудові маси не зможуть побороти капіталістичної системи і парламентаризм буде фактом, то трудові маси мусять знати, що ніяких надій покладати на його вони не можуть, бо справа визволення трудових мас може бути лише ділом їхніх рук, а не парламентаризму.

Коли партійна інтелігенція так пристрастно хоче фігурувати в парламенті, то хай іде туди, але відповідно своїй силі, це-б-то свої ж і власніми голосами, а трудовий люд не повинен давати їй своїх голосів. Трудовий люд повинен скунчити всю увагу на реально-господарських позиціях і одвоюювати їх шляхом всіх спосібів боротьби, організувати своїх класово-економічні органи, піднімати їх, розвивати і наповнювати таким змістом, котрий після новалення капіталізму зможе розгорнутись в соціалістичний. Утворена трудовим людом централія трудових спілок буде верховним органом трудового люду, його трибуною, управою, міністерством, „парламентом“ і всім, чим хочете. Цей орган єдино і виключно може виступати від імені трудового люду. Його треба утворювати тепер же, в межах буржуазного устрою, щоб він тепер же замінив всі „вищі інстанції“ буржуазної держави. Партії, як такі, мусять бути позбавлені права представляти конкретні інтереси праці, торгуватись

з буржуазією, заключати договори і претендувати на керовництво трудовим клясом. Вони можуть лише висловлювати свої погляди і думки, розробляти всякі проекти кращих типів організації, подемізувати з противниками, але рішати долю кляса — це вище їх компетенції. За себе може рішати лише кляс в особі свого клясового управління.

Коли буржуазія захоче щось зробити в порозумінні з трудовим клясом, то вона хай іде говорити не з своєю агентурою в парламенті, а просто у вищій раді союзу трудових спілок. Лише там трудовий люд скаже справді свою думку.

Опірчі цієї головної задачі — оборони конкретних трудових інтересів — союз трудових спілок і кожна спілка зокрема буде підготувати нові форми економічних відносин, привчатиметься розуміти господарство в усій його складності, організуватиме розпорошену, атомізовану трудову людність, збиратиме її в стислі громади, що будуть основними органами для переображення на себе функцій економічно-соціальної перебудови. Це будуть органи соціалістичної революції і нового правопорядку.

Перевести на політичу революцію можуть і партії, але вони цілком без силі зробити соціальну та ще соціалістично-господарську революцію. Велика революція це непохитно доказала: коли б у нас були клясові трудові організації, то вони б на другий день перевороту взяли в свої руки господарський процес і не допустили б його до того нечуваного упадку, котрий тепер під своїми руїнами може на довго поховати обломки революції, не кричали б тепер комуністи, що „льозунг“ революції — „шаровоз“, що „найстрашніша контр-революція — господарська розруха“. Так, це сталося тому, що трудовий люд не мав сильної клясової організації і школи, що промисловий пролетаріят де-що мав, але селянство — воно було цілком неорганізоване. Хіба можна творити соціалістичну продукцію, коли творці її не знають, що таке організація?

Ми переконані, що для соціалістичної революції партії, як такі, рішучо не вистарчають і мусять бути замінені клясовими організаціями трудового люду і в їх перенесено центр ваги в боротьбі за нове життя.

* * *

Першим обов'язком трудового люду — відвоювати землю від монополістів, утримати її в своїх руках і організувати спільну продукцію, організувати свій апарат обміну, витіснити приватно-торгове посередництво, а для цього потрібна вся політична влада, ненаділена з своїми клясовими ворогами. Іншого способу нема! Через те трудовий люд повинен твердо триматися форми чисто клясової влади — трудових ради, зложених з депутатів кожної трудової галузі. Система виборів повинна бути змінена: замість теперішньої адміністративно-територіальної прийнята професійно-трудова.

Професійно-трудова система виборів полягає в тім, що вибори робляться не по адміністративних округах, а по професіях (виробництвах). Кожний фах (виробництво) організується на території республіки в одну трудову спілку — централю, обєднуючи місцеві початкові трудові спілки в союзи в залежності від легкості внутрішньої ад-

міністрації. Кожне виробництво-фах має свою вищу централю і представляє організаційно ніби піраміду. Союз цих спілок і централів утворює трудове суспільство. Точна статистика має вияснити соціальну силу, значення і число членів кожного фаху.

Вибори в кожній піраміді відбуваються незалежно від другої піраміди, ніби по виборчих округах, при чому для всіх членів трудової спілки поєднане виборче право. При таких виборах кандидати ставляться тільки з цієї піраміди. Знизу вгору йдуть по виборах лише найпізні люди, всім відомі в своїй спілці, знавці цього виробництва, видатніці таланти. Верх піраміди — центральна управа спілки — буде мати в собі цвіт професійного знання, енергії, громадської корисності. Очевидно, що контроль над членами спілки, просто — знайомство з ними — буде гарантією того, що вибратимуться справедливі кращі люде.

Цим усувається теперішня виборча система, яка дас змогу проголосити часто лише політичним спекулянтам, демагогам і пройдисевітам. Варто лише, щоб тепер якийсь там „центральний комітет“ оголосив кілька десятків імен першіх народові кандидатів, щоб ці люди зараз же розпочали мерзотну передвиборчу агітацію — вихвалювання своєї партії, величання „бачів“, рекламиування, підкуп — і врешті політичний спекулянт попадає на сцену акторствувати і набивати собі ціну, щоб дорожче продатись. Тепер витворився цілий „фах“ політичних діячів, що нічого в житті не роблять, ніяких реально-господарських інтересів особисто не ведуть, ніякого фаху не мають, а лише набивають „інтерес“ на обороні чужих інтересів, особливо в цій напрямі працюють адвокати, журналісти й інші люди „звільнених професій“. Вони нічого до цуття не знають, напр., оборонець робітництва пі разу не був на фабриці, „хлібороб“ пі разу не був на полі і не знає, як називаються елементарні речі в хліборобстві . . . Тут новий господарський цілостанцізм або нечувано-темне нещаство, але натомість зручно-метка фразеологія, паникування страшних або солодких словечок, утертих, заягозених фраз, загальників, шаблонів. Політичний фахман — це людина без реальних знань, але з запасом нахабства і знанів парламентарно-кулуарного кругуїстства: він знає, як „зірвати“ засідання, як внести пропозицію, „розложити“ противнику групу з середини чуткам, брехнями, як підсісти когось на словах, поставити словесну настіку, замаскувати свої кроки, власитувати обструкцію, майстерно крутити при голоєуваннях, говорити „до порядку“, по „формальній справі“ „фактичні спростування“ і т. п. антураж парламентського шаманства і чаклування.

Це називається „політикою“, і хто виявить найбільше спритності то це „гарний“ або „великий“ політик, котрий по-над все новини уміє „давати“ і „брать“. Буржуазія утворила цей тип політичної боротьби, і соціалістично-парламентарна інтелігенція цілком нерейняла його, впровадила у внутрішнє життя соц. партій, внесла неймовірну гниливину і деморалізацію, затримала буржуазно-хамською гідотою все партійне життя.

З цим треба покінчити!

Для цього один засіб — перетворення буржуазного суспільства в трудове, знищення парламентаризму, партійності і інтелігентщини.

При виборах по трудово-спілковій системі цього не може бути. Ніякий сторонній політичний спекулянт не зможе пролісти в представники тих, хто його ніколи не бачив і нічого про його нечув. Трудова спілка вибирає своїх членів у всі ради і їх союзи, ці члени знають, що і кого представляють, являються людьми знання, хисту, енергії і довір'я. Коли спілки виделеють іпропорціонально своєму числу депутатів у верховний орган законодавства, то там будуть лише знавці своїх фахів і зможуть компетентно говорити про справи, а не так, як теперішні „партійні кандидати“, які попадають в депутати не через трудову спільність з виборцями, а через знайомство з „воротилами“, горлачами і впливовими людьми з комітетів. Верховна законодатна рада — це фактично верховна централізація трудового люду, що її творить з себе, союз для законодатної творчості всіх трудових спілок, це-б-то всього громадянства.

Республіка такого типу є трудова республіка, організована по трудовому принципу, це-б-то політичне представництво є представництвом інтересів праці, а не інтересів партій і ідеольгій.

Роля партій в таких суспільствах зводиться до ролі ідеольгічних обєднань для розробки теоретичних основ суспільства, вияснення принципів оцінки труда, економії господарства, розвитку його технічних і економічних заложень, це-б-то до суспільно-наукових центрів і товмачів історичного розвитку і нових задач. Це скромна, але почесна роль як розуму у трудових спілках, а не сил, бо сила — в самих спілках. Реальна суспільна боротьба — боротьба інтересів, сил, а не ідеольгій. Органічний зв'язок партій з трудовими організаціями буде такий, як розум у живому тілі: взаємопрацювати, а не замінювати. Тіло без розуму, розум без тіла не існують, вони один одного не замінюють, а лише доповнюють і разом творять сінтез людини. Партії через те мусять злитись з трудовими спілками, а не представляти окремо якийсь самостійний організм.

Через те партія мусить зникнути в трудовій спілці, ставши її внутрішнім розумом в процесі праці. Так і буде в соціалістичному суспільстві.

* * *

Оглядаючи схему організації нового суспільства, ми приходимо до висновку, що реальний будівельний матеріал ми маємо в сучасному: по прикметі праці зорганізовані трудові спілки і є основами нового суспільства. Коли ми говорили про процес соціалізації, ми його мислили, як процес утворювання великого виробництва, а це припускає певний технічний поділ праці замість суспільного. Соціалізація продукції і розподілу — це ніщо інше, як об'єднання продуцентів у вищі організаційні одиниці. Такого об'єднання не можна мислити по-за професійною трудовою спілкою. Значить, соціалізація — це об'єднання людей в спілки, спілок — в союзи, союзів — в спілку союзів і т. д.

Очевидно, коли ми організуємо найбільшу господарську галузь — сільське господарство, то для України це буде майже $\frac{3}{4}$ всієї праці. Обєднання хліборобських і промислових трудових силок буде слідувучим вищим ступнем соціалістичної організації, котрий вже свідчить про великий поступ соціалізації. Соціалізація продукції і розподілу — це й буде основою соціалістичного суспільства, але до цієї форми можна йти тільки через клясові трудові спілки вже з цього днішнього дня. Яким же шляхом іти до такої організації?

Революція показала вже, як не треба йти. Партиї понеслися вихрем по-над трудовою масою, захопили владу, але не могли триматись, бо трудова маса була не активна, просто не організована. До певної міри був організований городський пролетаріят, але селянство представляло „сиру масу“, яка жадібно дослухувалась до всього, хапала кожне слово, вістку про події в „городах“, бачила вперше хмару агітаторів, оборонців, що невідомо відкіль взялися, невідомо, хто були, невідомо, чого хотіли і балакали дитячою мовою про „інтереси“ чужого для них селянства. Ніякого органічного зв'язку між трудовим селянством і політичними партіями не було. І треба дивуватися тій вірі в людей, яку виявило селянство, що віддало довір'я за слова тим, хто вмів підшитись під його настрої. Демагогії не було вину, хто хотів бути кудись „вибраним“, летів зі свого повіту в інший, замітив спіді минулого „діяльності“ та проблематичної репутації і виступав уже перед новими людьми у всій свіжості революційного неофітського переконання. Довір'я і мандат здобувались, і тоді лізь вгору, як по драбині!

Революційна міщанська муть плавала над селами, на зборах, мітингах і т. д.

А де було селянство? Так, воно також було скрізь, але здивовано позирало на несподівано-нову картину, слухало несподівано-нові, незрозумілі часто слова і думало свої давні думки. Одно слово було зрозуміле — „земля“, але увесь комплекс громадського життя, вся складність політичної боротьби, уміння боротись організаціями і закріпляти здобуті позиції, уміння розпізнавати друзів од ворогів, уміння зайняти належне собі місце в соціальній організації, оцінити перевагу своїх сил і йти просто, певно, твердим муром до мети — цього у селянства не було, бо воно не було клясово організоване, хоч і мало свідомість свого лиха, злодіїв, безправства. Не було дужої клясової організації — в цьому вся слабість селянства і причина його політичної затурканості, улюбленості дуже. Згадайте, що слабенька організація „Селянської Спілки“ відігравала все-таки значну роль, а коли б ця „Спілка“ була хоч би так організована, як професійні робітничі спілки! Тоді боротьба селянства мала б в собі якусь монументальність, твердість, певність і свідомість мети.

Організоване селянство було б військом революції, апаратом влади і органами переведення соціальних реформ — соціалізації не лише землі, а всього господарства. Неорганізоване, несвідоме селянство робило негативну частину революції, руйнувало ворожі тaborи, коли вже вони стояли грізною примарою, але не могло передбачати їх, не могло з певністю йти по шляху революції вперед. Економічну організацію

нового суспільства не можна зробити без селянства, організованого в трудові спілки. Передумови соціалізації і початки самої соціалізації також не можуть бути закріплені. Партий цього не в силі зробити, через те мусить вирости клясова організація трудового селянства і пролетаріату, котра б справила з задачами соціально-господарського будівництва.

Соціалістичні партії мусять приступити до цієї великої організаційної роботи, щоб вагу організації вже самого суспільства і господарства перекласти на саме трудове, але організоване суспільство.

Лише в цьому напрямі лежить шлях до трудової громади, якою буде соціалістична громада.

Боротьба партій під час революції виявляє негативний вплив на саму долю революції: боротьба за ідеологічні впливи має дуже мало спільнога з діяною клясовою боротьбою і лише розкладає сили революції. Ми бачимо тепер на Україні, як боряться між собою три комуністичні партії, що пойдають одна одну, стають часто паралітиками, не здібними ворушили самі собою, а не то що великим соціальним тілом. Тоді приходить організована буржуазія і забирає їх голими руками. Але йде боротьба між комуністами, з одного боку, і революційними соціалістами — з другого, хоч знову — таки всі ці партії разом стоять на становищі революційного соціалізму. За віщо ж вони боряться? За лозунги і тактику, за партійні впливи. Партий втігають в свою грязню чутливі елементи трудових клясів, заражаюти їх отрутою „незрозумілих“ суперечностей і нацьковують на взаємну боротьбу.

Партійна інтелігенція вносить в революцію свій специфічний дух політичної спекуляції і затемнює клясову свідомість трудового люду. Нічого подібного не було б, коли б соціальна боротьба відбувалась на соціальніх, а не лише ідеологічних позиціях! Трудовий люд по інстинкту йде просто на соціальні позиції і цим вказує, що коли б він був клясово організований, то роль партій була б вже скінчена. Трудовий люд виявляє велику революційність власне тому, що він стоїть в огні конкретної боротьби інтересів, а не ідеології. І тому вся будучість революції залежить, власне, від клясової організації трудового люду, від ясності соціальної схеми будучини, від наближення трудових клясів до єдиної доцільної організації — трудово-спілкової.

Таке наше поняття про Трудову Республіку і організацію влади працюючих мас.

IX. Українська державність і революція.

В соціалістичних програмах і міркуваннях часто зустрічаються вирази про „державу будучину“, і навіть є досить помітні спроби намалювати перед уявою закінчену картину будучого суспільного устрою. Такі картини називаються переважно утопіями, але, окрім того, є теоретичні спроби підійти „науково“ до цього питання. Головна прикмета цих картин і спроб — перескок через період революційних туманностів в систему закінченості суспільного будівництва. „Будуча держава“ маються по закону контраста до теперішньої. І читач нічого не має

до заперечення. Чому ні? Добрий лад, рівенство, братерство — проти цього тяжко заперечувати. Буржуазія, бачучи темне провалля між сучасністю і будучністю, легковірно сподівається, що того „будучого“ ніколи не буде. Справді, як до його дійти, коли сучасне так йому суперечить і коли так тяжко повернати колесо історії? Чи не краще так, як є?

Більшість так і думає.

Так думас буржуазія та інтелігенція іоневолених тепер націй. Вона стоїть перед грізною інепорушністю соціального побуту, вірувань і настроїв доби. Однаке, щоб добитись визволення, вона „утопічно“ аргументує будучністю: розповідає, як то гарно буде, коли прийде „свобода“, малює принадні контрасти до теперішності, і що сучасність чорніща, то світлішою здається будучність. Буржуазна, інтелігенція виявляє навіть де-яку силу патосу, вдивляючись в невиразні обриси загадкової будучності, і часто йде на тяжку працю, іоневіряння і жертви, добиваючись зміни сучасних відносин.

Яких відносин? Персональних змін в уряді!

Вона хоче вихопити владу з рук пануючої групи, щоб зайняти її місце, і тільки.

Це добре видно на теперішній поведінці української інтелігенції, що так завзято добивалась національного визволення і мріяла про державну незалежність України. Але коли прийшов „слушний час“ — вся замріяність зникла, отоглились душі, і ми побачили, що вся боротьба вибухла навколо „посад“ — замінити чужинців на вже раз установлених посадах, створити свою державу, як точну копію держави свого пана. Багатство фантазії, мрійність, любов до глибоких перспектив зникли, як чарівна мана, і перед нами встала з повною виразною скульптурністю вся інепорушність побуту.

Соціалізм є негацією теперішньої держави, він одекдає її цілком, він бореться проти пануючих класів, проти диктатури буржуазії, висунувши натомість думку про державу соціалістичну з диктатурою в ній трудових мас. Диктатура трудових мас — така форма політичної свободи буде протягом цього часу соціалізації, це-бо-то доки істнуватиме приватна власність хоч би й в обмежений формі — власність на продукти своєї праці. Таким чином, диктатура трудових мас — це боєва сторожа соціалізму, що стоятиме невмілим дозорцем над суспільно-господарським процесом і направлятиме його в бажане русло. Де-хто з соціалістів проте думас, що диктатура трудових мас — це швидкоминуча форма політичного давлення на короткий час перевороту, а що як хвили розбурханого життя вляжуться, тоді диктатура згубить свій характер диктатури і обернеться в соціалістичну демократію. Соціалісти твердять, що тоді апікне держава, залишиться натомість вільне суспільство.

Але супроти цього говорить одна думка. Коли в сферу публично-правових відносин буде втягнуто такий колосальний новий елемент, як господарська діяльність, котра тепер в усіх своїх галузях регулюється приватним правом маючи лише один регулятор — вільний договір, то в соціалістичному суспільстві продукція, обмін і розподіл стануть предметом публичного права, що регулюватиметься законом.

датним шляхом. З публичного права соціалізм виключає поки-що релігію, але натомість вводить господарство, котре займає, включає в себе майже всю вагу громадського життя. Навіть негосподарська діяльність (наука, мистецтво) в своєму господарському підкладі стає в соціалізмі предметом публичного права. Регулювати таку складну масу нових відносин, безконечноріжноманітних, непостійних, зміливих, публичним порядком буде дуже тяжко і без примусу не обайдеться.

Логіка і досвід нам говорять, що керувати господарством далеко тяжче, ніж вести чисто політичну адміністрацію. Нова держава матиме в собі більше змісту держави, примусу, ніж стара. Її допомагатиме, очевидно, сама суспільна система, але держава повинна буде збільшити свій вплив, поширити сферу догляду, а це значить — збільшити силу примусу.

Соціалістична держава буде, очевидно, силово, що відиратиметься в сферу найтісніших громадських відносин, очевидно, в перший час свого повстання, коли інерція старого побуту буде ще сильною, розбіжність інтересів ще не приведена до рівноваги, інстинкти приватного дбання ще не вгамовані. Це справді буде диктатура, і тому хай наївні не сподіваються, що держава в соціалістичному суспільстві буде лише формою нашого думання! Ні, це буде очевидність могучої публичної сили, що неможливо вимагатиме загального підпорядкування. Вона стоятиме також наче б то окремо, навіть суспільством, але по мірі поширення соціалізації держава буде передавати свою силу соціальній господарській організації, відступатиме функцію за функцією, значення суспільства виростатиме на кошт держави. Держава странсформується в суспільство. Це буде наприкінці соціалістичного і початку комуністичного ладу.

В нашу задачу не входить малювати закінчену „державу будучності“. Ми лише вказуємо, що соціалістична держава буде справді державою, це-то примусовим союзом з розвиненим технічним апаратом примусу.

Перехід до соціалістичної держави можливий лише революційним шляхом, шляхом диктатури трудових мас. Нас більше цікавить власне цей переходовий шлях, бо лише можливість ступити на його надає вартості всяким теоретичним міркуванням і оживлює їх сухий зміст.

Будувати нову державу можна лише в життєвих умовах, а не абстрактно, а тому для нас має велику вагу питання про життєві умови будування української держави, як одного з реальних прикладів втілення соціалізму. Через те ми повинні уважно переглянути передумови української державності і потім зробити висновок про конкретні заходи того будівництва.

Передумови державності — це в кожному разі показчик даних об'єктивних обставин, в яких доводиться працювати во ім'я соціалізму і пристосовувати увесь комплекс індивідуальних з'явиш до загальної схеми соціалізму, чи краще: в даних об'єктивних умовах створити соціалістичні відносини. Це й буде те, про що говорить соціалізм. Всі об'єктивні обставини можна поділити на кілька груп: історичні, природні, соціально-господарські, культурно-національні і т. п. передумови до нового будівництва.

Передовсім поставимо питання: хто має будувати українську державність? хто в цьому так заінтересований, що може навіть жертвувати свої сили, працю, життя для неї? Очевидно, що державність може будувати лише якась велика суспільна група, що має відповідну кількість соціальnoї сили або надіться її здобути. Переглянемо соціальну структуру населення України і побачимо того будівничого.

Клас капіталістів на Україні по національному складу в подавляючій більшості не український: Москалі, Поляки, Їди й інші менші групи, до яких треба причислити і капіталістів українського походження, що причислюють себе вже не до української, а до московської чи польської національності. Цей клас представляє капітал Московщини, Польщі, Бельгії, Франції, жidівства і т. д. В своїй масі і по характеру його відношення до України і роботі він — колоніяльний. Він працює на Україні не самостійно, а привязаний до господарських центрів, що стоять по-за Україною. В цьому його колоніяльна сущність. Культурно-національний тип цього класу не представляє чогось українського індивідуально, а є загальним типом московської чи польської метрополії, отже культурно він привязаний знов-таки до центрів, що стоять по-за Україною.

Хіба він заінтересований в збудуванні самостійної держави української? Колоніяльний капітал ніколи і ніде не був заінтересований в переворенні своїх колоній в самостійні господарські одиниці, це-б-то і в політичні одиниці. Він мусить визискувати країну, а ліпшою умовою для цього є подавлення місцевого населення. Він ніколи і ніде в колоніях не мав ідеї місцевого суспільного будівництва. Ще недавно ми чули заяву англійського міністра закордонних справ Керзона, що Англія ні за що в світі не згодиться на самостійність Египту. Чому? А тому, що Англія панує в Египті, як в колонії: вона заборонила будувати там фабрики і заводи, пересилаючи сирові продукти (бавовну) на обробку в метрополію. В Египті заборонено егіптянам займатись промислом і торговлею. Англійський капітал подавлює всяку можливість розвитку для егіптян і вже добився певних наслідків: загальний процент грамотності населення не перевищує 7%, коли ще 30 років тому назад він був значно вищий. Те саме робила і робить Англія в Ірландії, Індії й інших колоніях. Те саме робить колоніяльний капітал Росії на Україні, Кавказі, Білорусі і т. д. Хіба не відомо, що обробка металів зорганізована в Петербурзі, Москві, тоді як сировина (руди) і уголь дістається з України?

Хіба не відомо, що капітал на Україні стоїть навіть проти імені краю, проти назви народу, проти його мови, школи, культури і т. д.? Хіба не пlesкала вся Росія в долоні, коли російський міністр Сазонов в січні 1915. року заявив в Державній Думі, що Україну винесли Німці, зробили її пруськими марками? Де-хто говорить, що тут не капітал орудує в знищенні українства, а культура, національна близькість Українців до Москалів та ще до того географичне сусідство та брак природних границь. А що орудує в справі знищенні Егіпту, Конго, Індії, Ірландії і т. д.? Там же ніякого споріднення нема між англій-

ськими льордами і египетянськими Фелахами та Ефіопами, Індусами, Неграми то-що. Та ѿ що таке споріднення? Відомо, що Англія забороняла будувати фабрики і в колишній своїй кольонії — Амер. Сполуч. Штатах, котрі врешті повстали проти цього і здобули самостійність, це-б-то проти Англійців повстали переважно Англійці!

Що ж до природних границь, то хіба є де кращі природні граници, як між Англією і Егіптом, Африкою, Індією: не річка якась, а цілі океани? Ніяких інших причин нема для знищення народів у кольоніях, лише економічні. Функція капіталу — надзвартість, і лише вона є двигачем капіталу і руйнівкою силою для трудящих класів у метрополії і для всіх класів у кольонії.

Московський, жлдівський і польський капітал має в своїх руках на Україні землю, промисловість, торговлю, і цим пояснюється доля України. Денаціоналізація, дегенерація, неграмотність, загальна пекультурність — це є функції кольоніального капіталу на Україні, і безнадійною людиною був би той, хто думав би, що капіталісти „зainteresовані“ у відбудуванні української державності: вони зainteresовані в протилежному і тому з такою лютістю поборюють український рух і будуть поборювати.

Кольоніальний капітал на Україні — це спадщина нашої історії, але ця спадщина є залишкою передумовою, обективною силою, що не гує навіть само поняття української державності. Буржуазія і буржуазна інтелігенція, безумовно, зainteresовані в знищенні української державності, і вони це довели на практиці жорстокою, крівавою боротьбою.

Другий клас на Україні, котрий міг би бути носителем своєї державності — індустріальний пролетаріят. У всіх самостійних і „культурних“ країнах пролетаріят йде під гаслом нової, соціалістичної державності. Але на Україні через історичні причини сталося те, що не дає змоги покладатись на пролетаріят в цей час: пролетаріят у нас малий числом (6—8% всього населення), і він не має такої фізичної маси та рушійно-динамічної енергії, щоб зрушити інерцію історії, щоб двинути всю соціальну масу по своїй волі. Але, опріч малого числа, він ще ю більшості не є українським або зенаціоналізованим і культурно-психологічно вважає себе не українським, а переважно московським чи польським, чи примикає ідеольгічно до московського. Пролетаріят класово свідомий не має потреби себе національно самоозначати, бо він вже культурно самоозначився, як не український. Він тримається в більшості одного фронту, пролетарського (ідеольгічно) і національно-культурного (психологічно) російського фронту. Менша частина його українська, але вона не має сили зрушити інерції всього пролетарського класу на Україні по своїй волі.

Що саме такий характер має пролетаріят на Україні — це близкучо виявилося в революції.

Третій суспільний клас на Україні — селянство, що має кольосальну фізичну перевагу над іншими (75% всього населення). Рушійно-динамічна енергія, культурність цього класу стоять в протилежній пропорції до його фізичної маси, а тому його соціальна сила є значно

менша, ніж би вона могла бути, хоч помимо того вона все-таки найбільша і грає видатну роль, в революції — першу. Селянство — це єдиний клас, що має українську національну фізіономію і окрім національної культури, це-б-то ту історичну спадщину, яку ми загалом називаємо побутом, звичаями, поняттями, національністю, але він в своїй масі не має тієї вищої свідомості своїх культурних і матеріальних інтересів, яка вважається за движучу силу і прикмету модерних класів: свідоме ставлення своєї класової культурної і господарської мети і усвідомлення своєї історичної ролі. Буржуазія знає свою мету, пролетаріят — знає, а селянство — не знає або знає дуже мало. Чому це так — багато причин і передовсім велика праця кольоніяльного капіталу, що для здобування надзвартисти організує селянську несвідомість. затемнє всякий прояв свідомості.

Є ще одна суспільна група — інтелігенція, котра відограс де-яку соціальну роль, але при огляді її на Україні ми бачимо, що переважна маса інтелігенції стоїть на службі у капіталу, живе його ідеями, емоціями, стремліннями. Культурно-психологічно ця група не може бути взагалі базою державного будівництва, позаяк вона грає тільки службову роль в господарській і культурній праці, вона не продукує нічого самостійно і не володіє нічим поважним самостійно.

Менша частина інтелігенції є українська, свідома, це-б-то усвідомлює мету і історичну роль класів, має в собі ідею місцевого, українського суспільного будівництва. Ця група є піонером-борцем за українську державність, котру, на свій жаль, не може будувати своїми рурами, а лише ідеально-практично утрутитовує, усвідомлює і закликає реальні класи під цей свій прапор.

Отже, загалом оцінюючи складові частини населення України, ми маємо право зробити такі висновки: капіталістична буржуазія з представництвом кольоніяльного капіталу і його політики, що в корні неє ідею місцевого суспільства, громадського будівництва і творчості. Навпаки, через свої інтереси визискувача вона має прямий інтерес знищувати цю ідею місцевого суспільства, коли вона з'являється в інших класів і груп населення. Позаяк ідея місцевого суспільства вимагає утворення господарських і культурних центрів в даній місцевості, то вона стоїть в гострій суперечності з усікою кольоніяльною політикою. Консеквенція з цього одна — боротьба. І то боротьба не двох капіталів — місцевого з кольоніяльним, як то буває в більш культурно і економічно розвинених країнах, а боротьба кольоніяльного капіталу впроти против тру dovих класів. Промисловий пролетаріят на Україні, переважно в містах, чужонаціональний (Москалі, Жиди, Поляки то-що) і зденаціоналізований (українського коріння), котрий культурно-психологічно не належить до місцевого українського, а тому не має безпосереднього імпульсу для боротьби за українську державність, а ідеально-практично він, яко частина всесвітнього пролетаріату, прилучається в першу чергу до свого культурно-національного типу російського, стоїть за єдиним фронтом, бо також не має в собі ідеї місцевого суспільства. Він в данім випадкові обективно грас ту ж саму роль,

що їй буржуазія — ролю негатора ідеї української державності. Революція показала це добре, і ми не маємо потреби шукати фактів і близьких аналогій.

Українська свідома частина пролетаріату не така вже сильна, щоб надати всьому пролетаріатові один напрям. Тут ми бачили розходження пролетаріату по двох дорогах і сумний обяв взаїмної нейтралізації сил в ідеологічній боротьбі під час революції. Український пролетаріат має ідею місцевого суспільства і в цьому пункті примикає до українського трудового селянства, під впливом якого взагалі помічається великий зрост національної свідомості в усій масі промислового пролетаріату.

Носителем і представником ідеї місцевого суспільства є і стає все більше українське трудове селянство і сільсько-господарський пролетаріат. Ясно, чому так! Селянство і сільський пролетаріат — це єдиний носитель української національності. Це та етнографічна маса, що має в собі елементи національності і окремої культури. Культурно він належить сам собі, а не якомусь іншому культурно-національному типові.

Він не тягне до московської культури (як московський, жидівський і зденаціоналізований пролетаріат) чи до польської, як польський і зденаціоналізований на польське пролетаріат, він вистарчає сам собі і творить окремий культурний тип, не високий по ступені своего розвитку, але окремий. По своїй масі він творить більшість населення і є головним обектом колоніального визиску, як матеріального, так і культурного.

Наше селянство є носителем ідеї місцевого суспільства і тому основною движучою силою для збудування української, європейської держави.

Отже, разом беручи, будувати українську державу можуть — бо прямо в ній заинтересовані — трудове селянство, сільсько-господарський пролетаріат, частина промислового пролетаріату і частина трудової інтелігенції, це-б-то більшість населення, але іменно трудового населення, що в першу чергу бореться за соціальну революцію, за знищення капіталізму.

Головна маса цієї трудової армії — селянство.

Ця вся трудова маса поділяється ідеологічно на дві групи, що творять два різних світогляди. Соціалісти-марксисти заявляють, що основою нової трудової державності є пролетаріат. Він движуча боєва і ідеологічна сила соціалізму, соціалісти-революціонери цього не одикидають, але настоюють, що в цьому також заінтересоване об'єктивно і трудове селянство і трудова інтелігенція, хоч субективно ці всі групи часто не стоять на висоті ясної усвідомленості своїх інтересів і йдуть розбіжно, не групами, а в суміш. Загалом, вони є одній трудовим клясом, котрий має вибороти собі свободу разом, спільною боротьбою проти единого ворога — капіталу.

Марксисти, як то ми вже раніше бачили, консеквентно ведуть свою лінію проти селянства, називають їого „дрібною буржуазією“ і вважають за негативну сторону соціалістичної революції. Через це вони не можуть рішити проблеми української державності, маючи в своєму роз-

порядженні мізерну соціальну силу українського пролетаріату. Обективно вони мусять зректися на цей час задачі — творити українську державність, або... зректися свого помилкового розуміння трудового клясу і стати на точку погляду соціалістів-революціонерів. Остаючись ідеольгично на позиціях іллеханівського марксизму, вони в практичній політиці трублять про свій намір творити українську державу і доторвались до страшних суперечностей і зради соціалізмові.

Соціалісти-революціонери, не сходячи зі своєї ідеольгичної позиції, мають перед собою велику обективну силу, велику реальну передумову для творення української державності — трудовий кляс і головну його масу — трудове селянство, що разом дає більшість населення України.

Спираючись на цю обективну силу, незалежно од ступені її культурної і клясової свідомості, ми можемо і маємо право рахувати, що принципи української державності може бути лозунгом нашої реальної роботи і революції.

Це справа ясна, що визволення українських трудових мас прискає їх власну волю розпоряджатися своєю долею, і тому ми йдемо до творення української держави.

Обективно, по господарських умовах, це мусить бути аграрно-соціалістична держава, і як таку ми її приймасмо, бо інакшою вона бути не може. І хай марксисти твердять що хочуть, але коли наш аграрний соціалізм є „дрібно-буржуазний“ соціалізм, то й це приймаємо, бо для нас важко, аби це був соціалізм, а який? Соціалізм є соціалізмом, і вартість його полягає в його понятті, а не в оцінках різних людей з людськими слабостями. Ріжні сурогати соціалізму, які виробляє буржуазія разом зі своїми послугачами тут не можуть мати місця, бо передумовою соціалізму є диктатура трудових мас, соціалізація знаряддів продукції та вивласнення землі.

Стоячи на цьому ґрунті, трудові маси України творитимуть такий соціалізм, який відповідатиме їх інтересам і поняттям.

І коли ідеольгої індустриально-пролетарського соціалізму будуть іронично поглядати на цю працю, на творення аграрно-соціалістичного суспільства, навіть будуть боротися всіма засобами проти його, то з того времінічного путиного для їх не вийде: вони не мають в обективних обставинах українського життя передумов для свого успіху.

Українські трудові маси йдуть до творення своєї аграрно-соціалістичної державності, і вони досягнуть своєї мети, бо вони є чинником історії, найдужчим на Україні.

Сироби і затій йти проти цього засуджені на провал. як це ми бачили і про що ми зараз скажемо.

* * *

Вже один погляд на сусідні держави — московську, польську й інші — показує, що там суспільні зміни відбуваються не так часто. Був у Росії буржуазний устрій — довго держався. Нові сили знищили його, і нові відносини тримаються. В Росії тримаються большевики без зміни

ось вже третій рік, і всім ясно, що це сила, яку не можна так скоро змести, особливо як вона змодифікує свою політику з бігом подій. Тримається Польща, бо буржуазія і інтелігенція в ній польські мають невну силу і давлять на трудові маси.

Не то на Україні. Буржуазія тут не хоче творити держави, це її, безумовно, не вигідно, кольоніальний капітал не хоче одриватися від свого організаційного центру, просто центр не дозволяє цього, буржуазія не має ідеї місцевого суспільства на Україні, бо це кольонія, і тому вона, буржуазія, є деструктивно-руйнуючою силою супроти державних змагань у країнських трудових мас.

Трудові маси ще не мають такої дужої дієсціліні своїх бажань, бажання ці ріжноманітні, ріжні місцеві і ідеольгічні інтереси, несвідомість то-що перехрещуються і розбивають єдність революційного удару. Тому трудові маси не змогли за одним замахом рішити своєї задачі.

Всякі спроби буржуазної інтелігенції втягти маси в роботу для збудування буржуазної державності також не вдалися.

Брак національної свідомості в масах, що ослаблює силу загального змагання до національної державності, надолукується вірністю соціального інстинкту, який охороняв і охороняє маси од буржуазно-національних суггестій.

Але національної свідомості все-таки є остатічки, щоб не піти за анти-національними (проти-українськими) лозунгами московського большевизму. Большевізм, як не українське з'явіще, на Україні не міг знайти опори в масах і тому вже кілька разів провалювався, але також провалювались всі спроби установлення буржуазного устрою.

Однієї характер української революції вказує, що в ній виявляється і впливає якась сила, якої не має а ні буржуазія а ні російський большевізм — це, власне, українська національна стихія. Це вона ускладнює всі формулі розуміння моменту: коли буржуазія твердить, що української нації нема, що це вигадка Німців чи Поляків чи Негрів, то всупереч цьому аргументує кулаком український селянин і робітник і доводить, що Україна — не Росія, проганяє буржуазію і оновішає самостійну українську республіку, стойте за нові знищення буржуазії. Здавалось, що все так вигідно для большевизму, але приходять російські комуністи і починають вести свою політику — все стас проти них. Вони лютують, тероризують, шукають скрізь „мелкій буржуазії“, кулаків, куркулів, але самі робітники і найбідніші селяни женуть їх. Тут також виявляється українська національна стихія, що шукає форм свого виявлення. Це йде ліквідація історичної спадщини, національної несвідомості, браку національної культури, як форми тієї свідомості. Це українські маси шукають і потроху знаходить натуральну форму початкової організації — національність. вони разом роблять дві революції — національну і соціальну. витрачають на це подвійно більше енергії і тому здаються слабими в обох напрямах, але не настільки, щоб піддатись протилежним впливам.

Революційна енергія в своїй сумі в українській масі не менша, ніж в російській, але вона з'огрима ослаблена в кожному напрямі —

національному і соціальному. І, власне, через це три роки революції дали на Україні по черзі шість змін — то буржуазних то большевицьких то буржуазних, їде хитання сил, боротьба майже рівних віливів, але потроху в цій боротьбі росте національна свідомість мас, частина енергії з національного фронту перекидається на соціальний, і революція не то що не тратить на розгоні, а росте, крішне. Цей процес ще буде тягтися довго, консолідація національних революційних елементів міцнітиме, і настане час української соціальної, разом і з соціалістичної революції, національного большевизму, котрий скупчить в собі всі сили революції і кине їх проти одного ворога — кольоніального і самородного капіталу.

Тоді українська соціалістична революція, самостійна сама в собі, утворить самостійну соціалістичну Українську Республіку на такій твердій основі, що вже її не зможуть так легко хитати ріжні сили, як до тепер. Тоді не буде розпороженості, атомізація трудових мас скінчиться, тоді ідея місцевої української суспільності найде своє втілення!

І що, власне, до цього йде — показує досвід всіх революційних змін на Україні.

Піонером української державності виступила українська національної свідома буржуазна інтелігенція, що могла знаходити піддержку трудових мас, переважно селянства.

Капітал виступав завжди проти цього. Навіть в тимчасовий союз з нашою інтелігенцією він не пішов, а навпаки: оновітив її війну. Інтелігенція знала, що московсько-жидівсько-польський капітал стоять проти її наміру, тому пішла просити допомоги в його противника — німецького капіталу. Тимчасово ця комбінація вдалась, але під крилами німецького капіталу зібрали свої сили місцевий кольоніальний капітал і... потягся на боротьбу з українською державністю, зараз же одкинув її. Завдяки воєнним подіям — розгромові німецького капіталу на Заході — ослабла сила кольоніального капіталу, і українські трудові маси прекинули всю капіталістичну будівлю.

Тоді буржуазна інтелігенція пішла за допомогою до антанського капіталу, але він, яко союзник проти українського кольоніального капіталу, став на бік цього, а українську буржуазну інтелігенцію, як нікчемну, з погляду її реальної сили, відсунув в кут, бо він і без її допомоги може досягти своєї мети — панування. Буржуазна інтелігенція програла в спілці, як з німецьким, так і з антанським капіталом.

Нарешті, вона рішила вийти в спілку з польським капіталом ціною нечуваних уступок на користь Польщі, але ця комбінація, розуміється, не вдається, як не вдалась спроба спілки з російським капіталом (з Денікіном).

Характерно, що українська буржуазна інтелігенція в своїй політиці союзництва з капіталом мала дві позиції. Спочатку, коли діло йшло про поєднання з німецьким і антанським капіталом, вона виступала цілою своюю (невеличкою) масою, але коли надії в цім напрямі не справдились, то вона пішла на порозуміння з кольоніальним капіталом, по-діливши на дві групи: наддністриянці-Українці пішли до російсь-

кого капіталу, а наддніпрянці-Українці на спілку з польським. По закону контрастів, по ступені незнайомства! Кожна група вибирала собі того союзника, природу і ціли котрого знає менше, від кого безпосередньо терпить мало або цілком не терпить.

Спроба галичан скінчилася для їх сумно, спроба наддніпрянців скінчиться також сумно. Результатом цих спроб є лише розкол, взаємна дезорганізація української буржуазної інтелігенції. ще більше бе з-є підля я. ІІ.

Отже, всі спроби розрішити проблему української державності силами буржуазної інтелігенції при помочі міжнародного і кольоніального капіталу не вдалися рішуче. Банкротство капіталу ішло по всій лінії. Буржуазні держави української нема і — віримо — не буде, бо цьому суперечить здоровий уклад об'єктивних сил: наша інтелігенція за-слаба, щоб творити свою державу, капітал взагалі не хоче її творити, а трудові маси з цього користують і твердо йдуть до утворення своєї держави.

Характерною рисою нашої буржуазної політики є одна: мовляв, м і ж народня сила мусить бути чинником творення української держави, через те інтелігенція пільно зорить за міжнародно-капіталістичною політикою, ворожить що-хвилі над конюнктурою і шукає такого знаку світла, коли справді можна когось з міжнародних розбійників зацікавити в творенні української державності.

Ще довго вона ворожитиме над цією невдачною таємницею. Вона для неї незрозуміла — і в цьому осуд всієї політики української інтелігенції.

Друга частина нашої інтелігенції — революційна, виходить в своїй політиці з принципа міжнародної революційної конюнктури і практично вирішує це питання порозумінням з марксистами-комуністами, з російською революцією.

Такий принцип політики не то-що не чужий соціалістам взагалі, а навпаки — він є одним з позитивних принципів соціалізму. Пролетаріат для успішної боротьби своєї з капіталом повинен шукати помочі міжнародного пролетаріату тим більше, що в цьому шуканні розуміється не тільки принцип тактики, розумної боротьби, а й позитивна мета соціалізму, котрий змагається об'єднати людство в одну світову соціалістичну спілку. Взаємопоміч в капіталістичній політиці є принципом тільки тактики, а не мети, тоді як в соціалістичній — він є тим і другим. Через те зрозумілим є натуральним е стремлення соціалістично-революційної інтелігенції до розвязання місцевих проблем шляхом міжнародно-революційної пролетарської взаємопомочі. Тим більш, що це — *conditio sine qua non* успіху соціалістичної революції взагалі.

В українсько-російських революційних стосунках нема цієї простоти, ясності принципу, бо, помимо широких намірів окремих людей, з двох боків є багато таких пережитків, що клином врізуються в принцип і нівачать його до непізнання. Так сталося і стається в українсько-російських стосунках.

Цілком справедливо називається поміч трудовій Україні з боку революційної Росії не поміччю, а інвазією, а форму цієї інвазії — окупацією, це-б-то завоюванням.

Росіяне-революціонери, які люде, уявляють не якийсь химично-чистий лябораторний тип комуністів, а живих реальних людей з усіма їх добрами і злими сторонами взагалі і якостями Росії і зокрема. Помимо того, що вони хочуть обернути увесь світ в комуністичну республіку, але разом з тим першим ступнем її вони мислять Росію в старих межах, з поправкою на Фінляндію, Польщу, Естонію, Латвію, Літву і, може, Кавказ, але вони рішуче хочуть бачити Росію в складі Московщини, України, Білорусі і Сибіру. Тут в кожному комуністові говорить Росіянин-централіст, що бачить слабість національної свідомості в цих краях і накидас ій шаблон всеросійського думання, життя, поведінки. Близьку воно доказали це трьома своїми інвазіями на Україну, де вели справжній терор не тільки проти буржуазії (далеко ні!), а проти української національності і то в особах українських комуністів, навіть цілих партій українсько-комуністичних.

Я не буду спинятися на фактах — кожний має їх перед очима. багато їх вже зібрано, між іншим, у „Відродженні нації“. т. III т. В. Винниченка, але це ні крихти не ослаблює погляду, що з пролетарською солідарністю зовсім зло, коли на місце волі трудового люду береться, як вищий принцип, кулемет і розстріл. Терор московських комуністів на Україні спричинився вже до трикратного вигнання їх з України і то не проти волі народу, а з його енергійної ініціативи.

Московські комуністи ігнорують українську національність, що є живою сущністю трудового люду. Воюючи з національністю, вони воюють з трудовим людом в першу чергу і накликають на себе тим справедливий гнів народу.

Пролетарська солідарність виявляється зовсім не тим, щоб прийти в якийсь край з кулеметами і штикаами, поставити свої привезені з старої метрополії „ревкоми“, позбавити місцевий трудовий люд елементарного публичного права і кричати, що це — пролетарське брацтво.

Ніхто цьому не повірить, в першу чергу — трудовий люд.

Скільки не доводь, що московські комісари є разом з тим і українські — цьому ніхто не повірить. тим більше, що цих комісарів не посилають в Естонію, Латвію, не посилали торік в Угорщину, а посилають на Україну. Справа зводиться, розуміється, не до самих комісарів, а тут говориться про напрям всієї політики, про всю систему комуністично-московського насилиства, проти котрого повстало не тільки „дрібна буржуазія“, а сам пролетарят і найбідніше селянство.

Ми пролетарську поміч сусідів, що не вихворалися ще з кольоніального патосу, зрозуміли б як технічну допомогу, а не законодатне верховодство. Російська „красная армія“ може допомогати українській червоній армії, але не може її замінювати. Московські комуністи назвали домагання українських комуністів створити окрему червону армію контр-революційним і рішучо повели до того, щоб української червоній армії не було, щоб центральних економічних і фінансових установ Україна не мала, щоб центрального комітету українська комуністична партія не мала, а щоб все це було обласним, це-б-то Україна є область, спілка кількох губерній російської республіки.

До цього звелась пролетарська „номіч“!

Цього не міг прийняти і ніколи не прийме український трудовий люд, котрий є окрім ю індивідуальністю, живе в окремих природно-географічних, а тому й господарських умовах, має специфічну соціальну структуру і наслідки окремої історії. Він мусить бути індивідуальністю навіть в комуністичній республіці, бо комунізм зовсім не думає вносити якогось московського домострою в комуністичну світову родину. Як ви бачите, спроби української інтелігенції не вдалися на буржуазному фронті, не вдауться і на комуністичному, оскільки ця праця є неорганічною і носить характер міжнародного насильства.

Український народ йде на шлях органичного розвитку і національної (це-б-то органічної) творчості.

Така є діалектика української революції, з якої мусять повчитися всі, щоб не боротися з вітряками і увільнитися від уточізму.

Партії революційного соціалізму на Україні мусять вести лише реалістичну політику, котра, ведучи до певної мети, рахується з природно-економічними умовами та історично-культурними передумовами, котрі грають ролю об'єктивних обставин, для даного часу — законів соціальної динаміки і статики. Хто ігнорує ці об'єктивні умови, той рішучо мусить стати на шлях уточізму і звернути собі вязи на небезпечному шляху революції.

* * *

Ми ставимо собі задачою утворення соціалістичної Української Республіки і мусимо розуміти її так. Перш над усе держава мислиться, як певний організований соціально-економічний і політичний зміст. Держава є організація чогось. Держава є організованим змістом. Основними елементами держави є народ, територія і верховна влада, це-б-то незалежне законодавство. Соціалістична держава має також ці елементи, але основна ріжниця соціалістичної держави від буржуазної — її соціально-економічний і культурний зміст. Класів не буде, продукція і обмін соціалізовані, приватної власності на землю і знаряддя продукції нема, вся діяльність суспільної і публично-правової організації направлена на збільшення продукційності праці і культурних дібр, а також по можливості справедливий (рівний) розподіл їх по-між всіма і все-мірне підняття культурного добробуту трудових мас.

Державу можна характеризувати по її соціальному, економічному і культурному змісту. Коли держава організована на основах, вказаних вище, то це її буде соціалістична безкласова (трудова) держава, а коли цього змісту не буде, будуть класи, то це буде сучасна капіталістична держава.

Коли державу не можна уявити без її соціально-економічного змісту, то, всупереч цьому, теперішня українська буржуазна інтелігенція хоче запаморочити народ одним „аргументом“, що треба, мовляв, спочатку організувати свою державу, а потім вже робити реформи, або фігулярно: треба здобути попереду хату, а потім вже її чепурити, як то часто люблять говорити буржуазні патріоти.

Цей погляд остатільки поширенний, що ви зразу можете пізнати, з ким маєте діло, коли почуете цю фразу — вся буржуазія і її прихвостні з інтелігенції одноголосно її повторюють.

В цім погляді полягає найбільший обман, яким буржуазія дуже зручно оперує і дурить трудові маси.

Варт поглянути на його зблизька.

Справді, здається зразу натуральним: спочатку здобути хату, а потім її чепурити. Але в тім то є річ, що чепуріння вже ні крихти не може змінити хати: в ній вже зафіксовано певне число кімнат, дверей, вікон, обем, розмір, розміщення і т. п. Оддобра зовсім не є прикметою хати: оздоблена чи неоздоблена хата все одно лишається хатою певного розміру і властивостей. Між хатою і державою є та анальгія, що щоб зробити хату, треба попереду виробити плян, обрахунки, установити задачу, якій має служити хата. Те саме треба зробити і перед тим, як приступити до будування держави, а власне:

а) для кого держава? опреділяйте народ і територію.

б) хто буде господарем в державі? опреділяйте кляси або знищуйте кляси.

в) як організується верховна влада? чи хтось один заправляє, чи якийсь кляс, чи всі кляси разом, чи безклясове суспільство?

г) як організується народне господарство? чи приватними власниками на знаряддя продукції чи їх не буде?

д) яке буде розпорядження землею? приватна власність чи суспільна?

е) в чиїх руках буде обмін? в руках посередників чи суспільства і т. д. і т. д.

Отак і встановляється мета організації, її плян, взаємовідносини частин, становище трудових мас. Коли ви зробите цю роботу, то її видно буде, яка буде держава. Не можна будувати держави, не знаючи, яка вона має бути. Коли ви кажете майстрям: „будуйте хату“, то ви ще нічого не кажете, бо вони вас зараз спітають: яку хату? І аж після того, як ви скажете про розміри, плян, матеріали, ціни і вкажете місце, тоді тільки майстри зможуть приступити до праці.

Наша буржуазна інтелігенція не хоче ясно говорити про свої на мірі і гістерично кричить: попереду треба збудувати свою державу, а потім вже соціальні реформи! Цією нісенітніцею вона затуркує темні голови і крутить народом так, що він, сам того не помічаючи, буде собі не свою державу, а тюрму. Повинно ж бути ясно: хто каже збудувати державу, той не повинен говорити про реформи. Раз державу збудовано, то вже її заложено в неї зміст. який треба не реформувати, а завалити, коли він буржуазний.

Будувати державу — це значить вже її „робити реформи“ чи, власне, руйнувати старий буржуазний її зміст. Будувати державу — значить: установити форму влади — хто мас правити державою, одібрати нетрудову землю і передати її трудовому люду, конфіскувати наряддя продукції і фінансовий капітал, організувавши їх для суспіль-

ного господарства, організувати революційну армію і нищити нею ворогів, організувати народну просвіту і культуру, сільське і промислове господарство, закладати продукційні спілки і сприяти збільшенню продукційності праці, взяти в руки суспільства весь обмін продуктами і вигнати торговців, спекулянтів, скасувати биржі, вести з буржуазією не примириму війну, — словом, організацією, зброєю і всіма засобами укріпляти новий лад і т. д. — ось що значить будувати державу!

Буржуазія думає навпаки: монополізувати землю і знаряддя в своїх руках, організуватись, назначати по-своєму цінні, примушувати всіх на себе працювати, давити трудові організації, не допускати страйків, поставити своїх людей у правителство, видавати закони на свій смак і користь, вести чужими руками війни за свої баріші, за ринки, кольонії, за поневолення інших народів, грабувати їх — це буржуазія називає також будувати державу. В цьому смыслі державу розуміє і наша буржуазна інтелігенція і всякі соціаліст-асимілятори.

Отже, дійсний зміст ходячої тепер фрази про державу такий: попереду треба збудувати буржуазну державну, а тоді ви вже попробуйте добиватися реформ!

Буржуазія витворила якийсь абстракт-державу, поставила її на словах „вище всіх класів“, станів, інтересів і патякає, що держава не хоче того, не може того, не повинна того, як якась надлюдська, надприродна істота, окультна сила, ніби втілення ідеї бога, справедливого, безстороннього, строгого. От про таку державу вона й говорить, запевняючи в її великій сущності, хоч кожна свідома людина добре знає, що такої держави нема, що це — фікція, зручне шахрайство штукаря, що кладе в бриль клоччя, а витягає відтіль яєшно. Сліщі слухають, роздзявивши рота, про таку „державу“ і платять за наївність своєю неволею.

Ми уявляємо державу, як суверений трудовий союз однієї національності або кількох національностей на певній території. Моментом, определяющим межі держави, є не господарський тип, а національний.

Кожна національність має право організувати свою державність, це-б-то суверений трудовий союз, котрий регулює свої внутрішні відносини своїм незалежним законодавством. Відносини до інших суверених союзів регулюються добровільним договором, а не законом. Кілька суверених трудових союзів можуть заключати спілку, оформлену також договором — така спілка зветься соціалістичною федерацією. Вона одріджується від союза тим, що є безпереривною доти, доки союзники стоять на соціалістичній основі.

По договору де-які справи можуть вестися спільними органами — військовими, господарськими, мировими, культурними.

Такі взаїмні відносини не позбавляють члена союза самостійності, але виключають свавію.

Поняття самостійності і федерації в системі соціалістичного права ще не вияснені, але що вони інакші, інші в буржуазному праві — це безсумнівно. Де-які соціалісти вказують, що система радянської влади є вже федерація багатьох ступнів. Однаке ми уявляємо федерацію, як добровільно-договорний союз, система ж рад має над собою законодатні органи. Федерацію можна мислити тільки по лініях

однорангових рад: федерація повітових рад, федерація окружних губернських рад, які об'єднуються центральною радою, що має всю повноту влади над усіма нижчими рядами рад. Прикмета цієї федерації та, що з неї не можна ніколи добровільно вийти, це-б-то губиться сама природа федерації — добровільна двохбічна згода. Ледве чи таку систему можна назвати федерацією.

Федерація припускає рівноправність договірних сторін, це-б-то сувереність їх. Федерацію можуть заключити тільки держави, а не повіти чи губернії.

Соціалістична федерація — діло будучини. Трудові маси бувших „недержавних націй“ мусять в атмосфері повної свободи і органичності розвити свої сили, культуру, наздогнати згублене і, вирівнявшись з більш культурними сусідами, можуть заключати федерацію, це-б-то уступити частину прав і праці на користь всього союзу. Уступка ж тягне за собою певні жертви. Умовою федерації є певна рівність не тільки в правах, а і в силах, жертвах, розвитку, яка є гарантією, що одна сторона не буде подавляти другу. Федерація соціалістичних держав, в якій не буде визиску, с разом з тим самостійністю, бо що таке несамостійність? Поняття несамостійності виникає лише там, де є визиск, а де його нема, там всі самостійні, хоч би була найтісніша політична єдність. Соціалізм, як такий, є знищеннем визиску і тим самим відновленням самостійності кожної особи і кожної групи осіб. Обєднання всіх соціалістичних держав в один соціалістичний союз умовно називається федерацією, хоч це буде союз самостійних держав, а держава — союз самостійних осіб. Ми не можемо определити природи соціалістичного обєднання в термінах сучасного буржуазного права. Ми послуговуємося ним тільки для означення перехідного революційного моменту, коли союз ще ледве починає наکльовуватись. Але остаточна фаза соціалістичної організації, коли радикально зміниться психология, звички, поняття, коли зникне буржуазний спосіб думання, тоді появляться цілком нові терміни соціалістичного права, яких ми вгадати поки-що не можемо.

Їдучи до соціалізму, ми орудуємо зрозумілими нам термінами буржуазного права, але наповняємо їх соціалістичним змістом. Багадство цього змісту буде збільшуватись, і рівнобіжно з ним ростиме соціалістичність нашого думання. соціалістичність духа, коли так вільно висловиться.

* * *

Резюмувати проблему української державності можна так. Ми творимо самостійну українську соціалістичну республіку, де воля трудового люду виявляється суверенно, без гніту і виліву з боку.

Очевидно, соціалістична Україна ізольовано не може стояти і буде вступати в постійні союзи, воєнного, господарського і культурного характеру, з іншими соціалістичними республіками, на основі договору. Такий союз матиме властивості, які не вкладаються в рамки буржуазних понять самостійності чи федерації. Найтісніше злиття соціалістичних республік між собою припускає відсутність визиску, це-б-то самостійність

ність в новому людському смислі цього слова. Коли мене ніхто не визискує — я самостійний цілком.

Проблему української державності можуть рішити лише трудові маси — селянство і пролетаріат. Українська держава не може бути утворена буржуазією чи взагалі з задержанням капіталістичних відносин, це-б-то залізною передумовою української державності є повне знищення капіталізму. Це можливо лише шляхом соціалістичної революції і диктатури українських трудових мас.

Поступлять української державності, висунуту трудовими масами. є і буде їх боєвим льозунгом аж до сповнення. Через те цей поступлять з чисто революційним і соціалістичним, боротьба проти його — шкода соціалізмові. Свідомі соціалісти повинні організовувати маси під прапором суверенної української державності, яка не виключає міжнародної солідарності трудових мас. Боротьба за соціалістичну Українську Республіку є боротьбою за соціалістичний Інтернаціонал.

X. Сучасний момент і задачі революції на Україні.

I. Характер революційного процесу.

Розвиток історії, як його розумів Маркс, ми знаємо. Об'єктивний, незалежний від волі людини розвиток продукційних сил і спосіб продукції доходить до такого стану, коли юридичні форми суспільних відносин стають кайданами для його, через що неминуче вибухас революція, змітас перепони, витворює нові форми для виразу продукційних відносин; революція втихає, і життя вступає в береги нормально-спокійного току. Для нашого періоду історії прогноз: суперечність, яка залежена в істоті капіталізму, — форма приватної власності на знаряддя продукції — веде нас до революції. Коли прикладти формулу марксизму до всієї соціальної історії людей, то треба признати, що вона означає розвиток історії скоками: революції переривають хід життя, перестрояють соціальні ряди. Еволюція переривається революціями. Таким чином, ми маємо право зробити висновок, що революції переривають закономірність, причиновий зв'язок еволюційного ходу і означають собою повтори історії. Таке розуміння історії є власне однією з умов закону еволюції і признанням перескоків. Істотно теорія перескоків глибоко суперечить законові еволюції, залежному в і незалежний від людини розвиток продукційних сил. Для періоду тихої еволюції марксизм установлює залізний закон, але цей закон підготовлює революцію! Коли б той залізний закон розвитку продукційних сил прийняти справді за об'єктивний закон, то логічно треба однією революцією. Еволюція так еволюція! Нема чого ворохобитись і вибивати бульки на воді. І марксисти, стоячи на цій позиції під час еволюції, рішучо повстають проти „провокування революції“, доводять закономірність розвитку. міряють стан продукційних сил, утворили цілу теорію „неназріти“ сучасного господарства і пролетаріату до революції. до само-

стійного творення історії. Ви бачите скрізь мудрагелів соціаль-демократії, що захищують робочі маси, уговкують їх цією теорією „незрілості“, залякують нещастями, які вийдуть з безоглядної боротьби його з буржуазією, визнають залишну історичну необхідність панування буржуазії і тактичного порозуміння з нею під час революції. Соціаль-демократія проповідує „оглядну“ боротьбу, застерігає і тероризує маси іменем Маркса і Енгельса . . .

Навіть коли маси якось приходять до влади, значіння і рішаючого впливу, коли маси вже справді беруть в руки керму, навіть коли вони вже мають всю владу в своїх руках — і тоді соціаль-демократія зі збросою в руках виступає проти пролетаріату і, всупереч фактів, кричить: не назріла! революція не назріла!

Наочно ви бачите це в Росії, на Україні, в Німеччині, Австрії, Чехії і т. д. Де революція ще не вибухала, там соціаль-демократія обернулась в пожарну команду буржуазії, що жчиться заливати і локалізувати кожний огник соціальної революції.

І все це во ім'я залишного розвитку продукційних сил! Ніхто не вказує прикмет, критеріїв, якими можна опреділити „назрілість“ революції, але кожний „справжній“ марксист ученено твердить про „незрілість“, констатує цей факт сумним похитуванням голови: що, мовляв, подіш! Він, яко соціаліст, розуміється всію душою за революцію, але що ж: не назріла та й годі, хоч сядь та й плач... Бо „Маркс і Енгельс“, а особливо Кавтський, Плеханов, Мартов, Реннер, Отто Бауер, Вандервельде, Адлері, Тома, Мак-Дональд, Шейдеман, Носке, Дашинський, Шильсуський, Керенський, Бурцев, Петлюра, Лівіцький, Мазепа, Порш, Мартос, отаман Коновалець, отаман Тарнавський, отаман Ковенко і т. д. і т. д. всі однодушно переконані, що соціальна революція „не назріла“, тим більше, що з цим згодні і Клемансо, Льойд Джордж, Вільсон, Мілюков, Колчак, Денікін, Врангель, Петрушевич, Сін'ялевич, Кость Левицький, Назарук, Піснячевський, Шемет. Навіть Махно зневірився в їй!

І страшенно їм подобається теорія залишного розвитку „продукційних сил“, котрі все не хотуть розвиватись аж до того щабля, коли „назріє“ революція.

Інші марксисти, ігноруючи цього бога — продукційні сили — беруть з теорії Маркса не еволюцію, а революцію. Роблять переворот і стикаються очі в очі з правовірними марксистами, які зі зброяєю в руках ідуть захищати тезу про „неназрілість“. „Ta ж революція і влада пролетаріату — вже факт!“ — кричать революціонери. „Тим гірше для фактіу“, відповідають книжники та фарисеї марксизму і вимагають, щоб цей нахабний факт забрався геть з арени історії і вгинався краще у вивчення краси догми.

Так будім то хоче історія, хоч і ясно, що цього хочуть лише панове капіталісти.

Ми бачимо цю ганебну картину скрізь, де міністеріабельні марксисти укоськують пролетаріят, засідаючи разом з буржуазією за зеленими столами.

Однаке ми повинні зазначити, як то видно з признання одного „демократичного“ публіциста в Німеччині, що, програвши мілітарну війну на фронті, буржуазія німецька рішила виграти соціальну війну, і для цього вона зробила розумний крок — визнала „залізний закон“ Маркса в соціаль-демократичній інтерпретації і взамін новаила в соціаль-демократію. Буржуазія зрозуміла свою колишню помилку, трактуючи прихильників фатального автоматизму історії за своїх ворогів. Навпаки!

Нема нічого лішого, як наповнити собою соціаль-демократичну партію, зайняти в ній місце „яс“, які покірно схиляють голову перед марксистським іконостасом, збиратись на мітинги і голосувати за свою неназрілість, шпіонити за робочими, суттєстіонувати їх своїм справжнім марксизмом, вказувати на благенький стан „продукційних сил“, підтримувати опортуністичних ватахків, за всіку ціну бути вірним цим „своїм провідникам“, що напамять знають твори Маркса й Енгельса і завжди краще, ніж кулеметами, убиватимуть перекрученими цітатами недолугих фанатиків і голів.

Пане мій, скаже новий „марксист“: хочеш зберегти свої капітали — поступай у марксисти й кричи, що розвиток продукційних сил не досяг того ступня, коли суперечність між ними і правовими формами мусить бути розірвана — і більш а ні слова! Далі вже само піде, як по маслу. Учені книжники вже далі так періцитимуть цітатами голоту, що вона навіки очманіє. Ще краще зробиш, як згодишся пустити в правительство соціаль-демократів — вони краще наші інтереси оборонятъ, ніж ми самі. Хай ми трохи приплатимось тепер, але коли вони осадять голоту, вгамують революцію, введуть розбурхану ворохобню в залізні лещата порядку, ми тоді свос візьмемо. Нам треба вступати лише в дві організації — в соціаль-демократичну партію і у військо. Це й те має однакову вартість: в партії ми будемо завзятими прихильниками Маркса (голота дуже вірить в його), а в армії ми будемо ретельно виконувати накази марксових міністрів, і „дело в шляпі“! Нам треба взяти науку з російської і української революції: коли приходили на Україну большевики, то багаті куркулі на селях в першу чергу ставали большевиками і обовязково перепися в члені ревкомів! Ви розумієте, чого вони цим досягали: зберегли своє майно од реквізиції, себе особисто од знищення, реквизували збіжжа у голоти, і за операція її ж і розстрілювали. Чотирьохкратна користь! От що значить розумна тактика! Пане мій, не бійтесь марксизму, там багато святої правди: кожний устрій внутрі себе підготовлює свою гибель, так каже Маркс про необхідність революції, а я скажу, що і ця теорія носить в собі також свою гибель! Марксизм, вказуючи на закони автоматизму історії, цим вибив з рук пролетаріату страшну для нас зброю — історичну за конність революції . . .

Ось через що буржуазія записується в соціаль-демократи і буде далі записуватись ще більше, сконструювавши спілющі властивості обективізму продукційних сил.

До революції в суспільстві діють незалежні од волі людей продукційні відносини, а що орудує життям в революції? — таке питання

треба поставити марксистам. Очевидно, — повставши народні маси — скажуть вони.

Значить, незалежне од волі людей і далі існує незалежно і крутить людьми? Ні, воно спиняє свою діяльність, бо тепер роблять люди.

Очевидно, марксисти признають таку тезу: історію роблять незалежні од людей продукційні сили, а революцію — незалежні од продукційних сил люде. Як же так? Революція — це також історія, частина історії життя і то найліпша частина. Коли люди можуть робити частину історії, то чому вони не можуть робити цілої історії? Для нас ясно, що люде, соціальна людина робить історію, а тому її програма революції залежить од людей.

Програма революції залежить від ступені свідомості трудових мас і стану господарства. Щоб перемогти, людина в боротьбі ставить на карту все свої сили, пускає їх в хід з максимумом напруження і ставить собі максимальну мету: побороти противника цілком, а не вічно воловодитись.

Соціальні-демократи не хочуть досягти мети, а хочуть власне вічно воловодитись, аж поки „продукційні сили“ прийдуть на виручку, а коли вони прийдуть — невідомо. Через те вони заключають коаліцію з буржуазією.

„Мета ніщо — рух все“ сказав безсмертний ідеольго опортуністичного марксизму Бернштайн, і ця формула сковує душу кожного соціальні-демократичного ортодокса.

І вони дійсно не мають мети. Коли ви хочете серіозно трактувати їх мету, то завжди знайдете ближчу, сьогоднішню мету: це — коаліція з буржуазією, це — оберігання капіталізму від штурму мас.

Коли ми прочитаємо тепер передвиборчі платформи соціальні-демократів в Німеччині, Чехії, Австрії, Польщі (в потрясених краях!), то не зустрінемо ясної фрази: „наша ближча мета — диктатура пролетаріату!“ Ні, вони цього не говорять.

Вони улесливо-солоденько, хвильсто-гнучко тупцюються навколо слова „соціалізм“, „визволення трудових мас“, „царство праці“, „царство свободи“, горять любовю до ідеалу, але ні слова не говорять про програму соціалістичної чергової праці.

Це буржуазне шумовиння видряжалось під іранор соціалізму і штукарить перед невігласами, туманами і недотепами, застількує їх, вмовляє, вкручується в душу виборця, обіцює, грізно помахає цітатами з Маркса і вкінці таки досягає свого — памороки забито, виборець дас суверенно свою волю в руки спиртного штукаря і суверенно йде від урні назад в ярмо.

Нічого не зробиш: цітати не дозволяють виходити на свободу: треба запрягатися, щоб випрягтися на один момент — в день слідуючих виборів.

В цьому бачимо образ справжньої соціальні-демократії, вірної тезі Маркса про рабство людини в ярмі продукційних сил.

Але ми бачимо, що ця теза стає абсолютно нічим в перший день революції! Революція спиняє історію інанування буржуазії і пише сторінки боротьби з нею силами революційного люду.

От власне тут і треба програми і пляну її переведення в життя. Складання програми і пляну переведення її вимагає великої ясності в техніці громадського будівництва. При цьому ніяк не можна орієнтуватись що настроях біжучої хвили, потребах і розуміннях дия, бо це зібре зі шляху і в усякому разі не дасть певності в роботі.

В землемірській науці є принцип дальності мети, котрий служить незвичайно добру службу. Коли ви дивитесь в трубу чи діонтири на тичку на короткій лінії, то помилка в обрахунку завжди буде більша, ніж на довгих лініях, ніж на обрахунку на далеку мету. Оптичні закони зору ведуть до цього. Коли доводиться ходити короткими лініями, то помилки будуть великі: витичити лінію кранце можна, коли тички ставляться далеко одна від одної. Помилка буде значно менша, коли будете візірувати за 10 верст на розлогого дуба на горі, ніж за 10 сажень на очеретину.

В соціальному будівництві є також оптичний обман близькості. Коли ви сьогодні під натиском юрби дозволите вільну торговлю хлібом — це буде здаватися всім таке доцільне — то напевне це вас поведе в протилежній од соціалізму бік! В соціальному будівництві також треба орієнтуватись на далеку мету і всю сьогоднішню роботу навіть в дрібницях пристосовувати до неї, це-б-то програма роботи новинна бути орієнтована на мету, на ідеал. Але саму роботу вести так, як при переробці одного заводу на другий — по пляну: щоб кожна маленька зміна була доцільною, а не від-цильною, щоб кожна форма виростала логічно від даної і наближалась до кінечної.

Поміляються ті, що думають, наче-б-то в соціальному будівництві треба все зразу перевернути до гори дном, а потім вже, мовляв, будемо, міркувати, як будувати.

В революції першою задачою є утворити добру організацію влади, це-б-то організацію соціальних будівничих і адміністраторів. Велику будівлю не зможуть вести ті, хто не знає законів будівництва і властивостей будівельного матеріалу, особливо такого, як самі люди.

Новий клас, що йде до влади, мусить мати добрий технічно-будівничий персонал — це необхідна умова. Клас, що не має своїх будівничих, адміністраторів, соціальних техників — ніколи не добьється без цього мети, його революція буде повстанням рабів, а не свідо-мою творчою сплою. Для успішної революції необхідні передумови: мета, програма, плян переведення, технічний персонал і босва армія. Коли не буде якогось з цих елементів, то будівля не вдасться. Це однаково, як би ми мали дія збудування будинку все, окрім цементу або цегли, або с всі матеріалі, а нема інженера, або нема пляну коли вже робітники стоять на місці праці. Треба всі необхідні елементи зібрati і тільки тоді починати працю. І треба вміти все швидко шукати.

Ми як раз через брак гармонії елементів програвали в революції. Армія боєва с — нема провідників; є те й друге нема програми, — хоч є мета. Нема пляну переведення, або він с — будівничих нема. Наше

селянство і робітництво повстало — провідників не було, бо ті, що були мали іншу мету, ніж трудові маси. Трудові маси, нарешті, повірили в щирість і однаковість мети, але ми не мали програми і пляну переведення, ми не мали відповідних будівничих.

Це все разом творило страшний хаос на Україні, котрій ляє й досі. Хаос у всьому! Провідники — одні пішли направо до монархизму, другі на ліво до комунізму, треті точуться на місці і лякливозираються навколо: куди йти?

А ті, що пішли? Очевидно, вони раніше не мали мети, або її мали мету, то напевно не мали програми і пляну її переведення.

Вони тепер навіть мету іншу вибирають, а тому тепер виробляють нову програму і плян. Краще пізно, ніж ніколи!

Не знали властивостей будівельних матеріалів і з води хотіли робити хату, а з кремінню коники ліпіти, з паперу парасольки тулити, з камінню шовк снувати. Просто дивно, як наші провідники не розуміли, що не можна руками пролетарів буржуазний устрій будувати, або руками капіталістів соціалістичну республіку рихтувати!

Ми думали по-своєму якось до мети дощуганити, у нас були свої методи! Та ж справа ясна: на цимбалах грати треба цимбалистого садовити, а не дроворуба. До булави треба голови!

Вони, розуміється, можна вивчитись навіть хлімі, але щоб ліки давати — треба попереду десять років школярем у лябораторії пропробити, а потім вже в аптекі розпоряджатись по-званецькому. Експериментами в революції займатися небезпечно. і вчитися самому на кошт чужої крові і жертв — злочинство.

Мені скажуть: прошина мораль, заялозені істини.

Цілком справедливо, але як світ світом стойть, ще ніхто не родився грамотним. Треба вивчитись. Аристотель бог-зна коли написав генальні речі, але $\frac{1}{10}$ європейської людності не чуло про його. Архімедів закон — заялозена істина, а чи багато людей його знає і користується?

Про соціалізм багато книжок написано. а $\frac{1}{4}$ членів соціалістичних партій не знають, що таке заробітня плата або рента. Всі хочуть „самостійної України“, а міністр „фінансів“ не знає економичної функції грошей і банкової техніки, міністр „земельних“ справ знає про землю стільки, скільки він ходив по ній пішки, „воєнний“ міністр знає військо по оловяніх салдатиках, якими грався в дитинстві. І море іншого елементарного неустрою.

Ну, бідні ми, бідні. Це всім відомо, але не можна з бідного вибирати найбіднішого духом! Або коли вже всі так переконані в свої бідності, так нема чого принудитись і братись за будування того, про що не маємо поняття. Тоді треба йти в школу або до добрих людей вчитись, а не експериментувати з огнем в руках.

Самі найгордіші „виробленою ідеологією“ (виробленою чужими руками!) соціаль-демократи зрозуміли історичний матеріалізм так матеріалістично, що багато „історій“ роскаже нам історія! Ці люди

знали завжди „все“, розуміли „все“, на „все“ мали готову відповідь, але вони не знали одного: що таке пролетаріят, і опинились від його так далеко, що тільки польська шляхта знає, де вони.

І ця публіка хотіла будувати „самостійну“ Україну! Багато можна сказати того самого і про багатьох „ес-ерів“.

Море пошлости вплилось в соціалістичні партії і затопило все. Хто з чесних людей не вспів завчасно випливти на сухий берег. той потонув у тому морі і вже й голосу „пробі!“ не подає.

Будівельний матеріал був і є інший. Він має мету в собі — знищити буржуазний устрій, але не має плянів, не має своїх архітектів. Мусить іти за чужими. Пробував шти за своїми, то при роботі побачив, що, замість храму свободи для себе, він своїми руками буде тюрму. З прокляттям кидався на дурсвітів, скрепотав зубами від болі за зраду і їшов за чужими добродіями. А чужі — вони також сини своїх батьків і роблять те, що ім треба.

Ця канітель тягнеться й досі. „Продукційні сили“ вляглися спочити, а революція не знає, чи продовжувати творення історії, чи розбудити досвідчені „сили“ од сну і передати їм віжки.

Але велика сила народного духу! Інстинкт ладу й спокою спонукає його приносити кольосальні жертви, воювати, нищити жах буржуазного устрою і шукати опори життя.

Промисловий пролетаріят знає, чого він хоче, але його 6%, фізично маса його мала супроти всієї останньої маси, він беться, як риба облід, шукає спільника „батрака“, „б'єднійшаго“, нарешті „середняка“, благає, умовляє його, розстрілює, хоче втромачити в селянську голову комунізм, а комунізм там ніяк тепер не вміщається, бо вся його „дрібно-буржуазна“ природа кричить за укріплення трудового права, за право на повний продукт праці. А це власне його інтерес, його віра і наука. Він учиться трохи соціалізму і знає твердо, що соціалізм є науковою про визволення праці од визиску, що його змістом є трудове право. Він не розуміє іншого права, бо він дрібний виробник, в його виробах міститься лише еквівалент його індивідуальної, а не соціальної праці, він дрібний виробник і тому не знає, що продукти бувають і не індивідуально-трудового, а соціально-трудового походження. Учителем пролетаріату є велике виробництво, соціальне, а учителем селянина — дрібне, індивідуальне. Між ними велика ріжниця в соціальній науці. І їх треба примирити, а не сварити. Кожний зі своїми індивідуально-класовими прикметами, властивостями, але вони обидва — сини трудової родини, сини праці.

Трудовий селянин також бореться за свободу, але він бідніший і ідеолоґією. Для робітника в індустрії працював великий Маркс, Енгельс і інші, що дали йому віру і науку, а для селянина — ніхто, особливо — для українського. Він не має того, що має московський селянин — сяку-таку ідеолоґію. Там приналежні общини, дужий побут, а тут соціальне каліцтво і духовна тъма, повна без'язикість: община — не община, все перемішано. І мову одірано, мозок затуманено.

Хто дасть цьому українському селянинові науку соціалізму свані'єліс його визволення? Мусять дати соціалісти. Але ті, що знають його життя, його інтереси, його сучасні знання і вмітність показати йому льогику його господарського і громадського розвитку до його мети — свободи од визиску праці і визволення од залівії, непродуктивної важкої праці — ті ще не прийшли. а інші, хоч і говорять щось гарне, але невідомо що, не відомо, чи повернуться ті жертви, яких вони вимагають. Вони говорять про право потреби і реквізиту, не компенсуючи праці, реальної праці.*) Право потреби в даний момент виліплюється в грабіж, в насильство одних, що не працюють, над тими, що працюють. Г селянин рішучо не розуміє, що ці жертви доцільні, що тепер він дасть во ім'я того, що йому дадуть потім. Він бачить, що беруть його працю, як раніше брано, а нічого не дається. а позаяк його не орієнтували на дальшу мету, на комунізм, то він дивиться на це з погляду сьогоднішнього дня і робить не той висновок, що треба. Чому це так? Бо його вважають за дрібного буржуя і не думають, що він будівельний матеріал соціалізму, його відштовхують від революції.

Коли селянство буде відштовхнуте від революції, то вона впаде. Це — залишний закон.

Субектом і обектом революції, соціалістичного будівництва на Україні, є селянини. Без нього нема революції, нема соціалізму, нема України, а з ним це все принаймні може бути. Тому будування нової України мислимє лише з селянином і властивостями нашої землі, що була. є її буде найбільшим багацтвом нашим і основою єдиного господарства — аграрного.

Ми повинні будувати аг'арно-соціалістичну республіку. Ми всі — соціалісти, комуністи, пролетаріят, марксисти чи народники. Така необхідна умова, єдина передумова природи її історії.

*) Соціалісти вчать його про право на повний продукт праці, а комуністи оправдують реквізіції правом потреби, одкиданням трудового принципу. Він чує цю фатальну, траїчну суперечність між принципом соціалізму і принципом комунізму. Він за соціалізм, але проти комунізму. Його свідомість буджено для зрозуміння трудового права, на революцію кликано во ім'я його трудового права, він ішов і бачив у цьому втілення прекрасної мрії, зрозумілої йому вищоти нового життя, але нова течія тисне на його і нехтує його трудове право. Вона робить те, що вже робила буржуазія — нехтування його права. Він не розуміє, що „нове нехтування“ йде во ім'я ще вищого, ніж трудовий, принципу — комуністичного. З нехтуванням трудового права він не мириться, комуністичний принцип — право потреби — ототожнює з грабіжом і йде проти комунізму. Йде разом з тими, хто також проти комунізму. Попадає в обійти Денікіна, Петлюри і т. д. Опікається і йде проти них, попадаючи знову під вплив комуністів, знав повстаети проти цих і т. д. Трудовий принцип поборюється праві і крайні ліві. Революція одішла од соціалізму: праві і крайні ліві не визнають соціалістичного принципу — трудового права. В цьому трагедії нашого селянства, трагедії революції. Культурно-психологічний тип селянства і його господарство дорошли до соціалізму, але не дорошли до комунізму. І хто хоче проблему соціалістичної трудової республіки розуміти, як проблему комунізму, той веде революцію на провал, бо озброєное селян проти революції. „Право потреби“ тепер є суперечністю трудової принципії.

Індустрія у нас є і буде ще більша, але вона є і буде проізводним, секундарним з'явищем нашого аграрного господарства.

Коли буде революція в Англії, то там всі знатимуть, що їм треба будувати індустриально-соціалістичну республіку. І тому методи роботи, форми будівництва, фази еволюції, господарсько-суспільні відносини там цілком інакше укладуться, ніж на Україні. І ні ми Англійців, а ні вони нас не можемо (і не повинні) учити, як будувати соціалістичну республіку. Оскільки Україна індивідуальна — о стільки і наша задача в революції індивідуальна. Ми свою задачу повинні рішити самостійно. Для неї прикладів, анальгії нема в цілому світі. Ще ніде не було навіть спроби зробити аграрно-соціалістичну республіку.*). Ми перші повинні її рішити. Ми, найбідніші в світі . . .

Тут нам нічого не поможе „европейський соціалізм“, бо він має свою теорію, по якій ми засуджені на смерть, бо коли селянство вороже соціалізові, коли його треба віддати виварити в котлі капіталізму і аж тоді воно буде здібним засвоїти історичний матеріалізм, — то ми ніколи цього не діждемось. Ніколи ми не вийдемо на волю . . .

Революція — факт, селянство проти капіталізму — факт, але воно ще не за комунізм. Його треба навчити, що хто зробив революцію і, хто проти буржуазії, тому одна-єдина дорога — соціалізм. Інших шляхів нема!

З цього всього виростає і єдина реальна програма.

2. Наша реальна програма революції.

Вся влада трудовому людові! Ворог опиняється, вищукчується з рук, накликає поміч німецьку, денкінську, польську — треба роздушити його. Треба захищати свої ниви і хати, як казала колись рабоугодна газета, закликаючи до війни, — і справді треба. Для цього є одна організаційна форма революції — вся влада революційним радам трудового народу, без всякої участі буржуазії і її прихвостнів, лазутчиків і нішпорок. Буржуазію, що влізла в соціалістичні партії, виключити і обезбройти. Критерій виключення ясний: хто проти диктатури трудового люду і основних пунктів його реальної програми, той мусить бути поставлений за двері.

Соціалістичні партії повинні відлятись в класові організації трудового люду і боротись на трудових позиціях. Наукові партійні кадри можуть і в класових організаціях зайняти своє становище не безпосередньо

*.) Аграрний соціалізм, як ми його розуміємо, не має нічого спільного з псевдо-соціалізмом всіх „бендерреформерів“, прихильників теорії Генрі Джорджа і його коментаторів. Наш аграрний соціалізм опреділяється поняттями: аграрного господарства, як об'єкту соціалізації, і хліборобського населення, як субекта її; вивласненням землі, як основною зброєю проти капіталізму, і методом суспільного будівництва: децентралізація, знизу вгору, федерація по трудових громад, федерація національних трудових республік; трудова (продукційна) спілка в сільському і індустриальному господарстві, як основна форма соціалізації, суспільство а не держава.

боєвих органів, а спеціальне — теоретично-досвідче, не керуючо-адміністративне. Міцна організація з суворою дісципліною, як то їй годиться на війні, повинна бути основним принципом трудової організації. Без дісципліни не може бути армії, а лише юрба. Класові організації і соціалістичні партії — це армія революції, а армія повинна мати залину дісципліну.

3. Передумови соціалізації.

а) Націоналізація індустрії, транспорту і промислових багатств. Теоретичних уґрунтувань націоналізація вже не потрібует. Практично нам треба знати, що приватна власність на знаряддя продукції капіталістичного господарства касується, це-б-то знаряддя продукції залишаються просто знаряддям, визволяються од ролі капіталу — вибивача надзварості. Індустріальне господарство стає об'єктом публичного права, а всякий приватно-правовий характер його цим самим иштиться.

Керування індустрією організується самими учасниками в ній, державою і споживачами. Приватно-кастовий дух професіональних учасників у підприємствах не допускається. Технично-робочий персонал підприємств не стає наймитом у держави, а учасником господарства. Бувші власники мають стати в підприємствах на рівних основах, але мусуть бути приділені не до бувших „їхніх“, а до інших однородних підприємств, однак не можуть займати вищих адміністративних посад.

Природні багатства (нафта, вугіль, руди, сіль) підлягають націоналізації яко власність всього трудового люду. Обробка цих цібів організується трудящими на загальних для індустрії підставах. Транспорт підлягає націоналізації на тих же підставах. Грунтові шляхи находяться під доглядом і зарядом громад і місцевих господарських органів. Будування бітих шляхів (шосе) організує держава.

б) Націоналізація фінансового капіталу. Уесь приватний фінансовий капітал націоналізується. Дрібні трудові вклади в приватні банки і державну ощадну касу не підлягають націоналізації. Для дрібних вкладів в приватні банки уstanовлюється певна норма, вище якої сума вкладу також націоналізується. Висота норми залежить від фінансово-економічних і господарських умов в даній місцевості в даний момент. Гроши матимуть те ж значення і ролю, що й досі, але по мірі розвитку продуктового обміну і безпосереднього розподілу продуктів у великих продукційних господарствах вони обертатимуться в документі розрахунку і згублять характер знаряддя обміну.

Доки господарство сільське не соціалізується, не зілеться в один організм з індустріальним, доти існуватиме потреба в грошах, але внутрі об'єднаних господарських суспільних груп вони вже не гратимуть ролі. Чим більші будуть ці групи, тим ширше в їх буде входити принципи господарсько-соціалістичного розподілу і зникатиме потреба розрахунку за продукти.

Для зовнішнього торгу, доки зовнішній світ буде капіталістичний, очевидно, гроши гратимуть теперішню ролю. В міжнародному смислі

господарство соціалістичної держави буде виступати, як ціла одиниця, і підлягатиме законам міжнародного приватно-господарського обороту. Тенерішні запаси золота або продукти можуть бути при цім засобом розрахунку.

Продукти, здобуті за кордоном, соціалістична держава розпреділєє через свої органи між населенням в особі його громадських органів, які вироблять свого господарства.

в) Националізація зовнішнього торгу і монополія посередництва між внутрішніми господарськими групами.

Логічно йдучи далі, держава на віні є представником всього народного господарства. З-за кордону нічого приватно громадянин соціалістичної Республіки здобути не може. Потрібні речі він замовляє через державний орган зовнішнього торгу.

Внутрішнє посередництво держави в „обмін“ продуктами між господарськими групами є її монополією. Про вільний торг хоч би і для виключно-виїмкових продуктів не може бути мови.

На початку нової доби державою будуть концентровані індустрія, транспорт, лісове господарство, торгівля, а сільське господарство, очевидно, буде приватно-індивідуальним, але з будут і одержуванням продуктів с.-госп. державі робиться тільки через громади. Сила держави залежить від організації збору с.-госп. продуктів і зручності, ріжноманітності задоволення селян індустріальними виробами. Позаяк організація державно-громадської індустрії матиме тенденцію будувати фабрики і підприємства на місцях здобування сировини, то організація розподілу і транспорту продуктів не може бути дуже складною. Дезурбанізація (зменшення міст), перенесення промислових підприємств на село і організація нових тут же ослаблюючим значенням міст, зменшуватиме той страшний контраст, який є тепер між селом і містом.

Україна, як аг'арна держава, не може розвиватися по тій схемі, яку мають собі соціалісти-індустріялісти („марксисти“): вся наша будівля стоятиме на аг'арному господарстві, і той факт, що з земельної реформи сільське господарство виходить дрібним приватно-індивідуальним, буде опреділяючим для всієї політики соціалізації. Дрібне господарство, значить — окреме господарство, а продукти окремих господарств цікують в суспільстві через обмін, хоч цей „обмін“ має цілком іншу мету, ніж товарний обмін: обмін споживчими вартостями, а не товарними, мета його не в здобутті частин надвартості, а в здобутті трудового еквіваленту, пристосованому до даних потреб. І власне усунути торговий прибуток приватного купця має усунення внутрішнього обміну, при якій між споживачем і продуcentом буде лише один громадський посередник — держава чи громада. Цей обсяг посередництва буде більший спочатку нової господарської доби, але він буде все зменшуватись, вужчати по мірі обеднання приватно-індивідуальних селянських господарств в приватно-групові (товариства, громади і їх спільнки різних степенів). Внутрі цих обеднаних господарств вже не буде ніякого обміну, а лише господарський розподіл по принципу труда. Коли сільсько-господарська організація

виросте в піраміду, якої основою буде ціла територія держави, а верховина — один господарський орган, один план, одна воля — тоді наступить остаточне злиття індустрії з аграрними господарством, зникне обмін, зникне націоналізація (індустрії, транспорту, внутрішнього обміну, природних багатств то що) і наступить соціалістичний лад. Отже, націоналізація тепер є передумовою соціалізації, як і скасування приватної власності на землю.

г) Вивласнення землі. Ми називаємо скасування приватної власності на землю земельною реформою, вивласненням землі, а не соціалізацією її, бо воно є лише реформою власності, а не організацією спільної продукції. Лише в великому виробництві спільна власність на знаряддя продукції має в собі момент соціалізації, але, позаяк земля не відноситься до знарядь продукції, вона — сама природа, то її, як обект, не можна соціалізувати взагалі: соціалізуються лише знаряддя продукції (обект соціалізації) і відношення людей до їх (суб'єкт соціалізації — люди).

Скасування приватної власності на землю для нас, соціалістів-революціонерів, є боєвим засобом проти капіталізму: ми знищуємо трудовий резерв капіталізму і дасмо цим волю промисловому пролетаріату (власникові праці) в боротьбі з власниками знарядь продукції — капіталістами. Вивласнення землі є таким же сильним боєвим засобом, як і генеральний штрайк пролетаріату, він означає загальний параліч капіталізму і його смерть. Він є принуковою для пролетаріату брати владу від капіталістів. Він є спонукальною заливою силою, що примушує до соціалізації господарства.

Для індустріальних країн він значить те саме: вивласнення нетрудової землі в Англії було б розгромом капіталізму: знищення земельної ренти і гіпотеки потрясло б остаточно фінансовий капітал, запараліжувало б його. Порятунком господарства тут було б негайне соціалізування. Таке саме значення мав би для індустріальних капіталістических країн відпад кольоній або вивласнення землі в кольоніях.

Після всього, що я сказав раніше, це повинно бути зрозумілим для всякого соціаліста і повинно бути також першою заповідею його соціалістичної віри. Вивласнення землі є передумовою соціалізації продукції взагалі, а не тільки сільсько-господарської. Не соціалізацією через те, що аграрна продукція є тепер майже виключно дрібною. Соціалізація землі — знищення дрібного господарства, разом це значить — інтенсифікація продукції. Інтенсифікація сільсько-господарської продукції значить:

- а) використання агрікультурної техніки (в вузькому смислі) до її найвищого ступеня і
- б) обеднання, укрупнення господарства, поділ праці і пристосування найвищих здобутків техніки — машин, електрики, машинового транспорту то що (використання агрікультурної техніки в широкому смислі).

Реалізація рівного права кожної людини на землю переводиться в тій формі, яка історично і психологично є доступна.

своя доля трудового селянства. Читання про переділ землі (громадсько-общинний чи родинний) є тепер незалежним від питання про соціалізацію, бо це є лише форма робочого розподілення людей по землі, єдино зрозуміла тепер народові.

Перевівши це розподілення людей, можна буде заводити форми крашої організації праці — соціалізацію.

Російські соціалісти-революціонери, виходячи з історично-реальних форм такого розподілення, кладуть в основу общинний переділ землі по урівнюючому принципові. Для Росії це правильно, але не треба думати, що общинний переділ є соціалізацією вже тому, що він общинний; він не соціалізація вже тому, що він переділ. На Україні передільна община відома лише в одній часті території, а в більшості є община — громада непередільна. тому ми беремо форму родинного переділу, як українську історичну, життєву, реальну і від неї вже будемо проектувати соціалізацію продукції, якої основним моментом є не переділ, а обєднання землі.

Переведення урівнюючого принципу, як селянським способом — переділом, так і інтелігентською вигадкою — «конфіскацію земельної ренти», не досягає мети рівності, з погляду соціалістичного не є ніяким впявом соціалізму, уявляється російськими соціалістами-революціонерами в межах капіталізму, а тому не може входити в задачі революції, що утворює передумови соціалізації. Урівнювання при початковому розподіленні нетрудових земель між трудовим народом приймається нами, як регулятивний принцип, що допомагає більш рівномірно розподілити трудові сили по території. Трудовий принцип вимагає спільноти в продукції, продукти якої можуть бути поділені рівніще, ніж земля, але й поділ продуктів по трудовому праву не ставить собі метою повну рівність, як річ не можливу: оскільки індивідуальні сили і здібності є різні, не рівні, оскільки результати праці будуть різні, нерівні.

Повна рівність досягнута буде соціалістичним суспільством, коли воно переросте (де можливо буде коли сільсько-господарська продукція буде організована по принципу великого виробництва у всесусільський іпродукційний організм) трудовий принцип, прийме за принцип розподілу право потреби. Тоді всі продукти споживання буде можна ділити рівно, але тоді цей поділ буде взагалі безцільним, бо спільна праця оскільки продуктивна, що вона даватиме надвишку продуктів над потребами.

Рівний поділ можливий тільки в комуністичному суспільстві, але він буде в комунізмі лише як спосіб думання, а не як господарська функція: ділітимуть в умі тільки для обчислення потреб, але не в коморі. Значить, буде субективним феноменом (регулятивним принципом), а не об'єктивним фактом життя.

Соціалізація сільсько-господарської продукції почнеться утворенням трудових спілок, починаючи з примітивних форм, до зрозуміння яких вестиме певний стан культурної і господарської свідомості. Обєднання — це ліквідація права приватної власності на знаряддя се-

лянської продукції — мертвий і живий інвентарь — шляхом викупу його. Викуп можна переводити громадським чи державним способом — це питання соціальної політики в новому суспільстві, і ми в розгляд деталів тут не будемо входити.*)

Окремим питанням земельної справи на Україні є питання про громадські і приватні землі в містах і тісно звязане з ним житлове питання. Очевидно, приватна власність на землю в містах і селах касується, а право порядкування цими землями передається муніципальним і сільським громадам. Осельні землі є знов-таки загально-суспільною власністю і в торговий оборот входити не можуть.

Тісно звязане з цим питання про будинки в містах. Всі будинки, що експлуатуються, як капітал, це-б-то дають нетрудовий дохід, вважаються за капіталістичні підприємства, а тому розпорядження ними переходить од приватних власників до рук муніципально-громадських органів. Приватний власник має право лише на приватне помешкання своє і своєї родини. Через те саме в селах всі хати залишаються в повному розпорядженні своїх власників, бо вони служать їм лише житлом а не підприємством. Справа розташування людності по помешканнях є справою лише муніципально-громадської управи.

Для розселення городської людності утворюються навколо міст запасні землі в порозумінні з хліборобською людністю, але по можливості не з хліборобських земель. Житлове питання в загальних рисах регулюється державою.

Що до природних багатств, то вони в своїх головних галузях (викопні скучення — вугіль, руди, нафта, сіль то що) підлягають націоналізації, які надбані вже природою сировина для організації промисловості у великому масштабі. Що стосується менше вартіших природних дібр (торф, каменоломні, ставки, будівельні глини то що), то вони націоналізуються лише в тім випадку, коли держава може організувати господарство на їх у великому масштабі, в протилежному разі порядкування ними передається місцевим городським і сільським громадам, які можуть організувати в них господарство самі або передати приватно-трудовим спілкам для організації трудової промисловості.

Особливим питанням є справа з водами й лісами.

Всі води широкого суспільного значення (моря, озера, річки), що використовуються для транспорту чи господарства (рибальства) або здобування великих живих рушійних сил природи, підлягають націоналізації, керування ними організується державно-громадським способом (не бюрократично, а представниками трудових учасників, держави і споживачів).

Дрібні ставки, озера, річки, криниці то що знаходяться в порядкуванні місцевих городських і сільських публичних органів.

Ліси, що по площі і якості дерева можуть бути об'єктом самостійного господарства у великому масштабі, підлягають націоналізації приблизно на тих основах, які положено в „Закон про ліси в У. Н. Р.“, 10. січня 1919 року.

*) Ці питання я маю докладніше розглянути в моїй окремій праці „Земельна справа на Україні“.

Керування лісовим господарством, розподілення лісових продуктів між населенням ведеться державно-громадськими органами. Питання це надзвичайно важне, бо ліс є нарівні з хлібом найважнішим джерелом задоволення людських потреб.*)

Розуміється, цим не вичерpuється питання про передумови соціалізації взагалі, про що я докладніше говорив в розділі „Проблема соціалізації“, але тут я маю на увазі господарські передумови соціалізації.

На мою думку, на перший раз цілком досить цих загальних змін і реформ власності, щоб дати напрям господарству в площині соціалізації. Далініший розвиток — діло господарської і культурно-суспільної еволюції.

Окремо треба зазначити, що ми ні крихти не захоплюємо теперішньою кооперацією і не думаємо на ній базувати розвиток трудового спільчалства, як то необережно роблять соціалісти, що не вникли в істоту теперішньої кооперації і її ідей. Правда, багато людей думає, особливо трублять про те самі кооператори, що кооперація, як прояв колективізму, с вагалі чимсь од духу святого соціалізму.

Це велике непорозуміння, бо породіллю кооперації є капіталізм. Його ідеями вона просякнена, і цього не треба забувати. Сам капіталізм є свого роду — колективізмом.

По формі розподілу суспільного доходу він є індивідуалізмом власності, але по формі організації продукції він є типом високого колективізму. Перш над усе — колективізмом праці, продукції, транспорту, торгу, комунікації.

Синдикати, обєднання і, нарешті, трести — це велика кооперація сил і капіталів з метою господарського впливу на праці. Кооперація є проекція капіталізму на паки. Союз споживачів, союз для збуту, кредитовий союз і т. п. — це все організація дрібного трудового „кашталу“ з метою не знищити надзвартисть, а зменшити доходи посередників, перемістити частину надзвартисти шляхом кооперації приватних інтересів трудового і дуже часто нетрудового люду.

Термін „псевдо-кооперативи“ показує, що кооперація тільки через те може вважатися ділом не цілком чужим для нас, що кооперується в ній справді трудовий люд, але ця форма організації сил є однаково корисна і для організації панів-впливувачів, і вони в дуже великій мірі використовують цю форму для себе, через що в літературі і виникають для їх такі епітети, як і с е в д о - кооперативи. Кооперація гніздиться майже вся в сфері посередництва, але її майже нема в продукції і організації споживання. „Споживча крамниця“ — це є лише форма закупки з „перших рук“ і функція організованого транспорту. Теперішня „продукційна“ кооперація — це чиста капіталістична проекція господарства „в народі“! Кооперативний союз зі своїми заводами — це інша форма використовування надзвартисти в користь привато-господарського інтересу.

*) Докладніше про це питання в моїй брошуру „Лісова справа на Україні“, вид. „РуХ“, р. 1918 у Харкові.

Говорити серіозно про ролю кооперації в роботі для утворення передумов соціалізації можна лише через непорозуміння, бо присутність кооперації вказує на приватно-правовий господарський лад, що суперечить соціалізації і припускає присутність капіталізму.

Сучасна кооперація є породіллям капіталізму і має вмерти разом з ним, а натомість має вирости, як тепер прийнято говорити, клясою від трудова кооперація, которую ми розуміємо як трудові продукції та пілки в новому суспільстві. Трудова кооперація продукції — то що іншого, ніж сучасна кооперація в торгові або „товарицька“ цукроварня чи міловарня! Сучасна кооперація є формою боротьби дрібного капіталу з великим, має ріжниці квантитативні, а не квалітативні, отже через це саме ми з нею не звязуємо ніяких соціалістичних надій.

4. Охорона народнього здоров'я.

Найважнішою задачою революції, в протилежність капіталізму, що визискує на свою користь психо-фізичну субстанцію людини, треба поставити охорону здоров'я населення. Охорона здоров'я в широкому смислі цього слова вводиться всією соціально-економічною програмою, одібраним надзвичайності, яка служитиме тому, хто її виробляє працею, а не тому, хто її пожирає пануванням. Але тут я мушу підкреслити вужчий зміст поняття охорони здоров'я: забезпечення праці, підмога інвалідам, утримання на старість, підмога на час хвороби, каліцтва то-що. Політика революційної держави головно повинна зайнятися цими питаннями, які є, власне, метою революції і соціалізма — охорона життя.

Не можна не звернути уваги на те, що теперішня „приватна ініціатива“ в справі публичного харчування є одним з могутніших джерел затруєння людського організму: ресторани, Ідельні, готелі, кафе, і т. д. Вони мають одну мету — не підтримку здоров'я, а барыш, можливо більший барыш. Через те во ім'я барща приноситься в жертву все, в тім числі й людське здоров'я. Фальсифікат, — ось засіб, що побиває конкуренцію. Тут ніякого „великого виробництва“ нема, тут лише торгівля, розмір торгового капіталу грає роль. „Торгівля“ харчовими продуктами і перебрання в суспільні руки публичного харчування маєтъ бути першими кроками революції в політиці охорони здоров'я. Доки не можна буде усунути „приватну ініціативу“ — гострий контроль її. Як принципи політики тут — найгостріші карі за фальсіфікацію продуктів і спекуляцію. Доводиться про це думати з досвіду, бо апарат обміну дуже складна річ, наладити його при розбитому транспорту дуже тяжко, хоч і цілком можливо, бо умови транспорту для приватної ініціативи не ліпші, як і для громадської.

Як правило — всі курорти, кліматичні станції, санаторії то-що повинні бути, в залежності від їх значіння, в руках держави або городських і сільських громад.

Одкриття публичних Іделень на селах буде одних з могучих засобів до соціалізації хатнього господарства, коли поставити цю справу доцільно і економично-розумно. Ідельні і народні доми на селах — перша форма привачання до громадського способу товарицького життя.

5. Культура.

Для України це питання є найголовнішим, бо ми не маємо того, що мають державні нації. Наша національна індивідуальність виявляється, ростиме, внутрішньо багатітиме по мірі росту інтелектуальної і мистецької культури. Допущення приватно-торгової ініціативи в цій сфері життя грозитиме нечисленними нещастями. Вся школа — в руках громад, вищі школи — в руках держави! Програма шкільного навчання змінюється: всякі богословія і закони божі викидаються, натомість вводиться навчання законів людського життя. Од піжчої до вищої школи головним предметом навчання є соціально-економічні господарські науки і соціалізм. Соціалістична література і наука має вже тепер головною метою в цьому напрямі — утворення підручників книг по громадозвавству, загальноосвітнім наукам і соціалізму. Школа повинна бути в руках революціонерів, а не царсько-буржуазних людей „в футлярах“, як то робили українські „соціаліти“, що з піетизму до „спеціалістів“ давали школу спеціалістам по затемнюванню народу.

Видавництво книжок для шкіл мусить бути виключною справою держави і громад, а ні в якому разі не „приватної ініціативи“ і „кооперації“, що зразу кидає людей в табор здобичників, спекулянтів і барішників. Наші помилки в цьому напрямі такі очевидні, що повторити їх буде б злочином проти народу.

Буржуазна преса, як могутній спосіб суттєстій і насильств над душою, не повинна існувати в трудовій державі. Всяка опозиція новому устроєві не допускається, але для доброцільної критики повинен бути щовний простір. Діяльність осіб підлягає самій найсуровішій критиці, але доводити „преімущество“ буржуазного устрою і „приватної ініціативи“ зажво — це вже ми чули.

Технічно-прикладне наукознавство повинно знайти могучу підтримку держави. Мистецтво і красне письменство так само мусять бути укоханою дитиною культури, але лише те, що знайде ухвалу артистичних жюрі. Особливо це потрібно для літератури, котра тепер є одним з найбільших способів розповсюдження гангрени буржуазного думання і розпusti. Літературні організації повинні бути „цензорами звичайності і естетики“.

Розуміється, на це мені скажуть, що я хочу вбити літературу, атмосфера якої — лише свобода. Так, свобода творчо ти, а не свобода розпusti. Свободу творчості ми лишаємо для соціалізму, але свободу розпusti закопуємо в глибоку могилу минувшини разом з падлом капіталізму.

Науковий дослід має повну свободу і особливу підтримку держави. Для цього народня держава компітів не пожадіє. Релігія є приватна справа, але церковні маєтки — громадська. Конфіскація земель і маєтностей всіх від монастирів і церков — діло справедливості. Монастири можуть існувати, як і церкви, які підприємства громад, які парахві, а не приватно-господарські організації. Релігійне почуття не повинно переслідуватись, бо воно є виявом індивідуальності, але церковщина, що не має нічого спільногого взагалі з релігією, предметом плекання

не може бути. Релігія не суперечить соціалізмові, але бу ржуазна церква з його ворогом, а тому льотично ворог повинен бути знищений.

„Сіноди“, „церкової ради“, „міністри культів“ — це все непорозуміння в соціалістичній державі.

Політика соціалістичної культури — найславніша задача революції і соціалізму, що поведе до знищення спеціального суспільного шару „інтелігенції“ шляхом перетворення трудового люду з худоби на справжню інтелігенцію. Треба, щоб „Капітал“ Маркса міг вільно читати і коментувати кожний чередник, сажотрус, селянин! Щоб не було догматизму і туности, мусить увесь народ бути творцем вищої духовної культури. Од розвитку цієї культури виграс соціалізм.

6. Політика керування.

Найтяжче в революції — керування нею. Революція сама по собі — процес хаосу, так привикли думати про неї з історичного досвіду. Неорганізовані революції були завжди неуспішними і будуть завжди такими. Успішною може бути тільки організована революція. Ми розуміємо нашу революцію, як революцію власності в першу чергу. Через те поширення революції на по бут, особливо — побут широких мас, не то-що не потрібний нам, а він шкідливий для нашої революції, бо революція побуту — діло культури. Зачепіть побут нерозумно, як то роблять фанатики, і вся справа може провалитися. Двигачем нашої революції є зрозумілій інтерес, і лише навколо його може бути тверда організація сил. Я бачив у Будапешті під час влади рад зразковий лад і порядок: революція йде, а місто — працює, як часовий механізм.

Не треба вивісок перемальовувати, підіймати сварок про мову і при müşувати кожного говорити не тісю мовою, якою він вчора говорив. Люди звикли говорити протягом довгого часу. Мова — це побут, і змінювати його можна науково, а не „наказами“.

Задоволення біжучих потреб треба зробити лекшим: щоб на здобуття необхідних речей не гаяти часу. Коли робітники зроблять переворот, а іхні жінки будуть потім по цілих днях вистоювати біля „соціалізованих“ крамниць, аж поки дістануть фунт хліба, шматок м'яса, або коли робітник не зможе здобути собі тютюну, то настрій зразу міняється: „робітничу“ владу почнуть лаяти самі робітники. Принцип економії — сили, часу, простороні, е такий могучий двигач людських мас, що коли революція його не додержиться, то вона нарешті впаде, як неекономне, непродуктивне підприємство. Найголовніша задача революційних органів — забезпечити для населення економію часу, сили, простороні, щоб було не гірше, як було. Це вже по бут, бо ним живе людська психика, люди вже пристосувались до його, сорозмірили свої рухи з ним, установили внутрішній ритм і відносини часу та простороні.

Харчовий, взагалі постачальний апарат повинен функціонувати бездоганно. Формальності зводити треба до мінімуму. Очевидно, робити революцію після війни, що все рострощила, вигідно лише через те, що сила протесту в масах кольосальна, і коли її перевести в кінетичну енергію, то можна все знести, але вона невигідна через те, що запасів

нема, відчуття незабезпеки дуже тривожить всіх і тягне до скупчення матеріалів; ділити при таких умовах продукти — тяжка і небезпечна річ! Через те всяка нерішучість в соціалістичних реформах убивала владу українських соціалістів.

Програма революції повинна бути льогічно продумана до кінця. Декрети мусять заняти короткий час, а організація апарату управління всіма публічними процесами повинна бути центральною задачею.

Мнятися з ноги на ногу, не знати, що і як робити — це смерть революції.

Управління і презентація новинна бути в руках трудового класу — це принцип нашої революції, через те керуючу роль скрізь од вищого до нижчого органу можна вручати лише бездоганно-переконаним соціалістам, а не то що „Українцям“. Принципи керування треба брати у буржуазії: ні одно російське правительство не візьме до роботи в уряді Леніна за те, що він „Руський“. Класовий принцип знає тільки логіку класової політики, а коли люди почнуть підмішувати сюди ще якесь зідля, то так і знайте, що це роблять класові германівці — інтелігенти, що не розуміють психо-логічно класової політики, бо вони од природи міжкласові нарости, позбавлені класових пристрастей. Їхнім принципом є компроміс, а компроміс — ворог революції принципіально.

Українська „соціалістична“ влада погибла за свою безпринципність, бо політика може бути лише класово-буржуазною або класово-трудовою. Або-або, тут середнього шляху, „нейтралітету“ нема.

Спеціальним питанням революції є терор, як засіб укріплення нового ладу. Терор має рацію, як терор фізичної боротьби, це-б-то звичайна логіка війни. Терор з помсти — це дурниця, який є засобом боротьби проти революції.

Такі форми терору, як „масовий терор“ або убийства „в порядку червоного терору“ є таким злочинством, якого нічим не то що виправдати, але й пояснити не можна.

Соціалізм мусить мати в собі вищу етичну цінність — гуманізм. Етично соціалізм є гуманізмом, бо во ім'я чого визволяється людина од визиску праці, насильства і т. д.? Ясно, що во ім'я цінності життя тієї людини, цілості її субстанції, свободи її я.

Терор можливий тільки при мілітарній боротьбі на вулиці, а коли ворог беззбройний, то навіть у дикунів тепер цього ворога не ідять, а держать в полоні. Беззбройний ворог у вязниці вже не страшний, і громадянська війна може без шкоди вживати звичай мілітарної міжнародної війни.

Українські державні будівничі не мають громадянської чесності ворога публично судити, за злочинства народнім присудом карати, а не вбивати з-за кутка, як то зробили з генер. Келером, не красти глупо-полохливо-злодійським звичаем, як то „крали“ банкира Доброго, замість того, щоб його арештувати, як ворога громадського ладу чи як там. Коли нема елементарної етики превосходства, тоді не можна братися за громадське будівництво.

Соціалізм є вищий етичний принцип, і тому не можна його тонати в багно буржуазної етики насильства.

Так тільки буржуазія робить з своїми ворогами. Для побідної революції політика помсти є недопустима, бо вона має вистарчаючі могутні засоби, як суд народної совісті і вязниці, обезброяння.

Буржуазія українська (в Галичині) арештовувала українських соціалістів за один намір лише голосно говорити про її злочинства, розстрілювала селян і робітників за „нелухніство“, призначала „буки“ для жовнірів — це зрозуміло, бо на то вона буржуазія, але незрозуміло, коли це саме роблять соціалісти що до соціалістів в той час, коли завідомих ворогів українського народу тримають на свободі і на свій кошт одироаджують до Денікіна (так були перепроваджені бувші міністри Скоропадського — Гербелль, Ржепецький і інші).

Зрозуміло тільки одно, що ці панки не соціалісти, а шпіони буржуазії в соціалістичному таборі.

На це все повинна звернути увагу клясова революція і визволитись од всіх елементів буржуазної сили — і од політики помсти, і од „національної єдності“, од співробітництва з ворогами, од кровожерного тероризму і т. д. Тільки тоді вона може бути етично-вищою од буржуазного ладу і зможе справді нести надію на визволення змученої людovі, спраглій за правдою людськості працюючих.

Революція мусить мати етичну вартість, яка міряється степенем її пошани до людської особи, до гуманізму, як основного людського змісту в соціалізмі. Коли б соціалізм не був вищою етичною вартістю, що міститься в його економічній вищоті, справедливості і культурі, то чи варто було б боротись за соціалізм? Соціалізм, як пиша варіація варварства, не має вартості. і не за такий соціалізм ми боремося!

* * *

Я не кажу про організацію управління — це тема іншої праці. Я маю на увазі загальні методи і цілі революції, як руху мас і закони руху цих мас.

Основна мета руху — організація трудових сил, тому в нашу роботу не може входити організація ворожих сил буржуазії, як то було за перших років революції.

Виникнувати трудовий люд в місці, стрункі, снаяні дієспіліною революції і високого стремління ряди, кинути їх на боротьбу — розумну, обмірковану і пляномірну — така задача провідників революції. Внести віру, чесність, ентузіазм в працю, чорну працю революції — такий обов'язок соціаліста.

Дивлючись на далекий ідеал, робити по певній реальній програмі дня, логічно переходячи з форм до вищих форм, тримаючись строгої діалектики суспільного процесу. Політика скоків не доведе в царство свободи, декрети — не соціалізм, бо соціалізм прийде, як результат довгого процесу соціалізації, для якої революція має дати лише необхідні передумови.

Вивчення цих передумов, їх поняття і обсяг, було моєю метою, і, мені здається, я маю право сказати, що принаймні головні контури зазначенено.

Програма економичної політики під час революції, а це значить загалом — і тактика соціалістичних елементів — це потрібне окремого докладнішого розгляду, що я маю на думці, коли дозволять обставини, зробити в другій книзі.

А тепер кілька останніх слів.

XI. Сінтез.

Ми бачили, що капіталістичного матеріалізму вистарчає для того, щоб розуміти капіталістичний період історії, але не вистарчає для пояснення і зрозуміння всієї історії людськості.

Коли починається революція, коли автоматизм капіталістичного розвитку припиняється, обривається взаємоплив соціально-економічних сил, тоді виступає незвичайно яскраво роль соціальної людини, як творця своєї історії. Клясова боротьба до того потрясає всією капіталістичною будівлею, що вона, нарешті, падає, щоб дати простір новим соціальним силам.

Трудові маси виходять на арену історії з наміром усунути суперечності старого устрою, то-б-то утворити безклясове трудове суспільство. Величезна задача, великі сили, але й величезні руйни минувшини, що занечистили ґрунт!

Старий світ залишає після себе спадщину, упорядкування якої вимагає роботи всього суспільства. Цю роботу ведуть кляси в ріжких напрямках: попередня пануюча кляса хоче зберегти своє панування, намагається законсервувати свої форми, силкується зіпхнути всі суспільні сили на їх колишні позиції, і тому реакційність цієї праці є її принципом; нова кляса виривається з старих форм і з усієї сили відривається на нову позицію, перетворюючи всі відносини відповідно своїм інтересам і поняттям. Боротьба за спадщину, за суспільні придбання всього попереднього періоду наповнює добу революції новим змістом, що не дається до зрозуміння багатьом навіть прихильним до нового життя, навіть тим, хто безпосередньо в ньому заінтересований.

Для нових відносин ще нема форм організаційних і форм думання, а тому революційна кляса в боротьбі приносить більші жертви, ніж то треба було б, з погляду розумної економії сил. Нова кляса, маючи фізичну силу, мусить платити великими жертвами за свою несвідомість.

Зріст свідомості є зростом сил.

Свідомість твориться одиницями і стає здобутком всіх. Соціальна сила твориться масами і стає здобутком всіх одиниць.

У великий взаємній спільноти росте незвичайна сила одиниць і їх ролі в історії. Показчиком цієї сили є господарська форма відносин. Велике виробництво — її формою.

Велика соціальна сила одиниць виросла з великого виробництва. Велике виробництво — квінт-есенція соціальності, громадськості. Роля особи в історії зростас зі зростом соціальності.

Візьміть письменника, що геніяльні образи викладає на папері.

Без паперу він є лише зоолоґична одиниця. З папером — він свідома людська істота, з друкарнею — він соціальний елемент, з експедицією, залізницями, пароцільниками, телеграфом дротовим, бездротовим і. т. д. він поширяє сферу свого впливу, його індивідуальність стає для кожної іншої людини феноменом зовнішнього світа і внутрішнього відсвітлення. Особа письменника, запроектована на папір, переведена через машини, залізниці, телеграфи і всю суму соціальної організації, стає індивідуальністю у відносинах до найбільшого числа людей. Письменник в цустині — не індивідуальність! Індивідуальності людської природи соціальність не існує!

Але далі. Телеграфист, що працює не апараті Морзе чи Марконі, несе в собі велику силу, якої нема в інших одиниць.

Він перемагає просторінь передачею людських соціальних сил безмірно краще і більше, ніж хтось розмовою віч-на-віч. Індивідуальної сили вистарчає для розмови лише на 10—20 сажнів, а хто передає енергію на десятки тисяч кілометрів, той має ще додаток соціальної сили і лише ним перемагає обмежений круг особистого впливу. Незмірно сильнішими соціальною є люди, що вміють через багато приладів і машин виявляти свою енергію.

Ті, хто орудує паром, електрикою, радієм, повітрям, здаються нам титанами, індивідуальність їх розшириться все далі й далі, і де-хто пішов інший світ. Едісон є світовим з'явіщем.

Його індивідуальність констатують міліони людей, що стикаються з матеріалізацією його духа в кінематографі, грамофоні і багатьох інших річах. Коли президент Сполучених Штатів Америки притиснув в своєму кабінеті електричний гудзик і зірвав у гору в Панамському перешейкові сотні тисяч кубічних метрів землі і каменю, з'єднавши воду одного океану з водою другого, — він цим виявив соціальній додаток до своєї сили. Обективно цей вибух на панамському каналі — діло титана, перед котрим є ніщо всяка зоолоґична людська одиниця. Субективно — хто такий той титан? Маленький слабий звичайний чоловічок, котрий по-за сферою людської соціальності не має ніякої в собі сили.

Соціальне панування людини над річами і живими силами природи робить людину титаном і розширює її індивідуальність безмежно в часі і простороні.

Поступ е поширенням індивідуальності людини.

Єдинним засобом до цього є соціальність.

І коли соціальна організація людей перейде стадію родини, групи, партії, класа, коли організація охопить все суспільство, тоді індивідуальність кожного пошириться на його, вийшовши з меж родини, групи, партії, класу. Організація всіх окремих суспільств в одно світове суспільство є логічно мислимим закінченням просторів розвитку. І хто лишається сам, той найбідніший соціальною силою; хто має родину,

той де-що одержує вже від соціальноти. Групи, партії, класи і т. д. — це все в організаційні форми соціальної сили людей. Коли ці форми зникнуть, розвинутися в одну вищу форму — соціальність досягне нечуваної могутності, а індивідуальність знайде найширшу сферу свого виявлення.

До цього веде людей соціалізм, і тому він є найкращою піснею, думкою, мрією, ділом людськості, найвищим стремлінням всіх, що хочуть краще жити; тому він є найкращим забезпеченням людської індивідуальності і її свободи.

Соціалізм є найкращим витвором людини і спеціальною її прикметою. Не умінням собі приготувати гарячу страву одріжняється людина од звіринини, а тим, що людина шляхом соціальної організації дійшла до соціалізму!

Ми стоїмо на порозі нової історичної доби, стоїмо в огні революції, що вже творить передумови соціалізації! Ми живемо в найкращий час, коли люди відчули можливість безмежного росту своїх сил, коли побачили таку свободу для розвитку індивідуальності, яка нас захоплює в безмежність, — безкрайність горизонтів якої є її поняттям. Тому ми прогнаємо капіталізм, що своїм „приватним“ інтересом, „приватною“ власністю, „приватною“ ініціативою замикає рамки соціальноти, загорожує перспективи розвитку, своюю „свободою вільного договору“ утворює атмосферу приватного, обмеженого, по-за-суспільного існування міліонів людей. Він став муром класового, по-за-суспільного існування і не пускає людей на ширші простори всесуспільноти, він поклав межі соціальноти і цим присудив себе на смерть.

Суддею над ним стоїть соціалізм, бог соціальноти. Виконавцями присуду є трудові маси, їх праця. І позаяк праця є змістом історії соціальноти, то вона переможе приватний інтерес і приватну свободу во ім'я суспільного інтересу і загальної свободи всіх.

* * *

Реальною програмою нашою є соціалізм.

Ми йдемо до визволення політичного, національного, культурного, соціального. Але визволення ми мислимо не як еволюцію капіталізму, не як демократію його, а як революцію проти його. Еволюція капіталізму, розвиток його до якихось вищих форм, уточнення його, не можуть бути нашою метою, бо наша мета протилежна його меті. Його мета — організація приватного інтересу, приватної свободи, а наша мета — загальний інтерес, загальна свобода. Ясно, що це протилежності.

Протилежності не мають спільного шляху. Ми однідаємо, поборюємо, нищимо капіталізм, а не допомагаємо його еволюції. Він не може розвиватися в бажаному для нас напрямі, бо він має свій, протилежний нашему, напрям. Приватна власність не може еволюціонувати до своєї протилежності, коли вона приватна. Вона може зникнути лише в огні революції! Диктатура трудових мас замісць диктатури капіталістів — такий наш шлях, і цілком ясно, що він не може бути

шільним з буржуазією. Але не всі соціялісти так думають; марксисти звязують свої надії з розцвітом капіталізму, хоч цей розцвіт і означає пролетаріацію мас. Вони думають, що спролетаріовані маси дійуть до таких зліднів і до такої організації, що ім' легкі буде опанувати історичну спадщину. Марксисти мислять про пролетаризацію, як організацію мас. Що більш будуть маси спролетаризовані, то менше сили ім' треба буде на революцію. Солодка мрія, облудна ілюзія! Не може бути нещастя способом для досягнення щастя, бо пролетаріація значить і дегенерація, а рост капіталізму — це не зменшення його сили, а збільшення: в Європі зрост капіталізму значить захоплення ним в свою сферу все більшого числа людей. Коли в Англії $\frac{3}{4}$ населення зайнтересоване в нетрудовому доході, то пролетаріят там слабший, ніж у нас, де з нетрудового доходу живе лише $\frac{1}{3}$ населення. Розвиток капіталізму — це організація і пролетаріату, але ще більша організація нетрудових наспильників і збільшення їх динамично-рушійної енергії.

Марксисти прийняли гірку втіху європейської соціальноти за загальний принцип визволення і через це осікли в наших історичних обставинах, впали в безнадійність. Вони побачили, що Україна має 6% пролетаріату, і мусіли відмовитись від революції.

Соціялісти-революціонери також думають, що звязувати свої надії з ідеєю пролетаризації — це значить відмовитись від соціалізму, а конкретно у нас — відмовитись від визволення України. Наше становище в розумінні історичної задачі — розширення соціальноти на Україні, в зреалізуванні ідеї українського суспільства — одріжняється від становища марксистів і від становища буржуазії.

Кольоніальний капітал просто не хоче творити українського суспільства, бо це суперечить його інтересам. Марксисти не можуть творити його, бо одні розуміють своє безсилля, а другі (большевики) не розуміють свого безсилля: соціальна сила революції, на думку тих і других, складається лише з 6% населення! І тому соціал-демократи не пішли в революцію (то ж не революція — підтримувати капіталізм!), а большевики пішли з малими силами. Бо й ті й другі виходили з поняття промислового пролетаріату, як носителя соціалізму, ігноруючи іншу, справжню силу революції — трудове селянство.

І ті й другі, коли вони льогічно проведуть свою лінію до кінця. Їдуть від соціалізму в часі, і проти його в простороні. Соціялісти-революціонери покладаються на весь комплекс трудових мас, що не живуть з надвартості. котрі є реальною, справжньою більшістю населення.

І хай це населення мало свідоме, хай сфера його соціальної організації вузька, хай базисом його є лише приватно-індивідуальне господарство біля землі, але коли зачинати служити соціалізові, то треба служити йому при всяких даних суспільно-господарських і культурно-історичних і психологоческих, скажемо — найгірших обставинах! Ждати, коли на Україні буде 60% промислового пролетаріату, і годі вважати соціалізм „назрілим“ — це уточня. самообман.

За соціалізм треба боротись в усіх обставинах. І коли Україна хліборобська країна, то що ж робити? відмовлятись від неї? Ждати, поки воїн стане індустріальною, поки в ній набереться пролетарія на більшість населення? Ні, соціаліст повинен уміти знайти форми для виявлення соціалістичної суті в усіх історичних і господарських обставинах.

Український соціаліст повинен прийняти Україну аграрну і працювати для наповнення її соціалістичним змістом. Розуміється, це трудніще, ніж ждати автоматичного народження соціалізму з іманентного розвитку капіталізму. Так, це тяжче, ніж зкинути з людей творчість соціалізму і перекласти її на автоматизм історії. Соціалісти-революціонери приймають Україну, як я є, і бачать в ній перевагу дрібного аграрного господарства над усім, над невеликим запасом форм великого виробництва, і хочуть творити сприятливі умови для кристалізації господарського хаосу в кристали великого виробництва — для соціалізації. Единим засобом для цього — соціальне знищення трудового резерву шляхом конфіскації нетрудової землі і розміщення на ній цього резерву. Цим капіталізмові наноситься смертельний удар і одкривається можливість для соціальної творчості — для соціалізації. Ми не покладаємося, як марксисти, на те, що соціалізація господарства підготовляється автоматичною еволюцією капіталізму, а покладаємося на соціальну самодіяльність трудових мас. Тому ми висуваємо програму знищення капіталізму на Україні тепер, коли ще він не спролетаризував усього селянства, бо не визнаємо його соціалізаторської місії, і свою полохливість і небажання робити не ховаемо в формулу безсиля людини, в формулу іманентного розвитку продукційних сил.

Ми беремо на увагу всі позитивні і негативні прикмети соціально-будівельного матеріалу — пролетаріату, трудового селянства і трудової інтелігенції — і при цих даних ведемо боротьбу проти капіталізму. Ці дані невеликі? Вони не менші в усіому разі, ніж де-інде. Хоч в інших країнах в п'ять-сім разів більше пролетаріату, але там на соціалізм і не заноситься. Коли ми тепер мало виграємо, то це все таки буде більше, ніж в країнах пролетарізації! Ми вважаємо, що у нас більший процент трудових мас, що живуть виключно з трудового доходу, не з надзварості, ніж в країнах цвітучих капіталізмом і пролетаризацією, а тому наші шанси на побіду над капіталом більші, ніж там.

На побіду над капіталом! При всяких обставинах, всяких ріжницях в соціалістичній ідеольгії це повинно бути святынею, найвищою мрією кожного соціаліста.

Політична перемога над капіталом ще є соціалізмом, але це розчиняє браму в царство соціалізації. І за вхід в цю браму бореться наша партія, ставлячи собі реальну програму: політично перемогти буржуазію і утворити передумови соціалізації.

Ми реалістично мислимо нашу задачу: перемогти капіталізм хоче пролетаріат, трудове селянство і трудова інтелігенція, — це є більшість населення. і з нею ми звязуємо всі наші надії.

Тому ми не розділюємо революційних сил, не вважаємо пролетаріят країним чи гіршим від трудової інтелігенції чи трудового селянства: коли ми називаемо окремо ці групи, то лише по формальних прикметах — по формі і сфері прикладання їх праці, а соціалістично беручи — вони є єдина спільна армія революції, армія відродження України і частина світової революційної армії. Виходячи з характеру господарства України і соціальної структури населення, ми називаемо також формально наш світогляд аграрно-соціалістичним, але коли соціалістична Україна буде фактом, то хіба це матиме значення? Абсолютно ніякого! Чи аграрна, чи аграрно-індустриальна чи чисто індустриальна-соціалістична республіка має свою вартість не в тім, яке господарство в ній, які продукти вона виробляє, а виключно в тім, як вона виробляє. Коли соціалістично, то це є соціалістичне суспільство, що заключає в собі найвищу вартість — соціалізм!

Для нас мета — соціалізм і лекший спосіб його досягнення в інтересі конкретних живих людей. Як ми його досягнемо — це діло творчості, розуму, праці, а чи з одним пролетаріатом, як того хочуть марксисти, то й це добре — коли можливо. У нас це неможливо, і тому нам здається певнішим спосіб досягнення соціалізму з пролетаріатом і селянством. Ми не можемо покладати свої надії виключно на пролетаріат, бо його нема в достаточному для перемоги числі. Скільки є — стільки є нашого. Не можемо також і пишатися цією перевагою — великою кількістю і високими соціалістичними здібностями пролетаріату, бо не маємо такого пролетаріату. Коли пролетаріат — кращі соціалісти, ніж селянє, то й слава їм, але злорадно пишатись цим так, як то роблять наші несвідомі навіть в марксизмі марксисти — просто смішно.

Аграрне господарство є лише формою приложения, втілення соціалізму, і хоч би як марксисти ждали соціалістичного чуда, воно прийде і виявиться на Україні тільки в формі аграрно-соціалістичної республіки і ніякої іншої.

І тоді впадуть соціалістичні секти, впаде поклонені автортитетам та іконам соціалізму, а соціалізм буде фактом. Тоді не буде марксистів і „ес-єрів“, бо їхнє існування можливе лише тоді, коли соціалізм є ще не ділом, а лише існованням віри, коли замість соціалізму в житті соціалізм виявляється в ідеологіях, а ідеології — справа особиста, як віра. Через те у нас грають ролю віроучителі заходу в соціалізмі, як грали подібні віроучителі сходу в релігії.

Хто більший — митрополит Антоній чи папа римський? За це сварились люди раніш, а тепер за те, що єдиний алах Маркс і пророк його Енгельс ...

Це великі люди в соціалізмі, як ідеології, але соціалізм, як діло, до їх не відноситься. В своїх обставинах вони мислили соціалізм через пролетаріат, а ми в своїх окремих обставинах мислимо його через спільність трудових класів. І хто як в своїх обставинах діде до соціалізму — це менш важне, як те, що він, дійшов. Вступ в царство соціалізму покладе кінець іконопоклонству, тоді всі соціалісти найдуть спільне діло. І це буде великим останнім синтезом життя і думки. І до цього ми йдемо.

Сінтеz життя і думки — наша мета.

Нам лекше йти в житті, бо, слава богу, українські соціялісти-революціонери ще не мають своїх ікон, ні свійських, ні імпортованих, і не можуть зміст життя — боротьби за соціалізм, обернути в його вихвалення старим, як світ способом — воскуренiem фіміама перед батьками церкви.

Іконопоклонство було смертю християнства і смертю соціалізму там, де живе діло боротьби замінюється вимахуванням кадила.

Для нас дорогий Маркс, як один з великих учителів соціалізму. Ми приймаємо його трудовий принцип, його економічну науку про капітал, принцип боротьби класів в капіталізмі, його капіталістичний матеріалізм, його економічні поняття, — на цьому базисі росте великий світогляд, але його історичний матеріалізм, автоматизм історії. Це-б-то його спосіб приложения соціалізму до певної історичної обстановки, до капіталістично-індустриального господарства, не відповідає нашим обставинам і тому не може бути фільософією життя і боротьби у нас. Економічні поняття і принципи його для нас є базисом збудування нашого способу, нашої форми приложения соціалізму до обставин аграрного господарства. От і все.

Через те ми не можемо ждати пролетаризації, не чуємо вартості в принципі очікування автоматичних народин соціалізму в обставинах дрібного аграрного господарства.

Ми одкидаємо рішучо це чекання, бо воно суперечить живій дійсності, конкретним інтересам нашого трудового люду. Жити і гинти, не знаючи коли, через скільки сот років капітал у нас сконцентрує в себе господарство — це суперечить живому розумінню дійсності, та й чому капітал має виконати цю концентрацію — обеднання продукції?

Значно краще можуть це зробити в своїм інтересі живі народні маси.

„Марксизм“ як його уявляють наші іконопоклонники, є теорією пасивності і відмови від громадської творчості. Він приходить сліпцем, що не бачить історичної дійсності, місцевих чинників, характеру суспільної структури, він може лише тільки один процес велико-індустриальної продукції скрізь і по-за ним не бачить живих форм приложения своїх рук до дійсності. Він виступає ворожо проти селянства на Україні тоді, коли це є рішаюча сила революції! Одкіньте її від революції, утворіть буржуазно-капіталістичну „демократичну“ республіку, і ви цим наносите смертельний зрадницький удар європейському пролетаріатові, що хоче виступити на боротьбу в спільній, звязаній, пляновій акції, а не ізольовано. Я бачив, яким гнівом искрилися очі угорського пролетаріату коли він бачив, що Україна одрізає його од революційної Росії. І пролетаріят Угорщини впав, близнувши потоками своєї крові, в ізольованій боротьбі. Причина?

Історія вкаже на Україну, а Україна вкаже на марксистів, як пасивистів, так і революційних, бо пасивисти йшли з буржуазією, а революційні воювали з українським селянством і покинули Угорщину без допомоги на безсталання, бо Раковські, Пятакови хотіли в лад і!

Вони ніяк не можуть миритись з владою не лише селянства, а й пролетаріату, — для їх вище інтерес краєвимармейців“ ніж червоноармейців. Вони воювали з українським селянством, вони творили — в супереч найліпшим бажанням — реакцію на Україні, вони нинішили ідею соціалізму.

Так виглядає приложения марксизму в аграрній Україні.

З марксизмом ми не підемо далеко, а застрягнемо в крохоборстві соглашательів, або викличемо реакцію по прикладу революційних фанатиків догми, нащадків російського „сугубого алітуя“. Марксизм в цьому практичноту приложені — не наш шлях.

Наш шлях і прапор — революційний соціалізм, як зміст, виявлений в певній історичній, культурно-психологічній і господарській обстанові. Доки є такі індивідуальні природні і історичні обставини, доти соціалізм носитиме на собі жіві національні форми того народу, котрий вступив на шлях революції проти капіталізму.

В такому лише розумінні ми могли б нашу схему назвати українським соціалізмом, це-б-то певною індивідуальною формою приложения загально-світової ідеї визволення праці і здійснення права на повний продукт на Україні. Україна є індивідуальністю в інтернаціональний спільноти людей, а тому ніяких шаблонів життя, творчості і революції, вироблених в інших обставинах, вона не прийме, не може і не повинна приймати.

Чужий шабельон Україну иштить.

Він неминуче вдирається на Україну не тільки живосилом, а добровільно приносить його ті наші земляки, що були і є в чужій неволі. Вони приходять до України з такою мовою ідеї і поглядів, якої навчились в неволі. Наші невільники, бранці говорять мовою тих панів, у яких вони були в рабстві!

Інтелігенція наша, що вертається до народу, приносить з собою ту мову. Рабство, як віспа: хвороба минає, а ряботиння лишається на все життя.

Народ, головно наше селянство, жило своїм життям, свою мовою, працею. Воно говорить тим своїм, що воно собі само витворило, а інтелігенція приходить до його з тим чужим, що їй рабство накинуло. І тому інтелігентщина не попадає в колю життя, накидає народові свої-чужі шабельони, кулеметами хоче їх утвердити в житті України, не питаючи волі народу. Хто був у рабстві і знає тільки закон насильства над собою, той нічого іншого, як насильство, не може предложить своему народові.

А Україна мусить боротись власне з цією ідею, бо її культурували особливо завзято колоніальний капітал. І коли він тепер на Україні гине, то всі, що були у його на службі, всіма силами хочуть затримати в житті його ідею, хочуть паразитно утриматись на Україні. В першу чергу — московська метрополія. Вона вся жила сотні років, культивувала, мислила, відчувала ідею панування на Україні, ідею знищення України, як індивідуальності. Це головна російська історична ідея, невимпруща, руйнуюча нас, яку всі Росіянине, од дворян до комуністів включно,

висловлюють в наївно-дикунській фразі: „Росія не може прожити без України“ — без засобів української землі і без визиску праці українського народу.

Ідея чистого, брутально-грубого егоїзму і паразитизму.

Всупереч цьому українська ідея виявляється в бажанні визволитись від визиску. Це ідея праці і свободи.

А тому Україна мусить визволитись від капіталу і від Росії.

В цій ідеї закладається вся сила, пристрасть, патос української індивідуальності і нашої історично-визвольної місії.

І коли прийдуть наші бранці з неволі та почнуть говорити про московські інтереси на Україні — знайте, що рabi говорять мовою тих панів, у яких вони були в неволі!

Вони вживають ріжну термінольгію і фразеольгію, але ідейний зміст її той самий — ідея московського паразитизму: „велика Росія“, „браття“, „селянсько-робітниче“ братство, „самостійна Україна“ в найтіснішому „союзі“ з Росією — це все формальні метаморфози російської історичної ідеї паразитизму, з якою найбільш уперто бореться наше селянство, захищаючи свою працю од визиску.

В цій боротьбі селянства за своє трудове право лежить великий революційний соціалістичний і національний зміст.

Це з'явіще глибоко поступове і революційне!

На таку силу спротиву і опору не здобувся ні один кляст на Україні, ні одна група населення — це великий симптом того, що за українську індивідуальність бореться єдиний носій української національності — селянство.

Українські соціалісти, як соціалісти, повинні зрозуміти цей визвольний патос трудового принципу на Україні, що ламає всі шаблони, пробиває всяку кору чужих шаблонів і злущує з України огидну форму чужого панування — панування капіталу. Так з'являється і виростає перед нами українська індивідуальність.

Космополітізм в цілях, національність в формах здійснення — ця формула Драгоманова одержує тепер глибоко-правдивий зміст. Боротьба за трудовий принцип неухильно-льоїчно веде Україну до здійснення соціалізму і до визволення національної індивідуальності. Тому націоналізм на Україні повинен бути соціалістичним, а соціалізм — національним. Лише такий зміст нашої боротьби забезпечує українському народові ту свободу, рівенство, братерство з іншими народами, вселюдськість, Інтернаціонал, до якого ми йдемо.

I за його треба боротись що дні, не ждучи виявлення іманентних псевдо-законів розвитку загадкових продукційних сил. Боротьбою український народ не дозволить буржуазній гниливі статі „законом історії“. Український народ — живий, це так близкучо виявилося щід час революції.

Він не буде ждати пролетарізації, не дастъ ніколи своєї згоди на розподілення капіталу, яке ніби-то врешті приведе його до свободи.

Для того, щоб бути вільним, зовсім не треба творити апольогії неволі під видом глибокомудрія наазріlosti чи неназріlosti продукційних сил

Дух революції, орел нашого бунту і повстання проти неволі, вже вилетів з-за ґратів духовного поневолення з зухвалою думкою, як то сказав колись у Пушкіна орел до крука-опортуніста:

Ні, брате-круче! Крапще раз напитись живої крові, ніж триста років їсти здохлятину!

